

Универзитет у Београду
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“
у Београду

Леїенде Беоїрадскої универзиїейша

*Михаило Пеїровић-Алас
Аница Савић-Ребац
Александар Ђ. Косїић
Александар Дероко*

*Зборник їредавања одржаних у
Универзиїейској библиотеци
у їериоду 2002–2004*

*Приредиле:
Марија Вранић-Игњачевић
Драгана Столић
Дубравка Милошевић*

БЕОГРАД
2005

ЛЕГЕНДЕ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА

Зборник радова,
књига 1.

Издавач:

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“
Булевар краља Александра 71, Београд
Тел. (+381-11) 3370-513
Е-mail: www.unilib.bg.ac.yu

За издавача:

Богољуб Мазић
Заменик директора са овлашћењима директора

Уредник:

Марија Вранић-Игњачевић

Дизајн:

Мирјана Глигоријевић

Графичка обрада текста:

Дејан Димитријевић

Тираж:

500 примерака

Штампа:

Неleta - Београд

Београд

2005.

Израду и публикавање овог Зборника помогли су:

Секретаријат за културу Скупштине града Београда и
Ректорат Универзитета у Београду

Садржај

Напомене приређивача	8
МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ АЛАС	10
Поглед на живот и дело М. Петровића Аласа	14
Драган Трифуновић <i>Живот и дело Михаила Пејровића Аласа</i>	15
Љубомир Протић <i>[Радови Михаила Пејровића из области диференцијалних једначина]</i>	20
Милан Божић <i>Математичка феноменологија Михаила Пејровића</i>	23
Резултати М. Петровића Аласа у савременој науци	28
Драган Трифуновић <i>Михаило Пејровић Алас у савременој науци</i>	29
Душан Адамовић <i>Присусиство Михаила Пејровића у савременој науци</i>	32
Катица Стевановић Хедрих <i>Беседа о Михаилу Пејровићу</i>	37
Књижевни и књижевнотеоријски рад М. Петровића Аласа	49
Слободан Ж. Марковић <i>Личности и књижевни рад Михаила Пејровића Аласа</i>	50
Слободанка Пековић <i>[Путописни и књижевнотеоријски рад Михаила Пејровића]</i>	54
Рибарство М. Петровића Аласа	60
Вера Тутунџић <i>[Дојринос Михаила Пејровића ихтиологији и океанологији]</i>	61
Михајло Пантић <i>О рибарству Михаила Пејровића Аласа</i>	64
Предраг Ђуричић <i>[Личности Михаила Пејровића Аласа у усвојенима и анејдошима]</i>	70
АНИЦА САВИЋ РЕБАЦ	76
Живот Анице Савић Ребац	80
Љиљана Црепајац <i>Аница Савић-Ребац – човек, наставник, педагог</i>	81
Љиљана Вулетић <i>[Живот Анице Савић Ребац као склад лейоше и добра]</i>	88
Античке студије Анице Савић Ребац	93
Љиљана Црепајац <i>Историја идеје Ероса у делима Анице Савић Ребац</i>	94

Никола Милошевић „Играјти у оковима“	100
Петар Милосављевић <i>[Аница Савић Ребац и њедскрајтовска филозофија]</i>	103
Аница Савић Ребац– преводица, есејиста, филозоф	109
Владислава Фелбабов <i>[Преводи Анице Савић Ребац на енглески језик]</i>	110
Симха Кабиљо <i>Један вид есејистичкој рада Анице Савић Ребац</i>	118
Александар М. Петровић <i>Аница Савић-Ребац о Лучи микрокозма и учење исихазма</i>	126
АЛЕКСАНДАР Ђ. КОСТИЋ	138
Медицински рад Александра Ђ. Костића	142
Весна Лачковић <i>Александар Ђ. Костић – Оснивање и рад Медицинској факултету и развој хистологије и ембриологије</i>	143
Миодраг Одавић <i>[Рад Александра Ђ. Костића на Медицинском речнику]</i>	147
Зоран Ракић <i>Медицински рад Александра Ђ. Костића у области сексологије</i>	151
Ванмедицински рад А. Ђ. Костића	156
Василије Калезић <i>[Ведрином и о олујама]</i>	157
Миланка Тодић <i>[Место Александра Ђ. Костића у историји српске фотграфије]</i>	162
Снежана Николајевић <i>[Александар Ђ. Костић – композитор и ијанисста]</i>	166
Марко Поповић <i>[Археолошки рад Александра Ђ. Костића]</i>	170
АЛЕКСАНДАР ДЕРОКО	174
Свечано отварање изложбе о Александру Дероку	178
Михаило Тимотијевић, декан Архитектонског факултета у Београду <i>[Александар Дероко – професор Архитектонској факултету]</i>	179
Дејан Поповић, ректор Универзитета у Београду <i>Изложба о Александру Дероку – Лејенде Београдској универзитету</i>	181
Архитектонски рад Александра Дерока (1)	183
Јован Нешковић <i>[Истараживања средњовековне црквене и њвђавске архитектуре]</i>	184
Бранислав Миленковић <i>Александар Дероко – градићел</i>	190

Михајло Митровић <i>Сећање на Дурока као пројекцијанца</i>	195
Архитектонски рад Александра Дурока (2)	201
Милка Чанак-Медић <i>Дојринос Александра Дурока чувању наших старина</i>	202
Бранислав Миленковић <i>Тумач народских знања и умења</i>	207
Зоран М. Јовановић <i>Прилој проучавању Александра Дурока и као архитекције</i>	211
Сликар Александар Дуроко	216
Ранко Радовић <i>Ренесансни стваралац Александар Дуроко</i>	217
Синиша Вуковић <i>Александар Дуроко (1894–1988) – сликарски рад</i>	221
Никола Кусовац <i>Слово о Александру Дуроку као сликару</i>	223
Етнолошки и археолошки рад Александра Дурока	227
Мирко Барјактаровић <i>Дуроко о етнолозији</i>	228
Војислав С. Јовановић <i>Археолошки рад Александра Дурока</i>	232
Књижевни рад Александра Дурока	245
Мома Димић <i>Дуроков београдски Амаркорд</i>	246
Стојан Ђорђић <i>Књижевне преокујације и домјени А. Дурока</i>	251
Радован Поповић <i>[Последњи интелектуални салон Београда]</i>	257
Вече сећања на Александра Дурока	262
Дивна Ђоковић <i>[Народна песма као мотив за слику и вез]</i>	263
Аника Сковран <i>[О раду и дружењу са Дуроком]</i>	267
Доброслав-Бојко Ст. Павловић <i>Сећања на Александра Дурока</i>	273
„Дуроко, Растко и Пикасо“ Позоришна представа	277
Никола А. Корбутовски <i>Захваљујући Дуроку, Пикасо је волео Србе</i>	278
Регистар	281

НАПОМЕНЕ ПРИРЕЂИВАЧА

Зборник радова под насловом *ЛЕГЕНДЕ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА*, завршни је и заокружујући корак у реализацији концепције истоименог циклуса који се током две године (2002–2004), одвијао у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“.

Садржај наведеног циклуса обухвата програм сачињен од: изложби, каталога који прате изложбе, серије предавања током трајања изложби и Зборника са тих предавања за период од две године. Цео овај низ активности посвећен је поједиим професорима Београдског универзитета¹ који су својом професионалном и личном биографијом заузели специфично место у историји не само највише државне образовне институције него и наше науке и културе уопште.

Критеријум за избор професора које смо убројили у „*лејенде*“ примарно је диктиран ставовима универзитетске и шире научне јавности. Реноме међу студентима, формиран научни подмладак или „школа мишљења“, богатство реализованих талената и интересовања, постигнуте домети у ванматичним сферама, нестандартна животна прича и незаобилазне наклоности организатора, неопходни су елементи при одабирању личности коју на овај начин представљамо. Међутим, у опредељујуће факторе спада и квалитет и обим грађе коју је на изложби могуће показати јер је кроз изложбу потребно визуелно „испричати причу“ тако да она сама по себи исцрпно информише о одабраној „теми“.

Годишњице, које су у случају до сада представљених професора биле присутне, чине пуку коинциденцију, те смо их разумели као потврду исправности нашег избора.

Један од битних, почетних, формалних критеријума за опредељивање кога из наше богате духовне историје треба представити јесте и обрнута хронологија. Наиме, сматрали смо да ће квалитет циклусом планираних предавања о различитим сегментима живота и рада сваког од одабраних професора, имати особену димензију уколико се то чини из перспективе личних контаката и сећања. Зато смо се одлучили да примарно скренемо пажњу на личности које су релативно скоро преминуле те још има живих колега, студената, пријатеља и родбине, који ће нам о њима пружити информације и говорити из „прве руке“. То свакако за будуће не искључује и представљање личности за које се подаци могу наћи у споменицама, архивима и библиотекама али, онај жељени, присни тон, који се постиже присећањем на личне контакте, таквим приступом није могуће остварити.

---

¹ У конкретном случају одређење Београдски има институционални карактер али за будуће ће имати и ширу, географску конотацију, што значи да Циклусом могу бити обухваћени и професори уметничких академија из Београда које нису припадале Београдском, касније Универзитету у Београду, него су доцније, од 1973. обухваћене Универзитетом уметности у Београду.

Такође, сматрали смо да за почетак, у „првом кругу“, треба водити рачуна о томе да свака научна област или факултет буду заступљени по једним од својих истакнутих професора. Тако би се постепено, око овог пројекта, београдска универзитетска заједница окупила у Универзитетској библиотеци, са крајњим циљем да допринесе властитој афирмацији.

Овим путем, посредно, кроз осликавање низа појединачних биографија, надамо се да ће бити могуће ситуирати наш Универзитет не само у српском и југословенском него и у европском духовном и академском простору током више од 160 година. Уколико се у томе у овој почетној фази, дужној да уобличи физиономију целе замисли успело, заслужно је преко педесет академика, професора универзитета, уметника, културних и јавних радника, који су својим саветима, документацијом или излагањима, били укључени у реализовање наше идеје. Уколико је пак било пропуста, за њих смо одговорни само ми, уз пуну отвореност за сугестије које би те пропусте могле елиминисати.

Међу корице овог Зборника, који носи име циклуса и који се ево сада први пут налази пред читаоцима, смештана су сва излагања и дискусије о *лејенгама* представљеним у протеклом двогодишњем периоду. Све што је у Универзитетској библиотеци током једномесечних трајања изложби испричано о Михаилу Петровићу Аласу, Аници Савић Ребац, Александру Костићу и Александру Дероку, можда ће будућим истраживачима послужити да употпуне слику о њима. Сваком блоку предавања претходи прегнантиан текст приређивача, који укратко објашњава разлоге због којих је баш та личност уврштена у „*лејенге*“.

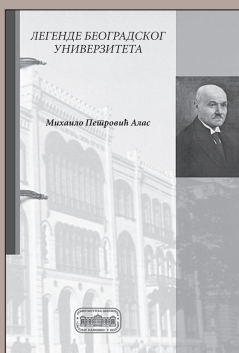
Математичар, хеленисткиња, лекар и архитект, око себе су сабрали читаву плејаду најистакнутијих стручњака из својих матичних, али и других области науке и људског духа, да говоре о њиховом раду и помацима које су остварили током својих живота.

Распоред материјала у Зборнику направљен је редоследом и у оквиру тематских кругова како су се програми одвијали у Библиотеци. Текстовете говора на самим отварањима Изложби нисмо добили сем у случају Александра Дерока.

С обзиром на изузетно репрезентивни састав учесника на предавањима, а из жеље да читаоцима пружимо слику и о њима, на крају сваког излагања дали смо сведену, пре свега професионалну, биографију аутора текста. Напомињемо да неки аутори својим предавањима нису давали наслове с обзиром на то да је свако вече имало свој јединствени наслов, заједнички за све учеснике. Како нам се чинило да публикација из много разлога захтева да сваки текст буде насловљен, тамо где то није учинио аутор, приређивачи су дали, на основу садржаја, технички наслов који се налази у загради. На крају Зборника налази се и именски регистар.

У овој години, када се обележава један век од доношења Закона о универзитету, овакав Зборник нам изгледа као скроман и адекватан прилог том значајном јубилеју.

Марија Вранић-Ићачевић

Изложба

Михаило Петровић Алас

20.3.–4.4.2003.

Изложбу је отворила проф. др Марија Богдановић, ректор Универзитета у Београду. На отварању изложбе говорили су: проф. др Александар Липковски, декан Математичког факултета и др Дејан Ајдачић, в.д. управник Универзитетске библиотеке.

Кашалої

Легенде Београдског универзитета : Михаило Петровић Алас : каталог изложбе / (аутори изложбе и каталога Марија Вранић Игњачевић, Драгана Бесара). - Београд : Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2003. – 68 стр. : илустр.

Материјал за изложбу и Каталог (публикације, документи и фотографије):
- фонд Универзитетске библиотеке
- приватна збирка проф. др Драгана Трифуновића.

Пројрам њредавања

Поглед на живот и дело Михаила Петровића Аласа (20. 3. 2003.)

Драган Трифуновић, Љубомир Протић, Милан Божић

Резултати Михаила Петровића Аласа у савременој науци (25. 3. 2003.)

Драган Трифуновић, Душан Адамовић, Катица Хедрих

Књижевни и књижевнотеоријски рад Михаила Петровића Аласа (27. 3. 2003.)

Слободан Ж. Марковић, Слободанка Пековић

Рибарство Михаила Петровића Аласа (3. 4. 2003.)

Вера Тутунџић, Михајло Пантић, Предраг Ђуричић

МИХАИЛО
ПЕТРОВИЋ
АЛАС

Ширина и разноврсност научног интересовања, потпуна припаданост европској научној елити с краја 19. и почетка 20. века, неприкосновен математички рад на Београдском универзитету, инвентивност која је водила и до нових научних дисциплина, редак педагошки нерв који је омогућио да иза њега остану не само драгоцене уџбенице, већ и читава математичка школа – све то је обухваћено личношћу Михаила Петровића Аласа, те овај циклус о легендама Београдског универзитета готово и да није могао бити на прави начин започет било којим другим именом.

Михаило Петровић није само био научник европског ранга, који је своју докторску дисертацију бранио пред најистакнутијим ствараоцима светске математичке науке у Паризу, и који стога спада међу прве школоване научнике модерног типа код нас, већ је истовремено својом укупном личношћу доказао да високи научни домети не морају бити досегнути на уштрб скромности и љубави према једноставном, простом животу блиском Природи.

Живот Михаила Петровића показује како лако, готово органски, у једном човеку могу да постоје потпуно различита интересовања, од којих се свако несметано развија до свог врхунца, дајући увек вредне резултате. Најзначајнији радови Михаила Петровића свакако су из диференцијалних једначина, анализе, алгебре, математичких спектра или математичке феноменологије, али вредно место заузимају и радови из физике или механике. Међутим, ту се овај низ не прекида: пет књига путописа који представљају изразит пример *београдској сџиши*, заједно са текстовима о рибарству, који чине и данас значајан извор информација за ихтиологе, употпуњују овај опус. Употпуњују али га не заокружују.

Велики противник сваког формализма, како га је описао његов штићеник и ученик принц Ђорђе Карађорђевић, Михаило Петровић свом духу није дозволио да робује задатој форми и коначном одређењу. И заиста, набрајање свега што је Михаило Петровић *био* као да измиче ограничењу: војник, ратник, који је догурао до чина потпуковника, члан научних експедиција на Северни, Јужни пол и Антилска острва, алас, који је легитимно полагао испите најпре за рибарског калфу, а касније за рибарског мајстора био је и виртуоз на виолини и снимио је прве снимке ових извођења за Радио Београд.

Полазећи од обима, разноврсности и значаја Петровићевог математичког рада, највећи број излагања из циклуса предавања односио се на његов научни допринос у овој ипак за њега примарној области (што је употпуњено општим биографским подацима). Имали смо срећу да је оба предавања о научном делу Михаила Петровића у ужем смислу водио највећи познавалац његовог живота и рада професор Драган Трифуновић, главни и незаменљиви консултант приликом

припреме изложбе и каталога. Захваљујући његовом исцрпном познавању свега што је у вези са Михаилом Петровићем, већ прве вечери пружена је интегрална, општа и упечатљива слика о овој изузетној личности. Поред тога, прво вече је било посвећено области у којој је Михаило Петровић оставио највећи научни допринос – диференцијалним једначинама о чему је говорио проф. др Љубомир Протић, и области у којој је био пионир, а која је представљала нову математичко-филозофску дисциплину – математичку феноменологију, о чему је говорио проф. др Милан Божић. Тема друге вечери били су резултати Михаила Петровића у савременој науци, као поглед на дело Михаила Петровића из перспективе данашњих проучавања, што је сликом и речју, поред професора Труфудиновића и проф. др Душана Адамовића, представила проф. др Катица Стевановић Хедрих.

Због квалитета и места које је књижевно дело Михаила Петровића заузимало у време када је настало али и данас, једно вече је било посвећено овом сегменту његовог рада, када су о Петровићевом књижевном раду уопште, ангажману у литерарним дружинама тога доба, и посебно о путописним делима говорили проф. др Слободан Ж. Марковић и др Слободанка Пековић.

Најзад, последње вече, чија је централна тема било рибарство Михаила Петровића, требало је да представља обрачун са мишљењем које олако ову сферу интересовања Михаила Петровића своди на хоби или површну разоноду. Михаило Петровић јесте био познат и популаран као Мика Алас, али то није умањило његову озбиљну посвећеност рибарству у које је унео искуство научника и изумитеља, па и писца. То је била и главна нит излагања проф. др Вере Тутунџић, ихтиолога, а потом и проф. др Михајла Пантића који је из перспективе књижевног критичара тумачио том *Сабраних дела* посвећен рибарству.

Иако на предавањима сем једног, није било учесника који су лично познавали нашег научника, ипак је ова серија окончана топлим и живописним успоменама г. Предрага Ђуричића, новинара, чији је отац, књижевник Младен Ђуричић био близак пријатељ Михаила Петровића и који је пренео очеве, али и сопствене успомене из детињства на Михаила Петровића. Тако је, на крају, остварена основна намера овог циклуса да се одабрана личност не представи само кроз достигнућа у матичној професији, већ и кроз успомене које овим академским вечерима дају присан људски тон.

ПОГЛЕД НА ЖИВОТ И ДЕЛО
МИХАИЛА ПЕТРОВИЋА АЛАСА
20. 3. 2003.

ДРАГАН ТРИФУНОВИЋ

Живот и дело Михаила Петровића Аласа

Драге колеге,

Дозволите да вас поздравим у име колеге Протића и колеге Божића. Ми ћемо радити око један сат, покушаћемо да дамо једну скицу живота и дела Михаила Петровића.

Дело Михаила Петровића – Аласа (1868–1943) припада оним појавама наше науке и културе крајем прошлог и првих деценија овог века које су извршиле најдубљи, а можда и одлучујући утицај на научни живот свога времена и на развитак математичких наука код нас. Данас је већ историјски сигурно да је преокрет у математичким наукама у Србији започет појавом Михаила Петровића. Петровићев научни пут значио је много и „већ припада историји, оном херојском добу када је мала Србија створила своју културу и успевала да и својим културним постигнућима продире у свет“ – писао је академик Радивој Кашанин. Ово треба објашњавати не само Петровићевим талентом, не само ширином његовог научног дара писца запажених расправа и посебних монографија, или оригиналношћу његових филозофских и примењених концепција (рачунари, изборни системи, мерење времена, криптографија, разни патенти и др.), већ пре свега и тиме што се у овоме изузетном представнику наше науке тог времена појавио доследни израз негирања постојећих заосталих облика научног живота и рада на Великој школи, Универзитету и Академији наука.

Петровићеве резултати у науци sazревали су врло брзо и формирали су се на путу преокрета целокупног математичког стваралаштва 19. века у Србији. Из заостале средине створена је угледна школа математичара, као особито крупан успех Петровићев остварен на типичном сукобу старог и новог и с врлинама природног човека, оваплоћеног у лику неимара који не познаје слабости које прате човечији живот.

Себи дозвољавам слободу да вам изнесем неколико коцкица, о Петровићу па онда ви у вашим мислима покушајте да направите од тих коцкица свој мозаик који би вам остао као успомена на целу ову акцију у Универзитетској библиотеци.

Прво, Михаило Петровић је рођен у свештеничкој породици. Његов отац, Никодим Петровић, био је доктор теологије. Завршио је вишу и ригорозну Семинарију у Кијеву и Новгороду. То је врло важно да наведем зато што имате масу људи који мисле да је Мика Алас поникао у неком простом свету рибара. Рођен је у породици интелектуалаца, на Савској падини, иза Митрополије, данашње Патријаршије. Растао је међу књигама. Његов отац је основао први духовни теоријски часопис код Срба. Звао се *Православље*, и излазио је од 1871. г. до смрти очеве 1875. године. Нажалост, његов отац је рано умро. Желим да скренем пажњу да је средином 19. века наш калдрмисани Београд имао један грађански ред, који је

изнедрио младиће и девојке који су доцније српском народу у науци дали завидне резултате.

Ја бих прешао одмах на одређене коцкице. Немојте од мене да тражите неку хронологију као што професори говоре – „родио се тада и тада“ и настављају даље.

Млади Петровић је дошао из Париза 1894. г. са комплетном француском школом. Тада је у ондашњи Београд донео „целу“ француску школу. Михаило Петровић је у Паризу дипломирао математику, поред завршене Велике школе – факултета у Београду, дипломирао је физику, докторирао је из математичких наука, и био је први у генерацији. Како се то десило? Када је завршио Велику школу (1889) њега је деда узео за руку и рекао: „Идемо да те упишем у најтежу школу у Европи.“ Значи, он није радио оно што је радио Димитрије Данић, нећак Илије Гарашанина, или што је радио Богдан Гавриловић, или што је радио Иво Андрић, или што је радио Иван Арновљевић, или што је радио Брана Петронијевић. Која су ово имена? То су све имена која нису завршила факултет, нису дипломирали, а докторирали су. То је тако могло на Западу у оно време. Међутим, у породици Петровић не: „Ти ћеш, Михаило да идеш у Париз, има годину дана да седиш да се спремаш за пријемни испит, да нормално студираш.“ И студирао је. Завршио је математику, завршио је физику, докторирао је и дошао је комплетан. Значи, **Србија њрви њуш има њравои маџемајичара**. Јер, пре њега математику су предавали учитељи, богослови, правници, пољопривредни инжењери, архитекте итд.

Од доласка на Филозофски факултет Универзитета у Београду (22. октобар 1894) Михаило Петровић није полагао нарочиту пажњу састављању, писању уџбеника за своје студенте математике. Припадао је групи професора која је сматрала да ову врсту стручних књига не треба писати у младости, већ у годинама потпуне стручне зрелости када се наставник у целости „офамилијари“ у предмету и успе да га доведе до нивоа угледних страних уџбеника. Све ово треба постићи у процесу и са жељом уношења и својих оригиналних прилога до којих је наставник дошао у дужем временском периоду. Тако је и било. Још за време школовања и усавршавања на *Faculté des Sciences* и *École Normale Supérieure* у Паризу, Михаило Петровић увидео је да у младости треба радити на науци, што више исказати себе на пољу оригиналних прилога. Математичке науке траже младог одважног човека, пуног знања са добро завршеном школом. А то је Петровић све имао. Примери су му били француски математичари. Професор Пенлеве, само неколико година је старији о Петровића, затим „чудо“ младог Поенкареа, а пре свих и понајвише, оснивач савремене француске математичке школе, професор Ермит, чији је животопис и научно дело млади Петровић веома добро упознао.

Супротно својим претходницима у математици Србије, Петровић од првих дана ради интензивно у науци и заступа став да универзитетска настава може достигати своје врхове само преко науке. Без добре школе, нема добре науке, и обратно, сматрао је Петровић. У овим важним настојањима на Великој школи, примарно му је било да лично ствара у науци. Вратио се из Париза пун зацртаних идеја, скицираних расправа, програма, савремене литературе, те није случајно да у првим годинама рада на Великој школи објављује веома запажене расправе у тада најугледнијим часописима великог света. Каква новост, каква срећа за научну средину Београда. По први пут Србија је имала потпуно квалификованог математичара оригиналног ствараоца. Убрзо је Петровић изабран за дописног члана Академије природних наука у Српској краљевској академији (било му је

28 година), Југославенске академије знаности и умјетности и академија наука Чешке и Пољске.

У обновљеној Србији Петровићеви претходници на Лицеју и Великој школи радили су супротно. Два нематематичара (!) Атанасије Николић и Емилијан Јосимовић, целог радног века састављали су математичке уџбенике за лицеје и великошколце. У њихово време, то је било неопходно, а сводило се на неуспела посрбљавања страних књига. Они су били „математичари“ без иједног научног или стручног прилога, или бар неког покушаја. Једноставно, науком се нису бавили, нису ни могли (први је био по струци агроном, а други архитекта). Доцније, Богдан Гавриловић по доласку из Будимпеште са докторатом наука (1887), првих 10–15 година посвећује се искључиво уџбеницима за потребе великошколаца. Најдрагоценије време за научни рад у математици изгубио је. Тек, 1900. године Гавриловић се јавља са првом расправом, да би 1907. године престао са научним радом.

Петровић је сигурно добро поступио. Да је неким случајем започео рад као његови претходници пропао би, а развој математичких наука у Србији био би заустављен; живот у науци наставио би се без резултата.

Михаило Петровић увиђа да у науци не може ништа да уради ако објави нешто на ћирилици. Молим вас обратите пажњу – до 1920, до завршетка Првог светског рата, апсолутно све што је урађено у Српској краљевској академији и објављено – то уопште научни свет Европе није познавао, јер није могао да чита. Шта ради Михаило Петровић? Он интензивно скицира резултате донете из Париза, почиње да објављује у свету. Све што је објављивао, објављивао је на француском. И одједном, на добро нашег Београда, и нашег народа, у тој светској литератури почиње да се јавља једно име из српске науке а то је Michel Petrovitch, односно Михаило Петровић. Тако је 1896/97 у америчком математичком часопису који је излазио у Балтимору – у 19. веку (!), објавио две студије где је образложио како је дошао до првог компјутера, рачунара за решавање одређене класе диференцијалних једначина. У билтену Друштва француских математичара редовно објављује, објављује у Чешкој, у Веснику и да даље не набрајам.

Један колега ме је скоро питао о библиографији Михаила Петровића. Наиме, Михаило Петровић је осећао потребу да те своје радове ипак објави у земљи да и наш свет може да их чита, тако да је имао две верзије – једну за научни свет, на страном језику, и другу у *Гласу Академије наука*, на нашем писму. Према архивској грађи ја сам то снимиио, чак сам колеги Адамовићу поклониио, како је Казански универзитет добијао редовно публикације и нису то могли да читају и имамо чак и ту част да у Архиву Академије наука постоји одговор Казанског универзитета, на којем је двадесет година био ректор велики Лобачевски, да добијају публикације које стижу редовно из Београда. Одговори су били са потписом Лобачевског.

За своје резултате које је објавио у Америци Михаило Петровић је добио велика признања да је то стварно први рачунар који је радио на принципу кретања течности и решавао одређену класу диференцијалних једначина. Друго, у Паризу објављује врло интензивно своје резултате из диференцијалних једначина, уводи методе у диференцијалне једначине које су потпуно оригиналне (о њима ће вам нешто више казати колега Протић). Увео је алгебарске методе у решавању диференцијалних једначина. За једну неинтеграбилну диференцијалну једначину која нема решење у затвореном облику (не дозвољава квадратуру), професор

је, преко експонената који се јављају у том облику диференцијалне једначине, „наметнуо“ алгебарски третман на те експоненте и дошао до дивних резултата у квалитативној интергацији диференцијалних једначина.

Даље, Михаило Петровић је оснивач интервалне математике. Данас је ова математика јако интересантна и значајна, нарочито у компјутерској науци, зато што се помоћу „интервалних теорема“, односно регула интервалне математике апсолутно могу предочити грешке, квалитет грешака, величина грешака, вероватноћа грешака. Када кажем интервална математика мислим на следеће: 2 и 3 су пет; међутим, ако ви имате један интервал који иде од a до b и друго од c до d , при чему су ова два интервала међусобно дисјунктна, односно не секу се, поставља се питање колики је збир та два интервала. Како ћу та два интервала да помножим? Како ћу та два интервала да поделим? На пример, ако имате интервал, како ћу да одредим логаритам из интервала. Значи, комплетна алгебра на интервалима. То су интервали на пољу реалних бројева.

Хтео бих да наведем која је звања односно чланства имао Михаило Петровић. По моме, по Јовану Жујовићу, по Александру Белићу који је говорио на петогодишњици од смрти Михаила Петровића 1948. г. највећи резултат Михаила Петровића је то што га је француска школа поставила за председника „Секције за математику заједнице за унапређивање науке“ која се сваке друге године састајала у одређеним градовима: Алжиру, Лавру, Паризу итд. Тако је Михаило Петровић преко те математичке асоцијације добио од француске математике велико признање. Он је по жељи проф. Пикара, код којег је докторирао, саставио свој *Notice*, Белешку о свом научном раду – то је била кандидатура Михаила Петровића за члана Париске академије наука, али, као што знате, није изабран. Међутим, Михаило Петровић је у 27. години био дописни члан Српске академије наука, у 29. редовни члан Српске академије наука, у 30. редовни члан Југословенске академије наука и умјетности, у 32. редовни инострани члан Чешке академије наука; те исте године изабран је за иностраног члана Румунске академије наука, затим је 1926. године изабран за редовног иностраног члана обе Пољске академије наука (у Кракову и у Варшави). Све ово показује једно комплетно признање многих европских земаља. Методом избора, наш професор је био члан 28 научних друштава Европе и САД.

Дело Михаила Петровића треба поделити у два периода: до 1925. и после ове године. Михаило Петровић је до 1922. математичар раван Адамару, Пикару, поготову Пенлевеу. Наш професор је француски ђак који пише као Французи. Методологија његовог научног рада је апсолутно француска. Цитиран је веома учестало. Лично сам у 15. књизи његових Сабраних дела изложио 210 страних угледних математичара научника и филозофа који су цитирали и користили научне резултате Михаила Петровића. Међутим, 1925. г. Михаило Петровић је мало другојачији: нећу да кажем да напушта науку, али није више у оном интензитету. Ево разлога. Прво, Михаило Петровић је један од ретких професора Београдског универзитета, пошто ми овде говоримо о великанима нашег Универзитета, који је имао своју школу. Код њега је докторирало 11 математичара – читава школа. Само упоредите Јована Цвијића и Михаила Петровића – то су огромне личности српске културе и науке. Међутим, Јован Цвијић нема ниједног ђака. Имао је једног – Јевту Дедијера, који је дошао до доцента (то је отац Владимира Дедијера); међутим, он је рано умро. Узмите случај Милутина Миланковић који се сада доста мистификује – ни он нема ниједног ученика. Михаило Петровић је створио своје ђаке, препустио

је све Јовану Карамати, Тадији Пејовићу, Милошу Радојчићу; прихватио је позив француске научне експедиције за освајање Северног пола (два пута), Јужног пола (једном), затим обилазак око земљине лопте (два пута), „по забаченим острвима“. Како је рекао Павле Поповић, његов најбољи пријатељ, „одао се лепој речи“, лепој књижевности, премда је и тада нешто објављивао из математике.

У том другом периоду највећи резултат Михаила Петровића, коме се придружио Иван Ђаја, јесте оснивање Оцеанографског института у Сплиту. Оцеанографски институт је дело Михаила Петровића.

И на крају, још нешто о томе колико је Михаило Петровић био морално чист математичар на Универзитету. Он је био максимално свестан шта зна, а шта не. Кад се појавио млади Митриновић и када је рекао шта хоће да ради у науци, Петровић је написао писмо Пикару и Митриновић је отишао у Париз код Емила Пикара на годину дана; Драгољуб Марковић жели да се бави теоријом полинома, нарочито оним тешким проблемом када у једном задатом интервалу од a до b треба да одговорите на питање, да ли ту постоји барем једно реално решење, Петровић шаље писмо Монтелу и Марковић одлази у Париз код Монтела на годину и по дана. Монтел му даје проблем. Исти је случај за Милошем Радојчићем који је био код Адамара годину дана итд.

Једном приликом, било је отварање једне сликарске изложбе, Драгутин Гостушки ме је питао шта мислим, да ли су се та наша сеоска деца са Балкана, из те Шумадије, из тог страћарског Београда, из те сеоске средине – Јован Жујовић, Јован Цвијић, Михаило Петровић, Коста Стојановић, Павле Поповић, Богдан Поповић, плашили када су одлазили у Париз и Беч, да ли су се плашили од других студената и конкурената, јер долазе из Србије. Напротив, рекао сам му, тамо где су они отишли на дошколовање и специјализацију били су најбољи. Рецимо, професорима у Паризу, Ермиту и нобеловцу Липману, најбољи студент на *École Normale Supérieure* био је Михаило Петровић. Исти случај је и Јован Цвијић код професора Пенка у Бечу био је најбољи студент из области геофизике и опште географије.

Проф. др **Драган Трифуновић**, редовни професор Шумарског факултета у Београду у пензији.

Рођен је 1930. у Београду. Дипломирао на Природно математичком факултету у Београду на Одсеку за математику 1953. године где је магистрирао 1964. а докторирао (*Проучавање моделовања у делу Михаила Пејровића*) 1976. године. Ужа специјалност: диференцијалне једначине (примене) и историја математике.

Радио као виши научни сарадник у Војнотехничком институту у Београду, доцент на ФОН-у у Београду, ванредни и редовни професор Шумарског факултета у Београду за предмете Виша математика и Математичке методе у шумарству. Био шеф Катедре Општих предмета и руководиоца сталног Семинара за историју и филозофију математике и механике САНУ.

Члан је Њујоршке академије наука. Добитник је Кеплерове медаље у СССР-у 1973. и Дипломе Друштва логичара у Болоњи 1974 г.

Главна дела: *Сабрана дела Михаила Пејровића, Лешојис живојиа и рада Михаила Пејровића, Мајшмајшика код Срба – њорјрејии и гојајаји.*

ЉУБОМИР ПРОТИЋ

[Радови Михаила Пејровића из области диференцијалних једначина]

Колега Драган је лепо причао, а претпостављам да ће и колега Милан лепо говорити, док је мени припала улога да говорим о нечему неразумљивијем, односно о радовима Михаила Петровића из области диференцијалних једначина. Овде, видим, има и младих слушалаца, који можда нису ни чули за диференцијалне једначине, али ја ћу покушати да некако приближим оно што ми се чини битним у радовима Михаила Петровића.

Најпре, једна може бити и небитна ствар: није докторирало 11 него 12 ученика код Михаила Петровића. Имате овде ову књижицу, *Кашалоі*, где су наведена њихова имена: Младен Берић, Сима Марковић, Тадија Пејовић итд. У вези са тим јавља се један интересантан феномен: неки од њих су се изгубили у математичком свету – Берић, који је први докторирао код Михаила Петровића, отишао је из Београда, Сима Марковић, који је други докторирао (имао сам прилику да читам његову докторску дисертацију – одлична је), како би то колега Божић, или како би сам Михаило Петровић рекао – „одао се политици“, био је шеф Комунистичке партије Југославије и, нажалост, настрадао је у Стаљиновим чисткама. Мика је доласком у Београд покушао и успео да створи школу, а од ових 12 доктора математике, 10 су се бавили диференцијалним једначинама.

Сада бих вратио вашу пажњу на 1894. годину, када је Мика још у Паризу, где припрема докторску дисертацију. Колега Трифуновић вам је већ рекао да професори у Паризу на *Ecole Normale Supérieure* чине у оном тренутку врх светске математике. То су: Поенкаре, Пенлеве, Пикар, Ермит, Апел, Дарбу и др. Они су и у овом тренутку светска имена. Мика је један од најбољих ученика те школе и у завршној години студија пише научни рад – први свој рад – који се у преводу зове „О униформним интегралима диференцијалне једначине првога реда нултог рода“. По приказивању и публиковању тог рада, дакле у исто време када брани докторску дисертацију, дешава се оно што је сан свих научника – да му неки рад уђе у уџбеник. Тај први рад који је Михаило Петровић публиковао ушао је у уџбеник чувеног Емила Пикара *Traité d'analyse* који се тада сматрао Библијом оновременог математичког знања. Првим радом Мика се, тако, „лансирао“ као светски математичар.

Интересантно је, и у томе можда има симболике, да се први и последњи рад Михаила Петровића бави диференцијалним једначинама. У међувремену он је публиковао 66 или 67 радова који су били директно посвећени диференцијалним једначинама. Без обзира на огромну универзалност дела Михаила Петровића, био бих слободан да кажем да је круна тог дела баш на диференцијалним једначинама.

Треба имати у виду да је он направио београдску школу диференцијалних једначина. У овом *Кашилоу* можете да погледате, врло крупно и лепо нацртану, једначину $y'^2 + y^2 = f(x)$ и сличну њој – канонски облик Рикатијевој једначине $y' + y^2 = \omega(x)$. Ове две једначине и једна непотпуна линеарна једначина другог реда су врло честе у радовима Михаила Петровића. У преко 10 радова он се бавио овом диференцијалном једначином, али је интересантно да су се овом или овим једначинама касније бавили многи београдски математичари, рецимо Сима Марковић у својој докторској дисертацији, Тадија Пејовић, Драгослав Митриновић. Неке генерализације радио је и Милорад Бертолино па и моја маленкост. На тему ових диференцијалних једначина пишу десетине страних математичара. У оновременом жаргону, због фреквентности њеног излагања, ова једначина се звала *београдска диференцијална једначина*.

У оквиру тих 66 или 67 радова, и имајући у виду само диференцијалне једначине, Михаило Петровић се углавном бавио аналитичком теоријом диференцијалних једначина, интеграцијом путем квадратура, квалитативном анализом решења диференцијалних једначина и метода за њихово приближно решавање. Практично, он је покрио добар део диференцијалних једначина, тј. скоро да није било делова диференцијалних једначина којима се није бавио. Наравно, питање је укуса који су од тих радова интересантни за ову средину и за свет. Ја сам разговарао са колегама и неки више цене радове из области аналитичке теорије диференцијалних једначина, мени се пак чини да су интересантнији и значајнији радови из квалитативне анализе решења диференцијалних једначина.

Иако је његова докторска дисертација била из оне претходне поменуто области, ако би се задржали на радовима из квалитативне анализе мислим да је најинтересантнији онај који је публикован 1898. године у чешком *Věstnik*-у. Постоји и читав историјат везан за тај рад. Године 1957. Милорад Бертолино је публиковао рад у којем је навео теорему Михаила Петровића која се односи на одређене неједнакости. Десет година касније (1967) Бертолино се враћа на ову тему у раду који је публикован у *Веснику* код нас, који говори о приоритету резултата Михаила Петровића и констатује да је исти тај резултат који је чак познат као Чаплигинова неједнакост 1899. публиковао Михаило Петровић (тачно 20 година пре Чаплигина). Када се упореде та два рада види се јасан временски приоритет иако се практично ради о истом раду. Нешто касније (1971) су М. Бертолино и Д. Трифуновић написали чланак у којем су поновили ову констатацију, али и да је Пеано публиковао у Торину 1886. године рад са, практично, сличним резултатом. Сећам се да је Бертолино после 1967. послао писмо у Петроград, рачунајући да је Чаплигин жив. Међутим, добио је одговор оновременог асистента да је Чаплигин умро пар година раније, али да је тај асистент био присутан када се стварао тај рад, те да њима није био познат резултат Михаила Петровића. Они су просто дошли до истог резултата различито размишљајући.

Остаје чињеница да резултат Михаила Петровића има приоритет, али то је само део приче – Чаплигинов рад има два дела и један се односи на диференцијалне једначине првог реда (и ту рад Михаила Петровића има приоритет); међутим, други се односи на диференцијалне једначине n -тог реда где он има апсолутни приоритет. На бази тог резултата Чаплигин нешто касније конструира методу, тј. даје алгоритам за једну аналитичку методу за приближно решавање диференцијалне једначине. Он није доказао (то је доказао Лузин 1946. године) да она

има фантастично велику брзину конвергенције. Дакле, Чаплигин се није задржао само на неједнакостима него је тај рад и даље проширио.

Ово причам не зато што је то само по себи интересно, већ зато што су те теореме изванредне и могу ефикасно да се примене, па се и данас примењују, у радовима на ту тему. Грубо говорећи, један правац размишљања је следећи: ја имам неку диференцијалну једначину $y' = F(x, y)$; не знам да је решим, али знам да нађем неке две функције које су везане са овом функцијом које зовем f_1 и f_2 , па је $f_2 > F$ а f_1 је мања од F и знам да решим диференцијалне једначине $y' = f_2$ и $y' = f_1$. Из неједнакости функција следује неједнакости тих решења. Дакле, оно решење које не умем да нађем, а то се често дешава, уоквирено је између решења које знам.

То је генерални резултат који је користио Михаило Петровић, који су користили његови следбеници и који ће се сигурно користити у овом веку, а вероватно и у следећем.

Ја бих за тренутак завршио са овим излагањем и дао бих реч колеги Милану, а ако има неких питања да оставимо мало времена за то.

Проф. др **Љубомир Протић**, редовни професор математичког факултета, директор Завода за унапређење образовања и васпитања.

Рођен је 1943. године у Љубовији. Дипломирао на Природно-математичком факултету, на Групи за математику (1966.), а докторирао 1978. године (*Неке нове методе за налажење приближних решења диференцијалних једначина и система диференцијалних једначина*).

Осим на Универзитету скоро све време је радио и у Математичкој гимназији као спољни сарадник а једно време (2001–2004) и као њен директор У току рада био је десетак година (1983–1994) продекан за финансије Математичког факултета. Кратко време био је помоћник министра за Просвету и спорт а од августа 2004. године је директор Завода за унапређивање образовања и васпитања.

Аутор или коаутор више десетина научних и стручних радова као и три универзитетска уџбеника, од којих неки имају и по више издања.

МИЛАН БОЖИЋ

Математичка феноменологија Михаила Пејровића

Поштоване колегинице и колеге, видим да су у сали и многи који нису професионални математичари што охрабрује. Ову серију о величинама Београдског универзитета организовала је овдашња Универзитетска библиотека, *spiritus movens* пројекта је госпођа Марија Вранић-Игњачевић и ја вас молим да као математичари изађете у сусрет и у будуће уколико се буде указала прилика да учествујемо у неком од оваквих пројеката. Добили смо чак и част да серију у којој ће бити знаменитости српске науке, а велики сегмент и велики број тих људи су професори Београдског универзитета, отворимо ми Михаилом Петровићем, Миком Аласом.

Мика Алас је, видели сте из Драгановог уводног излагања, био једна за наше услове могло би се рећи ренесансна личност у оном позитивном смислу, особа која се бавила низом разноврсних ствари. Главни његов научни допринос, по редоследу значаја, су диференцијалне једначине. Разуме се, то је област која је стриктно математичка. Можемо нашироко и надугачко расправљати да ли је и у коликој мери тај допринос велики, но нема никакве сумње да неко ко успе да уђе у капитални уџбеник те епохе првим својим радом спада у велике математичаре. У том контексту ми морамо рећи да смо, обнављајући српску државу у 19. веку, имали прилику да 20–30 година по стицању независности, наш први научник уђе у угледан уџбеник тога доба*. Мислим да су то ствари које треба памтити и препричавати, признајем да овде уносим елемент човека који се бавио популаризацијом науке – деценијама сам писао чланке за *Галаксију* или сам на телевизији водио серије, као што је била она коју је Драган правио о историји српске математике и сл.

На изванредан начин имамо обичај да недовољно уважавамо своје величине, чак и да их мало потцењујемо: „знам га из моје улице, не може он бити тако добар, мора да су бољи они из иностранства“. Е па, у случају Мике Аласа баш имамо посао са једном величином.

Мени је припао удео да вам причам о једној његовој делатности, по редоследу значаја вероватно баш другој, која је такође веома важна, али која нажалост није имала одјек какав је имала његова делатност у домену диференцијалних једначина. Наиме, то можете да видите када погледате библиографију радова Мике Аласа, у сјајном издању Завода за издавање уџбеника у 15 књига (Завод је објавио сабрана дела и низа других значајних српских научника и у том смислу треба дићи споменик директору Завода Бјелетићу из, како се то каже, „бившег режима“; он је урадио значајан посао, јер је то роба која се не може комерцијализовати). У тих 15 књига фактички је све што је написао: и романи и есејистички прилози и појединачни научни радови. Однос је отприлике 2 према 2: две дебеле књиге

радова из диференцијалних једначина и две исто тако дебеле књиге из области која се зове *феноменологија*.

За оне који имају филозофско образовање сећају се да се та реч појавила у 19. веку, чак и нешто раније у 18. код француских филозофа, и да означава бављење *феноменом*, појавом уопште. Дакле, феноменологија би требало да се бави, да мало упростим ствари, појавом без обзира на њене узроке. Појава може имати различите узроке, али они се манифестују, појављују на сличан начин. Људи који се баве посматрачким наукама, тј. наукама у којима не могу обавити експеримент и не могу знати одакле потиче нека појава, у ствари се најчешће баве феноменологијом. На пример, астрономија је „најфеноменолошкија“ дисциплина, јер не можете поновити процес који се збива на небу. Врло је тешко у кућним условима запалити звезду.

Ergo, феноменологија која се као таква појављује у 19. веку, кулминира у радовима чувеног немачког филозофа Едмунда Хусерла који је на прелазу између 19. у 20. век објавио неколико значајних дела и направио читаву феноменолошку школу. Тај наслов – *феноменологија* се појављује и у низу дела Мике Аласа. Наиме, када погледате библиографију Мике Аласа, видите да он има серију текстова, чини ми се 24–25 јединица, који се тичу феноменологије. Међу њима доминирају два капитална наслова, две дебеле књижурине (једна је огромна, има чак 800 страна) *Елементи математичке феноменологије* која је издата 1911, а друга нешто мања *Феноменолошко ирсликавање* из 1933. године.

Међутим, ако се вратите још 10–12 година уназад видите да Мику Аласа та опсесија феноменологијом не напушта још од првих дана. Наиме, његова приступна беседа САН – обичај је био и остао да онај који постаје академик одржи приступну беседу, предавање које се тиче онога чиме се он бави, али је намењено и присутнима међу којима има и родбине и пријатеља (дакле, да испричате чиме се бавите, а да присутни не заспу) – била је о „математичкој теорији активности узрока“. Тај наслов, за који би се могло помислити ко зна шта, заправо је излагање о феноменолошком третирању онога што су *диспаритивне појаве* (немамо адекватан превод ове речи, можда бисмо могли да их преведемо са две међусобно независне појаве). Мика уочава да у природи постоји низ феномена који се слично понашају, али није нужно да имају исти узрок. На пример, начин на који се неки процес грања: неко ко игра шах зна да из једне позиције може врло брзо, драматичном, експоненцијалном брзином да расте број позиција у 4–5 потеза. Најбољи програми за шах не могу да „мисле“ више од 7–8 потеза унапред, толико расте број комбинација. Или, она прича о размножавању зечева: ако би се зечеви размножавали, а ловци их не би убијали, онда би они од једног пара за десетину генерација прекрили земљину куглу. Слични томе су процеси у атомској физици када се деси да честица као што је неутрон „окине“ неко језгро које се распадне, па онда ослобођени неутрони из тог језгра разбијају даље нова и нова језгра – и тај процес такође иде „експоненцијалном“ брзином. Он дакле уочава те појаве – ови експоненцијали су најпознатији па их зато истичем – и предлаже формирање математичке теорије која би описивала те процесе, а да не мора да улази у њихову природу. Са становишта фундаменталних наука и филозофије, што Мика Алас још увек не зна, јер Хусерлови радови још увек не постоје, то је једна занимљива ствар. Често у природним наукама имате проблем да направите математички модел за неку појаву, а више него ту појаву и не знате. Знате само да се она појављује на неки начин, не знате узроке, и по свему судећи нећете их никад ни сазнати.

Текст је велики, а Мика Алас је касније те велике текстове у сажецима или краћим верзијама штампао у угледним француским часописима, покушавајући да добије одзив од колега пре свега са франкофонског језичког подручја. Касније то претаче у књиге – 1911. и 1933. године, где покушава да своју основну идеју – да се феноменологија као филозофска ствар може третирати математички, разради до краја. И у том поступку математички апарат којим „напада“ проблем сужава, своди га на диференцијалне једначине, говорећи математичким речником, или, говорећи једним ширим речником за оне који не знају математику – своди га на оно што би се у филозофији назвало *механицистичким иприсјујом*, изучавањем феномена кроз механику процеса. Јер, механика се најбоље описује диференцијалним једначинама. Када људи хоће да упросте, кажу да је механика грана физике која се описује диференцијалним једначинама.

У том контексту то што Мика ради има добар одзив код математичара, има добрих референци, одзива, ревијалних приказа у одговарајућим часописима, о томе говоре математичари, ту и тамо се појави понеки филозоф или човек који је на пола пута између математике и филозофије, јер су ове две области веома блиске, али има тај „хендикеп“ да је област сувише математизована, да је сувише сужена јер се бави само диференцијалним једначинама, односно механицистичким приступом.

Интересантно је да је и тако сужен приступ у ствари претеча онога што ће се појавити чак 30 година касније, а то је појава чувене књиге, стан-камена модерне кибернетике, Винерових *Основа кибернетике*. Мика, 30–40 година пре Винера, пише неку врсту „предосећања кибернетике“.

Нажалост, за разлику од диференцијалних једначина одзив на ту појаву није био тако добар у смислу да није било ђака који би га наставили. Сам одзив, када погледате референтне часописе је одличан и сви се јако диве, али, нема ученика који би га пратили. И то је штета.

Значи, прва штета је што је ствар отишла сувише ка математици, диференцијалним једначинама, кибернетици, а друга штета је што сам Мика, који је био образован и као математичар и као физичар, није боље познавао филозофију. Јер, да јесте, он би се вероватно „обратио“ филозофима, тј. уобличио би текстове филозофски и био би на трагу најактуелнијих збивања око Хусерлове феноменологије. Он се, на несрећу, окренуо математици, математичарима се то учинило сувише филозофским, а филозофима пак неразумљивим са њихове тачке гледишта, јер они ту математику не знају. Да је очистио мало од математике, имао би код филозофа сјајан одзив.

Ипак, да закључимо, за њега морамо рећи две ствари: а) да је предосетио кибернетику, да је био нека врста Винерове претече, и да је 30 година раније писао оно што ће бити кибернетика 20. века, б) да је био, филозофски гледано, потпуно актуелан и на трагу те, тада модерне Хусерлове феноменологије, али, иако је сам много о томе писао и био опседнут том темом, осећајући да је нашао нешто значајно, није имао одзив, није имао добру школу, ђаке који би га пратили као што су га пратили у диференцијалним једначинама. Но у сваком случају, оно што српска јавност треба да зна то је, да је Михаило Петровић, премда професионални математичар, дотакао две изузетно значајне области те епохе: једну филозофску грану – феноменологију, потпуно компетентно и паралелно са Хусерлом, и једну чак раније него што ће се појавити – кибернетику.

Проф. др **Милан Божић**, ванредни професор Математичког факултета у Београду.

Рођен је 1952. г. у Београду, где је на Групи за математику, Природно-математичког факултета дипломирао, магистрирао и докторирао (*Прилој семантици релевантних логика*) 1983. г.

Радио је као асистент, доцент и ванредни професор Математичког факултета на предметима: Алгебра, Линеарна алгебра и Математичка логика. Био је председник Савета ПМФ и декан Математичког факултета (1987–94), члан Савета Универзитета, посланик у Парламенту Србије.

Аутор је око 40 научних радова, десетак стручних радова, више књига и публикација.

Главна дела: *Семантика релевантних наука*, *Машематичка логика*.

Дискусија:

Драган Трифуновић У вези са овим што је професор Божић последње рекао, ја сам у Одеси упознао знаменитог совјетског филозофа, математичара Авенира Ивановића Ујомова. Он има пуно текстова који дају примат Михаилу Петровићу – да је наш професор предказао теорију система и појаву кибернетике. За то, као и за феноменологију, и за рачунске машине које сам поменуо, дошла су велика признања Михаилу Петровићу, нека раније, а нека касније (Француска, СССР, Пољска, Канада и САД).

Љубомир Протић (одговор на питање публике у вези са диференцијалним једначинама) У области диференцијалних једначина, још пре ступања Михаила Петровића у научни свет, дуго је била Рикатијева једначина. Дуго су математичари тражили методологију како да дођу до решења, али Лиувил је доказао, неких 50 година раније, да неки типови диференцијалних једначина не могу да се реше путем интеграције. Онда су размишљања ишла у три смера: **први** је, да се за што више класа диференцијалних једначина нађе ефективан поступак. **Други** смер је оно што сам поменуо – квалитативна анализа решења диференцијалних једначина, давање информација о решењу, која ми се чини код Михаила Петровића најинтересантнијим. Ради се о следећем: не решавајући саму диференцијалну једначину, а имајући у виду нека својства функција које улазе у ту диференцијалну једначину, да дамо што је могуће више информација, а да је не решавамо, јер је не можемо често ни решити. Дакле, не знам да је решим, али знам да кажем масу њених својстава. И **трећи** смер размишљања: ако већ не умем да је решим, да кажем нешто о приближном решењу. Тај део се рачва у два правца: да дам неке методе које ће бити аналитичке или неке које ће бити нумеричке. Аналитичке методе су ишле ка томе да се то приближно решење нађе у форми аналитичке функције, а нумеричке да се на неком дискретном скупу тачака дају бројчане вредности. У време Михаила Петровића (сад говорим само о тим методама за приближно решавање) су биле доминантније аналитичке ме-

тоде, а негде од средине прошлог века, од увођења рачунара у експлоатацију при решавању диференцијалних једначина, доминантне су нумеричке. Дакле, сам Михаило Петровић у тој области иде ка аналитичким методама, тј. да нађе приближно решење у форми неке аналитичке функције.

Драган Трифуновић Пре него што се растанемо дозволите да будем тај, који ће казати како се српски народ одужио свом Михаилу Петровићу, првом школованом, правом математичару у нашем народу. Молим вас допуните ме ако нешто прескочим.

То је, најпре, прилично велика улица на Дорћолу, која носи његово име. Та улица је добила назив још од градоначелника Београда за време живота Михаила Петровића (тада је градоначелник био индустријалац Влада Илић). Професор Петровић је молио градоначелника да, ако већ тако хоће, нека улица буде на Дорћолу, и да се изабере најкраћа улица. Та улица је, због новоградње, физички нестала, тако да је Банатска улица добила име Мике Аласа.

Даље, електронска индустрија у Југославији производила је рачунске машине, Французи их зову *ordinateur* – које су се звале Алас 1 и Алас 2.

Затим, подигли смо споменик Михаилу Петровићу, чији је аутор Александар Зарин, вајар. Године 1967. дошао сам код њега (1968. смо славили професорову стогодишњицу), и рекао му: „Саша, ми немамо ни динара, ми правимо споменик!“ И тада смо се ми, математичари договорили да професоров споменик не буде на Калемегдану, него испред своје куће, иза Патријаршије, и да тако у бронзи гледа ушће Саве у Дунав, у ту равницу која га је носила у свет. Тај поглед на Саву и Дунав је спасио младог Петровића. Јер, сва његова браћа – он је имао још три брата, умрли су од, како се то онда говорило, сушице, а кажу да ваздух на пола метра од воде „цементира плућа“, и зато је он заволео риболов.

Даље, рестаурирали смо родну кућу на Косанчићевом венцу; једна основна школа зове се по њему и једна гимназија на Новом Београду носи његово име. Говорим сада само за Београд. Постоји и диплома „Михаило Петровић Алас“ за одличне математичаре у школама.

И на крају, што је поменуо колега Божић, издали смо Петровићева *Сабрана дела* у 15 књига. Била би штета, ако ова изложба и ова акција Универзитетске библиотеке буду само кратко трајале. Постоје наговештаји да изложба и предавања иду у Ваљево, Крагујевац, чак и, како сам данас чуо, Ниш.

Милан Божић (одговор на питање у вези са феноменологијом, односно да ли је било филозофа који су могли да наставе рад Михаила Петровића из те области)

Било је тада неколико професора на Филозофском факултету који су се бавили филозофијом *in senso stricto*, и који су се школовали на нормалним универзитетима. Али ми смо некако у свету боље школовали инжењере и природњаке, док су они који су се бавили друштвеним наукама више ишли на права, тако да нисмо имали довољно професионалних филозофа, али смо имали довољно компетентних. Проблем је био пре свега у рецепцији са становишта потенцијалних ђака: не да нико неће разумети то што је прочитао, већ да ли ће се неко за то ухватити и наставити даље да ради на томе. Е тога, на несрећу, није било. То је штета у односу на главну област – диференцијалне једначине, где се евидентно нашао значајан број људи који су хтели тиме да се баве. Овде скоро да нема једног настављача.

РЕЗУЛТАТИ МИХАИЛА ПЕТРОВИЋА
АЛАСА У САВРЕМЕНОЈ НАУЦИ
25. 3. 2003.

ДРАГАН ТРИФУНОВИЋ

Михаило Петровић Алас у савременој науци

Ово предавање смо намерно назвали *Резултати Михаила Петровића Аласа у савременој науци*. То је јака реч, али када смо правили планове са организаторима овог целог подухвата, идеја је била да видимо како се за последњих 35 година појављује име Михаила Петровића (у иностранству – Michel Petrovitch), и да ли се уопште појављује. Да ли ми мистификујемо Михаила Петровића? Узгред буди речено, ми смо мали и сиромашан народ, и нашу српску ћирилицу мали број људи чита. Ако је у светској науци Михаило Петровић негде цитиран, он је сигурно цитиран из оних радова који су написани на француском. (Има два рада који су на немачком, али то је Владимир Варићак, његов близак друг, у Загребу превео на немачки језик.) То је разлог нашег вечерашњег сусрета са вама; колегиница Кагица Хедрих, проф. Душан Адамовић и моја маленкост, покушаћемо да изложимо шта знамо о Петровићевој присутности у данашњој математичкој литератури, а вама препуштамо да нас после питате, па и да кажете своје мишљење, сугестије, неки прочитани пасус или епизоду о Михаилу Петровићу коју сте запазили у страниој штампи, било популистичкој, било научној или стручној.

Ја сам направио један мали избор и имам утисак да ћу да задовољим радознале, тј. да ћу дати одговор на ово питање које смо поставили у вечерашњем предавању. Најпре бих да прочитам један пасус из шесте књиге *Сабраних дела* Михаила Петровића који потиче из 1923. године (узгред буди речено, реч је о интелектуалној Русији која је тада живела у Француској; професорка Светлана Књазев Адамовић, супруга мог колеге, превела је овај текст). Реч је о једном од највећих имена филозофије тог доба у Европи – полихистора, Александру Богданову (његовог потомка – Александра Александровича Богданова упознао сам у Москви 1969). Ево шта је тај веома паметан човек написао 1923. године о Михаилу Петровићу: „Рецензија у Академијиној *Revue scientifique* карактерише Петровићеву науку као веома занимљиву, веома богату, можда чак и пребогату идејама, што унеколико отежава њено савлађивање и скреће пажњу на енциклопедијску културу њеног аутора која је веома ретка у наше време **крајње специјализације** (подвукао Д. Т.). Заиста, међу савременим европским научницима тешко је наћи још неког ко би тако свестран био као Петровић. Његов основни материјал припада области математичких и физичких наука (...)“ (Ово је изашло у јавном реферативном часопису Академије наука у Паризу.)

Ово су велике речи које ме наводе да вас подсетим да је Михаило Петровић, као млад Београђанин са Савске падине, са 18 година пошао у Париз, где је завршио математику и физику, докторирао математику и стекао толико знања да га једна велика личност као што је Богданов тако дефинише и приказује у јавности.

На прошлом предавању рекао сам да је Михаило Петровић радио на проблемима рачунарства. Том приликом био сам сувише кратак и зато бих сада хтео да при-

кажем резултат који припада савременој рачунарској техници а који потиче од Михаила Петровића. Наиме, компјутер, аналогни рачунар Михаила Петровића радио је на закону спојених судова и на закону тачно профилисаног тела потопљеног у тачно профилисаном суду. Међутим, Михаило Петровић је урадио и један други рачунар када судови у којима је течност нису били такве природе да дозвољавају спојене судове. Ради се, наиме, о капиларним цевима. Михаило Петровић је искористио капиларне цеви да би преко њих могао да реши Фуријеову парцијалну диференцијалну једначину другог реда која није интегрална. По којни, мени веома драг професор Мирко Стојаковић и ја читамо да у Академији наука СССР-а 1939. године математичар Лукијанов конструише аналогни рачунар на принципу кретања течности кроз капиларне цеви да би решио Фуријеову једначину чије је решење једна крива. Та једначина је мерила, регистровала и обрачунавала проток топлоте. На пример, топлота овог пројектора прелази на моју руку преко Фуријеове парцијалне диференцијалне једначине другог реда, што је Михаило Петровић решио још 1911. године и што Лукијанов 1939. године експлицитно каже у свом раду.

Једна сиромашна колонијална земља – Индија, у свом напретку, оснива у Бомбају Технолошки институт и купује од Руса компјутер Лукијанова који одређује кретање топлоте са једног тела на друго. У том раду-рецензији објављеном у Индији наводи се као *fondeur*, оснивач тог проблема Михаило Петровић.

У математици постоји читава једна област која се зове специјалне функције. На пример, Δ функција или γ функција. Те две функције и данас носе име Михаила Петровића. До њих је Михаило Петровић дошао интеграцијом одређене диференцијалне једначине.

Или, појам релативног извода: ако имате извод и поделите га са функцијом, онда је то први релативни извод. Михаило Петровић уводи n -ти релативни извод који назива диференцијални алгоритам. Када диференцијалну једначину, која је неинтегрална, пребаци на диференцијални алгоритам који је он увео, тада преко нове једначине у којој фигуришу само алгоритми, говори о карактеристикама решења диференцијалне једначине. Тај резултат се у часопису *Диференцијалне једначине* који у Москви уређује Јеругин помиње као резултат Михаила Петровића.

На прошлом предавању професор Божић је лепо успоставио корелацију између Хусерлове феноменологије и математичке феноменологије Михаила. Петровића. Сада бих желео да нагласим да је Михаило Петровић добио велика признања. Велика је ствар ако је ваш резултат решење једначине или доказ теореме, али овде је у питању признање проналаска нове дисциплине. Од стране америчких, пољских или руских научника имате признање да је Михаило Петровић први предсказао теорију система, односно кибернетику.

Док сам приређивао ову књигу из математичке феноменологије (6. књига *Сабраних дела Михаила Петровића*), хтео сам да се поиграм терминима који се налазе у Винеровој кибернетици и онима који се налазе у феноменологији Михаила Петровића. Ја сам их штампао стубно као песму, азбучним редом. На пример: активитет, компјутерски ваљак (на којем се записују резултати), временски фактор, генералисани појам масе, дескриптивни елементи, повратна спрега, податак, изазивач, улаз-излаз, импулсни узорак итд.

Од светске науке Михаило Петровић је добио велико признање да је ишао пре свог времена. У науци и у култури ићи пре времена је велика ствар, то је значајан показатељ једне индивидуалности, личности, за једног научника.

Ја бих за сада толико и био бих слободан да дам реч професору Душану Адамовићу, тако стоји у програму рада и после тога колегиници Катици Хедрих.

ДУШАН АДАМОВИЋ

Присусиџво Михаила Пејровића у савременој науци

Ја сам мислио да ово моје излагање треба да пружи летимичну слику целине математичког научног рада Михаила Петровића, мада је о томе прошли пут било речи. Сада ћу се оријентисати на присуство Михаила Петровића у савременој науци, иако његово дело није „савремено“ у најбуквалнијем смислу. Данас Михаил Петровић није непосредно присутан, из његових радова нису директно произашли садашњи токови науке, али јесте у једном ширем смислу – у смислу антиципације, наговештавања, предвиђања, или опште оријентације у смеру у којем је ишао развој науке у његовом, па и у данашњем времену. Ипак ћу морати да се вратим на неке научне ствари, на главне моменте лика Михаила Петровића као научника, посебно као математичара.

Случајно је испало да се овај програм организује у години јубиларних датума – 135 година од Петровићевог рођења и 60 година од његове смрти. И то је можда право време да се са ове временске дистанце сагледава Михаил Петровић. Не мислим да смо ми сада овде на неком симпозијуму на коме наши судови треба дефинитивно да поставе ствари на своје место, али ово је повољна прилика: да је та дистанца много већа, поглед би био магловитији, поред осталог и стога што се за многе ствари из прошлости, нарочито из прошлости наука, губи интерес (осим за оне највеће, остало је предмет интересовања ужих и најужих специјалиста); да је много мања, ту би било људи који су са њим били у контакту и памте га, који су према њему били у неком емотивном односу, и слика би опет била више или мање искривљена, али на други начин. Узгред, оних који су били његови ђаци и са њим били у непосредном и живом контакту скоро да и нема. Има их ипак још неколико: то су професори Ђетковић и Булатовић, али они су толико стари да њихово појављивање овде не би било од користи. Имамо ипак једног од нас који није његов бивши ђак, него је био дечак у последњим годинама Петровићевог живота; то је мој добар пријатељ и школски друг Предраг Ђуричић, син књижевника Младена Ђуричића, у чију је кућу Петровић долазио све до пред смрт. Он ће вам говорити о свом сећању на то време.

Наравно, треба свакако ценити наше вредности и достигнућа. Она Петровићева и других истакнутих научника треба истицати и осветљавати, али с правом мером и у пуној сагласности са истином и реалним деминзијама њиховог дела.

Дело Михаила Петровића је за своје време, које није било кратко, представљало знатно унапређење наше математике, и то како у сфери научног рада тако и на подручју универзитетске наставе, стварања подмлатка и подстицања других. Наиме, све до пред крај 19. века код нас је математика била на доста ниском нивоу. Њену универзитетску наставу водили су махом аматери, нестручњаци, чији су курсеви били непотпуни и несолидни, а о научном раду није се скоро могло ни говорити. Нешто касније, крајем овог века, стање је у извесној мери побољшано када је на

сцену ступило неколико математичара који су имали комплетно образовање – дипломе, па и докторате стечене на страним универзитетима. На пример, Петар Живковић је завршио исти факултет као неких тридесет година после њега Алберт Ајнштајн – Политехнички институт у Цириху, који је имао више одсека, од којих се на неким изучавала чиста наука (физика и математика), а неки су припадали инжењерству. Они - Нешић, Клерић, Данић, Гавриловић, поменути Живковић, који није био високошколски наставник - трудили су се да унапреде наставу, и у томе су донекле успевали, али су почињали и научноистраживачке активности, међутим, некако прећутно су се унапред мирили са тим да буду научници локалног значаја. Михаило Петровић, чије укупно дело представља већ знатно значајнији и даљи корак напред, још као студент се, свесно и вољно оријентисао на науку на нивоу тадашњег центра светске математике – Париза. То је тамо било време изузетног полета, када су живели и радили велики Поенкаре (за кога кажу да је ишао двадесет и више година испред свог времена, не само својим наговештајима, већ ефективним радовима), Ермит, Дарбу, Апель, Пикар, Пенлеве и други. Отишао је тамо, бриљантно завршио студије и већ као ђак написао рад о униформним интегралима алгебарских диференцијалних једначина; његови резултати одмах су ушли у Пикаров уџбеник, заправо монографију *Traité d'analyse*, који је требало да у пречишћеном облику синтетиче сва актуелна знања из математичке анализе. Не знам да ли би се који наш математичар из каснијих, па и данашњег времена могао похвалити таквим врхунским успехом на самом почетку своје научне каријере!

Данас су многи склони да са неком резервом, неким ниподаштавањем и са позиције супериорности, веће или мање, посматрају Михаила Петровића. Овоме се надмоћно супротставља чињеница да је он објавио дела те врсте усред Париза, без икакве подршке и протекције, чак и без државне финансијске помоћи, коју му је пружио само његов деда. Те исте године кад је дипломирао он је и докторирао – докторат му је од раније био спреман – пред комисијом коју су чинили: већ стар али још увек активан Ермит, Пенлеве и Пикар (тим редом по значају) и добио одличну оцену. Један од главних резултата у овој докторској дисертацији био је потпуно решење питања када алгебарска диференцијална једначина првог реда, тј. једначина чија је лева страна алгебарски полином по u и u' са произвољним функцијама од x као коефицијентима, има од интеграционих констаната независне све бесконачности, односно све нуле, својих решења. Покушају, у оваквој ситуацији у којој сам, без табле и креде и служећи се само речима и са нешто мало гестикулације рукама, да вам формулишем Петровићеве теореме које решавају ове проблеме. Наиме, ако су m_i и n_i редом степени на којима у i -том члану поменутог полинома фигуришу функција u и њен извод u' , и ако M_i означава збир $m_i + n_i$, посматра се прво скуп свих тачака (M_i, n_i) у правоуглом координатном систему. Затим се међу овим тачкама уочава тачка A која има највећу апсцису, и уједно највећу ординату уколико таквих тачака са максималном апсцисом има више, а са B означена она од тачака са најмањом апсцисом чија је ордината највећа, па се у директном смеру окреће полуправа са почетком у A док она не наиђе на прву од тачака (M_i, n_i) и та тачка, односно од A најудаљенија таква тачка уколико их има више, означена са C , споји помоћу дужи са A , и потом на тачку C примени исто окретање полуправе као у случају тачке A , и тај поступак настави. Кад се тако добијеној полигоналној линији још додају ординате тачака A и B и дуж која спаја подножја тих ордината, добија се конвексан полигон, такозвани *фиурајивни*

йолион посматране диференцијалне једначине. Јасно је да могу постојати највише два највиша темена овог полигона, лево и десно, при чему се у случају постојања само једног таквог темена по конвенцији оно може назвати и левим и десним. Према првој Петровићевој теорему, решење диференцијалне једначине има само од констаната независне (такозване *нейокрејине*) бесконачности ако и само ако је десно највише теме њеног фигуративног полигона тачка А. Четврта теорема тврди да су све нуле решења непокретне ако и само ако је лево највише теме тачка В. Непосредна последица ове две теореме је тврђење шесте теореме, да су све нуле и све бесконачности решења непокретне ако и само ако је фигуративни полигон правоугаоник или вертикална дуж. Овим теоремама прикључено је у дисертацији више сличних и допунских резултата, којима је постигнута целовита и исцрпна обрада читаве групе проблема и од далекосежног је теоријског значаја.

Допустићу себи закључак да како наведени Петровићеви елегантни резултати, којима су у крајње једноставном облику – условима чију формулацију би лако схватила и особа без математичког образовања – постигнута потпуна решења одговарајућих проблема, тако и целина његове дисертације – носе знак и сјај истинске генијалности.

Михаило Петровић враћа се у Србију, постаје редовни професор и академик, има велики број радова, у првих десет година првенствено из диференцијалних једначина, али и из алгебре, односно теорије полинома, коју третира са становишта анализе, затим из теорије комплексних функција, што је по некима његова још најзначајнија област. Према речима академика Томића, „давао је тада своје најбриљантније радове које су прихватала многа велика имена и њима се даље бавили“. Паралелно са овим, бави се и хемијом, физиком, електрохемијом, у вези са диференцијалним једначинама и са идејом конструисања аналогних рачунских машина. Просто је невероватно, како је говорио професор Томић, да се човек истовремено бави са два или три разнородна проблема, а камоли са две или три различите науке. Кад је делатност толико обимна и разноврсна, увек се може приговорити да је у питању површност. Ово у Петровићевом случају не стоји: он је просто био велики радник, прегалац, имао је обиље идеја које су из њега извирале.

Паралелно са свим тим код њега се рађа и математичка феноменологија, у низу радова, прво у једном скромном раду о геометрији масе, па у његовој приступној академској беседи, и онда у импозантном делу *Елементи математичке феноменологије*. Многи би рекли да је то било претакање једног истог, али није тако: свако од тих дела имало је специфичне и нове аспекте. Та област и друга, можда мање значајна и у коначном исходу не баш успела – теорија спектра, представљају антиципацију многих тенденција и идеја савремене математике. Те две области, да и не говорим о осталима, ако се и не могу подвести под одређене дисциплине и токове модерне математике и уклопити у њих, у суштини представљају тежњу истог усмерења – пре свега својом отвореношћу ка далекосежној и смелој апстрактној комбинаторици, ка превазилажењу конвенционалних граница математике, и граница између математике и других научних, па и ваннаучних сфера. То је теза којој се може дати опсежно ближе образложење.

Понекад се математичка каријера Михаила Петровића дели на две фазе: прва је трајала до Првог светског рата, а друга после њега. Овој подели често се прикључује оцена да је у тој другој фази дошло до пада и zasiћености. Ја се са тим мишљењем

не могу сложити. Тачно је да он тада није објављивао радове истим темпом као раније. Професор Томић у својој краткој, али обухватној и иначе изврсној студији о Петровићу објашњава то „нашом средином“. Склон сам да ово пре објашњавам објективним околностима: Србија је много страдала у Првом светском рату, више него иједна друга земља (изузимајући, можда, Русију). Београд је био скоро читав срушен, као и његов Универзитет. Кад се вратио у земљу, Михаило Петровић је имао задатак да обнови и реорганизује наставу математике, а првих десет година био је скоро сам. Имао је неке асистенте, али од двојице у које се у почетку највише уздао, први, Сима Марковић – и да није као лидер комуниста био прогањан – престао би, што се касније и десило, да се озбиљно бави математиком и сав се посветио политици, а други, Младен Берић, напустио је убрзо Факултет због личне афере. И земља је била проширена, а његов задатак је био не само да наставу обнови и унапреди, већ и да много шире него раније помаже научни подмладак, научни рад. У том периоду код њега је одбрањено 12 докторских дисертација; био је коректан и широкогруд према онима који нису радили докторате из његове области, чинећи све да им у вези са њиховим темама помогне. А што се тиче његових научних радова објављених у овом периоду, може се констатовати да, иако су они били мање бројни од оних ранијих и мање значајни од већине њих, ниједан од тих радова није био без значаја и вредности. Све ово га није спречило да даље ради на својој области – математичкој феноменологији. Написао је тада и једну књигу изванредних стилских и других квалитета – *Феноменолошко њресликавање*; она се може читати као литерарно штиво.

Старост га је сустигла, а он је поред свих тих активности у позним годинама кренуо у научне експедиције – и то ка Северном полу. Није тамо ишао као обичан путник, него са научним инструментима, картама и литературом, са коплетном истраживачком опремом. На тим путовањима неуморно истражује све крајеве кроз које пролази, посматра све феномене у природи око њега и код живих бића на која наилази. Резултате ових путовања записао је у више путописних дела изузетне и документарне и литерарне вредности. И тако је он своје суочавање са наилазећим позним животним добом – остајући веран свом познатом свестраном активизму, може се рећи и авантуризму, у најбољем значењу речи – обележио на најлепши и најдостојнији начин. У једном роману, не могу да се сетим чијем, прочитао само овакву девизу једне личности: „Са упереним копљем наступам насупротив старости, болести и смрти.“

И на крају, зашто бисмо ми њега оцењивали строже него што се највећи светски научници оцењују. Кад прође, најпродуктивнији, младалачки период, најчешће се не дају истим темпом и у истој мери кључне ствари на главним пољима науке. Њутн је, на пример, главне ствари дао до своје 40–45 године, после је радио као стручњак за тегове и новац, а у науци се бавио безначајним питањима. И Ајнштајн је све важно написао до 35–40 године, а после тога је, без правог успеха, покушао да изгради теорију универзалног поља. Расел, који је веома дуго живео, своје главне резултате у математичкој логици, математици и филозофији дао је до 45. године. Зашто би се од Михаила Петровића више тражило?

Проф. др Душан Адамовић, редовни професор Природно математичког факултета у пензији.

Рођен је 1928. г. у Пећи. Дипломирао је на Природно математичком факултету у Београду на Групи за математику 1953.г. где је и докторирао 1965. (*Сигоро њроменљиве функције у теорији тригонометријских редова*). На истом факултету радио је као наставник у свим звањима за предмете: Анализа 1, Анализа 2 и Функционална анализа.

Аутор је 2 књиге, 31 научног рада, 18 стручних радова.

Главна дела: *Резултати из теорије и примена њравилно њрмењивих функција, Резултати о неједнакостима у нормираним њросџорима и резултати у вези са њонашањем реалних и комџлексних низова.*

КАТИЦА СТЕВАНОВИЋ ХЕДРИХ

Беседа о Михаилу Петровићу

После изузетно надахнутих и компетентних излагања професора Трифуновића и професора Адамовића, мени остаје да се усмерим на *резултате Михаила Петровића у савременој науци* и ослоним на објављена дела самог Михаила Петровића Аласа¹, као и научно-историјске радове професора Трифуновића². Када ме је госпођа Марија (Вранић-Игњачевић) позвала и питала да ли хоћу да учествујем у предавању из серије Легенде Београдског универзитета, а на предлог проф. Трифуновића, ја сам се питала да ли имам нешто значајно и аутентично да кажем о Михаилу Петровићу и да ли сам компетентна за то. Онда сам мало погледала по својој документацији и по ономе што сам до сада радила и нашла сам у свом рачунару један рад везан за *аналогије динамичких система и активне динамичке системе*, који сам излагала на једном симпозијуму³ у Москви, а који се односио на активне динамичке материјале⁴, динамичке активне системе⁵ и аналогije и то сам повезала са радовима Михаила Петровића Аласа, као и једно предавање на скупу HIPNEF 2000⁶. То су и била једина моја два излагања на ту тему. Не могу овом приликом да не поменем своју професорку из гимназије Драгињу Николић⁷ која ми је први пут скренула пажњу на радове Михаила Петровића Аласа, затим мог професора Рашковића⁸ и академика Татомира Анђелића⁹ од којих сам такође чула о Михаилу Петровићу Аласу и интердисциплинарности његових дела, као и о аналогijaма између механичких и електричних кола.

¹ Petrović, M., *Fenomenološko preslikavanje (Phenomenological map)*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1933. str. 33.

Petrović, M., *Elementi matematičke fenomenologije (Elements of mathematical phenomenology)*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1911. str. 89.

² D. Trifunović: *Letopis života i rada Mihaila Petrovića*, SANU Beograd 1969, VIII+631 str. D. Trifunović: *Mihailo Petrović Alas – život i delo*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1982, 160 str.

³ Katica (Stevanović) Hedrih, *Active Dynamical Systems, Mathematical Phenomenology and Mathematical Mapping of Mihajlo Petrović and Active Social Dynamical Systems*, Second International Conference Stability and Control for Transforming Nonlinear Systems, Russian Academy of Sciences and Academy of Nonlinear Sciences, Moscow, September 25–28, 2000, Russia.

⁴ Blekhan I. and Lurie, *Creating Dynamical Materials as a Problem of Control*, IFAC, Control Oscillations and Chaos'2000, Opening Lecture, Saint Petersburg.

⁵ Preumont, A., (1997), *Vibration Control of Active Structures*, An Introduction, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London, p. 259.

⁶ Hedrih (Stevanović), K., *Matematička fenomenologija Mihaila Petrovića kroz nelinearnu dinamiku i kaos na primerima inženjerskih sistema*, Uvodno predavanje po pozivu, Zbornik naučno-stručnog skupa: HIPNEF 2000, Savez mašinskih i elektrotehničkih inženjera i tehničara Srbije (SMEITS), Beograd, str. 11–22.

⁷ Драгиња Николић (20.02.1909–1.11.1993), изузетно успешан професор математике и, у једном периоду вршилац дужности директора у гимназији „Стеван Сремац“ у Нишу, чији су ученици успешно наступали на републичким и савезним такмичењима из математике, као и на Петој математичкој олимпијади у Вроцлаву 1963. године.

⁸ Проф. Dr Ing. Dipl. Math. Данило П. Рашковић (1910–1985), редовни професор Машинској факултету и природно-математичкој факултету у Београду, Техничких факултету у Нишу и Крагујевцу, аутор високошколских универзитетских уџбеника из механике и оптичког материјала. Био и његован Машинској факултету у Београду. Живот и дело српских научника, том. 10, Египција САНУ

Моје излагање, које ће бити више у слици, а мање у речи, везано је за оно што сам спознала кроз *Елементе математичке феноменологије и математичку анализу* и оно што у неким наукама може да се примени, посебно у савременим трендовима истраживања, а што је везано за *динамичке системе*, за аналогije између динамичких система диспаратне природе и нелинеарне феномене у њима. Инспирацију за то сам нашла и у делу Михаила Петровића Аласа, и то у оном делу који је најмање математички, а много више се односи на динамичке системе диспаратне природе.

Скуп у Москви је носио назив „Стабилност и управљање трансформисаним нелинеарним системима“ и ја сам тада користила радове професора Блекмана¹⁰ који је говорио о динамички активним материјалима на IFAC COC'2000 у Санкт Петербургу (то су сада актуелна интересовања истраживача у свету), о конститутивним релацијама динамички активних материјала и о њиховом наменском конструисању и пројектовању, као и о материјалима са спрегнутим пољима. У таквим материјалима ја могу да нађем неке идеје, као одјек онога што је писао Михаил Петровић о хемијским интеграторима, хемијским динамичким системима и аналогјама између динамичких феномена диспаратне природе.

Хемијске реакције, као врста методолошког решавања диференцијалних једначина се може наћи и као методологија пројектовања динамички активних материјала или динамички активних конструкција. Наравно, када говоримо о динамички активним конструкцијама, то се, у последње време, огледа у применама свемирске технологије „на земљи“ и земаљским конструкцијама.

*Издвојила сам теорему о тријериу сирећуних сингуларитетима*¹¹, која говори о условима постојања, или не, спрегнутих положаја равнотеже, а може говорити и о спрегнутим динамичким стањима релативног мировања, а којом на примеру простог нелинеарног динамичког система можемо идентификовати појаву бифуркације динамичких стања и услове за појаву одзива система типа хаотичног или сличног стохастичног одзиву система, под дејством чисто једнопериодичке силе. Кратко се то данас зове и „динамика хаоса“, а она је последица постојања *чудног атрактора*¹². Један од првих откривених је Лоренцов чудни атрактор (види

⁹ Академик *Татомир П. Анђелић* (1903–1993), Види: *Katica (Stevanović) Hedrih, Akademik Tatimir P. Anđelić (1903–1993), Biobibliografija, poglavlje u knjizi: Život i delo srpskih naučnika, urednik akademik Miloje Sarić, Srpska Akademija nauka i Umetnosti, Biografije i bibliografije, knjiga VI, str. 435–485, Beograd 2000.

¹⁰ *Piia Blekman*, академик инжењерске академије Русије, истакнути научник из области нелинеарне механике, запослен у Институту за проблеме машинства Руске академије наука у Санкт Петербургу.

¹¹ Hedrih (Stevanović) K., *A Trigger of Coupled Singularities*, MECCANICA, Vol.38, No. 6, 2003., pp. 623–642. International Journal of the Italian Association of Theoretical and Applied mechanics, CODEN MECC B9, ISSN 025–6455, Kluwer Academic Publisher. <http://www.kluweronline.com/issn/0025–6455>

¹² Чудни атрактор – strange attractor, види: * Guckenheimer, J. and Holmes, Ph., (1983), *Nonlinear Oscillations, Dynamical Systems, and Bifurcations of Fields*, Springer-Verlag, pp. 461.; * Gerard I. and Daniel J., *Elementary Stability and Bifurcation Theory*, Springer Verlag, 1980 (Russ. Ed Moscow, 1983, pp. 300).; * Mitropol'skiy, Yu.A., (1964), Problemi asimptoticheskoy teorii nestashionarnih kolebaniy, Nauka, Moskva, pp. 431.; * Neimark, V.I. i Landa, P.S., (1987), *Stokhasticheskie i haoticheskie kolebaniya*, Nauka, Moskva, pp. 423.; * Moon F.C.: *Chaotic Clock Models: A Paradigm for Noise in Machines*, Booklet of Abstracts, IUTAM Symposium on Chaotic Dynamics and Control of Systems and Processes in Mechanics, Dipartimento di Ingegneria Strutturale e Geotecnica, Università di Roma „La Sapienza“, Roma, Italy, 2003, pp. 41–44.* Hedrih (Stevanović) K., *Homokliničke orbite nelinearne dinamike višestepenog*, Nauka Tehnika Bezbednost – NTB, Godina XII, No. 1(2002) 45–65., UDC 531.3, Interdisciplinarni časopis, Institut Bezbednosti, YU ISSN 0353–5517, UDC 62+66:54(05).; * Hedrih (Stevanović) K., Knežević and Cvetković, R., *Dynamics of Planetary Reductoe with Turbulent Damping*, International Journal of Nonlinear Sciences and Application, Vol. 2.N.3,

слику бр. 1), чије постојање у систему повлачи постојање хаотичних процеса, а то се популарно објашњава и тиме: да ако на једном месту лептир залепрша крилима, на другом месту у атмосферским процесима се може појавити та хаотична динамика. Једноставно, говори се о могућности интеракције система диспаратне природе и једна од основа за појаву тог хаоса, практично је постојање тригера спрегнутих сингуларитета (Слика 2.) у нелинеарним динамичким системима, као и чудног атрактора, који у себи садрже нестабилну тачку типа седла и има фракталну димензију. Када говоримо о линеарним системима са више степени слободe кретања¹³, у њима се јавља више једнофреквентних процеса, који су међусобно сасвим независни и међу њима нема интеракције (види слику 3.). Значи између различитих хармоника нема интеракције и може се користити за анализу суперпозиција једнофреквентних одзива система, док у нелинеарним, ако употребимо терминологију линеарних система у смислу интеракције апроксимативних модова, ту је изражено међудејство и имамо појаву преноса енергије са једног хармоника једне фреквенције на другу¹⁴. То је сада тренд – да се истражи интеракција различитих процеса; примери спрегнутих сингуларитета могу се наћи баш у тим нелинеарним динамичким системима диспаратне природе, и у техничким, и у биолошким, и у економским и у друштвеним. На пример, овде на слици бр. 4 имамо једну комплексну слику, на којој се види и једна елиптична плоча¹⁵, која је напрегнута концентрисаним силама; лако се види постојање концентрација напона, а отвор је тај нестабилни, конструктивни сингуларитет, у виду дисконтинуитета у плочи, при чему на фотоеластичној слици и изохрома и изоклина уочавамо постојање два стабилна сингуларитета.

Изучавала сам и пример, заиста чаробног, кретања¹⁶ једне материјалне тачке, која се креће по кругу који ротира око једне или више оса, или чији центар осцилује у равни и ми можемо на том примеру, да идентификујемо да се променом конструктивних параметара добија то да се појављује или губи тај тригер спре-

2001, pp. 265–277, ISSN 1565–1339. (in English), Freund Publishing House L.T.D.; * Hedrih (Stevanović), K., (1993), *Haos i faktali*, (Chaos and fractals), Tehnika, Opšti deo, 48, XLVIII, N 4, 1993, pp. TO13–TO24.; * Hedrih (Stevanović), K. and Pavlov, B., (1993), *Strange attractors of the phase portrait of motion of a heavy material point along the circle with an oscillating center and under the influence of two frequency couple*, on Proceedings of the 2nd International Conference on Nonlinear Mechanics, Beijing 1993, Peking University Press, ICNM-2, 1993. Abstract 514, and pp. 938–944.; * Schuster, H. G., (1989), *Deterministic Chaos*, An Introduction. VCH., pp.270; * Arnold, V. I., (1937, 1984, 1986), *Catastrophe Theory*, Springer Verlag, pp. 108.; * Moon, C.M., (1987), *Chaotic Vibrations, An Introduction for Applied Scientists and Engineers*, John Wiley & Sons, New York, 309.; * Hedrih (Stevanović), K., *Nonlinear Dynamics of a Gyrorotor, and Sensitive Dependence on initial Conditions of a Heavy Gyrorotor Forced Vibration/Rotation Motion*, Semi-Plenary Invited Lecture, Proceedings: 2000 2nd International Conference - Control of Oscillations and Chaos – COC 2000, Edited by F.L. Chernousko and A.I. Fradkov, IEEE, CSS, IUTAM, SPICS, St. Petersburg, Institute for Problems of mechanical Engineering of Russian Academy of Sciences and St. Petersburg State University, 2000., Vol. 2 of 3, pp. 259–266. IEEE, CSS, IUTAM, SPICS.

¹³ Rašković, D. *Teorija oscilacija*, Naučna knjiga, Beograd, 1965., pp. 504.

¹⁴ Hedrih (Stevanović) K., (1997), *Energetic Analysis of Oscillatory Processes and the Modes in Nonlinear Systems*, Solid Mechanics (Scientific Meetings of the Serbian Academy of Sciences and Arts, vol LXXVII., Department of Technical Sciences, Book. 3, pp. 137–146.; * Hedrih (Stevanović), K., *Interpretation of the transfer Energy from High-Frequency to Low-Frequency Modes by Averaging Asymptotic Method Krilov-Bogolyubo-Mitropolsky*, Book of Abstracts, The Second International Conference „Asymptotic in Mechanics“, St. Petersburg Marine Technical University, Russia, 13–16 October, 1996, pp. 29.

¹⁵ Hedrih K., Jecić S., Jovanović D., *Glavni naponi u tačkama konture eliptično-prstenaste ploče ravno napregnute parovima koncentrisanih sila*, Mašinstvo br. 39, Beograd, 1990.; * Hedrih K., Jovanović D., *The strain state of the elliptical – annular plate by the complex variable function and conformal mapping method*, Theoretical and Applied Mechanics, YSM, 1995, Vol. 17 pp., 29–45.

¹⁶ Hedrih (Stevanović) K., (2005), *Nonlinear Dynamics of a Heavy Material Particle Along Circle which Rotates and Optimal Control*, IUTAM Symp. Chaotic Dynamics and Control of Systems and Processes in Mechanics (Eds: G. Rega, and F. Vestroni), Solid Mechanics and Its Applications, Springer, p. 37–45

гнутих сингуларитета у нелинеарној динамици, као и смењивање стабилности нестабилности принудне динамике у таквим заиста једноставним нелинеарним системима, под дејством једно и дво-фреквентне силе (слика. 2).

Ово сам поредила са оним што имамо у делима Михаила Петровића Аласа¹⁷. На пример, то су носиоци процеса у систему: као што су *импулсивни фактор, дејресивни фактор, сила трансформације, десруктивна сила, улоја њоља, реју-лациона улоја*. То су све термини који изражавају динамичка својства система диспаратне природе и могу да се примене и на разне диспаратне системе: биолошки, инжењерски, или друштвени (овде се не говори о систему у политичком смислу, већ о систему ресурса којим се постиже један стабилан динамички друштвени систем, па се говори и о *заједничком интелекту* на земљином шару¹⁸).

Професор Адамовић је ставио акценат на професоре од којих је Михаило Петровић учио. Ја бих међу њима посебно издвојила великане механике Поенкареа, Апела, Бусинеска, Кенинга, Пенлевеа¹⁹. Наиме, теорема о укупној кинетичкој енергији тела, каже да је она једнака збиру кинетичке енергије translације брзином кретања центра маса тела и кинетичке енергије ротације тела око центра маса и везана је за име Петровићевог професора Кенинга. Ако говоримо о Поенкареу малопре сам показала Поенкареов пресек (види слику бр. 2), који се данас користи за оцењивање карактера динамике процеса и идентификовање динамике хаоса и за исти се одређују фракталне димензије.

Михаило Петровић је једна, уникатна, јединствена талентована личност са наших простора, те је и могао да упознајући бриљантне умове у том школском и студентском образовању добије најбоље и себе уздигне на највиши ниво креативних способности. Ти бриљантни људи, Поенкаре, Апел, Бусинеск, Кенинг, Пенлеве начници, чија дела и данас инспиришу истраживаче, су на њега пренели и знање и поуздање и самопоуздање, као да су му дали и импулс и енергију, а уствари он их је у себи имао. Зато и у богатству резултата које нам је оставио имамо и теоријске, оригиналне резултате, али и материјализована дела кроз патенте, моделе и скице пројеката реализације идеја.

Хтела бих да побројим неке од релевантних радова²⁰. А то су: Рад о *математичком моделирању и аналојним рачунским машинама*²¹ публикован 1896, а следеће године у Паризу је објављена белешка о такозваном *хидрауличном интјеграјору*²² –

¹⁷ Petrović, M., *Fenomenološko preslikavanje* (Phenomenological mapp), Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1933. str. 33.

Petrović, M., *Elementi matematičke fenomenologije* (Elements of mathematical phenomenology), Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1911. str. 89.

¹⁸ Peta sesija u okviru *Second International Conference Stability and Control for Transforming Nonlinear Systems*, Moscow 2000, September 25–28, 2000, Russia, pod nazivom: *Session 5–28: Sustainable development for transforming, countries and regions of the world, Noospherogeneze modeling* (Stabilni razvoj transformisanih zemalja i regiona sveta, i modeliranje Noospherogeneze – види дела *Vernadskoga*) је одржана у Maloj sali *Ruske dume* i prisustvu članova *Ekspertnog saveta o stabilnom razvoju VES Komiteta za ekologiju Državne dume FS Ruske federacije*. Tada su održana sledeća plenarna predavanja: * Uvodno izlaganje predsednika sesije *M.Č. Zalihanova*, predsednika Komisije Državne Dume Ruske federacije о *problemima stabilnog razvoja Rusije*, а *O shavatanjima i strategiji stabilnog razvoja* Rusije у свету XXI века akademik *Vladimir Mefodievich Matrosov*, član Ruske akademije nauka i predsednik prezidijuma međunarodne *Akademije nelinearnih nauka*, dok је о *Zakonima održanja u matematičkom modeliranju ekonomike regiona* govorio R.I. Nigmatullin. *O Stabilnom razvoju zemalja koje se transformišu i o opitu Latinske Amerike* govorila је M.H. Rostovska, а *O uticaju organizacionih faktora na stabilnost upravljanja elektroenergetikom* G.A. Žoludev i A.M. Seftelj.

* Na toj sesiji u Ruskoj Dumi ја sam govorila о *modeliranju aktivnih društvenih sistema, po analogiji sa aktivnim dinamičkim sistemima* i истраживањима, пројектовању i конструкцијама модела *socijalno-ekonomskih*

хидроинтеграјору²³ (1898), који је нешто касније објавио и на српском језику са много више детаља²⁴, док је публиковао и превод рада на француски језик²⁵. Следећи рад је о **графичкој интеграцији**²⁶ (1899). Технологије нису тада могле да прате те идеје, а да јесу вероватно бисмо данас имали податак да је Михаило Петровић један од твораца рачунара. Исти проблем је имао и Љубомир Клерић²⁷ – он је морао да иде у Немачку где је постојао мајстор, који је могао да направи прототип тог његовог механизма за одређивање броја π.

На *свејској изложби у Паризу 1900. године у њавиљону Србије био је изложен хидроинтеграјор* Михаила Петровића, који је награђен бронзаном медаљом Светске изложбе (види сису 5). Касније, 1907. године Петровић је за проналазак хидроинтегратора награђен дипломом Друштва математичара у Лондону.

На основу наведених радова и на основу Каталога светске изложбе у Паризу др Драган Трифуновић²⁸, изузетан историчар науке и познавалац живота и дела наших математичара и механичара, је 1980. године извршио **реконструкцију** Петровићевог хидроинтегратора. Тај, реконструисани хидроинтегратор се налази у Кабинету за математику Шумарског факултета у Београду.

Радови Михаила Петровића су изазивали пажњу научника па се тако у познатој Камкеовој књизи²⁹ о диференцијалним једначинама из 1942. године у одељку **Аппарати за решавање диференцијалних једначина** нашло прилично неповољно мишљење, а које је аргументовано оспорио др Драган Трифуновић у својој књизи³⁰ на странама 75–77.

i drugih senzora i aktivnih podsistema za aktivni i pasivni odziv društvenih, ekonomskih, intelektualnih i drugih podsistema sistema zemalja i regiona. Pri tome sam konkretno kao glavnom resursu dala prednost sistemu obrazovanja mladih. Ukazala sam i na mogućnost korišćenja matematičke fenomenologije i fenomenološkog preslikavanja sa opštih nelinearnih dinamičkih sistema na društveno-ekonomsko-intelektualne sisteme, a po ugledu na ideje iz radova M. Petrovića. * Hedrih (Stevanović), K., Đedović, B., *Moedliranje strateškog naoružavanja u višepolarnom svetu*, Vojno delo, 4–5, 2000, Vojnoizdavački zavod, Beograd, str. 93–104. + Apstrakti: engleski str. 222, francuski str. 228, nemački str. 234, ruski str. 240.

¹⁹ H. Poincaré, Darbox, É. Picard, Ch. Hermite, P. Painlevé, Apell, Tannery, Boussinesq, Koenigs, Lippmann.

²⁰ D. Trifunović: *Letopis života i rada Mihaila Petrovića*, SANU Beograd 1969, VIII+631 str.; * D. Trifunović: *Mihailo Petrović Alas – život i delo*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1982, 160 str.

²¹ Mihailo Petrović: *Sur l' équation différentielle de Riccati et applications chimiques*. Sityungsberichte der Königl. – Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Praha, 1896., 39, 1–25.

²² *Хидроинтеграјор* је аналитна рачунска машина помоћу које се решавају одређене класе диференцијалних једначина

²³ Mihailo Petrović: *Sur un procédé d' intégration graphique des équation différentielle* – Comptes rendus hebdomadaires des séances de l' Académie des Scinces, Paris, 1897., 124, 20, 1081–1084.

²⁴ Mihailo Petrović: *Hidraulična integracija*, Tehnički list, Beograd, 1898.

²⁵ Mihailo Petrović: *Sur l' integration hydraulique des équation différentielle*. American Journal of Mathematics, Baltimore, 1898., 20, 4, 293–300.

²⁶ Mihailo Petrović: *Appareil à pour l' integration graphique de certains tazes d' équations différentielles.* – American Journal of Mathematics, Baltimore, 1899., 22, 1, 1–12.; * Petrović, M., (1896), *O diferencijalnim једначинама првог реда које се могу графички интегралити помоћу г. Клерићевог шестара*, Glas LI, 18 (1896), str. 313'316.; * Petrović, M., (1890), *Intégration graphique de certains tazes d' équations différentielles du premier ordre* – Bulletin de la Sic. Math. de France, 27 (1890), pp. 200–2005.

²⁷ Trifunović, D., (1989), *Математички инструменти Љубомира Клерића.*, Историјски списи математике и механике, Математички институт, Историја математичких и механичких наука, књига 2, str. 65–84. * Hedrih (Stevanović), K., *Akademik Ljubomir Klerić* (1844–1910), Biobibliografija, poglavlje u knjizi: *Život i delo srpskih naučnika, urednik akademik Miloje Sarić*, Srpska Akademija nauka i Umetnosti, Biografije i bibliografije, књига I, str. 129–179, Beograd 1996. SANU Beograd.

²⁸ D. Trifunović: *Bard srpske matematike – Mihaila Petrović Alas*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

²⁹ Kamke, *Diferencijalne uravneniya*, Nauka, 1942.

³⁰ D. Trifunović: *Mihailo Petrović Alas – život i delo*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1982, 160 str.

Овде је реч и о томе да *идеје моју да се материјализују*. Михаило Петровић је волео ту реч – материјализација диференцијалних једначина и ми инжењери много волимо тај термин, јер *ако имате неку идеју*, концепцију, она је допринос науци, али ако хоћете да доприноси *реалном животи* мора да се *материјализује кроз неки уређај, механизам*. Ми смо у Михаилу Петровићу имали таквог теоретичара и научника, и експериментатора, који је умео да своје математичко знање материјализује.

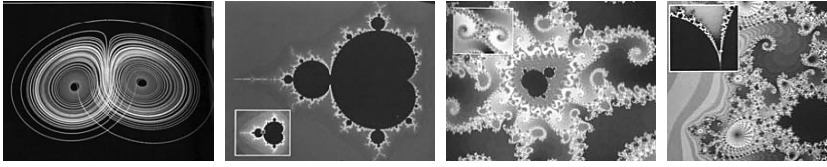
Из библиографије радова се види да је М. Петровић патентирао пет проналазака. То су на пример, *даљинар* за потребе Војно-техничког завода у Крагујевцу, који је израдио заједно са Ђенералом Милорадом Терзићем. Патент је откупљен и реализован у Србији и Русији (Paris-1910; No. 413730.). Затим, *конструкција зүйчаника ѝреносника* (Paris-1913; No. 463082) по др Д. Трифуновићу, је претеча аутомобилских мењача аутомобила и омогућава да пренос броја обртаја буде константан. Не треба заборавити ни патенте у Патентном заводу у Француској. Међу њима су и: *Вечити календар* реализован у више хиљада примерака (Paris – 1916; No. 480788.), затим патент *дубиномера* модела мерења дубине тела потопљеног у воду (на пример подморнице), а инспирисан је, најалост, ратом. Енглески адмиралитет је похвално оценио овај *Петровићев дубиномер* (Paris – 1918; No. 96371). Овим патентима треба додати и модел *ефикасној избејавања минској љоља* (Mémoire No. 120, 1920).

У време Михаила Петровића ми нисмо имали рачунске машине – имали смо само његове идеје – али сам у књизи *Роџера Пенроуза: Нови императоров ум*³¹, (слика 6), која говори и о компјутерским симулацијама и о могућностима рачунара да нумеричким и другим рачунарским методама идентификује нелинеарне феномене, који се јављају у системима диспаратне природе и феномене који су аналогни, практично *препознала идеје Михаила Петровића Аласа*.

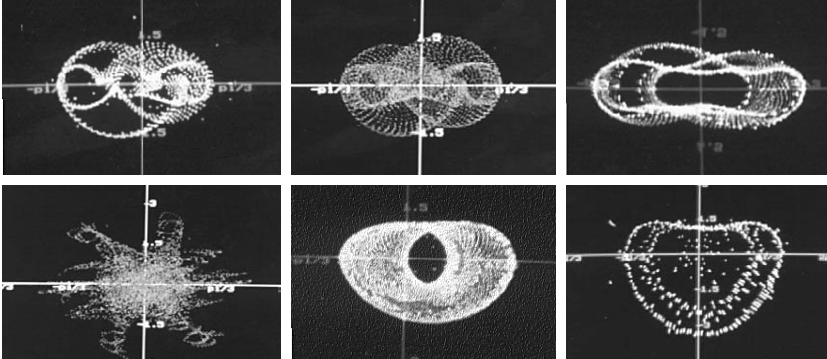
Има још једна књига, ѝре десетљак година бесџселер (слика 5), ѝод називом *Хаос*³², аутора *Џемса Глика*, који је био истраживач у НАСА центру, а бавио се и научном публицистиком, а у којој можемо да препознамо неке идеје и Михаила Петровића, у савременом, али и популарном издању и нађемо илустрацију онога што има и у радовима Михаила Петровића још 1923. године, али овде приказано, процесом компјутерске симулације и када се говори о, рецимо, раду срца, динамици хаоса и сл. На пример у тој књизи налазимо и слику 7, која представља графичку илустрацију итеративног процеса приближног нумеричког решавања биквадратне једначине, која има четири корена, четири тачна решења: два реална корена једнака плус/минус један и два имагинарна плус/минус имагинарна јединица. Боје на приказу зависе од почетне вредности нумеричке итерације и броја итерација при којима приближно решење конвергира или дивергира ка или од тачне вредности корена.

³¹ Roger Penrose, *The Emperor's New Mind, concerning Computers, Minds and the Laws of Physics*, ISBN 009 977170 S, Oxford University Press 1985/1990.

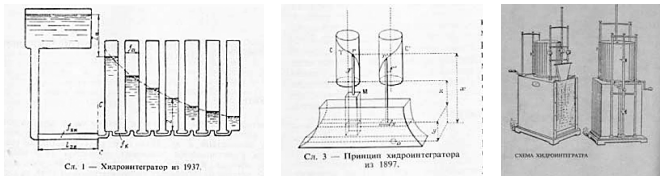
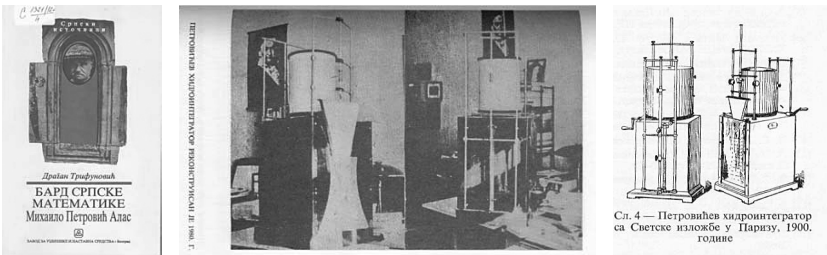
³² James Gleick, *Chaos, Making a new Sciences*, Penguin BOOKS, ISBN 014 00 92501, 1987/1988.

Слика 1. Лоренцов атрактор и леи фрактални скупови³³

Слика 2. Poincaré-ови пресеци за Mthieu-Hill-ову диференцијалну једначину која описује нелинеарну динамику тешке материјалне тачке, која се креће по кругу са принудно осцилујућим центром – једнофреквентна параметарска и двофреквентна спољашња побуца³⁴

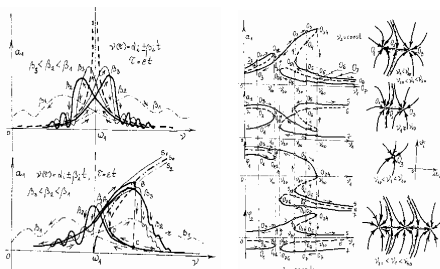
Слика 5. Сlike модела хидроинтегратора Михаила Петровића Аласа³⁵

³³ James Gleick, *Chaos, Making a new Sciences*, Penguin BOOKS, ISBN 014 00 92501, 1987/1988

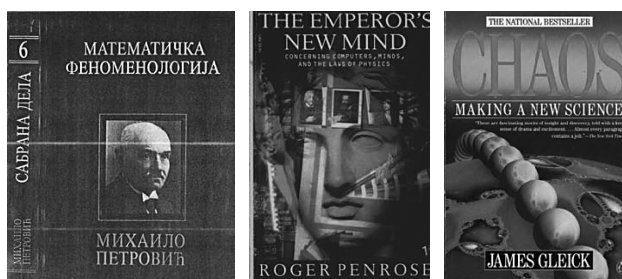
³⁴ Hedrih (Stevanović), K. i Pavlov, B., (1993), *Strange attractors of the phase portrait of motion of a heavy material point along the circle with an oscillating center and under the influence of two frequency couple*, Proceedings of the 2nd International Conference on nonlinear Mechanics, Beijing 1993, Peking University Press, ICNM-2, 1993. Abstract 514, Proceedings pp. 938–944.

³⁵ D. Trifunović: *Bard srpske matematike – Mihaila Petrović Alas, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd*

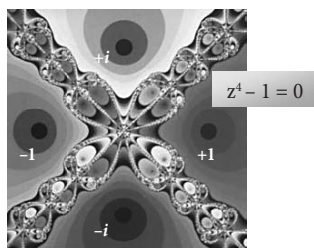
Најомена и изјава захвалности: На предавању је приказана PowerPoint презентација коју је урадила К. (Стевановић) Хедрих, за своје излагање. Иста садржи велики број слика и фотографија из публикованих и овде цитираних историјско-научних дела др Драгана Трифуновића о Михаилу Петровићу Аласу. У завршном делу предавања др Драган Трифуновић, је веома надахнуто и зналачки коментарисао делове те презентације, која се ослања на негову публиковану историјско-научне списе о Михаилу Петровићу³⁶.

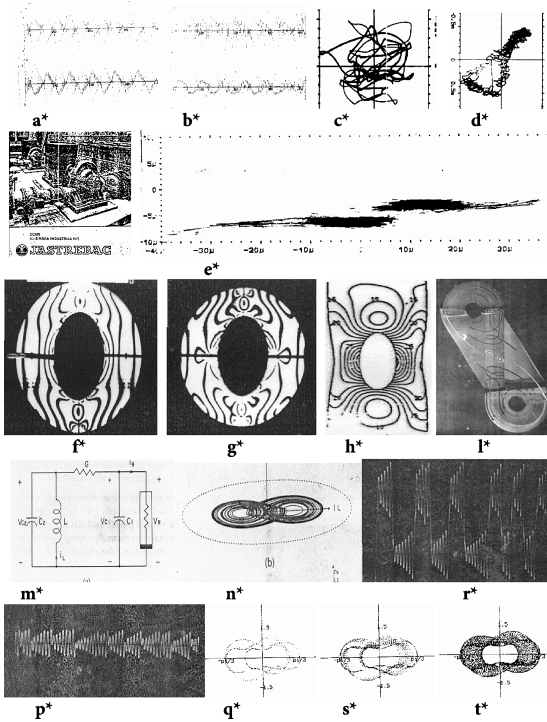
Слика 3. а* Једнофреквентни процес у линеарним и нелинеарним системима³⁷
 б* Интеракција хармоника у двофреквентном режиму нелинеарног динамичког система – резонантни опсег фреквенција³⁸

Слика 6. Корице публикација: James Gleick, *Chaos, Making a new Sciences*, Penguin BOOKS, ISBN 014 00 92501, 1987/1988. u Roger Penrose, *The Emperor's New Mind, concerning Computers, Minds and the Laws of Physics*, ISBN 009 977170 S, Oxford University Press 1985/ 1990., које садрже и идеје Михаила Петровића о феноменолошком пресликавању у „**комијуџеризованом издању**“.

Слика 7. Графичка илустрација итеративног процеса приближног нумеричког решавања биквадратне једначине, која има два реална корена једнака плус/минус један и два имагинарна плус/минус имагинарна јединица, од почетне вредности итерације и броја итерација при којима приближно решење конвергира или дивергира од тачне вредности корена.

Слика 4. Графички приказ тригера спрегнутих сингуларитета у нелинеарним механичким системима диспаратне природе као и у електричном колу; a*, b*, c*, d* и e* Графички прикази експерименталних података мерења кинетичких параметара нелинеарних осцилација лежишта центрифугалних пумпи у радном режиму³⁹; f*, g* и h* Фотоеластична слика стања напона са тригером спрегнутих сингуларитета на примеру елиптично-прстенасте плоче оптерећене концентрисаним силама⁴⁰; e*, f*, g*, h* и i* Графички приказ чудног атрактора и одговарајуће нелинеарне динамике система са тригером спрегнутих сингуларитета; q*, s* и t* Poincaré-ов пресек нелинеарне динамике тешке материјалне тачке по кругу са осцилујућим центром. j*, m*, n* и r* Приказ тригера спрегнутих сингуларитета и чудног атрактора у нелинеарном електричном колу.

³⁶ D. Trifunović: *Bard srpske matematike – Mihaila Petrović Alas, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd*

³⁷ Mitropol'skiy, Yu.A., (1964), *Problemi asimptoticheskoy teorii nestashionarnih kolebaniy*, Nauka, Moskva, pp. 431. * Hedrih (Stevanović) K., *Izabrana poglavlja teorije nelinearnih oscilacija*, Izdanje Univerziteta u Nišu, (1975) 1977, str. 180, lat.

³⁸ Hedrih (Stevanović), K., (1985), *Multifrequency forced vibrations of thin elastic shells with a positive Gauss' curvature and finite deformations*, Theoretical and Applied Mechanics, 11, Beograd 1985, pp. 51–58.

³⁹ Hedrih (Stevanović), K., Prašević, M., (1994), *Oscilatorni fenomeni u radu hidroagregata*, Zbornik radova Fakulteta zaštite na radu, (Vibration Regime Phenomenon in the Operation of the Double Flow Volute Casting pump Driven by Elektromotor), Deo predavanja po pozivu, X naučni skup čovek i radna sredina, Preventivni inženjering i informacione tehnologije, 1994. Poseban separat od str. 19.

⁴⁰ Hedrih (Stevanović), K., Jovanović, D., (1995), *The strain state of the elliptical-annular plate by the complex variable function and conformal mapping method*, Theoretical and Applied Mechanics, N 21, 1995, Beograd, pp. 29–45. * Hedrih (Stevanović), K., Jecić, S., Jovanović, D., (1990), *Glavni naponi u tačkama konture eliptično-prstenaste ploče ravno napregnute parovima koncentrisanih sila*, 8 str. Tehnika, Mašinstvo, N11–12, Beograd, str. 731–738. * Hedrih (Stevanović), K., Jecić, S., Jovanović, D., (1990), *The Principal Stresses on the Points of the Contour Ellipticalannular Plate Strained by the Pairs of the Two Opposing Concentrated Forced*, Abstracts GAMM, Hanover, april 1990.

Проф. др **Катица Стевановић Хедрих**, редовни професор и шеф Катедре за механику Машинског факултета Универзитета у Нишу.

Рођена је 1944. г. у Бобовишту. Дипломирала је на Машинском факултету Универзитета у Нишу где је магистрала 1972. и докторирала 1975.г. (*Примена енергијске инерџије асиметријске методе на изучавање нелинеарних осцилација еластичних тела. Енергијска анализа осцилаторних кретања еластичних тела*). Положила је кандидатски минимум (1971) из математичке физике у Математичком институту Украјинске академије наука у Кијеву. Предаје и на Машинском факултету Универзитета у Приштини и на Војно-техничкој академији Војске Југославије. Руководилац је републичког научног потпројекта *Актуелни проблеми механике са применама* у Математичком институту САНУ у Београду..

Почасни академик Академије наука високих школа Украјине и академик интернационалне Академије нелинеарних наука у Москви. Члан је Европског друштва за механику и члан ASME International. Главни и одговорни уредник часописа „FACTA UNIVERSITATIS“ и серије „Mechanics, Automatic Control and Robotics“. Члан је редакције интернационалног научног часописа „Nonlinear Sciences and Numerical Simulations, Freund Publishing House, Ltd.“.

Организатор два југословенска конгреса механике, као и YUSNM Ниш 2000.

Аутор већег броја универзитетских уџбеника и приручника из области теорије осцилација, теорије еластичности, отпорности материјала, механике, филозофије природних наука као и монографских научних дела *Vectors of the Mass Moments* и *Vector Method of the Heavy Rotor Kinetic Parameter Analysis and Nonlinear Dynamics*. Један је од аутора истраживачког пројекта и публикације САНУ *Животи и дело српских научника*.

Дискусија:

Драган Трифуновић (коментари фотографија и прилога у оквиру презентације Катице Хедрих)

- Ја сам, иначе, видео прототип, патент аутоматског мењача код аутомобила. Он је био код принца Ђорђа, најбољег пријатеља Михаила Петровића. Принц је становао на Дедињу, у једној великој вили те је цео први спрат изнајмио првом секретару Америчке амбасаде. И, према речима Ђорђа Карађорђевића, тај прототип аутоматског мењача, који се данас уграђује само у холандским аутомобилима, дипломата америчке амбасаде при сеоби понео је са собом овај мењач.
- Михаило Петровић је имао редовну војну каријеру. За време Краљевине Југославије, као резервни официр нисте могли да имате већи чин од потпуковника.

Тако је, на пример, његово величанство принц Ђорђе био резервни потпуковник. И Михаило Петровић је досегао до тог чина и даље није могао. Видимо га као завршеног матуранта на одслужењу војног рока. Ово је српски војник из 1885. године.

- Десно је Михаило Петровић са мајком на крају Првог светског рата. Он је био нежења. Појавом нежења на Београдском универзитету бавио се лекар Александар Костић. Нежење су били: Бранислав Петронијевић, Тихомир Ђорђевић, Богдан Поповић, Павле Поповић, Слободан Јовановић и други.
- Михаило Петровић – све што је стварао, он је стварао зарад мајке. Ми имамо такве случајеве у историји науке код нас: Никола Тесла и Михаило Пупин. Пупин је своју мајку Олимпијаду волео више од свега и све јој је подарио. Тако он у СКА пре рата није оформио Фонд Михаила Пупина, већ Фонд Олимпијаде Пупин. Када су Николи Тесли јавили радиограмом да му је мајка Ђука на самрти, он је „прелетео“ океан, стигао у Смиљане и затекао мајку која је после 10 минута умрла.
- Михаило Петровић је своју мајку одвео на операцију жучи у Берну 22. 6. 1918. и она је после два месеца умрла.
- Принц Ђорђе – он је можда једини престолонаследник у Европи који је био ошишан до главе, на шта га је натерао Михаило Петровић.
- Слика Михаила Петровића – у машини му је дијамантска игла коју му је, као професору свога сина, поклонио краљ Петар I.
- Михаило Петровић је за време балканских ратова био капетан друге класе и имао је своју чету. То није била регуларна војска, већ четнички одред (покојни академик Мишковић је био војник четничке чете у Првом светском рату). Тада је постојала регуларна војска, војска из другог и трећег сазива и четници.
- Уметнички рад Уроша Предића уз 1943. рађен посмртно на основу фотографије из 1938. када је Михаилу Петровићу било 70 година. Фотографија је рађена у атељеу Милана Јовановића, фотографа изнад биоскопа „Колосеум“ (данас „Звезда“). Антон Билимовић је иначе тражио да се Михаило Петровић фотографише за потребе часописа *Publication mathématique*.
- Велика матура у дворишту Капетан-Мишиног здања. Тада је Прва мушка гимназија била смештена у овом здању, здању тзв. „неуспелог таста“. Миша Анастасијевић је мислио да ће његов зет бити књаз Србије и он је зидао у ствари двор. Али до свадбе није дошло и он је зграду поклонио Универзитету. Човек са брадом је Ђура Козарац, познати директор Шабачке гимназије који је био веома строг. Министар просвете га је преместио у Београд да буде директор ове гимназије где је деловало друштво „Нада“ које је имало револуционарни поглед на свет. Требало је да Ђура Козарац мало „удари“ гимназијалце „по глави“.
- Коранџије – рибари који су у доњем Дунаву код Ђердапа хватали моруњу. Моруња је морска риба која из Црног мора улази у Дунав и иде све до Голупца. Михаило Петровић је написао дивну књигу *Ђердајски риболови у прошлости и садашњости*. У *Сабраним делима* смо објавили ову слику са старим рибарима.
- Петровић је уловио највећег сома у Дунаву од 123 килограма. У београдској „Касини“ на Кнежевом тргу та риба је била искрчмљена за вечеру.

(Одговор на питање из публице: како се Михаило Петровић извукао из заробљеништва)

Још почетком 20. века Михаило Петровић, као математичар, који је познавао дискретну математику и комбинаторику, бавио се шифровањем, односно криптографијом за дипломатску и војну пошту. За Крфску декларацију, састанак вођа Краљевине Србије, Краљевине Црне Горе, Хрватске, Славоније, Војводине из Аустроугарске, Никола Пашић је захтевао од Михаила Петровића да направи шифре преко којих ће те делегације, док рат још траје, да се обавештавају, а да непријатељ не дозна садржај писма-поруке. Тако је почело. Између два рата Михаило Петровић је у Генералштабу, у Обавештајном одељењу, држао часове из шифровања и водио ову службу.

Михаило Петровић је мобилисан у 73. години као потпуковник и ти официри су имали збег у Сарајеву. Народ је познавао Михаила Петровића и Јована Ђају, доносио им одела да се пресвуку и побегну али нису хтели. Тада је НДХ дошла до Саве и у Земун се више није могло. Јован Карамата, Земунац, имао је пасош, прешао је преко реке и после 16 година видео поново принца Ђорђа. Тада, марта 1941. Ђорђе је написао три реченице својој тетки краљици Јелени, жени Виторија Емануела III, да учини све да се његов професор врати у Београд. Карамата тај текст односи у амбасаду Италије и 4. јула Михаило Петровић је дошао у Београд.

Боље да није дошао, у окупирани Београд без хране, без друштва. Милутин Миланковић пише да се Михаило Петровић неизмерно обрадовао када му је донео сто грама кафе. У оваквим условима живота Михаило Петровић је умро 8. јуна 1943, 24 минута после поноћи, стојећи, наслонен на орман од библиотеке.

КЊИЖЕВНИ И КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКИ
РАД МИХАИЛА ПЕТРОВИЋА АЛАСА

27. 3. 2003.

СЛОБОДАН Ж. МАРКОВИЋ

Личношћ и књижевни рад Михаила Петровића Аласа

Слободан и Слободанка, нас двоје смо се договорили да прво ја говорим, не само што сам старији него зато што је моје интересовање и познавање ове материје специфичније.

Почео бих од теме – циклуса *Лејенге Београдској универзитетџи*, јер људи постају легенде неки за живота а неки касније, када се сагледа њихов рад у целини. Михаило Петровић – (стално су ме опомињали да не стављам оно Алас, али Михаило Петровић није ретко име, а ово Алас управо га ближе одређује као личност и као име, иако овај додатак Алас има и своје посебно значење). Михаило Петровић Алас спада у онај круг људи који су учинили да Београдски универзитет постане оно што јесте. То значи прво, да се развије као научна универзитетска институција, друго, да се повеже са светом својим резултатима, да се успостави комуникација, на оним народним основама на којима универзитет почива, између интелектуалаца, грађанства, научника и света. У том смислу, Михаило Петровић је јако занимљива личност.

Он је спадао у генерацију српских интелектуалаца који су стасали у другој половини 19. века, негде пред крај 19. века почели да делују својим радом и својом личношћу да зраче. Резултатима рада и последицама деловања они су обележили не само почетак 20. века, него умногоме и 20. век, а у науци заорали врло дубоке бразде у оквиру националне науке али и науке која се укључује у светску науку. Када за науку кажемо да је национална то значи да је настала на националном тлу, али наука је као и уметност интернационална.

Михаило Петровић је био по рођењу Београђанин, где је учио и школу. Занимљиво је да је због временских и животних околности припадао генерацији која се уздигла на првим резултатима интелектуалног развоја различитих области у Београду који је постајао и културни и државни и политички центар, а онда и научни.

Прва београдска гимназија је, најпре по свом наставном кадру и по програмима, по ономе што је давала својим ученицима, имала такве квалитете и резултате, такве домете у појединим наставним областима да су њени ученици лако комуницирали са светом. Већ као ученици, а онда, и по завршетку школовања, они су могли, било преко Београдског универзитета, било непосредно, да иду даље у свет и да се школују, и врло лако настављали рад. Бачко друштво „Нада“, које је по своме карактеру било првенствено литерарно, окупљало је најагилније и најталентованије ученике, који су имали интересовања првенствено за хуманиору. Захваљујући том усмерењу „Нада“ је окупљала и све оне друге ђаке који нису имали афинитете само за литературу, већ и за филозофију, али и за природословне науке по ономе по чему су везане за хуманиору. Неки од њих нису чак ни били чланови друштва, али су врло активно учествовали у његовом раду. Један од таквих био је и Михаило Петровић Алас.

Михаило Петровић је био у друштву са Павлом Поповићем, Јашом Продановићем, Миливојем Башићем, нешто старији од њега је био Јован Цвијић. Иако није био члан литерарног друштва „Нада“, он је активно учествовао у разговорима, јер у Друштву се није само разговарало о литерарним, него и о филозофским темама, и о везама хуманиоре са природословним наукама. И често, нарочито са неким поводима, доношене су информације о достигнућима у природословним наукама: то су били преводи, који су сматрани литерарним радом, и ако нису били преводи књижевних дела, већ есеја, информација и резултата природословних наука. То је спајало ученике у разговорима и чинило да су целог живота имали неке међусобне духовне везе, без обзира на посебна стручна опредељења, и врло велики стручни рад у изабраним областима.

Михаило Петровић је, заједно са осталима, отишао на факултет, завршио је математику на Филозофском факултету Београдског универзитета. Међутим, и они који су се определили за математику добијали су широка природословна знања: они су морали да знају и физику и хемију и биологију. (То је био део, трећина Филозофског факултета који ће се касније развити у Природно-математички, Филозофски и Филолошки.) Дакле, све оно што је обухватало природословље, то се у одређеној мери морало знати. Међутим, било је непосредних веза и потреба, чак и обавеза, да се неке области из других кругова савлађују тако да су студенти слушали и психологију и филозофију. И десило се да је Михаило Петровић слушао ове предмете код Љубомира Недића, који је писао и књижевне критике. Семинари и разговори су биле те непосредне везе истицање духовне ширине која је повезивала ове младе људе.

По завршеном факултету Михаило Петровић је отишао на усавршавање, завршио је студије у Паризу. Занимљиво је (то сазнајемо из његових бележака и записа који су касније били пронађени, или које је сам објавио) да је ширина интересовања, оно што је био основ и однос стицања знања на Универзитету, само настављен и проширен његовим радом и студирањем у Паризу. Тада разлика између интелектуалаца природословног и хуманистичког усмерења није била велика.

Михаило Петровић је пратио културни живот у Паризу и имао је и неке своје љубави. Једна од њих, коју није могао да стекне у Београду, било је посећивање музеја, са посебним интересом за поморске музеје. У њима је могао да упозна много тога из области биологије, тако да су нека његова интересовања из биологије везана за његове касније страсти као што је риболов, била проширена и на неки начин фундирана.

Таква једна формирана личност враћа се на наш Универзитет, не само у средину из које је израсла, него коју чине и људи са којима је расла. То су, сада већ професори Универзитета Павле Поповић, и Башић (био је гимназијски професор, и врло познат културни радник), затим Јаша Продановић, такође познати културни радник, иако није био на Универзитету. Михаило Петровић у сарадњи са њима проширује круг својих интересовања и познаника па се дружи, поред Павла Поповића – истина и „свађа“ се – са Јованом Скерлићем и Александром Белићем који је био нешто млађи од њих. Занимљиви су неки необјављени записи, назнаке – (као млад човек понешто сам и чуо од свога професора А. Белића) – о томе шта је све Михаило Петровић замерао проф. Белићу у његовом интересовању за језик.

Или, ту је био и професор Љубиша Глишић, биолог, који је живео у Ботаничкој башти и који је свирао чело са Миком Аласом. Имао сам срећу да га са својим

друговима биолозима посетим у Ботаничкој башти и да понешто чујем о њиховим сусретима и деловању у друштву „Суз“, у којем су били махом професори, али и Цигани који су лепо свирали. Они су правили концерте у кафанској сали. Михаило Петровић је био боем, али, што је јако занимљиво, није волео да иде у кафану, за разлику рецимо од Павла Поповића који је волео. Међутим, када се даје концерт, то је била концертна атмосфера и они су под тим условима и свирали.

Ја сам после Другог светског рата слушао један такав професорски квартет – та атмосфера је чинила везу међу људима, чинила је да су они, и поред различитих мишљења и неслагања, били пријатељи и један другог помагали. Дакле, та атмосфера је учинила да њихово дружење опстане до краја живота, а и било је подстицај за делатности мимо оне уже струке у којој су се специјализирали. Мало сам проширио своје излагање како бих покушао да дочарам ту атмосферу.

Када се у четвртој деценији појавило пет белетристичких књига Михаила Петровића Аласа, то у ствари и није било изненађење. То је успостављање континуитета у виђењу света не само у ужој области, већ и у широком спектру какав је био спектар интересовања Михаила Петровића Аласа: од математике, преко биологије, географије, етнологије, филозофије. У ствари, тај континуитет постоји не само у интересовању, него и у систематичном праћењу, бележењу и надграђивању. И пријатељи (многи од њих су били нежење) су то међусобно знали и један другог су подстицали и за своја интересовања, као рецимо П. Поповић, који је знао да Михаило Петровић има белешке са својих путовања. Када је Михаило Петровић боравио у Паризу, њега су већ били запазили као човека широког интересовања. Позвали су га у научну експедицију за пројекте истраживања мора, како би се са различитих страна сагледао живот у океану. Његово интересовања су била везана за оно што је показивао и у родном граду: за воду и рибе, али сада на морским пространствима, за упознавање света и за путовање по свету.

Павле Поповић, који је био у управи Српске књижевне задруге, приморао га је да своје белешке среди и да за неколико година изда пет књига у СКЗ. Издати књиге у СКЗ – мислим да се зна шта значи – то је била потпуна афирмација у области хуманиоре. СКЗ је, и поред свог назива („књижевна“), објављивала књиге и из области блиских књижевности. Поред *Романа јејуље* (1940), објављени су путописи *Кроз йоларну област* (1932), *У царстџу јусара* (1933), *Са океанским рибарима* (1935) и *По забаченим осирвима* (1936). Гледајући како су ове књиге објављиване из године у годину, очито је да су у то време и дорађиване, да га је интерес за њих подстицао да на њима и даље ради.²

У овим књигама, и тиме ћу ја да заокружим своје излагање, Михаило Петровић Алас је показао нешто што је јако карактеристично за књижевни језички израз средине у којој је стасао. Обично се говори о *београдском стилу*, и сматра се да је његов носилац Слободан Јовановић и један круг таквих стилиста. Међутим, овај стил је много разуђенији, негован језички и примерен различитим областима. Михаило Петровић Алас је своје путописе писао бираним језиком, у складу са својим интересовањем за строго значењско казивање, без метафоре. На једном месту, у предговору за своја дела говорио је да то нису књижевни путописи, него да су то белешке човека који је специфичне струке. Рекао је да су природа, живот

² О томе сам писао у студији „Личност и књижевна реч Михаила Петровића – Мике Аласа“, у: Слободан Ж. Марковић: *Српска књижевност између два светска рата*, Београд, 2004, стр. 189–199.

мора и бескрајни океани својим чарима, али и дивљинама, одушевљавали писце, распаљивали њихову фантазију и налазили своје место у књижевним делима. Међутим, Михаило Петровић је тврдио да су представе које су дали песници о ономе што их је инспирисало конструкција у коју су уплетени детаљи за ефекте, а који заузимају централно место и искривљују праву слику о животу, о океанима, о риболову, а нарочито о лику рибара. Уместо те деформисане представе он је желео у својим путописима да пружи „тачну, реалну слику о океанским рибарима какви се једино могу видети на великој светској позорници риболова. Ако читалац сам нађе у томе местимице какве поезије, што се овде ни најмање није имало у виду, ова бар неће потицати од паразитских примесака која за реалну слику не значе ништа, већ само од онога што ствар сама собом носи.“ (*Са океанским рибарима*) Михаило Петровић као да овде полемише са својим пријатељем, књижевним критичарем Павлом Поповићем, који инсистира да се објављују књижевни путописи и у то време се и објављују путописи књижевног карактера И. Андрића, М. Црњанског и низа других. Ово сам навео и због тога што и овакав начин писања, са конкретизацијом, са именованем ствари, са пуним вођењем рачуна о карактеру, о природности појаве која се описује, спада у београдски стил.

Разуме се, Михаило Петровић је у својим теоријским радовима, о чему ће говорити колегиница Слободанка Пековић, и теоријски говорио о метафорама и о начину писања и изражавања, начину дочаравања, али ће се негде у суштини тога виђења његова пажња задржавати на конкретном из чега ће се јављати асоцијације и све оно друго што следи.

Ја сам заљубљеник у личности које су обележиле једно време, али и у људе чији интелектуални раст произлази из њихових корена. Узео сам само неколико познатих и мање познатих имена – првенствено Михаила Петровића, да би се видело како се једна генерација развијала, и како је личност у тој генерацији стасавала као самосвојна. Михаило Петровић је дао допринос генерацији, лепоти генерације, лепоти интелектуалног развоја своје средине, народа и допринос повезивању те средине и рада са светом.

Проф. др Слободан Ж. Марковић, редовни професор Филолошког факултета у Београду, у пензији.

Рођен је 1928. г. у Горњем Мушићу, Мионица. Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду на Групи за српскохрватски језик и књижевност 1952. г., где је и докторирао 1963. г. (*Јован Пойовић (1905–1952)*).

Радио је као: професор у Вишој гимназији у Вршцу, школски инспектор у Новом Саду и Вршцу. На Филолошком факултету у Београду држао наставу на предмету Нова српска књижевност и Књижевност за децу.

Оснивач Међународног славистичког центра Србије. Био председник Задужбине „Десанка Максимовић“, потпредседник UNESCO-ове асоцијације MAIRSKA и председник Југословенског комитета MAIRSKA.

Добиник је Вукове награде КПЗ Србије, Награде Змајевих дечјих игара, Ордена заслуге за народ са з. з. 1988. г.

Главна дела: *Књижевни покрети и шокови између два светска рата, Зайиси о књижевности за децу, Вук Караџић у књижевном изражању, Поезија Десанке Максимовић.*

СЛОБОДАНКА ПЕКОВИЋ

[Путописни и књижевнотеоријски рад Михаила Петровића]

Професор Слободан Марковић је говорио о окружењу Михаила Петровића, смештајући га у књижевне токове времена. Ја ћу покушати да прикажем и другу, не мање познату, страну рада Михајла Петровића Аласа, његов књижевни рад.

На једној од првих страница друге књиге путописа (у издању Завода за издавање уџбеника, 1998, уредник је био Драган Трифуновић) налази се слика испод које пише: „Крајем пролећа 1935. професор Петровић је кренуо у Јужну поларну област са истом француском научном експедицијом са којом је 1931. и 1933. освојио Северну поларну област.“ Одмах се уочавају два топонима – Северна и Јужна поларна област, а између корица књига имамо још: острва јужног Атлантског океана, јужног Индијског океана, Мадагаскар, северна мора, Бахаме, Антиле, Хаити, Канарска острва и још много крајње егзотичних имена места. Мислим да су заиста ретки путници који су имали прилике да оду тако далеко, да виде тако далеке земље, па и данас звучи изазовно отићи на неко такво путовање. Уз математику и риболов велика страст Михаила Петровића била су путовања. Да није имао потребу да пише, да са другима подели своје страсти, све би остало у домену личног, али овако ми вечерас разговарамо о путописима Михаила Петровића.

У време када је Михаило Петровић објављивао путописе, овај жанр је у српској књижевности био одређен као признати књижевни исказ. Досегао је врхунац са Јованом Дучићем, Милошем Црњанским, Исидором Секулић, Растком Петровићем, Ивом Андрићем. Хронолошки, путописи Михаила Петровића следиле су после ових, али су у формалном и стилском смислу били корак уназад. Путописи Јована Дучића и Исидоре Секулић су означили прелом у периодизацији српске књижевности, јер су, на извесан начин, прекинули токове традиционалне српске прозе. Управо су у путопису Дучић, Исидора Секулић, па и Милош Црњански нашли нов израз, начин да сасвим новом формом испишу своја осећања. Њихов путопис је био другог типа него онај који је раније постојао, а који су писали Доситеј Обрадовић или Љуба Ненадовић. Ово је било лично виђење, лирска форма, сасвим другачије лирско ја –фрагментарни облик исказивања. Оно што је једино заједничко свим путописима, без обзира на форму коју су им давали аутори, па и за путописе Михаила Петровић Аласа, јесте да је то неодређени жанр, који измиче свим систематизацијама, али да је, са друге стране, изузетно подложан разним другим утицајима: политичким, националним, историјским. И можда баш због те своје формалне неухватљивости и прилагодљивости, исказ у путопису је био коришћен као фолклорни, географски, историјски, политички, етнографски, аутобиографски текст. Исто се догађа и са путописом Михаила Петровића Аласа: веома много података (од географских до етнографских) се налази у овим записима, али исто тако, Петровићеве путописи су и историја свакодневног живота и разонода читалаца.

Сви путописи Михаила Петровића Аласа сем, књиге *Роман јејуље*, имају одлике жанра. У *Роману јејуље* се фрагментарна форма, као једна од основних одлика путописа, изгубила, а „путопис“ се сасвим приближио структури романа.

Циљ путописа увек је био, и јесте и данас, да забави и да поучи, уз разне додатке које му дух времена диктира. Ево шта каже Михаило Петровић: „Циљ путовања било је прикупљање грађе за научни рад, а за остале мир и одмор, као и прилика да се види нешто што је тешко приступно и недоступно обичним средствима.“

Уколико је свако путовање авантура, онда су путовања Михаила Петровића заиста били двострука авантура: то је била авантура путника и авантура истраживача-научника, јер је овај професор и алас путовао увек са одређеним циљем. Опет цитирам Михаила Петровића Аласа: „Прошлог лета 1931. године дата ми је била неочекивана прилика да узем учешћа у једној научној поларној експедицији. Прилику сам радо прихватио и што се боље могло искористио, провео два месеца у поларном снегу и леду, добро отварао очи да не пропустим ништа од онога што вероватно више у своме веку нећу видети и вратио се отуда као пробуђен из необичнога сна.“ Из овога исказа открива се још једна улога путописа и путовања: путовање мења човека, обогаћује га и заиста у неким погледима измешта из оног положаја у којем је био пре путовања, баш као што се догодило Михаилу Петровићу.

Овај текст који сам навела, ово мало сведочење Михаила Петровића Аласа говори о још нечему: можда најбоље показује колико се његово схватање сопствене улоге у путовањима и писању разликовало од рецимо Дучићевог који је један од наших најбољих путописаца. Дучић је потпуно свестан своје важности као посматрача. Читалац је за њега небитан, јер Дучић у путопису открива себе и са правом назива путопис личном аутобиографијом, проверавајући у њему своја знања. Он је арбитар виђења, и слика света коју нуди читаоцу постављена је у сферу непроменљивог, апсолутног – оно што је он видео Дучић сматра да је једино виђење и да остала, уколико се уопште и појаве, нису она права.

Петровићеве речи заиста делују невероватно скромно у односу на Дучићев богати исказ и искричаве речи и све оно што Дучић пред нас увек онако „истресе“. Михајло Петровић истиче личну срећу, али из текста се не може ни наслутити да сматра да му та срећа из било ког разлога с правом припада, а једини моменат када себе истиче је онај у којем говори да му је живот до тога путовања био сан из кога се пробудио. Занимљиво је да за разлику од многих путописаца Петровић у тексту не истиче своје ја. Иако он говори у првом лицу, описује оно што је сам видео и јасно је да приповеда искључиво оно што је лично доживео, његово писање је искрена потреба да се са другима, читаоцима, подели несвакидашња стварност нових предела и људи.

Његов приповедачки глас је глас објективног посматрача, то је глас какав су имали у својим путописима Доситеј или Љ. Ненадовић, а не глас модерног човека и модерног времена којем је сам припадао.

Текст је очишћен од сваке сентименталности, од сваке егзалтације и онога што би се могло назвати наравоученијем. Рекла сам већ да је путопис увек био не само за разоноду него и да би поучио – Михаило Петровић, који је по својој основној вокацији био научник и професор, онај ко треба некога да научи, своје текстове и своје путописе чисти од доцарања. Он никада нема потребу да нападно читаоцу

каже шта треба да научи и запамти. Ипак, Михаило Петровић све време говори о људима, њиховим делима и историји, што је доста занимљиво: човек и људско је увек у првом плану његовог приповедања. Зато се његови путописи вероватно читају с толиком знатижељом, јер док читате његове текстове о индустријском лову на китове понекад се скоро осећа онај тежак мирис китове масти или мирис морске соли – то је умео да дочара тим својим равним текстом и тим својим ненаметљивим писањем.

Пре би се могло рећи да је Михаило Петровић хтео да своја несвакидашња искуства пренесе, али и да одржи дистанцу између онога што је посао и онога што би се могло назвати задовољством. Као путописац, Михаило Петровић има један специфичан став према писању. Чули смо да он сам није нарочито ценио писање: он се као Платон поставио према писцима, сматрајући да они често лажу или украшавају стварност или да причају о ономе што сами не знају. Без увијања отпочиње приповедање, прати своју примарну визију, али путописи би се у случају Михаила Петровића могли окарактерисати као примењена наука, управо зато што он изузетно води рачуна о чињеницама, о фактима, о томе да је све што је навео тачно, да прошири и своје и погледе оних који читају путопис.

С друге стране, ако би путописи били примењена наука, онда би се могло рећи за *Мејџафоре* и *алејорије* да су невероватан излет једног радозналост истраживачког духа из математике у теорију књижевности. Док је Михаило Петровић писао путописе, они су били прихваћени веома добро; они се и данас прештампавају, и даље су веома популарни. Међутим, *Мејџафоре* и *алејорије*, које он није објавио у целини већ само у деловима (професор Драган Трифуновић их је приредио после његове смрти) – нису биле прихваћене добро. Наравно, људи из књижевне бранше су реаговали бурно у смислу: нека се он држи своје математике и нека се не убацује у друго поље рада.

Петровић је у ствари настојао да заснује једну егзактну филозофију природе, а у једној експанзивној навали нових и често рушилачких идеја почетком 20. века покушај Михаила Петровића да споји две до тада неспојиве дисциплине и не изгледа тако немогућ. Данас, из ове перспективе, покушај да се уз помоћ различитих научних дисциплина дође до нових резултата није само изазов нити изазовни експеримент, већ је стварност која заиста даје резултате. Све у свему, данас се другачије посматра то мешање различитих научних дисциплина, тако да је математика постала извор нових покушаја тумачења нарочито у примењеној лингвистици, и читав низ теоретичара као што су Ролан Барт, Умберто Еко, Жак Дерида, Ихаб Хасан, Абрахам Мол су управо на том плану покушали да заснују своја теоријска књижевна истраживања употребивши језик математике. Језик математике нема примеса ни наноса наговештаја, алузија, нечег другог, он није ни политичан ни осећајан, ни сентименталан. Зато је Петровићев покушај увођења нових правила изазвао бурне реакције.

Основна теорија коју је Петровић употребио у *Мејџафорама* и *алејорама* била је теорија пресликавања и општа математичка феноменологија. Оно што се чини најзанимљивијим – изгледа да математичар и није желео да се бави теоријом књижевности, већ је покушавао да примени или докаже исправност своје математичке теорије, узимајући за пример најудаљенију и најнеухватљивију дисциплину као што је књижевност. Он је желео да оствари пројекат проширене математике.

Завршићу овај кратки приказ Михаила Петровића Аласа, цитатом из текста који су написали Ивана и Драган Трифуновић – чини ми се јако добрим за *Метифоре и алејорије*. Они кажу: „Књижевну мисао Михаила Петровића непотребно је и немогуће издвојити из његовог научног система у посебан књижевно-теоријски систем. Она је вредна и драгоцену својом методом и богатим наговештајима сасвим модерних кретања у науци о књижевности.“

Др **Слободанка Пековић**, научни саветник Института за књижевност и уметност у Београду.

Рођена је 1942. г. у Косовској Митровици. Дипломирала на Филолошком факултету у Београду, Група за Општу и књижевност са теоријом књижевности где је магистрирала и докторирала 1988. г. (*Књижевни рад Вељка Милићевића*).

Од 1966. г. ради у Институту за књижевност и уметност у Београду. Организовала је три научна скупа *Традиционално и модерно у српским часописима од 1805–1914*, *Путописи у српској књижевној периодици*, и *Књижевности на језицима мањина у Подунављу*. Уредила је три зборника *Традиционално и модерно у српским часописима*, *Књија о јушојиси* и *Књижевности на језицима мањина у Подунављу*. Као професор по позиву држала је предавања на универзитету у Софији, у Торину и Хамбургу.

Објавила је три књиге: *Српска јроза јочейком двадесетог века*, *Књижевно дело Вељка Милићевића* и *Основни јојмови модерне*.

Дискусија:

Марија Вранић-Игњачевић: Ја бих се захвалила нашим учесницима, али исто тако бих, уколико неко жели да постави додатно питања, оставила ту могућност вама посетиоцима.

Чини ми се да простора за питања има доста. Професор Марковић је оставио највише таквог простора, давши назнаке на неким местима о томе како је само био присутан или чуо делове из разговора, не упуштајући се у даља образлагања и осветљавања поменутих ситуација. Ја бих искористила своју позицију да прва поставила питање: *какве је њимедебе имао професор Петровић на професора Белића и његово тумачење језика?*

Слободан Ж. Марковић Професор Белић је студентима у послератним годинама предавао теорију језика – лингвистику. Његово схватање је било неколико деценија присутно као водећа лингвистичка мисао у свету. Један од момената у лингвистици је био, по Белићевом ставу, да се може развијати теоријска мисао, али да она не значи ништа без конкретизације. Својим студентима Белић је говорио да је у отпору према Михаилу Петровићу дошао до тога тек много касније, јер је нека своја теоријска начела домишљао, а није имао довољно језичке аргументације. Тек касније, изучавајући дијалекте, Белић је могао да неке своје поставке у лингвистици аргументује, и да их на основу аргумената развија и допуњава.

Професор Павле Ивић, који је тада већ био завршио студије, али је присуствовао часовима као будући асистент, имао је и непосредније белешке о тим разговорима.

Други моменат је управо овај који се касније развио у теоријској мисли Михаила Петровића. Белићев став је био да сваки знак (он није употребио тај израз, који ми данас употребљавамо, већ „свака реч“) има своја слојевита значења. Једна су везана за конкретно, друга за оне слојеве који повезују ту реч, то значење са другим, и трећа су асоцијативна која се у повезивању преобраћају у крајњу теоријску мисао. Михаило Петровић је у дискусији са млађим колегом – јер Белић је тад био почетник – увек говорио да је значење једно те исто и да оно мора такво и остати. Дакле, не слојевитост коју је Белић развијао и која је у односу према језику прихваћена, нарочито у књижевности – и ту се Белић сматрао победником. Колико је истицао да је прихватио од Михаила Петровића Аласа да мора документовати мисао, толико је сад и свој приступ посматрао као неку врсту победе над примедбом Михаила Петровића Аласа.

Душан Адамовић: (питање о томе *да ли професор има неке белешке о учешћу у друшћу „Нада“, осим онога што је објављено*)

Слободан Ж. Марковић Ја сам пратио литературу о тој дружини, али сам имао срећу да као млад човек чујем и непосредно сећање од људи који су из те генерације. Једном је у Лазаревићевој улици (ми смо тамо имали своју литерарну дружину) дошао Јаша Продановић да нам прича сећање на своје учешће у друштву „Нада“. Можете мислити, то је сећање после више од пола века, а и ја сада причам после више од пола века оно што сам као млад човек слушао. Дакле, немојте превише веровати, то је ипак мало реконструкција.

Он је критиковао нас из литератне дружине „Иво Лола Рибар“ што превише говоримо о савременој литератури и што нема других прилога, превода, теоријске

мисли, информација о неким другим областима, које се развијају и где ми можемо да се вежбамо. Он нас је гонио да будемо преводиоци. Навео је пример да су у његовој генерацији млади људи који су били оријентисани природословци доносили прилоге из своје области као своје преводе, и онда се о тим преводима говорило – о језику итд. То је та моја копча са овим о чему сам говорио.

Познато је и да је Лаза Лазаревић у тој дружини почео са преводилачким радом, и то превођењем једног природословног текста.

Поменуо сам професора који је био легенда у биологији, професора Љубишу Глишића, који је становао у Ботаничкој башти. Волели смо тамо да учимо – Ботаничка башта је била и парк – иако смо се професора управника помало и плашили. Поменуо сам да је он био мало љут на Михаила Петровића Аласа што се мешао у његову област, иако је Михаило Петровић у стручној литератури из биологије дао *Роман јегуље*, који је у то време, не знам да ли је још, обавезна литература. Ми смо се шалили, јер смо говорили да то није научни рад него роман – како стоји у наслову (мада је то метафора). Ипак, Михаило Петровић је решио проблем јегуље: одлазак из места мрешћења, живот и повратак у место мрешћења. То је читав животни циклус и зато је то била стручна литература.

Душан Адамовић Михаило Петровић је изузетне стилске квалитете испојио и пре својих литератних дела, чак и у *Елементима математичке феноменологије* из 1911. године – и тамо има страница полетне стилске снаге и ефеката – ја бар имам такав утисак, али не могу да као нестручњак то категорички тврдим. То је једно пластично, чаробно излагање када говори о разним примерима који су материјал за његове синтезе и теоријску надградњу. На симпозијуму о животу и раду Михаила Петровића из 1968. године то је рекао и проф. Миливоје Павловић и наводио је читаве странице, фасцинантне у стилском смислу. Михаило Петровић је имао у језику неке архаичности које имају драж („какав“ уместо „неки“ и сл.). У том смислу не би требало да изненађују та дела објављена пред крај живота.

Слободан Ж. Марковић Миливоје Павловић је мене инспирисао за напомену да је ово прилог београдском стилу. Ја сам слушао професора Павловића који је лично познавао Михаила Петровића Аласа.

Међутим, за мене је најбољи познавалац личности и дела Михаила Петровића Аласа Драган Трифуновић. Када је направио његову библиографију, у време стогодишњице, био сам изненађен јер има онолико математичких прилога колико и прилога из других области, укључујући и књижевност. Има есеја – ја нисам имао прилике све да их прочитам – али у том широком спектру рада има и много есејистичког што је вероватно и подстакло професора Павловића да говори о стилу.

Да на крају додам да о Михаилу Петровићу Аласу има пуно анегдота – неке су заборављене, неке нису ни забележене – пре свега у вези са надимком „Алас“, који многи оспоравају (као да је светогрђе ако се каже Мика Алас, да се тако не поштује научни део његове личности). То су анегдоте о риболову, о дружењу, о кувању рибе чорбе, какве је специјалитете кувао за пријатеље – и све то је занимљиво. И све, на крају, има везе са ширином његовог рада и његових погледа.

РИБАРСТВО МИХАИЛА
ПЕТРОВИЋА АЛАСА

3. 4. 2003.

ВЕРА ТУТУНЦИЋ

[*Дојринос Михаила Петровића
ихтиологији и океанологији*]

Даме и господо, припала ми је велика част да могу да говорим о професору Михаилу Петровићу, о том заиста толико великом имену, а да говорим о једном мање познатом делу његове активности, односно о делу активности професора Петровића везаном за рибарство. Обично то потцењујемо, говоримо: „Мика Алас риболовац, био је на водама, пецао је...“. Међутим, да професор Михаил Петровић ништа више није урадио у науци и животу, већ само ово што је урадио за рибарство, и то не само за рибарство и његово популарисање, већ и за ихтиологију и океанологију, то би био један више него импресиван допринос.

Ми, професионални биолози, некад потцењујемо друге па кажемо да није проф. Петровић био биолог, а математичари понекад жале и говоре да је штета што се није више посветио математици. Мене је међутим срамота што сам углавном знала његова главна дела, читала још као студенткиња *Роман јеђуље, Ђердајске риболове*, а тек кад сам узела *Сабрана дела*, заиста сам схватила шта је све урадио. Добро је што су она изашла и што је тако комплетан опус проф. Петровића сачуван од заборава.

Хтела бих да кажем да он никако није био само аматер-риболовац, да није био само рибарски мајстор, што такође није лако постати јер се полажу испити за рибарског калфу и рибарског мајстора. Он се бавио и најразличитијим феноменима везаним за воде и за живот у водама. Негде око 1900. године приказује методе одређивања старости риба помоћу крљушти, чак и помоћу отолита – а добар део биолога и данас не зна да се старост риба може одређивати и на тај начин. Много пре него што је математичка статистика ушла у екологију, а то је сада незаобилазан методски поступак, он је писао о томе и покушавао да је уведе у испитивања популација риба. Поред тога, он бележи историјат риболова и рибарства и оставља нам један заиста драгоцен документ о некадашњем богатству наших вода. Из његових радова сазнајемо да је у Сави и Дунаву око Београда живело 45 врста риба, он даје одличне цртеже и латинска имена и опис њихове екологије. Сазнајемо и да су четири врсте јесетарских риба ишле узводно од Београда. То су нажалост, она прошла времена, којих можемо са тугом да се сећамо; дошле су ђердапске бране – Ђердап 1 и Ђердап 2 и нема више моруне и паструге, оне сада стижу само до 12-ог километра тока, од границе до бране Ђердап 2.

Писао је о ђердапском риболову, о старим начинима лова и риболовним алатима, оставио је изванредне цртеже и фотографије. Описивао је места мреста риба. Осетио је како време пролази... Волела бих да вам прочитам један одломак: „Мало ко од данас живих зна о томе шта су у ранија времена значили велики риболови на Дунаву. Данас, када је све то отишло у неповрат, али када се још могу похватати последњи трагови онога што је некада било, писац је мислио да

би требало покупити што више података док још није нестало сваког стварног усменог трага о њима.“

Професор Петровић се није бавио само нашим рибарством и нашим водама, већ је обишао и упознао многе широм света, али мислим да ће господа више да говоре о његовим путописима. Међутим, у великом броју његових путописа провејава рибарство, јер га је оно увек интересовало. Две су велике монографије посвећене рибарству и китоловној индустрији, а најдетаљнији и најзанимљивији је поменути *Роман јеђуље*.

Мислим да ми је јасно зашто је професора Петровића интересовала јеђуља, као математичара, криптографа, интересовала га је њена тајна. Он је пратио историјат од Херодота и Аристотела: много научника и рибара је писало одакле долази јеђуља у слатке воде, где иде и зашто се враћа у мора, где одлази после, како изгледају њени младунци, шта бива са јеђуљом пошто се измрестила, зашто се младе јеђуље увек враћају у оне воде одакле су пошли. То је била велика тајна која се вековима, као слагалица, решавала. Много је урадио Јоханес Шмит, и после њега у новије време, после професора Петровића, и професор Бетиус тако да се на крају сазнало да јеђуље које долазе из Европе и Америке прелазе, полно зреле и спремне за мрест, хиљаде километара и долазе и Саргаско море, мресте се на врло великим дубинама од неколико хиљада метара и после тога нестају. До 17. и 18. века била је тајна како изгледа икра и како изгледају младунци. Вековима је описивана једна рибица као посебна врста лептоцефалус, која је риболика, а тек касније је установљено да је то у ствари ларва јеђуље која се метаморфозира на том дугом путу опет од неколико хиљада километара, претвара у тзв. стакласту, змијолику јеђуљу, улази у великим јатима у ушћа река и незадрживо путује узводно, а затим се као одрасла опет враћа у море и прелази поново хиљаде километара до места где су се и њени родитељи.

Професор Михаило Петровић је поставио многа питања: како и зашто се младунци враћају тамо одакле су пошли њихови родитељи које никад нису познавали. Покушао је да да различите хипотезе, односно да прати хипотезе које су тада владале у свету, али за његовог живота тај део тајне није решен. Тек двадесет година касније – што би њега вероватно јако интересовало – видело се да је то записано у генетском коду јеђуља, да је то шифра, да младе јеђуље добијају информације од својих родитеља, који су давно ишчезли да се после толико година увек враћају у реке из којих су родитељи пошли: европске у Европу, америчке у Америку.

Професор Петровић је и популарисао рибарство, он се бавио и законодавством у рибарству, нашим и суседних земаља, говорио је како би требало законодавство у нашем рибарству да се унапреди. Он детаљно обрађује, поред риболова Дунава и Саве где је највише боравио, и риболов у Тимочкој крајини, на Дрини. На Охридском језику описује старе начине риболова и заборављене риболовне алате. Организује изложбе о рибарству у иностранству и код нас, оставља збирке, тако да и данас постоје његова збирка риба у Природњачком музеју.

Не бих вас више замарала са рибарством. Драге воље ћу, уколико некога нешто детаљније интересује, да одговорим колико знам и колико могу, али бих само хтела да вам кажем на крају да само онај ко заиста воли воду, који заиста живи за њу, живи за рибарство, може на такав начин да пише и да осети оно што је некада давно прошло. Трбало би опет читати записе Михаила Петровића. Пазите: стена Баба Кај готово да више не постоји од када постоји Ђердапска акумулација, остао

је мали шпиц крај Голупца, нема више Сипског канала, нема више Ада Кале, све је то прошлост, а све то налазимо у делима Михаила Петровића.

Он је осетио већ почетком 20. века да ми можемо да гајимо рибу, говорио је о подизању малих шаранских рибњака, о гајењу на селима. „Свако окно, рудна рупа, бара, такорећи сваки шанац и сеоска брља, само ако током лета може колико толико трајно имати воде, згодна је за рибарство, а како ли не толики поточићи и потоци, велики и јаки извори, кладенци и бунари, од којих се вода може прикупити, загатити и до згодног места за рибњак довести.“ Требало би да чујемо поруку Мике Аласа, сада, кад можемо да користимо мало рибе из река или зато што их има мало или зато што су реке загађене, а још имамо веома много неискоришћених простора и вода, како нас је томе професор учио.

Проф. др **Вера Митровић-Тутунџић**, редовни професор Пољопривредног факултета у Београду, у пензији.

Рођена је 1931. у Београду. Дипломирала на Природно-математичком факултету на Групи за биологију 1955. г., магистрала на Ветеринарском факултету у Загребу 1963. г., докторирала на Пољопривредном факултету у Београду 1969. г. (*Утицај насада шарана на биолошку продукцију рибњака*).

Радила у Заводу за рибарство СР Србије у Београду и на Пољопривредном факултету у Београду као редовни професор Рибарства до пензије 1996. г. Била је сарадник Института за водопривреду „Јарослав Черни“ и Републичког завода за здравствену заштиту. Члан радне групе за критеријуме квалитета воде за рибарство EIFAC-а, руководиоца групе за сапробиологију IAD-а.

Важнији радови: *Загађење и проблеми биологије вода, Effects of chronic exposure to yink on toxicity of a mixture of detergent and zink, Report on monohydric phenols and inland fisheries, Sublethal effects of pollutants on fish, Selfpurification and joint effects in the Iron Gate reservoir*, у сарадњи са З. Марковић, *Гајење риба*.

МИХАЈЛО ПАНТИЋ

О рибарсџву Михаила Петровића Аласа

На први поглед рекло би се да је Михаило Петровић Алас био *двозанација*, (што се у нашој средини лако не прашта), математичар и ихтиолог, а потом и човек од нарочите, врло неговане и врло сложене страсти, страсти путовања, научног истраживања, музике, и не на последњем месту, страсти ловљења рибе. Велика је штета што наша културна јавност у поплави, управо инфлацији, најразличитијих могућих књига, које излазе и са разлогом и без разлога, није обратила довољно пажње на тако капиталан пројект какав је, у свему, пројект издавања *Сабраних дела* Михаила Петровића Аласа. Та дела неопозиво потврђују да је Михаило Петровић био истински енциклопедијски дух, а таквих никада није довољно чак ни у много богатијим културама него што је српска.

Када се код нас говори о *двозанацијама* обично се, по неком неписаном правилу, трага за одговором на питање шта је прва, а шта друга делатност (вокација) неког таквог посленика, јер се две компетенције, па још и равноправне, готово никада и никоме овде не признају. Човек може бити само *једно*, а не и *једно* и *друго*, што је колико уврежени стереотип, толико и вид одбране мање способних и мање даровитих, који су, одувек, и у сваком друштву, у већини: они једва да су и то *једно*, ако су и толико, па, формирајући стереотип, не допуштају посебнима да ту посебност двоструко потврде. А посебни за то и не хају превише, немају времена, морају у риболов. За Михаила Петровића би се, у духу тог потцењујућег, а делатног стереотипа, највероватније рекло да је он био *најбољи математичар међу риболовцима*, и *најбољи риболовац међу математичарима*: компетенција је увек негде друге, никада тамо где би могла да поткопа неку већ установљену, а поготово лажну хијерархију.

Међутим, Михаилу Петровићу Аласу мало су и два заната. Када читамо његове књиге, мислим пре свега на путописе и чланке о риболову, неизбежно откривамо и његов трећи дар и умеће – писање. Сусрећемо се са писцем који није фикционалан, није књижевник у уобичајеном значењу тог појма, већ упражњава онај тип писања који се одавно у свету назива *non fiction*. Алас је прворазредни „примењени“ писац, он уме оно са чиме се и многи писци фикције паште, премда им је то основни позив – речју, он уме да течно и заводљиво приповеда о догођеним, а не измишљеним збивањима, и да артикулише, на уметнички узбудљив начин, област овладаног искуства, да документу да пуноћу које изван контекста приче нема, него је невесто обрађен документ то што и иначе јесте, сувопарна архивска чињеница. Ма о чему да приповеда и теоријски расправља (о путовањима у бели свет, о метафори и алегорији, о риболову на Дунаву и Сави) Михаило Петровић Алас чини то на најзанимљивији могући начин. Он има способност приповедног чарања, која вероватно вуче корене из усменог наслеђа, и има порекло у оним чувеним аласким причањима (надлагивању, задиркивању, исмевању, надгорњавању) у кафани, или

под отвореним небом, крај ватре. У својим списима сам Алас често спомиње обе те ситуације (крча и огњиште) у којима је *ѝрича* и *ѝрийоведане* обавезни праћећи чин, нешто као природна појава. А гледано са неког стручнијег, стилског становишта, рекло би се да је Михаил Петровић Алас репрезент чувене школе *београдској сѝила*, оног стила који је промовисан на размеђу двају векова (XIX и XX), а чија је осовна особина *нараѝивизација*, прегледно и течно излагање ма и најсложенијих спекулативних садржаја. Само су лоши писци и претенциозни научници, сматрало се онда, а ни данас није друкчије, склони мистификацији својих знања (или, боље рећи: псеудознања), док представници *београдској сѝила*, између осталих и Михаил Алас, оно што имају да саопште излажу на једноставан, прегнантан, пластичан и вазда занимљив начин. Путописи и рибарски списи Михаила Петровића Аласа иду у ред заиста репрезентативних текстова те врсте у свом времену, а и данас. Наравно да не треба претеривати и Аласу одређивати књижевно место и значај које он објективно нема, али не треба ни дозволити да се његов списатељски рад изгуби из видокруга наше књижевне историје, што се готово и догодило пре објављивања његових *Сабраних дела*. Ужим читалачким круговима, истини за вољу, било је познато оно неколико Петровићевих путописних књига својевремено објављиваних у издањима Српске књижевне задруге. Међутим, готово више нико није знао за текстове расуте по периодици и у мање доступним публикацијама који су сада, под насловом *Рибарство*, окупљени у књизи 14. *Аласових Сабраних дела*. (Једини Алас са *Сабраним делима!*) Посебно ту треба истаћи уреднички рад г. Драгана Трифуновића, будући да је уређивање књиге *Рибарство*, склопљене од мало познатих Петровићевих списа, подразумевало цео низ сложених приређивачких поступака, и поштовање одређеног методолошког принципа, који се понајпре открива у чињеници да су сада појединачни текстови, први пут интегрално објављени, поређани на хармоничан начин, унутрашњом логиком и природним следом, чиме књига добија димензију која ни самом Михаилу Петровићу Аласу није била на памети. Неке од тих текстова, истини за вољу, није било тешко пронаћи и поново их учинити доступним јавности, будући да су испрва објављени у редовним издањима САНУ, али је одређен број њих првобитно штампан у данас готово раритетним или већ и онда мање фреквентним листовима и часописима. Тај пресни материјал, у којем је само тема иста, а све друго је различито, требало је усагласити на прави, природи грађе саображен начин, и уреднички тим, на чијем је челу био г. Драган Трифуновић, то је и учинио. Петровићева књига *Рибарство* није, тако, само збирка текстова забављених риболовном тематиком, већ је и нешто више од тога.

Такорећи: „роман“. Мени се чини да је она један нехотични, спотано настали роман, какав се обично и пише из оспесије, из страсти која је свеобухватна, јер страст, када је аутентична, замењује цео свет. Нисам довољно мериторан, мада нисам баш ни сасвим нестручан (будући да имам исту страст као и Алас, страст ме квалификује), да говорим о чисто научном, ихтиолошком аспекту Петровићевог *Рибарства*. О томе ће други, професионално спремнији. И можда баш због тога што ме у *Рибарству* не привлачи само и искључиво тај научни аспект, који нипошто не треба потценити, напротив, у тој књизи видим један роман, једну велику причу, нарочиту хронику, једну историју овог поднебља виђену из неочекиваног, неконвенционалног, а свакодневног угла, из перспективе рибарског заната у којем се преламају одсјаји времена што их тај занат памти. (Нешто слично настојањима Филипа Аријеса да пише историју средњег века на основу чињеница

свакидашњег живота и анонимних људи, а не такозваних преломних догађаја или биографија повлашћених појединаца.) Петровићев „роман“ има и антрополошку, и етнографску, и географско-дескриптивну, и хроникалну, и документарну димензију, које га, скупно узев, баш по тој обухватности приближавају књижевности. Данас *Рибарство* читамо и као сведочанство о једном дефинитивно ишчезлом свету, као причу о људима који су насељавали обале Дунава и Саве и, у хармонији са природом, живели од рибљег богатства тих великих водених пространа. Начин на који су, метафорички говорећи, убирали плодове из тих митских река, мењао се и усавршавао кроз векове, чувајући нешто од искони једног од најстаријих заната на свету и формирајући цео систем врло сложених обичаја, знања, веровања и сујеверица. Тај систем јесте у чврстој и јасној вези са типом и врстом географског предела. Јован Цвијић, такође велики српски научник, својевремено је писао и говорио да природни рељеф обликује карактер, менталитет и начин живота људи. Та теза, управо та научна истина, на посредан начин се потврђује и у књизи *Рибарство* Михаила Петровића Аласа, која је и нарочита, премда несистематична енциклопедија („роман“ и јесте нека врста азбучно несистематичне енциклопедије, са дубљим мисаоним системом) у којој се заинтересовани читалац може врло помно обавестити о многим именима, аспектима, подацима и финесама не само рибарства, него и свакидашњег живота из историје Београда старијих и новијих времена.

Рибарство је древна људска делатност, толико стара да је прешла и у колективно несвесно, са дубоким архетипским и симболичким значењима, па је и природно да се кроз ту делатност преламају и универзалне, карактерне, геополитичке, етнографске и психолошке особине народа и појединаца који се њоме баве. Из књиге *Рибарство*, између осталог, сазнајемо да су нам Турци оставили у наслеђе и доста позитивних својстава: приближили су нас води и научили нас да ловимо рибу. Турци су, наравно, по овлашћењима моћи коју су имали, током позног средњег века углавном и држали тапије и права на изловљавање Саве и Дунава, али су, после буна на њих, сва своја знања спонтано пренели, боље рећи, уступили српским рибарима, који ће у XIX веку ловити у тада и даље енормно богатим водама двеју великих, граничних река, а лов на граници пун је искушења, опасности, домишљатости и авантура, подесних таман толико да се о њима напише какав добар роман. (Када смо већ код рибљег богатства Саве и Дунава, да напоменем како ниједан путописац из ранијих столећа, који је прошао кроз Београд, није пропустио да опише обиље његових вода и изобилност, разноврсност и јефтиноћу његових рибљих пазаришта. Алас опширно наводи те путописце и намернике.) Техника лова и врсте риболовних алата по турском адету примењивани су све до велике регулације Дунава, 90-их година XIX века, када су постепено замењени нашим условима прилагођеним и иновираним средњоевропским начинима риболова, а и рибе је од тада, како због смањених могућности природног мреста, тако и због индустријализације, бивало све мање и мање...

У књизи *Рибарство* читалац може открити и порекло презимена Балугџић, Балугџија и надимка Балуг, што на турском значи – рибар. А посебну језичку вредност приповедања Михаила Петровића чине фасцинантно занимљиви и богати спискови рибарских надимака, у толикој мери да се може закључити како ономастичко богатство наречене врсте најбоље сведочи о природи тог маргиналног, али аутентичног дела српског друштва. Тај полусвет, слободан од друштвених конвенција, и рудиментаран у бољем значењу тог појма, током XVIII и

XIX века насељавао је десну, ниску дорћолску обалу Дунава, леђима окренут граду, а лицем реци. Београд је у XX веку сасвим изгубио додир са водом, и потпуно се одбио од дунавских и савских обала, накрцавши их складиштима, железничком пругом, индустријским погонима, отпадима и фавелами. Нестало је везе између старог грађанства и људи са реке који су на води и уз воду проводили цео свој живот, од рођења до смрти. Алас описује како су у време наиласка повољне воде Београђани некада могли да присуствују правим спекталима изловљавања рибе, јер се подно калемегданских зидина, на месту на којем се данас налази marina, стара електрана и аветињска бетонска скаламерија, простирало једно од најбогатијих рибарских места на целом току Дунава. Постојао је рибарски еснаф који је у договору са државом регулисао врло строга правила привредног риболова. Михаило Петровић, који се потенцијално могао звати и Мика Балугџија, описује историју рибарства, начине риболова, рибљи свет и најповољнија места за излов рибе на Дунаву и Сави, али у једном тренутку читања његовог необичног, спонтано написаног „романа“, досетите се да у свему томе риба није важна као риба, већ као симбол око којег се окупља људска заједница, симбол који потврђује живот у његовој изворности, у његовој најдубљој елементарности. Иначе, како се зна, симбол рибе је прастар – предхришћански, сетите се Винче и риболиких божанстава. Он дотиче најдубљу прошлост људске врсте, уосталом, човек је у једном од стадијума свог утерусног развића риба, фетус има шкржне прорезе. Кроз ту универзалну димензију, сугерисану књигом *Рибарство*, посредно откривамо и основне вредности човековог живота у заједници, на води, под отвореним небом, када се у нама и формулише онај *канџовски* категорички императив постојања.

Михаила Петровића Аласа открио сам као гимназијалац, у време кад сам се већ полако опраштао са риболовом у брзо ишчежавајућим, песком насипаним барама некадашњег новобеоградског рита, на чијем месту су ницала нова насеља. Преко пута данашњег палате федерације, некадашњег Савезног извршног већа, пролазила је пруга, а одмах иза те пруге, па тамо све до атара села Бежанија, простирао се велики рит, пун трске, врба, барског биља, птица, ситног звериња и риба. Тако сам у једном типично безличном, градском детињству имао и кутак недирнуте природе. Ту сам стекао и прва знања о рибама и риболову, и открио ту страст, која је више од страсти, о чему пише и Михаило Петровић Алас. Када су баре сасвим засуте природно сам прешао на Дунав, наспрам Ратног острва, удаљеног непун километар од моје новобеоградске зграде. Један од људи који ме кроз књиге увео у дубље разумевање риболова био је управо Михаило Петровић Алас. Читао сам најпре *Роман јеђуље* и путописе *Са океанским рибарима удичарима*, а данас сам у прилици да читам и *Рибарство*. Када сам 1998. објавио антологију српских прича о риболову под насловом *Чишћење воде*, која је настала на основу двоценијског „циљаног“ истраживања српске прозе, током којег сам сакупио приче са том тематиком, сетио сам се и Михаила Петровића Аласа, и у књигу уврстио једно поглавље из необичног, космополитски обележеног путописног бревијара *Са океанским рибарима...* У том одломку Михаило Алас описује дане које је поделио са ловцима бакалара током боравка на рибарском броду, на Њуфаундландској плочи. Океански рибари су током једног лова проводили по шест месеци на броду у екстремно тешким условима, према којима данашњи „екстремни спортови“ личе на игре за малу децу. Многи од њих сахрањени су на пучини, док су им у родним крајевима, на европској обали, подизани кенотафи. И тај Микин приповедачки одељак свакако је један од најбољих у тематској антологији *Чишћење воде*.

Тема риболова ушла је у српску књижевност негде крајем XIX и почетком XX века. (Лаза Лазаревић у „Швабици“ описује како се „реди риба“ у српском домаћинству. Риба је, нарочито у нашем старијем свету, имала готово сакрални значај, пре свега због начина живота, због великог броја постова, као и због врло јаке традиције риболова и рибарства у српском народу. Али, све се то изобичајило, све је постало прошлост. Сам Алас својим *Рибарсџвом* помало сетно реконструише ту и такву прошлост.) Познато је да је и Стеван Сремац намеравао да једну своју приповетку посвети опису београдског рибарског живота. Откриће те чињенице дугујемо управо Михаилу Петровићу који је о томе написао чланак „Једна недовршена или изгубљена приповетка Стевана Сремца“ и објавио га у *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1938. (Рад је прештампан у књизи *Меџафоре и алејорије*, тринаестом тому Петровићевих *Сабраних дела*). Стеван Сремац, велики писац људске свакодневице, сагласно свом некабинетском методу опсервирања стварности и обиласку најнеобичнијих градских места, радо је свраћао и у кафане у којима су се окупљали рибари, и ту је марљиво бележио све што би му могло бити од користити у изради тематски тако одређене приповетке, коју никада није објавио, а не зна се ни да ли ју је написао. Након периода реализма, риболов постаје све учесталија тема у српској прози. Интерес за њу појачава се управо са књигама Михаила Петровића Аласа. Мада је нефикционални писац, Алас теми риболова у XX веку даје видан подстицај и литерарну, симболичку вредност и тежину. Потом, о риболову, радо и сразмерно често, углавном пишу писци који су и сами били риболовци, и познали су ту страст, а повећани интерес за писање управо таквих прича вероватно је резултат вртоглаве урбанизације живота, у којем се природни амбијент и риболов јављају као нека врста релаксирајућег, ослобађајућег контрапункта, као вербална терапија стреса. О риболову су, између осталих, писали и: Исидора Секулић (маестралан опис рибље пијаци у Бергену, из књиге *Писма из Норвешке*), Милош Црњански, Растко Петровић, Миодраг Борисављевић, Антоније Исаковић, Стеван Раичковић, Данило Николић и други, све до моје генерације.

У рибарском свету, у окружењу које у односу на свакидашњи живот делује помало чудно и ексцентрично, управо онако како нам данас изгледа Мика Алас, прича је неизбежни део целокупног риболовног ритуала. О томе, баш о томе, и много чему другом, на непоновљив начин, у књизи *Рибарсџво*, ниском савршених приповедачких медаљона, изузетно надахнуто описаних детаља, патинизованих вербалних снимака, добро нађених, одабраних, и још боље уобличених анегдота и докумената, говори Михаил Петровић Алас. Све пролази, остаје прича. Својом причом, о риболову и осталом, Алас је задужио српску књижевност и културу. Са њим се лакше и боље може *чиџати вода*, и свет, у којем брзо минемо, једва да стигнемо да одемо на понеко пецање.

Проф. др **Михајло Пантић**, ванредни професор Филолошког факултета у Београду. Рођен је 1957. г. у Београду. Дипломирао на Филолошком факултету у Београду на Групи за југословенску и општу књижевност 1981.г., магистрирао 1986. а докторирао 1998. г. (*Српска и хрватска ѝријовейка 1918–1930*).

Радио је као истраживач-сарадник у Институту за књижевност и уредник у „Књижевној речи“ и „Књижевним новинама“..

Добитник награде „Милан Богдановић“ 1985. г.

Главна дела: књија кријика Искушења сажетости, *књије ѝријоведака* Песници, писци и остала менаџерија, *Вондер* у Берлину, *Хроника* собе, *Не могу да се сетим* једне реченице, *Новобеоградске приче*, *Ако је то љубав*, *књије есеја* Александријски синдром *I* и *II*, *Десет песама* – десет разговора и *Нови прилози* за савремену српску поезију, *кријички есеји* Против систематичности, *анијолоија* Шум Вавилона (*са В. Павковићем*).

ПРЕДРАГ ЂУРИЧИЋ

[Личности Михаила Петровића Аласа у усјоменама и анејдошама]

Ја ћу вам само један минут читати текст, а онда ћу усмено излагати и разговарати. Овај текст сам оставио желећи да тај део излагања буде крајње сажет и да нам остане као идеја водиља у свести.

Београд 20-их и 30-их година сад већ прошлог века имао је на Универзитету плејаду научника међународног и светског ранга. Међу њима је, као први међу једнакима, био проф. др Михаило Петровић, почасни доктор 64 страна универзитета, а по својој слободној вољи и избору професор у Паризу, Лондону, Стокхолму и другде. Данас можемо потврдити да је у јединственој плејади дубоко хуманих и научничких личности, Михаило Петровић заиста био први међу једнакима па и више од тога. Његова основна карактеристика била је страсна и врхунски успешна посвећеност науци и њеним практичним резултатима, али друга, непрекидно паралелна страна његове личности била је тежња да се са крајњом људском једноставношћу бави и занимањима која чине корене људске егзистенције као што је историјски суров и груб занат аласа. Исто тако да се, тако рећи са детињском радошћу и уживањем, посвети весељу у друштву у ретким расположивим тренуцима које је он назвао „одмарањем од науке“ и враћањем ономе што нам је природа поклонила.

На једну од тих двеју упоредних личности први пут ми је указао отац, показујући ми радну собу Михаила Петровића на чијем је зиду изнад писаћег стола стајала само једна диплома – то је било мајсторско писмо, невештим, grubим рукописом аласа написано писмо председника њихове комисије, да је Михаило Петровић, професор, положио тог и тог дана мајсторски испит за аласа, аласки занат, што му доле потписана комисија потврђује и признаје. То је једна илустрација двеју личности које су у њему живеле.

Друга илустрација је његово детињско задовољство у забави, у друштву с пријатељима, што је било ретко због интензитета његовог рада у земљи и иностранству, али је то било изузетно занимљиво с обзиром на оригиналност тих радости и тог забављања. Наиме, када је један од чланова друштва – ја говорим о плејади, и то није ништа претерано, јер су то били људи уједначених капацитета, и великих научних а морамо рећи и људских врлина – наговестио мојој мајци да би можда њихово друштво Суз дошло на вечеру и приредило весеље у нашој кући (мој отац и Михаило Петровић су се већ знали одавно), она је запитала да ли професор жели нешто посебно да припреми. На њено запрепашћење – није још била упућена у ту ствар и пазила је на етикецију – одговорено јој је да, ако је икако могуће, чаршав не буде од најскупљег материјала и постављен на најлепши и раскошан сто за вечеру, да може да буде понегде мало поцепан или флекав, да тањира могу да буду и помало крњави, а шољице за кафу без дршке – то је сасвим прихватљиво. На њено још веће запрепашћење, ако замеси неке колаче, да одабере нешто народно, неку

питу или штрудлу и, наравно, хлеб за вечеру да буде по могућности од „крађеног“ брашна; а да се у комшилуку распита за неки стари поцепани кишобран који ће требати том друштву Суз (чуо сам више пута шта то значи на циганском, али ми није било јасно) – послужиће друштву за случај кише. Мајка је запрепашћено рекла: „Побогу то је удобна, велика, лепа вила, каква киша у мом полукружном салону!“ Рекли су: „Никад се не зна, черга је черга.“

Тако је дошло до те домаће забаве где је било друштво Михаила Петровића и само понеки пријатељ, спремао се пијани шаран, било је и других специјалитета, домаћица је (немогуће је било скренути је са њеног нормалног пута) покушавала да све на столу изгледа лепше... Они су се распитивали за крњаве шољице, желећи да не буде све баш као из маште и дворски перфектно. Забављали су се изванредно свирајући: свако од њих је јако добро свирао неки инструмент и, што је најважније, осећао тај инструмент. Било је дивно слушати њихове приче, њихове крајње духовите шале.

На крају, пошто је већ неколико сати прошло, примећено је да „иде киша“, и они су поскакали, отворивши оне поцепане кишобране са жицама које ландарају. Играли су тзв. „баба Мудрино коло“ и то колосално. Михаило Петровић је, по сопственој изјави, знао 300 народних кола балканских народа а пре свега српског. Играли су то коло око стола, по тој пространој трпезарији.

Овај догађај не памтим, био сам мали, али коју годину касније отац ме је одвео у кабинет Михаила Петровића у његовој кући и показао ми оно аласко мајсторско писмо на зиду и рекао: „Пази, сине, човек, светски научник има само ово на зиду, остало је у архиви. Кад одрастеш и добро будеш размишљао схватићеш величину тога човека.“ Растао сам и покушавао да схватим.

У време до Другог светског рата, а мене је рат затекао у трећем разреду гимназије, мој отац је више пута понављао један карактеристичан догађај који говори о изузетној и готово неописивој личности Михаила Петровића Аласа. У својој раној младости мој отац је направио муњевиту бродарску каријеру и постао најмлађи заповедник брода са лиценцом за заповедање великим путничким бродовима на европском Дунаву. И био је као врло млад заповедник повеликог брода који је по салонима и палубама примао укупно 1400 путника.

Давних 20-их година се ово догађа када је брод кренуо из Београда чак за Радужевац. Било је јесење време, али прилично лепо. Брод је у Смедереву узео неку свадбу: млада са венчаницом, отац, кумови и три музиканта спуштали су се бродом до младожењиног дома негде на Дунаву.

После неког времена спустила се врло јака, густа магла. Кад толико густа магла падне на реку видљивост није довољна, јер мора да износи најмање 700–800 метара испред брода. А и када јесте толика, брод мора да се заустави тамо где се затекао на реци. Дунав је широка река, али је његов пловни канал нешто друго. Мрднувши мало лево или десно ван свог пловног канала, који је за нас лаике потпуно невидљив (то је невидљива линија коју познаје само крмар), налетеће на неку стену или спруд, брод ће се разбити и биће несреће. Брод, дакле, баца лангер на том месту, евентуално пали оне позиционе лампе на предњој катарци и на крми да неко изненада на њега не налети и чека са свим путницима да се магла дигне. Тако се и мој отац тог поподнева запетљао у маглу са својим бродом, путницима, свадбом и музиком на њему.

Брод је имао две класе путничких салона, а прва је била изванредна – ту је нешто мало додато капетану у част, и било је врло удобно. У једном тренутку позвали су музику, када су већ ту, да пређу у салон прве класе (а заједно са музиком и млада, младожења, кумови и младини родитељи), па да нешто музиканти одсвирају док се магла не дигне.

У том се чула нека звука ланаца и гласови напољу. Отац је изашао на палубу. Три аласка чамца – у једном од њих био је Мика Алас, дошли су до брода који су видели у близини, и стали да предахну у свом послу па да евентуално продуже уз реку у правцу Београда. Михаило Петровић је имао груби влашки гуњ, одговарајуће панталоне, гумене чизме и влашку шубару као и већина тих аласа, јер је време било хладно. Отац, који га је добро познавао, рекао је: „Професоре, молим Вас, изволите у салон.“ „Не, рекао је Михаило Петровић, морам прво да збринем своје људе,“ и аласе из она друга два чамца је одвео у салон друге класе, побринуо се да добију пиће и тек тада се поново појавио на палуби, где га је мој отац чекао.

Кренуо је у својим чизмама и грубој одећи и рекао: „Незгодно ми је, знате, то је салон прве класе.“ „Молим Вас, господине професоре“, рекао је мој отац (мада је Михаило Петровић захтевао да га пријатељи са којима се боље упознао зову „мајстор“, а он је мог оца увек звао „капетан“, без обзира што је мој отац променио професију и отишао у сасвим други свет по занимању и преокупацијама). Скинуо је гумене чизме и у дебелим вуненим чарапама ушао у салу на прилично изненађење осталих путника и гостију, али не на изненађење другог капетана, манипуланта и другог крмара, јер су већ знали ко је Михаило Алас. Наравно, са највећим поштовањем посађен је у чело стола. Уз мало вина, биле су ту и две Мађарице, почела је седељка пријатна онолико колико је дозвољавала ситуација: магла, брод стао, закашљење, неизвесност.

А онда је одобрено и да музика нешто засвира. И док су свирали (био је један контрабас и две виолине) Михаило Петровић, професор и доктор, преобучен у аласа који је изронио из јесење магле на Дунаву, затражио је ћемане (виолину) од главног капел-мајстора, тј. шефа те свирачке банде. Овај је одбио рекавши: „А, бре – понављам онако како ми је испричано, у дијалекту и са нагласком – ће ми поквариш ћемане, остави се бре!“ Мој отац је јамчио ставивши хиљадарку на сто и рекао: „Купујем ти не једну него две виолине ако ти овај алас поквари виолину,“ на шта је овај пристао и дао виолину Михаилу Петровићу.

Михаило Петровић је устао и почео да свира. Свирао је фантастично. „Капелник“, да га тако назовем, запрепашћено је слушао као и остала двојица музиканата, као и цела свадба, онда се одједном на гудалу Михаила Аласа појавила једна заденута стодинарка као бакшиш који је неко од кумова дао за тако одличну свирку. После петнаестак минута Михаило Петровић, домаћи и светски научник, ишао је на челу низа гостију повезаних у коло не само са стодинарком заденутом за гудало, него и увијеном па заденутом иза увета.

Када се све завршило Михаило Петровић је сео, али је капел-мајстор почео полако да му се прикрада и да нешто с њим расправља. Отац, који је седео близу, чуо је, јер музика у том тренутку није свирала. Наиме, свесрдно је нудио Михаилу Петровићу да се окане тог душманског заната аласког по овом кијамету, кад куче не излази из куће он иде да се гужва по реци са аласима, него да пређе код њега, иду свадбе, биће бакшиша, свираће се, да купи и да носи, да има ципеле ко човек и одело ко човек и шешир да купи: „Само од бакшиш ћемане има до нове године да набавиш, само да пређеш, окани се, бре, овога.“ Михаило Петровић се изјашњавао

да он воли свој „аласки ‘леба“, да не може да га се одрекне, и да није то за њега. После још мало убеђивања, „капелник“ се повукао. Мој отац није могао да се суздржи од смеха, сав се надуо и потрчао је из салона да би на палуби могао да се смеје као луд. Међутим, „капелник“ је изашао за њим и рекао му: „Госн’ капетане, наговорите га ви, вас ће да послуша. Ма свира, бре, нема му равна, а види како живи и где живи и какав је“. Мој отац је одговорио смејући се: „Слушај, он је бандоглав, знам га одавно, остави човека на миру и више немој да му се обраћаш.“ Циганин се разочарано повукао.

То је био тај догађај када је одушевио циганску музику, али и све друге, када није одао свој идентитет, остајући бандоглави алас који одбија толико бољи живот да би се ломатао по Дунаву са аласима. То је једна сличица о његовој личности.

Друга слика је била када је мени већ било 13 година, пред сам рат. Ишао сам преко Теразија, био је неки празнични дан, прелазео сам од хотела „Москва“ до хотела „Балкан“ и поглед ми се пружао низ ону улицу која води према Зеленом венцу и на кафану „Златно буренце“ – све се то видело са тог теразијског прелаза. Али прелазећи улицу и идући према хотелу „Балкан“ да бих продужио ка Кнез-Михаиловој улици где је требало да обавим неку куповину коју ми је мајка дала у задатак, видим да одоздо, тротоаром, од „Златног буренцета“ иде једна група људи, доста крупних, и да иза њих иду Цигани свирачи и неки људи у гуменим чизмама као да су аласи.

Ја сам застао, а са мношћом је на том прелазу између два хотела застало више људи. Група је дошла сасвим близу, а неко од оних који су се ту затекли је рекао: „Па то је професор Мика Алас са његовим друштвом.“ Београд није тада био мали, али су се ипак многи познавали међусобно. Напред је ишао Михаило Петровић, други је био човек кога су Београђани из милоште звали „директор земљотреса“, управник Сеизмолошке опсерваторије Јеленко Михаиловић, трећи је био такође позната личност чијег имена не могу тачно да се сетим. Тада ја нисам толико обратио пажњу на њихова лица колико на оно што су око врата носили: као што туристи на Хавајима носе венце од цветова, тако су они носили венце љутих, сувих, црвених паприка, а Цигани су за њима помало гудалима додиривали жице, тако да је испао као неки „лумперај у ходу“.

Оно што ће ми заувек остати у сећању то је одушевљење београдске средње класе, симпатија и разумевање коју је она показивала према тим људским радостима славних суграђана. Људи су почели да пљескају док су они прелазили преко Теразија, идући у Пашићеву улицу, данашњу Нушићеву, да би се спустили у Скадарлију где је био наставак неке прославе (радило се о неком аласком јубилеју). Даме су биле у врло лепој одећи и ја никад нећу заборавити једну са изванредним шеширом и костимом како скида убрзано рукавице да би могла да пљеска, поздрављајући ту елиту београдских људи од науке који су толико блиски народу да им је забава тако љупка и драга, иако крајње неконвенционална.

Дошао је рат. Михаило Петровић је био шеф Шифрантског одељења Врховне команде. Био је заробљен и пуштен је из заробљеништва на иницијативу, како је професор Трифуновић нагласио, принца Ђорђа који је писао црногорској краљици да интервенише код Немаца да га пусте. Он је умро јуна 1943. а у касно пролеће био је код нас гост на вечери. То више није била вила „Вишеслава“ на Црвеном крсту, названа по имену моје мајке, у којем је било друштво „Суз“ и прве лумпераке у време мог детињства, већ кућа у Хади-Милентијевој улици на Котеж-неимару.

Мој отац је ишао да га поздрави чим је чуо да је дошао из заробљеништва, а затим су се договорили да Михаило Петровић дође на једну седељку, на вечеру, у нашу кућу. Он је дошао, био је наравно осетно старији, помало измучен заробљеништвом мада су се Немци, како је рекао, према њему – заробљеном потпуковнику, понашали коректно. Мој отац је имао два балона одличног вина у подруму које је чувао за изузетне прилике – била је окупација, није било лако доћи до доброг вина, као ни до доброг меса. Углавном, било је све спремно, спремао се пијани шаран код нас у кујини, а један је припреман и у комшпилуку ако овај буде брзо поједен. Михаило Алас је тражио да види као тече спремање и дошао је у кухињу, моја мати је отворила рерну, он је погледао и рекао да је добро. Појавио се мој отац дошавши из подрума са балоном да „мајстор“, односно Михаило Алас проба да ли му се допада. Пробали су вино ту у кухињи, сипајући из балона у чашу и он је рекао: „Ух, боље се пожелети не може“, и кренуо је да се врати у трпезарију где се већ седело, пошто је видео како стоји ствар. Мој отац је кренуо за њим заједно са балоном, на шта је моја мајка повикала: „Млађо, нећеш ваљда с балоном у трпезарију!“ Михаило Алас се окренуо и рекао: „Госпођо, баш као да је у чамцу, нека балона поред стола.“ И тако је и било.

Саги су пролазили, Михаило Алас је причао врло занимљиво о свим аспектима свога интересовања и рада. Приближавао се, међутим, полицијски час. Како је вечера, која је била и ручак и вечера, тек упола била завршена (добро се јело и добро се пило, а и расположење је било такво), и како су комшије живеље у непосредној близини тако да се нису плашили претрчавања улице и после полицијског часа, одлучено је да се седељка продужи до ујутру. Ја сам се дивно како се тај човек који је зашао у озбиљне године добро држи, добро подноси пиће и не мења расположење, како је пун лепих усмена и за слушаоце драгоцених утисака о свету, људима, науци итд.

Полицијски час је тада био скраћен и почињао је у 5 часова. Много млађи колега мог оца из младости и још увек активан капетан Драгутин Линић, др Лаза Стефановић наш први комшија, тадашњи управник Железничке болнице на Дедињу, и Јоксић, општински инжењер и управник водовода кренули су заједно са оцем да испрате Михаила Петровића. Михаилу Петровићу је, управо док су прилазили капији, позлило и то тако јако да су капетан и доктор Стефановић нашли превоз и одвели га кући. Капетан ми је после причао како се он, иако му је било јако лоше, добро држао и колико је то чврст човек и духом и здрављем, онолико колико га је могао сачувати. То је био његов последњи излазак, а по свему судећи и и последњи домаћи лумперај.

Изузетно јак утисак о његовој мудрости и скромности подсећа ме на дефиницију господина коју је познати хроничар италијанске ренесансе Балтазар Кастилоне дао у 16. веку: *Господин је онај који својом величином, и тешћом и речју, не врећа њонос дружих људи око себе.* Михаило Алас, чини ми се, никад и ничим није увредио ничији понос и, без истицања себе, остао велики у очима света који познаје праве вредности.

Предраг М. Ђуричић, публициста, рођен је 1927. године у Београду. Студирао је на Правном факултету у Београду.

Већ у двадесет и другој години постаје професионални новинар. Године 1969. постаје уредник и коментатор недељника *Економска полиџика*, где ради преко 30 година.

Писац је књиге *Новинарство – филозофија, морал, занай*.

Дискусија:

Драган Трифуновић Колега Пантићу, као професору универзитета, значи Ваши искази су тачни, проверени, пуно Вам хвала на лепим речима о рибарству Михаила Петровића. Ова захвалност Вашем излагању долази од мене као главног уредника и редактора *Сабраних дела Михаила Пејровића* у 15 књига. Имајући у виду да наша јавност мало зна право слово о Михаиловом рибарству, – то је слово више простачко и површног знања које је распрострањено у нашем свету, – то Вас молим да се заузмете за праву реч.

Дозволите да поменем једно велико Петровићево дело. Наш професор у сарадњи са Иваном Ђајом основао је Океанографски институт у Сплиту (1921. г.). Био је реалан и знао да ми немамо личност која би водила изградњу Института, те је позвао на сарадњу једног инжењера океанографа из Норвешке. У Архиву Србије нашао сам једну фотографију, огромна успомена, на којој су у кругу Института Михаило Петровић, Иван Ђаја и један сарадник Југословенске академије знаности и умјетности из Загреба. Трудимо се, да се ово дело великог океанографа, како га је Милутин Миланковић накардно назвао „Мика Алас“, не заборави.

Међу највећим љубитељима професоровог рибарства био је знаменити Пол Пенлеве, професор на Сорбони у Паризу, код кога је млади Петровић докторирао. Пенлеве је био министар ваздухопловства, а био је и председник француске владе. У дневнику Јована Жујовића, наводи се пријатељство нашег математичара и Пола Пенлевеа. Жујовић наводи да је овај угледан научник волео Србију и дивио се српском народу. Затим, следи опис посете Пенлевеа Београду почетком 20. века и његово бављење код Петровићевих рибара на Дунаву. Запамтио сам и једну дивну записану Пенлевеову мисао: „Ми смо дужни да напаћеној Србији дамо бар један прозорчић са погледом на море“.

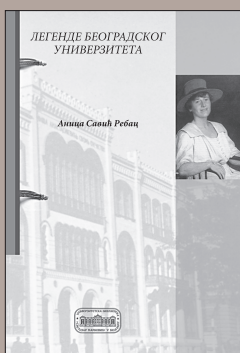
Михаило Петровић је био званични члан француске експедиције за освајање и проучавање Северног и Јужног пола и истраживања по забаченим острвима океана. У експедицијама Петровић је имао врло озбиљне задатке. Два пута је освајао Северни и једном Јужни пол. Експедиција је грабила простор до 87 степена географске ширине.

Наш професор је веома много путовао; два пута је обишао Земљу – први пут када је ишао на конгрес математичара у Торонту (1924. г) и други пут 1931. године са француском експедицијом. У овим активностима настало је више професорових проналазака, а дошло је и до неких научних радова. Поменимо неколика: одређивање дубине потопљеног тела у мору или како брод да избегне пловећу санту леда огромне масе, проблеми магнетног поља у океану итд.

А, сада да искористим овај скуп, последње вече програма Универзитетске библиотеке, да изложим још нешто. Користио сам се дипломатским архивом Војислава Јовановића Марамбоа, који се сада налази у Архиву Југославије у Београду. Прегледао сам и копирао већи број аката и писама. Од ове грађе у 15. књизи *Сабраних дела Михаила Пејровића* објавио сам свега 22 писма која се односе на рибарство, а коресподенти су Михаило Петровић и принц Ђорђе Карађорђевић. Користим ову прилику да наведем, да Архив Марамбоа има око 400 писама принца Ђорђа и нашег професора. Ова писма сам проучио, коментарисао и копирао. Ова писма у фототипији поклатио сам Универзитетској библиотеци у Београду.

Хвала на пажњи.

Изложба

Аниџа Савић Ребаџ
27.5–20.6.2003.

Изложбу је отворила проф. др Марија Богдановић, ректор Универзитета у Београду. На отварању изложбе говорили су: проф. др Живан Лазовић, декан Филозофског факултета и др Дејан Ајдачић, в.д. управник Универзитетске библиотеке.

Каталог

Легенде Београдског универзитета :
Аниџа Савић Ребаџ : каталог изложбе
/ (аутори изложбе и каталога Марија Вранић Игњачевић, Драгана Бесара, Дубравка Милошевић). - Београд :
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2003. – 43 стр. : илустр.

Материјал за изложбу и Каталог (публикације, документи и фотографије):
- заоставштина Аниџе Савић Ребаџ из фонда Универзитетске библиотеке
- Централна библиотека Филозофског факултета у Новом Саду.

Програм предавања

Живот Аниџе Савић Ребаџ (29. 5. 2003.)
Љиљана Црепајац, Љиљана Вулетић

Античке студије Аниџе Савић Ребаџ (5. 6. 2003.)

Љиљана Црепајац, Никола Милошевић,
Петар Милосављевић

Аниџа Савић Ребаџ – преводилац, есејиста, филозоф (12. 6. 2003.)

Владислава Фелбабов, Симха Кабиљо,
Александар М. Петровић

АНИЦА САВИЋ РЕБАЦ

И за Анице Савић Ребац остала су дела која због своје идејне смелости и ванредне ерудиције изазивају подједнако дивљење, али и жаљење што су то тек одломци, бриљантни почеци много већих, недовршених студија. Хелениста Аница Савић Ребац била је и песник, есејиста, филозоф, преводилац. Њен живот и њено дело остаће заувек обележени јаким контрастима који њеној личности дају помало трагичну димензију. Јер, она је била врхунски интелектуалац који се није либио да предмету својих истраживања приступи са страшћу песника; била је преводилац високих стандарда који није скривао своју опчињеност, па зато и посвећеност неким, одабраним песницима; била је есејиста луцидних запажања и завидне књижевне културе; најзад, била је професор који је на врхунцу својих интелектуалних моћи подигао руку на себе не моговши да настави живот после смрти онога кога је неизмерно волела.

Иако је Београдском универзитету припадала у једном релативно кратком периоду живота, Аница Савић Ребац је због свог одлучног интелектуалног похода у области које до тада нису биле проучаване оставила неизбрисив траг на Универзитету и у сећањима својих студената. То је оно што је издвојило Аницу Савић Ребац од других, можда чак и продуктивнијих, стваралаца и уврстило је у *лејенде*: њен интелектуални капацитет није заклонио њен емотивни и људски потенцијал, већ су се, напротив, те две стране њене личности узајамно допуњавале доказујући да је управо то оно што чини *целој* човека.

Зато је прво вече о Аници Савић Ребац посвећено њеном животу и њеној личности. Тада су посетиоци могли да чују фактографски богато излагање Љиљане Вулећић, која је аутор исцрпне биографије о Аници Савић Ребац, а затим и ретко и драгоцено сећање проф. др Љиљане Црепајац, која је била студент Анице Савић Ребац и извршилац њене воље око припремања за штампу рукописа *Античке естетике*.

Излагања о раду Анице Савић Ребац подељења су потом на два крупна тематска круга, са намером да се представе духовна тежишта њеног опуса, која би око себе окупљала или осветљавала мање целине. Зато је друго вече било посвећено ономе што је у укупном делу Анице Савић Ребац ипак заузимало прво место – античким студијама, о чему су говорили проф. др Љиљана Црепајац, академик Никола Милошевић и проф. др Петар Милосављевић. Иако је тема излагања била истоветна, сваки предавач јој је приступио из специфичне перспективе, узајамно се допуњујући и употпуњавајући слику о величини дела Анице Савић Ребац, његовој научној вредности, друштвеном значају и утицају на потоње истраживаче.

Друго и последње вече било је посвећено преводилачком и есејистичком раду наше хеленисткиње: о преводима на енглески говорила је проф. др Владислава Фелбабов, док се њеним есејима али и преводима са енглеског бавила мр Симха Кабиљо. Пошто су та излагања дотакла још један значајан преводилачки сегмент Анице Савић Ребац – преводе Његошеве *Луче микроkozма*, читав програм окончан је предавањем мр. Александра М. Петровић у којем је акценат био на филозофско-идејној основи Аничиног приступа Његошевом делу.

ЖИВОТ АНИЦЕ САВИЋ РЕБАЦ

29. 5. 2003.

ЉИЉАНА ЦРЕПАЈАЦ

*Аница Савић-Ребац – човек,
наставник, педагог*

Ја ћу вам говорити о најдраматичнијим годинама живота Анице Савић Ребац. Први мој сусрет са њом одиграо се у слушаоници 55 Капетан Мишиног здања октобра месеца 1950. када сам се уписала на прву годину студија. Мислим да су наша генерација, неколико генерација пре наше и неколико генерација после наше, имале заиста велику срећу јер су имале за професоре изванредне стручњаке и изванредне предаваче: Аницу Савић Ребац, Милана Будмира, Милоша Ђурића, тако да се ми заиста можемо сматрати срећнима и привилегованима што смо те професоре имали за своје учитеље.

Какав је предавач и професор Аница Савић Ребац била тешко је описати, јер су њена предавања била препуна реминисценција, асоцијација, вештих и умесних парафраза, не само из грчке и римске књижевности, што је била њена област него и из наше, италијанске, енглеске, француске, немачке књижевности, тако да смо ми студенти од самог почетка били фасцинирани начином на који је она све то нама излагала. Наравно, у почетку смо имали тешкоћа јер нисмо имали довољно знања нити смо могли са пуним разумевањем да пратимо њена предавања, али касније што смо више знања стицали то смо више увиђали колико су та предавања јединствена. Ми студенти имали смо обичај – тада је Филозофски и Филолошки био један факултет – да идемо и на предавања других професора не само са наше катедре, али заиста ни код једног професора нисмо доживљавали то што смо доживљавали на овим предавањима код Анице Савић Ребац.

Она је предавала Историју римске књижевности. Међутим, како је један део римске књижевности у ствари грчка књижевност преточена на латински језик, нарочито када је у питању песништво, ми смо у ствари код ње добијали основна знања и из грчке књижевности. Тако рецимо, када је говорила о оној познатој Католовој песми „Ille mi par esse deo videtur“ („Боговима сличан чини ми се онај...“) на том предавању је запитала да ли неко од нас зна како гласи Сапфин оригинал. Десило се да смо ми тих дана управо слушали предавања из грчке версификације код тадашњег асистента Мирослава Марковића. Јавила сам се и рекла да ми то знамо, зато што је Мирослав Марковић очекивао од нас да за сваку грчку метричку строфу научимо напамет по једну песму да бисмо лакше могли да скандирамо. Онда је она затражила да испишем ту песму на табли, ја сам то учинила да би могли и други студенти да прате. То је она веома чувена и позната Сапфина песма „Φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν...“

Онда је она направила веома фину и дубинску анализу и Сапфине песме и Католовог превода, јер то је у ствари превод на латински језик, тако да смо ми били на неки начин фасцинирани овом њеном интерпретацијом и њеном анализом. Она је већ на самом почетку издвојила неколико нас студената који смо се више

заинтересовали за ту област и посвећивала нам је посебну пажњу. Имала је обичај да каже да ми напредујемо корацима од седам миља, али то није ни чудно када се зна ко нас је водио тим путем. Тако да смо ми стварно имали прилике да код ње истовремено изучавамо и грчку и римску књижевност.

Није нас обасипала похвалама, јер то наравно није педагошки, али сећам се како је проф. Будимир испричао једну згуду која је помало смешна. Када су на седницама Одељења разговарали о нама студентима, о томе коме студенту би требало посветити посебну пажњу, онда је неко споменуо једну нашу колегиницу и мене као да се истичемо међу осталим студентима, а Аница је одушевљено узвикнула: „Јесте, њих две су генијалне.“ Наравно, сви су се насмејали јер је то било претеривање, али Аница је показала своје одушевљење за нас.

Тада долази један период који је за мене био веома важан и драгоцен. Наиме, ја сам имала ту ретку прилику да одлазим кући код Анице, јер она је мени позајмљивала књиге које или нису постојале у нашим семинарским библиотекама или су биле негде на читању па нисам могла до њих да дођем. Сећам се да ми је позајмљивала Радермахера, Лајзеганга, Виламовица и онда сам ја те књиге њој враћала. Кратко сам остајала код ње, да јој не одузимам драгоцено време, али ти тренуци које сам проводила са њом за мене су били као нека чаролија, јер у тим разговорима – мада не бих могла да кажем разговорима зато што је она углавном говорила а ја сам жељно и жедно упијала све што она каже, било је говора о најразноврснијим темама из грчке и римске књижевности, из наше књижевности, а затим из ових књижевности које сам поменула: италијанске, француске, немачке, енглеске. Ја сам се осећала онако како каже онај непознати песник који је написао један елегијски дистих на латинском:

„Sunt quos distantes communia gaudia iungant,
communes curae talibus et studia“
(“Постоје људи које спајају заједничке радости,
заједничке љубави и заједничке тежње.”)

Ја сам се стварно тако осећала у тим да кажем – звезданим тренуцима за мене. Да поменем само неке од тих момената. Једног јунског поподнева, мислим да је то било 1951. године, била сам код ње у кући. Напољу је владала страшна жега, сунце је немилосрдно пекло, изгледало је као да је из њега исијавала сама ватра. Њен стан је био окренут према западу, тако да је било веома топло. Стајала сам поред полице са књигама и случајно се десило да сам у руци држала Шелијеве песме. И у једном тренутку појавио се један огроман паперјаста облак који је заклонио сунце, и одмах смо се и она и ја осећале много боље. И ја сам сасвим спонтано рекла:

„I bring fresh showers for the thirsting flowers
From the seas and the streams“,

а она је прискочила и наравно наставила цитирану Шелијеву песму:

„I bear light shade for the leaves when laid
In their noonday dreams“.

И онда ми је изрецитовала свој превод, који је заиста предиван:

„Свеж плусак носим жедноме цвећу,
С река и с мора плава;
Штитим сенком танком лишће што санком
Подневним спава.“

Мени се тада у мом одушевљењу чинило да је тај превод раван оригиналу. Тада ми је то тако изгледало.

Онда долази један период који је за мене био изузетно значајан. То је период када сам, нарочито за време семестралних распуста имала прилике да још чешће бивам у Аничиној кући. Једном приликом замолила сам је да ми објасни грчке анапестичке стихове. Јер, као што знамо античка версификација се јако разликује од новије версификације, јер је такозвана квантитативна версификација за разлику од савременије, односно модерније која је квалитативна. За нас студенте било је прилично тешко да се навикнемо на то да није исто читати стихове и читати прозу јер је акценат потпуно занемарен, већ се јавља такозвани иктус у грчким и римским стиховима. Она је мени то објаснила мало поближе. Рекла ми је: „Ја ћу Вама сада цитирати једну немачку песму у анапестима“ и онда ми је навела – то су Шилерови стихови из његове познате песме „Graf von Habsburg“

„Zu Aachen in seiner Kaiserpracht,
Im altertümlichen Saale,
Sass König Rudolfs heilige Macht
Beim festlichen Krönungsmahle“

Казала је: „Запамтите те стихове и сваки пут када будете читали грчке анапесте, сетите се тог ритма, те мелодије песничког језика и биће Вам лакше да скандирате и грчке анапесте.“ Ја сам наравно, те стихове запамтила за цели живот. Оваквих примера бих могла да наведем безброј, јер сам тада имала ту ретку срећу да релативно често будем у њеној кући и да са њом разговарам. Шта ми је остало жао? Остало ми је жао што нисам бележила то што је она мени тада говорила. Јер, млади људи само јуре за новим сазнањима, за новим доживљавањима и не мисле каолико су ти тренуци значајни, не могу да оцене вредности тих тренутака, какве сам ја проводила са Аницом Савић Ребац. Стога ми је остало жао што нисам ништа од тога тада бележила, јер би то било сада већ драгоценост. Човеково памћење је врло крхко и одлази заједно са њиме из овоземаљског живота.

Када говорим о својим посетама Аници Савић Ребац, хтела бих да истакнем један моменат који се односи на њу и њеног мужа Хасана. Хасан је тада већ био тешко болестан, везан за постељу и она га је заиста веома, веома пожртвовано неговала. Када бих ја дошла, имала је обичај да ме уведе код њега у собу да га поздравим. У почетку је он са мном и прозборио понеку реч, али касније је био толико слаб да више није могао ни да говори, него би ми само онако погледом отпоздрављао на мој поздрав. Тако је једнога дана лежао на постељи, на високом узглављу, како се тада препоручивало срчаним болесницима, и могу да кажем – био је врло леп. Чак ни старост ни болест нису могли да избришу лепоту са његовог лица. Она је мене увела код њега у собу а његова глава је склизнула била са узглавља. Аница је пришла да му подигне главу, и ја заиста сада не налазим речи да вам опишем са колико је она бескрајне нежности држала његову главу, као да држи нешто најдрагоценије, што за њу и јесте то било, и вратила је натраг на узглавље, а он је погледао само једним веома захвалним погледом. Ја сам схватила тада колико она њега заиста воли. Тада нисам ни слутила да ће та њена љубав њу да одведе заједно са њим.

Она није волела да неко други негује Хасана – само она. Али за све то време Хасанове тешке болести – а то је трајало две пуне године – она никада није отказала ниједно своје предавање, никада није отказала ниједно семинарско вежбање, и

чак је налазила у себи снаге да се шали са нама студентима. Из њеног држања, из њеног понашања, са њеног лица никада нисмо могли ни да наслутимо каква се страшна бура догађа у њеној души, јер она је знала да је Хасан неизлечиво болестан. Колика је то била духовна снага у том њеном крхком телу! А када је дошао 4. август 1953. године – дан када је Хасан умро, ми студенти нисмо тада знали за њену одлуку да оде заједно са њиме.

Заиста смо били дубоко поражени и изненађени када смо дознали да је она истога дана покушала да себи пререже вене и да је у болници. Ми смо отишли у болницу, једна група нас, стајали смо крај њеног кревета, али болница није била место где смо могли о томе са њом да разговарамо. И ми смо је просто погледима питали „зашто, зашто сте то учинили“, а она је нама на онај свој префињени начин, такође погледом, одговарала, онако како обично родитељи и одрасли одговарају деци која не могу да схвате дубински смисао нечега. И тада, баш ту у болници, рекла ми је да очекује да дођем да је посетим непосредно чим изађе из болнице. Наравно, ја сам то учинила, мада ми је заиста било врло тешко, јер сам тада схватила да она неће одустати од своје одлуке. У исто време када сам ја њу посећивала, а то значи последња два месеца њеног живота, била сам бар једном недељно код ње у кући, долазили су и многи други њени пријатељи и ја сам била врло почаствована, јер је она мене представљала: „Ово је моја мала пријатељица.“

Наравно, и ја сам покушавала, често са сузама, да јој кажем, као студент и као пријатељ, зашто треба да живи, да настави овај свој рад, знала сам да пише *Анџичку есејџику*, да заврши своје дело. Али то све није имало неког утицаја на њену чврсту одлуку да кад-тад пође за Хасаном.

А онда је једнога дана она донела рукопис *Анџичке есејџику* и показала ми га. Ја сада знам да је она то учинила зато што је желела да провери да ли ћу ја моћи да приредим рукопис за штампу. То је био рукопис пун разних измена, допуна, уметака; најтежи проблем је представљало то што напомене нису биле означене у самом тексту рукописа. Ја сам имала 22 године, завршила сам трећу годину студија и наравно, моја знања су тада била врло скромна. Али ја сам толико то желела да сам, када је она мени први пут поменула да ли бих ја то примила, заједно са старијим колегом Душаном Мирковим, који је био један изузетно образован и обдарен човек, да ли бих дакле прихватила да тај рукопис припремимо за штампу, ја сам то оберучке прихватила. Знала сам да ће то бити јако тешко, али сам то оберучке прихватила.

И заиста, Душан Мирков и ја смо – када је дошло до тог страшног 7. октобра 1953. прихватили тај аманет. Наравно били смо обоје веома жалосни, иако смо знали да је њена одлука неминовна. Иако смо били припремљени, ипак нам је било веома, веома, тешко. И да бисмо некако тугу савладали, ми смо свим снагама прионули на посао, да тај рукопис приредимо за штампу. Посао није био лак, али смо ипак успели да га завршимо. Ја сам толико била обузета том књигом да сам неколико месеци после пријавила свој дипломски рад – *Есеј о „Анџичкој есејџици и науци о књижевности“ Анице Савић Ребац*, иако та књига још није била изашла из штампе. И тада се десило нешто врло интересантно – да је есеј изашао пре него књига. Моји професори су оценили да делови тог есеја (није могао цео бити одштапан) треба да буду објављени у часопису класичних филолога *Жива анџика*, који је тада излазио у Скопљу. Тако се десило да је приказ њене књиге објављен пре него што је књига изашла – књига је изашла 1955, а мој приказ 1954. године.

То су били моји први сусрети са Аницом Савић Ребац и први, у неком смислу, заједнички рад. Јер у то време, у том периоду између 4. августа 1953. и 7. октобра 1953. кад год сам бивала код ње, као што сам рекла била сам бар једном недељно, користила сам прилику да је приупитам за неке проблеме везане за њен рукопис. И после сам се доста често враћала, у разним приликама, њеном делу. Мене су моја научна интересовања и наклоности касније одвела у другом правцу, у правцу науке о језику, али никада нисам престала да се интересујем за све оно што је у вези са Аницом.

И тада ми се указала прилика да се бар мало одужим Аници за све оно што је она пружи мени и свим студентима и што нам је заиста несебично давала. То је било када је Даринка Зличих, моја некадашња студенткиња, а потом и колегиница, одлучила да се на неки начин удружимо – ми некадашњи ученици Анице Савић Ребац са њом, која није била њена ученица јер је била млађа, али која се много интересовала и за живот и за рад Анице Савић Ребац, и да објавимо *Сабрана дела*. Даринка Зличих је била *spiritus movens* тог великог и тешког подухвата. Она је чак дала велику финансијску подршку за штампање тих *Сабраних дела*. А који је био наш задатак? Наш задатак је био да обезбедимо све оне студије, предговоре, пропратне текстове, коментаре уз ова *Сабрана дела*.

Као да је постојао неки судбински печат – и ова дела су остала недовршена. *Античка естетика и наука о књижевности* је такође остала недовршена. Иако је она рекла, као што сте чули, да њен живот представља једну заокружену целину, ипак мислим да он то није био, јер њен живот је прекинут у напону њене стваралачке снаге. Она је сигурно пред собом имала још много година, али ето до тога није дошло. Чак и ова *Сабрана дела* носе тај судбински печат, јер је изашло, шест књига, последња је двотомна – *Опегди и студије*, али нису изашле још две које би чиниле комплет, зато што је наша колегиница Дара Зличих умрла пре тога и није до краја обавила тај посао. Ми смо покушавали, али нисмо имали тих веза у Новом Саду које је имала Даринка Зличих, па нисмо успели да још те две последње књиге објавимо. Једна је требало да буде *Историја римске књижевности*, коју смо ми имали као скрипта, а друга је требало да буде њена велика и значајна кореспонденција. Те две књиге никада нису објављене, тако да је заиста цели њен живот био у знаку те судбинске недовршености.

Када се појавила књига наше колегинице, биографа Анице Савић Ребац Љиљане Вулећих, мене су многи пријатељи и ближи знанци питали како је могуће да је Аница Савић Ребац тако мало позната и призната, па чак и мало уважавана у нас. Ја сам им објаснила да постоји више разлога за то. Један разлог је положај жене у првој половини двадесетог века, па чак и после 1945. године. Жена, ма колико да је способна, даровита и креативна била, није могла лако да стекне унивезитетску каријеру. То се види и по Аничиној биографији: она је после *Предилајтонске еротологије* заиста заслужила да пређе на Универзитет, али се то није догодило; она је релативно касно дошла на Универзитет. Па чак и ту је она имала великих тешкоћа. Када погледате колики је њен опус, нарочито научни, а да она никада није била изабрана за редовног професора, то делује не само изненађујуће, него просто и невероватно. Замислите да она није могла да постане редовни професор на Филозофском факултету! А други разлог је био тај што су стварно њени текстови изузетно есотерични. Да би човек тачно прочитао и разумео њене текстове морао је да има велика претходна знања. И то је одбијало

људе да се удубе и да покушају да заиста разумеју те њене текстове. То посебно важи за *Предилајтонску еројологију* за коју су потребна заиста велика предзнања. Трећи разлог који не важи само за Аницу Савић Ребац, него и за многе друге наше научнике: на Западу се каже „*Slavica non leguntur*“ – „словенски језици се не читају“. Западна наука није довољно упозната са оним што се дешава на овим другим просторима. Наравно, ми смо прибегавали томе да на крају наших радова напишемо *résumé*, или *summary*, или *Zusammenfassung* или *summary*, како се то већ зове, на неком од модерних језика, и то јесте помагало донекле, али није исто да ли читате резиме или целу књигу. И то је један од разлога – Аница Савић Ребац јесте позната у Европи, али њена дела заиста нису довољно навођена. Нарочито *Предилајтонска еројологија* која представља једно јединствено дело; нема пуно у научној литератури тога што се зове историја идеја, заправо тога има мало, недовољно.

Ја бих вам сада прочитала само неколико реченица из једне моје уводне студије за 5. и 6. књигу *Сабраних дела* која носи назив „Огледи и студије“ да видите које су биле њене научне преокупације. То је била пре свега историја идеја а она је за преиспитивање идеје узела ону најмоћнију и најзначајнију идеју: идеју љубави. Дакле, ово што ћу вам сад прочитати то је један мали извод из моје уводне студије за ову књигу *Огледи и студије* и она баш носи назив „Античке студије Анице Савић Ребац“: „У *Предилајтонској еројологији* ставила је Аница Савић Ребац себи за циљ праћење идеје Ероса, преко литерарних извора, од првих, за нас ухватљивих зачетака, у орфичкој теогонији, преко Платоновог Ероса-посредника између чулног света и света идеја, преко Платиновог Бога идентичног са Еросом – љубављу, преко мистичке љубави-сазнања апостола Павла, спајања платоновско-плотиновског *ероса* са хришћанском *агапе* псеудо-Дионисија Ареопагита – до апсолутног јединства Бога-љубави и личне љубави, до јединства религијско-философског и личног *ероса* код Дантеа и даље, код Спинозе и Гетеа. Али, овај велики план није остварен (...) Платоново учење о Еросу-посреднику, који нас својим тростепеним путем води највишем сазнању, уклопила је Аница Савић Ребац, срећом, у своју такође недовршену књигу *Античка естетика и наука о књижевности*, будући да Ерос, преко идеје лепог, заузима главно место у тумачењу Платонове естетике.

Управо зато што је та замишљена књига која је требало да носи наслов *Орфичко-илајтонско-неоилајтонска учења о Еросу и њихов утицај на Средњи век, поглављиво на Данијеа*, остала недовршена у облику *Предилајтонске еројологије*, велики значај има студија *Плајтонска и хришћанска љубав*, која се поново објављује у овој књизи и која нам представља знатан део планираних а недовршених истраживања.

Придружујући се оним испитивачима који су тражили и налазили кореспонденцију између Платонове идеје Ероса и мисли водиле у чудесној химни љубави св. Апостола Павла (*Посланица Коринћанима*, I, 13), Аница Савић Ребац, верна свом методу одређивања, праћења и поређења великих идеја, утврђивања сличности а не разлика, разоткрива, слој по слој, духовне наслаге које су довеле до непревазиђеног врхунца – до хришћанског учења о љубави којом човек воли Бога и све остале људе па чак и непријатеље. То је једна страна хришћанске љубави, толико слична Емпедокловој *Филији*, позитивном космичком принципу и свеопштој љубави међу свим створењима, као и стоичкој *филантропији* која такође обухвата све људе.“

Погледајте само тај огромни лук и тај огромни распон којег се она латила да истражује и испита, и схватићете колики је то велики губитак за нас, за целу науку, што није успела да то своје дело оствари. Ја сам говорила о Аници Савић Ребац и њеном делу; могла бих наравно много више, али су понекад речи недовољне да се каже све оно што се мисли и осећа.

Проф. др **Љиљана Црепајац**, редовни професор Филозофског факултета у Београду, у пензији..

Рођена је 1931. г. у Београду где је дипломирала и докторирала на Групи за класичну филологију (*О њрефиксалном а – у класичним језицима*). Магистрирала је на Универзитету у Копенхагену.

Радила је као асистент, доцент, ванредни и редовни професор Филозофског факултета у Београду за предмет Историјска граматика старогрчког језика. Била је управник Одељења за класичне науке.

Добитник је Републичке награде **др Милош Н. Ђурић**, за најбољи превод 1970. године

Главна дела: уџбеник *Stoiheia Hellenika – основи њрчке ѓлоѓолоѓије*, радови *Из хеленске ѓлоѓолоѓије*, *Примарне синесѓесије у индоевроѓском*, *Indoeuropaische Gutturale im Greichischen und tukensche Zeugnisse*, *Zur Etymologie von griech sidaros und /s/mudros*; преводи Аристотелове *Полиѓиике*, Софокловог *Цара Еѓиѓа* и Аристофанових *Жена у Народној скуѓиѓѓини* (са старогрчког); превод Тацитових *Анала* (са латинског).

ЉИЉАНА ВУЛЕТИЋ

[Живој Анице Савић Ребац као склад лејоше и добра]

Аница Савић Ребац изузетна је личност. Данас, педесет година после њене смрти, она не престаје да нас фасцинира својом личношћу, својим делом, својим животом. Била је она чест посетилац баш ових простора, нарочито последњих година свог живота, испуњавајући их својим гласом, својом енергијом, својом духовитошћу. Она је, одиста, од упамћених личности, посетилаца Универзитетске библиотеке.

Аница Савић Ребац јесте личност која вас све више привлачи, како је више упознајете. Наравно, није нимало необично, што једна таква личност привлачи велику пажњу, мада није увек једноставно одредити, именовати, најфиније моћи њеног магнетизма. Одувек ми се чинило, да у животу Анице Савић Ребац има нечег изразито естетизираниог. Размишљајући изнова о том феномену, рекла бих да је Аница у свом бивствовању природно, можда чак нагонски, досегла старогрчки етички идеал *калокајаије*, у којем се оно што је лепо сједињује са оним што је добро. То је оно што, поготово данас, у ово суморно и хаотично време, кад високе тежње и вредности нису баш на цени, не може да не фасцинира.

Рођена је у Новом Саду, српској Атини, како се некад говорило, 4. октобра 1892. године, у имућној грађанској породици Милана Савића и Јулијане, рођене Давидовац. Била је јединица. Од најранијих дана, Аница је испољавала изузетне способности и добила изврсно образовање; управо, образовање по мери тих способности. Проговорила је рано главне европске језике - немачки, француски, енглески, као матерњи језик, а испољила је таленат и за класичне језике, нарочито старогрчки и латински. Одрасла је у изузетном амбијенту, окружена најпознатијим књижевницима, уметницима, интелектуалцима који су навраћали у кућу њених родитеља. Дом њених родитеља био је, својевремено, најпознатији књижевни салон Новог Сада. Иначе, њен отац, Милан Савић, био је значајан културни радник, књижевник, преводилац, уредник *Лейојиса Мајице Српске*, а истовремено и Матичин секретар. У дому својих родитеља Аница је од малих ногу сретала Лазу Костића, Уроша Предића, Змаја. Кум јој је био Сима Матавуљ и имала је прилике да из живе речи ових великана српске културе, посматрајући их, формира свој поглед на свет, образује се. Милан Савић и ови људи, вероватно још неки други исто тако значајни, били су јој, у неку руку, и ментори у њеном формирању као уметнице и интелектуалке.

Занимљиво је, на пример, да на овој изложби можемо да видимо и ону Аничину свеску у којој су њени књижевни првенци које она није за живота публиковала. На маргинама те свеске, Лаза Костић је уписивао примедбе, саветујући јој како да пише боље. Веома су, као сведочанство, занимљива и писма Уроша Предића упућена Аничиним оцу о њеној феноменалној даровитости, јер она је одиста

била генијално дете. Урош Предић пише Милану Савићу, задивљен Аничиним способностима, називајући је, у једном писму, Чудом. Пита га: “Како се Ти осећаш у близини и свакидашњем опхођењу са тим – Чудом?” Чак је и забринут за Аничину будућност, и саветује њеном оцу да мало суспреже њену разиграну машту и даровитост.

Аница Савић Ребац почела је рано да објављује оригиналне радове и преводе. Прве своје песме објавила је у *Бранковом колу*, као и прве преводе. Аница има тринаест година, кад, 1906. године, у *Бранковом колу*, излазе њене песме, прво „Пан“, а убрзо потом „Ренесанс“. Њен први објављени превод, одломак из Бајроновог спева *Манфред* са насловом „Ноћни призор код Рима“, и у данашње време се оцењује као врло успешан. Пре пунолетства, почела је да се бави и књижевноесејистичким радом, где ће она, такође, постићи врло велики успех. Као седамнаестогодишњакиња написала је есеј о Емилу Верхарену – до тада је он био непознат код нас. Тај есеј о Верхарену има и вредност Аничиног програмског текста, јер се она управо у њему определила за слободни стих, рекавши да је он прва потреба модерног доба, значи знатно пре 1908–9, када је Милош Црњански написао онај свој познати програмски текст о слободном стиху. Са осамнаест година Аница је већ била позната и као песник и као преводилац.

Матурирала је у Новом Саду 1909. године. У генерацији матураната Српске православне велике гимназије из 1909. године Аница је једина девојка. Те године, Аничини родитељи, желећи да јој пруже највише образовање, продају имовину, напуштају Нови Сад и селе се у Беч где Аница уписује класичну филологију код чувеног класичног филолога, професора Лудвига Радермахера. Постаће Аница његова бриљантна ученица. Успоставиће трајну везу с њим; дописиваће се све до краја Радермахеровог живота, 1952. године. Део тих писама сачуван је управо овде у трезору Универзитетске библиотеке. У једном од њих, много касније, Радермахер ће јој рећи по чему ју је запазио као студенткињу. Он јој пише: „Кад сте били млади, уочио сам Вас по Вашој способности уживљавања која се управо може наћи само код жена, по изузетној надарености за језике (која је уопште, кажу, својствена словенским народима), али онда и по надарености да се ствари виде на оригиналан начин, што, пак, није ни женска ни словенска особина, већ небески дар“. Овде се не мисли на способност уживљавања у психологију другог човека, него на способност уживљавања у античку епоху.

Аница је у Бечу школске 1913/1914. апсолвирала класичну филологију и, почетком Првог светског рата, породица се враћа у Нови Сад, да би у њему провела рат. Године 1919/20. Аница дипломира класичну филологију у Београду. Тада се нашла пред животном дилемом: да ли да се посвети поезији или науци? Једном приликом, она је ту дилему описала рекавши да је одувек горела између две ватре – између поезије и науке.

Тих година Аница се креће у круговима модерних песника, у круговима београдске књижевне авангарде, и може се рећи да је она њен запажени представник. Њој најближи песник из тог круга управо је онај који ће касније бити и најславнији представник модерне: Милош Црњански. Они су били изразито блиских песничких сензибилитета, у њиховим песмама може се наћи много сличних осећања, много сличних речи, чак и доста сличних стихова. Био је то занимљив однос. Ја сам, овде, у Универзитетској библиотеци, у њеној оставини, пронашла писмо Милоша Црњанског које је било педесет година непознато, и које сам публиковала

у мојој књижи о Аници. У њему Црњански изражава изузетно дивљење за њену личност и изузетно поштовање за њену поезију. То писмо можда је једно од најсуптилнијих љубавних писама српске књижевности и одиста је вредно, не само због тога што је упућено Аници Савић Ребац, већ и по себи.

Међутим, без обзира на то што је подржавао Аницу и дивио се њеној поезији, Црњански је у једном моменту написао њеном издавачу Цвијановићу негативан коментар о њеној збирци песама *Вечери на мору*. И, Цвијановић га је послушао: није објавио ту збирку која је, изгледа, требало да буде публикована године 1920. То је, свакако, било негативно за Аницу, односно за ту збирку - променило је рецепцију те збирке, јер се она није појавила на таласу послератне модерне него десетак година касније. Ипак, Аница Савић Ребац остала је у српској литератури упамћена и као песникиња. Она има своје место, помиње се и у историјама српске књижевности и у најновијим издањима тих историја, као што је она Деретићева, а ушла је и у више антологија од којих су неке оцењене као врхунске; таква је, на пример, она Миодрага Павловића, где је Аница Савић Ребац представљена са три песме, а Црњански са две.

Међутим, Аница је своју дилему, да ли да се посвети поезији или науци, решила у корист науке. Од двадесетих година она ће се много више посвећивати класичној филологији, превођењу и препевавању, а много мање писању оригиналних стихова.

Године 1921. Аница се удала за Хасана Ребца који је био веома образован човек – завршио је студије у Француској, на Сорбони. Био је политичар, али и ратник, учествовао је у српском националном покрету, био је прогањан и затваран. Уопште, био је врло прогресиван човек. Заслужан је, на пример, за оснивање београдског *Гајреџа*, за увођење световних предмета у муслиманску духовну наставу, за оснивање Велике медресе краља Александра I у Скопљу.

До 1930. године, Аница живи у Београду, професорка је латинског језика у Трећој женској гимназији. Постаје чланица српског ПЕН клуба, друга по реду међу женама – прва је била Исидора Секулић. Такође, у управи је Удружења универзитетски образованих жена. Године 1930, када је њен муж Хасан Ребац премештен у, како се онда говорило, Јужну Србију, у Скопље, да би био управник муслиманских вакуфских имања, она напушта посао у Београду и заједно са њим полази у Скопље. У Скопљу остају десетак година. То је један изузетно плодан период Аничиног живота, иако је била далеко од културних центара. Она каже, како су се београдске библиотеке попуниле за њу занимљивом литературом баш негде крајем двадесетих година, али, ето, она мора да буде у Скопљу. Међутим, управо током боравка у Скопљу, изузетно је много постигла. Године 1932. одбранила је докторску тезу *Предилашонска еројологија* у Београду, и објавила је, исте године, у Скопљу. Ова књига је нешто одиста сасвим посебно у нашој класичној филологији а Јован Дучић, коме је она послала ту књигу, написао јој је пророчки: „Вашу ће књигу прећутати у нашој критици, али само зато што не знам ко би умео да о њој каже праву реч“.

Аница Савић Ребац је живећи у Скопљу, успоставила изванредне комуникације са многим истакнутим европским уметницима и интелектуалцима. Њена преписка није сачувана у целини, али колекција коју поседује Универзитетска библиотека веома је репрезентативна и на основу ње може се реконструисати део оних комуникација које је Аница Савић Ребац имала са светом. Имена која се ту

најчешће јављају: Лудвиг Радермахер, Дени Сора, Ханс Лајзеганг, Гершом Шодем, Ребека Вест и Томас Ман, са којим се Аница Савић Ребац дописивала, са којим је сарађивала и који је у роман *Јосиф и његова браћа* инкорпорирао извесне делове њеног текста „Калистос“. Преписка са Томасом Маном можда је и богатија него што се може закључити на основу онога што данас имамо у Универзитетској библиотеци и, колико је мени познато, професор Томислав Бекић истражује даље ту преписку и, верујем, да ће доћи до нових врло занимљивих открића о односима Томаса Мана и Анице Савић Ребац.

Почетком Другог светског рата Аница Савић Ребац и њен муж беже из Скопља у Србију. Једно време задржавају се у Трстенику, потом у Врњачкој бањи, да би после дошли у Београд где су дочекали крај рата. Аница је после рата професор у Четвртој београдској гимназији, а потом је премештена у Сарајево, такође за професорку гимназије. Уствари, изгледало је да се понавља оно што јој се догађало током скопских година, када је променила шест запослења, радила у медреси, потом у неким гимназијама покушавајући да се запосли на скопском Филозофском факултету на којем није било расположења да она постане доцент, без обзира на то што је имала све квалификације, и докторску дисертацију. Напокон, октобра 1946. она постаје ванредни професор Историје римске књижевности и латинског језика на Филозофском факултету у Београду и посвећује се са великим успехом наставничком раду.

После Другог светског рата наступа један веома плодан период Аничиног живота. Велики део своје радне енергије и времена посветила је Аница Његошевом делу, проучавајући елементе Кабале и богомилства у његовом мистичко-филозофском спеву *Луча микроkozма*. Она је *Лучу микроkozма*, још пре Другог светског рата, превела на немачки језик и то зато да би себи омогућила адекватну комуникацију са Хансом Лајзегангом с којим је желела да се консултује о кабалистичким елементима које је открила у том спеву. После Другог светског рата, препевала је *Лучу микроkozма* и на енглески језик и написала више студија о Његошевом делу. Превела је и партизанске песме на енглески језик, а такође и Лукрецијев спев, дугачак и замршен *De rerum natura* на српски језик. Овај превод је оцењен као једно изузетно и непревазиђено достигнуће.

Аница Савић Ребац писала је много и о нашим и о страним песницима. У ствари, њени есеји су углавном посвећени песницима, из чега се, такође, види да је поезија, на неки начин, била њена велика љубав, иако се, после објављивања збирке *Вечери на мору*, 1929, више није бавила писањем стихова.

Пишући о домаћим песницима, она је улазила у најделикатније теме и проблеме. Рецимо, врло компетентно, занимљиво и оригинално, тумачила је сукоб који су, почетком двадесетог века, имали Лаза Костић и Змај. То је једна од тема којом се мало ко у српској књижевности бавио. Она их је обојицу познавала, и врло продубљено тумачила сличности и разлике између њих.

Последње године живота Аница је посветила својој књизи *Аничичка есејистика и наука о књижевности*. Припремајући се за трагичан крај, била је свесна величине жртве коју приноси, и последњих година њеног живота пред очима јој је лебдело питање судбине њенога дела. Она је као стваралац веома жалила што ову књигу неће моћи да заврши. Одлучивши да се убије после смрти свога мужа, она је рекла нешто врло занимљиво и о свом делу и о свом животу: „Касно започето, моје дело

нема изгледа да буде целина, што је тужно рећи. Али ће моја последња одлука учинити да бар мој живот представља зокругљену целину“.

Последње недеље свога живота проводила је Аница углавном у овом простору, управо овде, у Професорској читаоници, радећи на свом делу *Аниичка естетика и наука о књижевности*. Пред сам крај живота, желела је да се опрости с људима који су јој били драги, а таквих је било много. Једна од њених последњих порука, написана свега пет дана пред смрт – она се убила у Београду, 7. октобра 1953. године – јесте захвалност Универзитетској библиотеци: „За време рада на овој књизи, радовала ме је помисао да ћу, када буде улазила у штампу, моћи изразити признање и захвалност руководству и особљу Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду, управници Библиотеке, другарици Милици Продановић, и њеним сарадницама и сарадницима, јер су ми само они омогућили израду књиге, својом стручном спремом и својим разумевањем за потребе научног рада. Нажалост, плод нашег заједничког напора није могао бити онолики колики сам очекивала; али моја захвалност није стога мања. У Београду, 2.10.1953“.

У свим областима научног, књижевног и уметничког рада у којима се огледала, Аница Савић Ребац остварила је дела чији значај није умањило протекло време. Она је била велики познавалац и тумач антике, хелениста европски познат и признат. А данас, кад, из ове перспективе, погледамо живот и дело Анице Савић Ребац видимо да је она метафора за егзистенцију испуњену вредностима и посвећену њима.

Љиљана Вулејић рођена је у Новом Саду 1946. г. Дипломирала је филозофију на Филозофском факултету у Београду и студирала етику на постдипломским студијама на истом факултету.

Од 1999. године води пројекат подршке женама да остваре своје људско право на живот без насиља.

Написала је књиге *Животи Анице Савић-Ребац* и *Животи и мисао Ксеније Аїанасијевић*.

АНТИЧКЕ СТУДИЈЕ
АНИЦЕ САВИЋ РЕБАЦ
5. 6. 2003.

ЉИЉАНА ЦРЕПАЈАЦ

Историја идеје Ероса у делима Анице Савић Ребац

Поздрављам све присутне и желим да захвалим Универзитетској библиотеци што је нашу професорку, Аницу Савић Ребац, некадашњу професорку Одељења за класичне науке, уврстила у овај изванредно организован циклус *Лејенде Београдској универзитетској*. Јер, Аница Савић Ребац, нажалост, за живота није доживела признања која је заслужила па је тако ово једна прилика да јој признање укажемо. Желим, наравно, да много захвалим организаторима, нарочито госпођи Марији Вранић-Игњачевић и госпођама Драгани Бесари и Дубравки Милошевић што су уложиле много, много труда да организују овај програм.

Било би сувише претенциозно покушати дати, макар и у најопштијим цртама, преглед целокупног стваралаштва Анице Савић Ребац у области античких студија. Зато ћемо се ограничити на оне античке студије Анице Савић Ребац које се односе на истраживање идеје Ероса од првих нама познатих почетака до Платонова Ероса-посредника између чулног и интелегибилног света. Говорићемо, значи, о два књигама Анице Савић Ребац – о *Предилајтонској ерошологији* и *Античкој естетичкој и науци о књижевности*, као и о два студијама: „Платонска и хришћанска љубав“ и „Љубав у философији Спинозиној“ које у извесном смислу настављају истраживања започета у *Предилајтонској ерошологији*.

Та књига била је замишљена само као први део трилогије која би обухватила испитивање порекла и првих почетака идеје о Еросу као „првом покретачу“, њен развој код Платона и његовог Ероса-посредника до Псеудо-Дионисија Ареопагита и њен врхунац у Богу-љубави од Псеудо-Дионисија до Дантеа. Али, као што то често бива, само је ова прва књига створена онако како је стваралац замислио – увод у испитивање историје религијске, књижевне и философске садржине појма Ероса од његова, за нас ухватљива настанка, до прве велике прекретнице – до Платона. Књижевни извори су ту имали да буду окосница око које је требало испитати све оне елементе религијско-мистичке, теолошке и философско-спекулативне, који су омогућили појаву Платонова Ероса као главног посредника између чулног света и света идеја, и које су посредно, Платоновим истицањем међу идејама идеје лепог, омогућили готово целокупни развој касније идеалистичке естетике.

Са делом другог дела, са Платоновим Еросом-посредником, који нас својим тростепеним путем води ка највишем сазнању, још смо имали среће, јер он, преко идеје лепог, заузима главно место у тумачењу Платонове естетике у недовршеној књизи *Античка естетика и наука о књижевности*.

Али, само у обрисима остао је, на наше велико жаљење, даљи развој од Платона до Дионисија Ареопагита и даље, па је тако радост сазнавања помућена тиме што стваралац, опет због Ероса личног и човечанског, није доспео до првог врхунца и прве утоке – до Дантеа. Јер, сасвим је извесно, само је Аница Савић Ребац до сада

могла да нас проведе кроз Платиново тројство љубав-светлост-сазнање, преко Августинове и Бонавентурине светлосне метафизике до Дантеове прасветлости истоветне са љубављу – Богом.

Па ипак, ни овај простор није остао потпуно таман – осветљавају га две крупне иако удаљене луче: студија „Платонска и хришћанска љубав“ која показује каква је и колика животност невеликог броја идеја покретача целокупне духовне делатности човекове и њихова способност „да се обнављају и да вечно стварају из себе нове облике“, па да „оно што је прво очаравало као апсолутна новина“ почне „да очарава као чудесна обнова“, а оно „што се чинило као почетак и први израз“ сада се приказује „као вршак и круна једног дугог развоја“.

Друга је луча студија „Љубав у философији Спинозиној“ којом се осветљава проистацање Спинозине доктрине о интелектуалној љубави према Богу „из традиције античке, средњовековне и ренесансне“.

Шта све и како сазнајемо из *Предплатонске еро̀тологије* те овде можемо назначити у овлашним обрисима, то су само неки наговештаји за један могући начин читања.

За историју грчке религије посебно су важна, али до данас недовољно коришћена, она испитивања која се односе на првобитну вегетативно-карпофорску и посебно, светлосну природу Еросову. Цели низ нових наведених доказа, из готово свих нама приступачних извора, говори у прилог схватању да су се из култских, вегетативно-карпофорских и светлосних елемената, развили, сужавањем, елементи ратничко-агонални с једне, и, ширењем, елементи универзално-космолошки, тако карактеристични за орфизам, с друге стране. Истовремено, веза између вегетативних светлосних и вегетативних хтонских божанстава омогућује нам да схватимо како се Ерос, као израз светлосне еманиције, могао јавити поново као Дионис, носилац животодавне моћи, изражавајући тако јединственост божанстава међу собом и са светом.

Ја вас подсећам на онај чувени орфички фрагмент:

Εἷς Ζεὺς, εἷς Διόνυσος, εἷς θεὸς ἐν πάντεσσι

Један је Бог,

Један је Дионис,

Један је Бог међу свим боговима

То је у ствари, почетак монотеизма.

Тиме и вазда присутна веза између животодавних елемената светлости и љубави добија своје објашњење у двострукој природи Еросовој, човечанској, личној и чулној, с једне стране, и оној која стоји изнад личности, универзалној и космолошкој, с друге. Ова последња јавља се за нас први пут у орфизму.

Пратећи пут који је Ерос од култског и митског симбола прешао до свог утапања у хришћанство, као прасветлост идентична са љубављу, Аница Савић Ребац нас је провела кроз све доступне изворе, почев од Хесиода, код кога се Ерос први пут јавља као основно орфичко јединство личног и универзалног, као „принцип који ће покренути и сјединити све ствари“ према речима Аристотеловим, до Платона и његова тројства чула, душе и интелекта у Еросу. Ту је уједно видан и методолошки чин Анице Савић Ребац: да се помним испитивањем појединости добије свеобухватни увид у развојну линију Еросову.

За познији развој Ероса као један од философских извора хришћанске љубави, ἀγάπη, посебно су важна она извођења и препознавања развојне линије Еросове у Емпедокловој *филији*, свеопштој љубави међу бићима, која је једнака љубави међу елементима из којих се састоји свет, јер је „козмичка и човечанска љубав једна“.

Лична и осећајна страна човечанског Ероса нашле су свога израза у новој лирској субјективности грчког VI века, док је духовна и мисаона садржина појма Ероса, која проистиче из његове козмичке природе и делатности и која је у филозофску спекулацију прешла из мистичке козмогоније, одиграла, према овим истраживањима, веома крупну улогу у трагедији.

Једна посебна линија води преко не увек јасно испољеног ратничко-агоналног елемента у Еросу – а тај елемент стоји, као код Аполона и Митре, у тесној вези са Еросовом првобитном вегетативном и, нарочито, светлосном природом – даље до бојотског и Пиндарова Ероса ратничког другарства, спортске и моралне дисциплине. Та дотада неуочена друштвено-етичка црта Еросова могла је да доведе до Ероса учитеља морала и мудрости код Еурипида и Сократа, и даље, до Ероса као највише тежње за сазнањем код Платона. Ипак, многи знаци говоре за то да се Ерос као Метис, као мисао и мудрост сама, развио у орфизму V века.

Тако између орфичког козмогонијског Ероса и Платонова вође ка свету идеја и чину сазнања стоји Еурипидов и Сократов мудри Ерос, васпитач и учитељ „кроз љубав која је племенита и која оплемењава“. Контраст између мудре и умерене љубави која је блиска духовној и безумне, маничке љубави, заснива се код Еурипида на преношењу двоструког Ероса, личног и универзалног, у „чисто животно област“, како каже Аница Савић Ребац, јер спекулативни карактер универзалног Ероса није се могао уклопити у изражајна средства трагедије.

Та духовна природа позитивног Ероса и његова веза са *софијом* и *софросином* могла је потицати из оног правца развоја који се огледа у еросу ратничког пријатељства, оличењу храбрости, и на крају, опште врлине и мудрости. Транспоноване етичких и васпитачких елемената, тако карактеристичних за Сократов круг, у интелектуалне, извршено је касније код Платона. То што се десило касније, код Платона, налазимо у интерпретацији Платонових естетичких погледа у *Античкој естетици*.

Далеко би нас одвело да овде покушамо да, макар и у најопштијим цртама, прикажемо све значајне резултате истраживања Анице Савић Ребац изложене у књизи *Античка естетика и наука о књижевности*. Зато ћемо се ограничити на одељак о Платоновој доктрини о лепоти, на његово поимање Ероса.

Платонова доктрина о лепоти била је много чвршће повезана са сржи његове философије – теоријом идеја, него његова осуда уметности и поезије и баш та Идеја лепог била је једина која је „могла имати свој видљиви одраз у чулном свету“, а Ерос је „неопходни вођа ка њој самој“. Ту је Платон једино допустио међеџис, тј. учешће у Идејама, а Ерос је једини посредник између стварности и идеје лепог а преко ње и свих осталих Идеја. У вези са идејом лепоте је један од најтежих проблема Платонове естетике – проблем форме, до којег се долази преко једног вишег стадија философског разматрања, кад се апстрахује биће, и форме, преко које чулно сазнајемо свет Идеја. Тај проблем двојне концепције форме није ни овде решен и, мада Аница Савић Ребац сматра да Платон нигде не каже ништа о „естетском или пластичном карактеру Идеја“, она ипак допушта „да у њима

постоје извесни елементи естетског карактера у којима учествује свет појава“. Насупрот Еросу који је „субјективно-психички принцип“, стоји Демиург *Тимаја* као „објективно-космички принцип“ и „Бог који се стално бави геометријом“, па су зато геометријска тела најсавршенији видљиви израз лепоте. На тај начин учествује стварна лепота у свету идеја, преко математике.

По мишљењу Анице Савић Ребац, ово Платоново схватање остварено је у делима апстрактног сликарства, код Пикаса, Мондријана и других, које је Платону блиско и по одбијању сваке миметичке уметничке традиције. Платону је блиско и схватање да уметност не припада сфери душевног већ духовног и да према томе и не треба да побуђује афекте већ да човека ослобађа од њих. Ту нису по среди утицаји, него „феноменолошка коинциденција првога реда“.

Извесно је да је у *Предплатонској еројологији* Аница Савић Ребац ставила себи за циљ праћење идеје Ероса преко литерарних извора од првих за нас ухватљивих зачетака у орфичкој теогонији, преко Платоновог Ероса-посредника између чулног света и света идеја, преко Платоновог бога идентичног са Еросом љубављу, преко мистичке љубави-сазнања апостола Павла, преко спајања платоновско-плотинског *ероса* са хришћанском *агапе* Псеудо-Дионисија Ареопажита до апсолутног јединства Бога љубави и личне љубави, до јединства религијско-философског и личног Ероса код Дантеа и, даље, код Спинозе и Гетеа.

Видели смо такође да је овај велики план остварен тек делимично самом *Предплатонској еројологијом* која обухвата период од за нас ухватљивих почетака до Платона. Платоново учење о Еросу-посреднику који нас својим тростепеним путем води ка највишем сазнању Аница Савић Ребац је уклопила у своју књигу *Анђичка естетика и наука о књижевности*, будући да Ерос, преко идеје лепог, заузима главно место у тумачењу Платонове естетике.

Управо зато што је та замишљена трилогија, која је требало да носи наслов *Орфичко-платонско-неоплатонска учења о еросу и њихов утицај на Средњи век, њојавишио на Дантеа*, остала недовршена у облику *Предплатонске еројологије* велики значај, као што смо већ споменули, има студија „Платонска и хришћанска љубав“ која нам представља знатан део планираних а недовршених истраживања.

Придружујући се оним испитивачима који су тражили и налазили „платонско порекло мисли водиље“ (Харнак) у чудесној химни љубави Светог апостола Павла (Посланица Коринћанима, I, 13), Аница Савић Ребац, верна свом методу одређивања, праћења и поређења великих идеја, утврђивања сличности а не разлика, разоткрива, слој по слој, духовне насlage које су довеле до непревазиђеног врхунца – до хришћанског учења о љубави којом човек воли Бога и све људе, па чак и непријатеље.

То је једна страна хришћанске љубави, толико слична Емпедокловој *Филији*, позитивном хришћанском принципу и свеопштој љубави међу свим створењима, као и стоичкој *филаиџројији* која такође обухвата све људе.

С друге стране, љубав о којој је апостол Павле написао најлепше речи икада о љубави написане, у првој *Посланици Коринћанима*, није само љубав према Богу и свим људима, није само племенито делање. Она је нешто далеко више од тога. Она је мистичка снага душе, помоћу које човек спознаје Бога, која га води пред лице Божје и која доводи до мистичког спајања душе са Богом пре смрти. То је, дакле, мистичка љубав која је истовремено највише сазнање. Она стоји не само изнад

обичног људског знања, па чак и изнад моћи пророштва, изнад сваке делатне љубави („И ако раздам све имање своје, и ако предам тијело своје да се сажеже, а љубави немам, ништа ми не помаже“), већ, што је за хришћанско поимање сасвим неочекивано и необично, и изнад саме вере („И ако имам сву вјеру да и горе премјештам, а љубави немам, ништа сам“).

Порекло таквог схватања мистичке љубави која је највише сазнање, Аница Савић Ребац, заједно са већим бројем испитивача, тражи и налази у платонско-неоплатонској мистици чији су елементи уграђени у саме темеље хришћанства, па је спој хеленизма и хришћанства изведен већ код апостола Павла и писца Јеванђеља по Јовану, да би касније, код Оригена, Синесија и Псеудо-Дионисија Ареопагита ово спајање било изведено свесно и потпуно.

Тако је *ерос*, већ на самим почецима хришћанства, чинио један вид, онај мистички и философски, хришћанске љубави, а *агапе* други, Божју и човечанску свеобухватну, делатну љубав.

Није толико важно хоће ли се за оба та вида употребити први или други израз, јер, како примећује Аница Савић Ребац, и сам Августин залагао се за свеобухватни израз *amor*, позивајући се на свете списе, као што је и Псеудо-Дионисије нагласио да се „неким обрађивачима Светог писма назив *ерос* чини божанскијим од назива *агапе*“.

Оно што је најоригиналније и најзначајније у овој студији то је, свакако већ у *Предплатонској ерололојији* назначено, тражење и налажење веза између Платоновог учења о љубави, као тежње за сазнањем и вође људског духа у наднебесни свет идеја, преко неоплатоничара који су љубав изједначавали са Богом, до Дантеа код кога је лична љубав на чудесан начин обједињена са религијско-философском љубављу, Богом.

Чак и када не бисмо у потпуности прихватили тезу да између свих ових појавних облика Ероса постоји нека генеалозна веза, а такву везу тешко је не прихватити поред свих утврђених суштинских сличности, морали бисмо се дивити дубинском погледу којим Аница Савић Ребац посматра и истражује ове појавне облике у распону од много векова, идући увек за елементима сличности, јединства и везе који спајају а не растављају, који повезују а не раздвајају људску мисао заокупљену овом најважнијом од свих идеја.

Идући за својом тако плодном мишљу о изналажењу дубоких унутарњих веза и сличности између великих философских и песничких доктрина о љубави, Аница Савић Ребац је у својој студији „Љубав у философији Спинозиној“ отишла даље од истраживања која је назначила првобитним планом *Предплатонске ерололојије* и достигла сопствени врхунац у испитивању и разумевању садржине и развоја великих духовних покрета који су обележили целокупну досадашњу историју људског духа. У том изналажењу сличности између Платинова схватања Бога као љубави, Екхардове формулације о љубави којом Бог сам себе воли и којом воли сва створења, или Спинозине дефиниције интелектуалне божанске љубави, Аница Савић Ребац непосредним доказима показује неоплатонски, чисто духовни карактер љубавне мистике Спинозине и указује на неоплатонизам као на њен главни извор, остављајући питање о мислицима и делима овог правца, који су непосредно утицали на Спинозу, још увек отвореним. Наиме, трактат Спинозиног савременика и сународника Јуде Абраванела (*alias* Леона Јеврејина) *Дијалози*

о љубави показује само формалне, а не садржинске сличности са Спинозином доктрином о љубави, иако се ту први пут јавља израз „интелектуална љубав према Богу“, који опет код Спинозе има сасвим другачију садржину.

На основу чињенице да је код ренесансних мислилаца, непосредних претходника Спинозиних, први пут стварно раздвојена философска мистика од философске спекулације (и сам Демокрит, отац тзв. античког материјализма, говорио је о епифанијама богова), а натуралистички пантеизам представљао главну мислилачку струју, закључила је Аница Савић Ребац да је Спинозина доктрина о љубави мање везана за ренесансни, а више за средњовековни неоплатонизам.

Истражујући пажљиво и доследно све антиномије философске спекулације Спинозине, које се преламају у појму божанске интелектуалне љубави, а то су однос мистике и рационализма, религије и геометрије, иманенције и трансценденције божанства, неоплатонизма и натурализма, тежње за сазнањем и тежње за блаженством, Аница Савић Ребац је показала, на начин само њој својствен, како је Спиноза, кроз своју доктрину о љубави, измиривао све антиномије између својих критичких и својих религијских схватања, у чему Аница Савић Ребац и види високу оригиналност љубавне мистике Спинозине и због чега је Спинозина доктрина о љубави, заснована на најстаријем појму мистичке философије – мистичком спајању са Богом кроз љубав – постала „сасвим нова и лична творевина“.

Схватајући Бога као биће које мисли „на геометријски начин“, истовремено истоветно са бескрајном љубављу, бескрајним сазнањем (= истином) и бескрајним блаженством, биће које јесте, додуше, иманентно, кроз своју идентичност са „супстанцијом или природом“, али и трансцендентно кроз љубав која спаја Бога и човека, и изједначајући највиши степен сазнања и највиши степен блаженства са интелектуалном љубављу према Богу, измирио је Спиноза мисаоне и душевне сукобе, који су га, као сваког мислећег човека, растрзали, у доба када је дошло до вештачког и насилног одвајања мистике од философије, отварајући тако пут онима који су ишли за рационалним формама мишљења, али нису хтели да се одрекну прамисли о мистичком спајању и јединству Бога и човека.

А Аница Савић Ребац пружила нам је блистави приказ Спинозиних духовних изворишта, дубоких и потресних мисаоних и друштвених сукоба из којих се родила нова хармонија кроз доктрину о љубави. У овом смислу Аница Савић Ребац више није достигла себе.

НИКОЛА МИЛОШЕВИЋ

„Играјти у оковима“

Ја се најпре, али разуме се не из пукe куртоазије, прикључујем похвалама за ову и овакву замисао у једном времену у којем се мало мари за оно што је стварима духа посвећено, па би утолико похвала морала бити већа.

Мој посао битно је олакшала проф. Љиљана Црепајац која је у свом најбољем стилу представила неке кључне равни проучавања Анице Савић Ребац, па се ја томе не бих враћао, утолико пре што је моја ужа струка филозофија и књижевна теорија, премда и иначе, у начелу, не бих имао нешто да прикључим ономе што смо овде тако компетентно чули.

То што имам намеру да саопштим гледаћу да буде у скраћеном облику да не би ваш и мој век био краћи за неки дан или можда годину у овако прегрејаној сали. Ја ћу најпре рећи нешто што може звучати лично: у неким мојим раним годинама било је право духовно освежење – то може звучати као фраза, али у овом случају то сигурно није – ишчитавати текстове Анице Савић Ребац, пре свега зато што су то били текстови *йрошив сйрује*. Када судимо о оном што је у то доба писано, морамо имати на уму једно поређење Ничеово из оног његовог последњег списа *Ессе хото* у коме он каже да се може „играти у оковима“, али није свако кадар да у оковима игра.

Време у којем је стварала и живела Аница Савић Ребац имало је своје идеолошке окове и они су се огледали у владајућој марксистичкој идеологији до које се морало држати ако човек хоће да опстане на јавној сцени. Разуме се да је и она морала дати неки свој данак том времену и тим оковима, али оно по чему је надвисила и претрајала то време засигурно је то „играње у оковима“, јер је успевала у својим радовима да досегне неке висине које нико у то доба, а биће и касније, није досегао. Није њој ишло на руку ни то што је Милош Ђурић већ тада стекао велику славу која и данас траје. Држим да би њена слава требало да буде већа, не знам шта о томе мисли проф. Црепајац [Љ. Црепајац: „Да, слажем се.“]; а да ли је томе допринело то што је припадала тзв. слабијем полу или нешто друго, то сада није ни битно: историјске неправде се по правилу исправљају онда када онај коме су учињене више није на овом свету, и то ми променити не можемо.

Шта је то што је већ поменуто „играње у оковима“? Најпре, то је језик којим је она писала – изузетно богат, однегован језик који служи на част нашем књижевном казивању. Ја сам, у то време осиромашеног, идеолошки сведеног казивања уживао у том ретком језичком и духовном феномену. Ученост је била још једна особина, ретка не само у оном него и у овом нашем времену када се затварам у неке уже струке и изван тога не бисмо ни да погледамо у неко туђе двориште, сем да се можда каменом бацимо на њега... Она је изван оквира своје уже професије знала да високо искорачи и имала је врло велико, импресивно, знање и из неких суседних дисциплина, па и оних које нису биле суседне.

Желим да кажем и то да се величина неког човека од духа мери и по томе кога је иза себе оставио. Многе су катедре имале на свом челу вредне и од формата посленике на неком одређеном научном пољу, али на многим катедрама мало је тога после смрти тих посленика остало, јер су, будући смртни људи, често бирали оне који им ни до колена нису били. За Аницу Савић Ребац важи сасвим обрнуто и кад сам касније ишчитавао радове њених ученика и следбеника – ту је и проф. Црепајац, па ето пред сведоцима да то кажем, а нема разлога да кажем нешто што не мислим – видео сам дубок траг и њене писмености и њене учености код оних који су је наследили.

Сад бих, ако ми допустите, да пређем на оно што би, из угла моје две уже струке могло да се о том њеном великом завештању каже, разуме се сасвим сведено за ову прилику. Један историчар античке литературе овако је разликовао Еурипида и Софокла: код Еурипида сваки детаљ је по правилу крцат или оптерећен значењем, а код Софокла то није случај. Тако бисмо могли да разврстамо и посленике на другим духовним пољима, па и Аницу Савић Ребац. Она је била од оних код којих је сваки детаљ крцат значењем, било зато што је то особеност њеног стила, било зато што је то био начин на који је водила своју „герилску борбу“ против владајуће идеологије. Ево примера из њене учене и данас још увек актуелне расправе о Лукрецију Кару и његовом делу *О природи ствари*. У оно доба када је она писала на снази је била догма, марксистичка разуме се, да између филозофског опредељивања и политичке припадности постоји нужна и неодвојива веза. Какви сте по свом политичком и социјалном положају, такав ћете и мислилац бити, такву ћете и филозофску школу одабрати. Аница Савић Ребац управо у раду који сам поменуо, тобоже успутно излаже једно сасвим другачије мишљење и далеко ближе стању ствари. Она скреће пажњу на то да су убице Цезарове биле један епикурејац и један стоичар. Онај кога су та двојица убила био је највероватније епикурејац, а жена му је, у сваком случају, била ћерка једног угледног епикурејца онога времена. Тим поводом Аница Савић Ребац пита – а питање је чисто реторичко – ако заиста између политичког опредељења и филозофске припадности постоји та нужна веза, како су то марксисти хтели да нас увере, откуд то да један епикурејац и стоичар убијају епикурејца? А у једној фусноти – опет је то детаљ оптерећен значењем – наћи ћемо полемичку оштрицу уперену против аутора књиге *Платон и њакозвани њишајорејци*. Франк је сматрао да између Демокритовог квантитативног атомистичког материјализма и прогресивног политичког опредељења постоји нужна веза. Аница Савић Ребац каже да за такве суштинности – њена особена иронија – у антици није било места. И подсећа да је Критија, ујак Платонов, иначе по свом уверењу материјалист и рационалист, био крајњи конзервативац, а сам Платон конзервативно опредељен мислилац.

Желим да вашу пажњу скренем на још нешто: зашто Аница Савић Ребац бира дотичног Франка за своју полемичку адресу, а не совјетског тумача Лукреција, Свјетлова, кога наводи у једној фусноти. Она то чини да би променом полемичке адресе прикрила траг своје „герилске борбе“, против владајуће идеологије. „Њерку кара снаји приговара“.

А сада ћу из угла књижевне теорије да предочим нешто управо поводом њене недовршене расправе о којој је тако лепо говорила проф. Црепајац. Реч је о Платоновом погледу на литературу. Нико у то време није умео, а није ни смео, да предложи неку врсту психолошког тумачења за мржњу коју је Платон имао према свету уметности. Као неко ко је, премда филозоф по струци, из

политичких разлога, морао да оде на Одсек светске књижевности и тамо предаје Платона и Аристотела, питао сам се како протумачити Платонов однос према литератури и уметности уопште. Може ли се заиста само и једино социјалним и политичким чиниоцима протумачити таква једна голема, да тако кажемо, осећајна инвестиција у ту критику. Дозволити само опстанак литературе која садржи химне боговима и похвале херојима, а протерати највеће писце онога доба из те идеалне државе, пошто ће се претходно на њихове главе излити мирисна уља и овенчати их венцима. Аница Савић Ребац у овој расправи на једном месту каже да би се могло претпоставити да је Платон, који је омануо на литерарном пољу настојао да изгради читаву једну теоријску конструкцију како би доказао да није он недорастао литератури, него да литература није била њему дорасла. Да поље на којем се огледао обезвреди и да на њега проспе кишу својих осуда и оних страшних претњи изгоном из његове идеалне државе, јер – да се присетимо – после смртне казне изгон је био најтежа казна у оно доба, јер је значио ризик од губљења статуса слободног грађанина, па се и самом Платону у Сиракузи замало могло десити да га продају као роба. Било је то као у немачкој старој причи о лисцу, који је, када се ухватио у замку и остао без репа, сазвао друге лисце и почео да држи предавање о лепотама живота без репа.

Мени се у том детаљу, такође крцатом значењем, отворио поглед за једно могуће психолошко тумачење Платоновог случаја. Касније сам настојао да одем и даље – а сигурно би много даље отишла Аница Савић Ребац да се у том времену то могло и да је још поживела – па сам себи дозволио да Платонов случај тумачим као случај једног мислиоца изразито ауторитарног менталног склопа, па чак можда, како би рекла Карен Хорнај, као случај тзв. арогантног осветољубља. Ауторитаран је неко ко настоји да себи подвласти друге људе а не да их уништи, а арогантно осветољубиви су они који би да униште оног ко је њихов политички противник. Платон се, међутим, није задовољавао само тиме да друге подвласти, него је био склон и да их уништи.

Нека ми на крају буде допуштено да још нешто кажем о тој заиста изузетно умној и по много чему знаменитој жени које се данас овде присећамо. Стари је обичај да се за оног кога више нема ужеже пламен свеће. Овај наш разговор, у овај позни летњи час, тако треба и разумети. Ми смо покушали да за њену душу, за оно што је она урадила, ужежемо тај мали симболични пламичак. За њу којој ништа више земањско не треба, и која је сад, како каже *Беседа на Јори*, тамо „где мољац и рђа не кваре, и где лупежи не поткопавају и краду“.

Академик **Никола Милошевић**, редовни професор Филолошког факултета у Београду, у пензији.

Рођен је 1929. г. у Сарајеву. Дипломирао на Филозофском Факултету у Београду на Групи за филозофију. Магистрирао је 1958. г. а затим докторирао.

Биопредседник Филозофског друштва Србије и председник Задужбине Милоша Црњанског.

Добитник Октобарске награде Београда 1982. г. коју је одбио и награде „Исидора Секулић“ 1982. г. коју је такође одбио.

Главна дела: књиге *Антиројолошки есеји*, *Роман Милоша Црњанског*, *Нећаишван јунак*, *Идеологија*, *психологија* и *симваралаштво*, *Андрић* и *Крлежа као антиијоди*, *Зиданица на јеску*, *Шша Лукач дујује Ничеу*, *Филозофија структурализма*, *Досијојевски као мислилац*, *Марксизам* и *језуитизам*, *Психологија знања*, *Антиномија марксистичких идеологија* и *Православље* и *демократија*.

ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ

[Аница Савић Ребац и предсокративска филозофија]

Даме и господа, захваљујем Библиотеци „Светозар Марковић“, знаменитој у српском народу, што ми је указала част и прилику да нешто кажем о Аници Савић Ребац. Истовремено желим да подржим акцију Библиотеке усмерену ка подсећању на најзначајније ствараоце Београдског универзитета којима се поносимо.

Морам још да кажем да ја по струци нисам класични филолог. Већ тридесетак година на новосадском Филозофском факултету предајем један нов предмет који се зове Методологија проучавања књижевности. Управо тај предмет довео ме је у дубљу везу са делом Анице Савић Ребац. Десило се да она спада у ред мислилаца и истраживача на које сам се највише наслањао. Пошто је она рођена у Новом Саду, граду у којем већ скоро пет деценија живим, моја везаност за њу има и завичајну страну.

Из круга тема којима се бавила Аница Савић Ребац у последње време посебно је значајна књига *Mythos, physis, psyche* Богољуба Шијаковића, професора Филозофског факултета у Никшићу. Шијаковић предаје класичну грчку филозофију. Исти предмет предаје и на Теолошком факултету у Београду. Широј јавности је сигурно више познат као доскорашњи министар вера. Из другог издања његове поменуте књиге видео сам да је направио Библиографију предсократоваца (*Bibliographia Praesaocratica*), која је штампана 2001. у Паризу у издавачкој кући „Belles Lettres“. Пре неког времена боравио сам у Никшићу па сам на Филозофском факултету, на којем предајем на постипломским студијама, позајмио ту књигу. Видео сам ово: Шијаковићева Библиографија има око 700 страна великог формата и 17.644 библиографских јединица практично на свим европским и многим ваневропским језицима за које знамо. У приказу објављеном у никшићком филозофском часопису *Луча*, који је он основао, прочитао сам како је један млади човек написао да је та библиографија „соларних димензија“. Са том констатацијом читалац мора да се сложи. Претходне библиографије имале су по две-три хиљаде јединица.

У тој књизи мене је узбудила посвета која је дата на енглеском и српском језику. Она гласи:

„Ученим Србима –
Лази Костићу (1841–1910),
Браниславу Петронијевићу (1875–1954),
Милошу Н. Ђурићу (1892–1967),
Аници Савић Ребац (1983–1953),
Ксенији Атанасијевић (1894–1981),
Мирославу Марковићу (1919–2001) и
Бранку Павловићу (1928–1986) –
зналцима предсократовске филозофије“.

Кад неко од нас прочита ту посвету, охрабри се. Јер, преко ње дођете до сазнања, или просто осетите – да нисмо баш мала култура кад смо имали толико и таквих зналаца предсократовске филозофије. Поготово што је та посвета упућена само оним најистакнутијим. Унутар библиографије има и много других наших имена и побележених њихових радова.

Међу именима које је поменуо Богољуб Шијаковић као учене Србе који су се бавили предсократовском филозофијом мени су два посебно значајна: Лаза Костић и Аница Савић Ребац. О њима сам више пута писао, а о Костићевој песми *Santa Maria della Salute* написао чак и целу једну књигу (1981). Не спорим да су ме Лаза Костић и Аница Савић Ребац могли привући и по завичајној линији. Они су учили гимназију у месту у којем сам и ја учио, ходали улицама којима ја ходам, били везани за Матицу српску за коју сам и ја био везан. По природи ствари многи Новосађанин је упућен да чује и понеку анегдоту из њиховог живота, да њихове портрете види у Матици. Још као ђак могао сам да видим канабе на којем се Аница убила. Стајало је дуго у једном Матичином салону испод познатог њеног портрета са шеширом (рад Уроша Предића из 1920).

Па ипак, мој однос према ова два мислиоца, посебно према Аници, мотивисан је превасходно професионалним разлозима. Још као млади асистент добио сам 71/72. да предајем тада нови предмет: Методологију проучавања књижевности. Данас је он један од главних. Предаје се као обавезан на свим постдипломским студијама, понегде, као што је случај у Загребу и Новом Саду, и на редовним. Из мојих предавања настала је књига која се зове као и предмет: *Методологија проучавања књижевности*. Прво њено издање појавило се 1985; друго 2000. Колико знам, то је још увек први приручник из ове области који предмет представља као целину, и то не само на простору некадашње Југославије већ и шире. Ову књигу прати и обимна хрестоматија (око 650 страна) која доноси стотинак текстова најзначајнијих мислилаца од Хомера до Дериде. Она се зове *Теоријска мисао о књижевности* (1991). Ове две књиге (и још две друге из области теорије књижевности) као први универзитетски уџбеници ове врсте у Срба, представљају моје професионалне успехе, утемељене на резултатима мојих претходника у овој области. Међу њима можда сам највише дужан Аници Савић Ребац. Сматрам се и њеним настављачем.

А сада да то објасним. Када сам добио да предајем поменути предмет, главни уџбеник, приручник, био је *Увод у књижевност* (1991), једна обимна књига која је састављена од радова загребачких аутора. Књигу су уредили професори Зденко Шкроб и Фран Петре. Зденко Шкроб, оснивач часописа *Умјетност рјечи* (1955), био је незванични шеф загребачке филолошке школе. Шкроб је по струци био германиста, по оријентацији близак немачкој школи феноменолошке интерпретације текста (Штајгер, Кајзер).

У *Уводу у књижевност* Шкроб је имао један од најзначајнијих текстова. Он се зове *Поетика*. У њему је Шкроб, у духу преовлађујуће традиције на коју се наслањао, представио настанак поетике као дисциплине и пратио њен развој до данашњих дана. Карактеристично је за његово схватање да је почетак поетике, као дисциплине, видео у Аристотеловој *Поетици*.

Пре него што сам добио да предајем поменути предмет, ја сам већ био формиран у једној другој традицији од оне коју је представљао професор Шкроб. Ова традиција има, као значајну компоненту, и оне учене Србе који су се бавили

предсократовском филозофијом. Један од њих, Милош Ђурић, у предговору Аристотеловој *Поетици*, коју је превео (1955) каже да је Аристотелова поетика, у ствари, имплицитна полемика са Платоновим ставовима. А то, другим речима, значи: ако неко хоће да у правом смислу схвати Аристотелове ставове, он мора да се врати Платону, тј. да почне од Платона, а не од Аристотела, као што је учинио професор Шкроб. Да би се, дакле, разумела поетика, као целина, морају се имати у виду опречни ставови о поезији двојице највећих грчких и светских филозофа, Платона и Аристотела. Овакав приступ нуди и полазну позицију другачију од оне коју је нудио професор Шкроб.

Почаствован сам што на овом скупу, посвећеном Аници Савић Ребац, учествујем заједно са професорком Љиљаном Црепајац и академиком Николом Милошевићем. И они су део моје приче о Аници Савић Ребац. Једна од студенткиња Анице Савић Ребац која се звала Љиљана Станојевић, а Црепајац по мужу Љуби, класичном филологу, учинила је велику ствар после Аничине трагичне смрти (1953): објавила је 1955. њену главну, а недовршену књигу, *Античка естетика и наука о књижевности*. Професорки Црепајац треба да будемо захвални не само зато што је објавила ту књигу, него и што се старала и још увек се стара да се делу Анице Савић Ребац да одговарајући значај. Академик Никола Милошевић је педесетих година, као млад асистент, на београдској Катедри за светску књижевност држао часове о античкој поетици. Некадашња студенткиња Вера Милановић, која одавно носи моје презиме, слушала је на његовим часовима и о Аници Савић Ребац; у мироздану ми је донела књигу *Античка естетика и наука о књижевности*. Та књига ми је била од велике помоћи кад сам дошао у ситуацију да одговарам студентима на питање: а шта је било пре Платона. Одговарајући, позивао сам се на књигу једне Новосађанке, Анице Савић, ћерке Милана Савића, секретара Матице српске, уредника Летописа Матице српске, пријатеља Лазе Костића. Морао сам се позивати управо на ту књигу, јер не нађох неку другу која је о тим проблемима тако компетентно и јасно говорила. Аница Савић Ребац је направила, јединствени у свету науке, продор у сазнања о предплатонском периоду.

Да је то тачно, уверио сам се 1986. на симпозијуму о Аници Савић Ребац који је у Матици српској организовала давно већ покојна Дара Зличић, стручни сарадник Филозофског факултета у Новом Саду, уз активну помоћ професорке Црепајац. Даринка Зличић је такође била класични филолог. Она је још као 16-годишња девојчица ишла у Београд да се упозна са Аницом. На поклон је добила њену докторску дисертацију *Предплатонска еројологија*. Ауторки се одужила тако што је, већ пред крај свога живота, продала своја кола (још се сећам њеног фиће) и, о свом трошку, издала већину дела Анице Савић Ребац. Симпозијум је организовала поводом тога издања.

Још је постојала она велика Југославија, па је на симпозијуму било учесника и из Хрватске и из Словеније. Том приликом сам упознао словеначког професора, класичног филолога, Кајетана Гантара. Он је био прочитао моју *Методологију* и у њој му је посебну пажњу привукао део о предплатонском периоду. То је онај део књиге који је рађен на основу осветљења Анице Савић Ребац. Словеначки професор је на симпозијуму са великим поштовањем говорио о открићима београдске професорке. Признао је да за њих све доскора није знао. Поклонио ми је своју књигу *Античка естетика* која је претходне године изашла у Љубљани, истовремено када и моја *Методологија*. Његова осветљења су се у пуној мери

поклапала са онима која сам ја дао на основу систематизованих истраживања Анице Савић Ребац.

На новосадском симпозијуму о Аничином делу мој реферат је био посвећен њеном истраживачком методу. Ту чињеницу морам посебно да нагласим. Не само што сам, на основу њених радова, настајање поетике померио у прошлост за више векова, у односу на виђење које је нудио професор Шкроб и немачко-хрватска школа, већ сам се од Анице учио и дијалектичком методу. На самом симпозијуму било је постављено питање порекла Аничиног метода. Истакнути новосадски германиста Томислав Бекић, који је докторирао на односу Аница Савић Ребац – Томас Ман, тврдио је да је она тај метод усвојила у време својих класичних студија у Бечу. Помињао је и конкретна имена: Гундолфа и Радермахера; помињао је и европску и пронемачку оријентацију њене породице – нешто што није спорно; њен отац, Милан Савић, први је на српски превео Гетоеовог *Фауст*. Из мог реферата ипак је произлазило нешто сасвим другачије: Аница Савић је у Беч отишла са изграђеним схватањима и са изграђеним методом. Чини ми се да сам том приликом рекао и да је она одрасла на коленима Лазе Костића, који је био „скроз наскроз дијалектички дух,“ како је његов метод окарактерисао Предраг Вукадиновић. Лаза Костић је био близак пријатељ Милана Савића, Аничиног оца. Зна се да је често боравио у кући Савићевих. Грех је помислити да се млада девојка није наслонила на зналца и мислиоца који јој је и касније импоновао и чију је мисао настављала. А кад се каже Лаза Костић, а у виду се има он као становник Новог Сада, Београда, Цетиња, Крушедола и Сомбора, не сме се о њему мислити као о неком провинцијалцу. Где год живео, он је био светски дух, неко ко је активно кореспондирао и са античком културом, са предсократовцима, и са европском и српском културом. И да је могла да бира, вероватно Аница Савић није могла да нађе бољег првог учитеља дијалектике.

Метод – то је велико помоћно средство у научном раду. Помоћу тога средства истраживач увећава своје моћи. Сведочим да су се моје скромне моћи увећале помоћу метода који који су изграђивали и Лаза Костић и Аница Савић Ребац. Тај метод је једна од варијаната дијалектичког метода; најсличнији је варијанти у интерпретацији Михаила Бахтина, руског мислиоца, а старији од њега. Управо служећи се тим методом ја сам постигао оно што неки други нису успели, па ни поштовани професор Шкроб. Зденко Шкроб је развој поетике представљао једнолинијски. Ослањајући се на поменути метод, ја сам тај развој сагледао као борбу двају принципа: дионизијске и аполонијске линије, Платонове ентузијастичке поетике и Аристотелове поетике вештине. У теоријској мисли о књижевности до данашњих дана видео сам борбу тих принципа. Показало се да се на тим виђењима може репродуковати укупан развој књижевнотеоријске мисли. И то од Хомера до Дериде.

А кад су у питању Лаза Костић и Аница Савић Ребац, да додам још и ово. Недавно (2000) у Институту за књижевност и уметност у Београду био је организован научни симпозијум под насловом *Књижевне теорије двадесетог века*. Већ по наслову се види интенција организатора: да представи оно што се најзначајније десило у области ове мисли током 20. века. Последњи век се завршио доминацијом постмодернизма и филозофијом деконструкције логоцентризма Жака Дериде. Дobar део учесника, у природној намери да не заостаје за временом, говорио је у духу владајућег правца мишљења. А то значи: подржавао је Дериду, постмодернизам, деконструкцију свега и свачега па и деконструкцију логоцентризма.

На овом скупу ја сам имао реферат под насловом: *Аница Савић Ребац: ерос и логос*. Имао сам утисак да реферат са таквим насловом и садржајем није најбоље дочекан; одударао је од унисоног приказивања књижевних теорија 20. века (чији сам још увек најопширнији приказ већ био дао у поменутих књигама). И од Лазе Костића и од Анице Савић Ребац нисам научио да треба ићи „низ длаку“ да би се остварио неки тренутни успех. За судбину и једног и другог филозофа карактеристично је да су дуго и тешко били игнорисани. Управо у делу Анице Савић Ребац нашао сам једно од најтемељнијих упоришта за отпор према филозофији деконструкције логоцентризма, за превладавање те филозофске оријентације. Дело на које мислим је њена докторска дисертација *Предилајонска еројологија* која је 1932. одбрањена пред комисијом коју су чинили Никола Вулић, Веселин Чајкановић, Драгиша Ђурић, Милан Будимир. Ја сам ту књигу више пута читао. Мислим да је главни њен налаз од епохалног значаја. А то је овај: да је Хераклитова дијалектичка мисао имала претходника у грчкој митолошкој мисли. Хераклит је био први филозоф који је употребио израз *логос* да би њиме означио основни појам своје филозофије и да би, у складу са тим појмом, своју филозофију образложио. Хераклитов логос представља јединство супротица. Један Србин, Мирослав Марковић, као издавач и коментатор Хераклита, постао је светски ауторитет као издавач и коментатор родоначелника дијалектичке мисли. Аница Савић Ребац, која је осветљавала саме претпочетке те мисли, у *Предилајонској еројологији*, јасно је показала да је у грчкој митолошкој мисли постојао један особити бог, Ерос, који, за разлику од свих других грчких богова, није симболизовао или представљао једну особину или снагу, већ је био јединство у двострукости, односно двострук у јединству. Као син Пора и Пуније, тј. Обиља и Оскудице, он је представљао јединство супротности, али и тежњу да се те противречности превазиђу. На мноштву примера, Аница Савић Ребац је сасвим јасно показала да је извор дијалектичке мисли у Еросу, да је Хераклитов логос обликован у дискурзивном виду на митској причи о Еросу. А то другим речима значи и да је дијалектичка мисао у самој својој суштини еротоцентрична. Ово сазнање је од капиталног значаја. Негирати логос у изворном значењу, значи негирати дијалектику, а то, такође, значи – негирати еротоцентричност. А то даље значи негирати нешто што је везано за живот, за плодност, за обнову. Главни смер сада преовлађујуће филозофске мисли, који се означава изразима деконструкција логоцентризма, или само деконструкција, усмерен је не само против логоса и логоцентризма, већ и против Ероса и еротоцентризма.

Нажалост, све оно што се дешавало на простору бивше Југославије има неке везе са доминантним смером у савременој филозофској мисли коју карактерише израз деконструкција. Еротоцентричка филозофија води ка нечему другом: она отвара пут обнове.

Учитељ Анице Савић Ребац, утемељитељ дијалектичке мисли у Срба, први човек „новосадске школе мишљења“, Лаза Костић, био је вршњак и савременик Ничеа. Много славнији од њега, немачки филозоф словенског порекла (тј. од пољских племића) проповедао је мисао која је обележила 20. век. Дерида и филозофија деконструкције никад није ни порицала своју везу са Ничеом. Сада, пошто је тај 20. век минуо, можемо да кажемо да га црним словима треба убележити у људској историји. Одговорности за оно што се у њему збило не може се лишити ни филозофија која је тежила деконструкцији логоцентризма а самим тиме и еротоцентризма.

А кад смо се већ вратили до Ничеа, да кажем и ово: постојала је, од краја 19. века, и посве другачија пројекција, од оне коју је обележио Ниче. То је филозофска оријентација коју су обележили Достојевски и његови следбеници међу Русима: Соловјев, Лоски, Берђајев, Булгаков, Флоровски итд. Међу следбеницима Достојевског су и двојица великих Срба: владика Николај Велимировић и отац Јустин Поповић. Али, постојала је и једна друга пројекција света од оне коју је нудио Ниче; то је пројекција коју представља Лаза Костић. Једна од варијанти мисли песника *Santa Maria della Salute* је и логоцентризам/еротоцентризам Анице Савић Ребац. Са оном претходном руских и српских боготражитеља она има и нешто заједничко: а то је еротоцентризам. У основи дијалектике је Ерос, говорила је Аница. Бог је љубав, говорили су следбеници и Христа и Достојевског.

Аница Савић Ребац ретко кад је посезала за питањима које се тичу наше савремености. Бавећи се оним најдубљим у прошлости, она се бавила, практично, и нашем савременошћу. Прошлост и савременост, за дијалектичара какав је била она, неодвојиви су.

Проф. др **Петар Милосављевић**, редовни професор Филозофског факултета у Новом Саду, за предмет методологија проучавања књижевности.

Рођен је 1937. г. у Доњој Сварчи (Блаце). Дипломирао је на Филозофском факултету у Новом Саду на Групи за југословенску књижевност 1964., а докторирао 1974. г. (Поетика Момчила Настасијевића).

Радио као новинар листа „Дневник“ из Новог Сада, главни и одговорни уредник часописа „Поља“, новинар у „Сремским новинама“ из Сремске Митровице.

Главна дела *Методологија проучавања књижевности*, *Теорија белетристике*, *Поетика Момчила Настасијевића*, *Животијесме Лазе Костића „Santa Maria della Salute“*, *Теоријска мисао о књижевности*.

АНИЦА САВИЋ РЕБАЦ
– ПРЕВОДИЛАЦ, ЕСЕЈИСТА, ФИЛОЗОФ

12. 6. 2003.

ВЛАДИСЛАВА ФЕЛБАБОВ

[Преводи Анице Савић Ребац на енглески језик]

Говорила бих о преводилачком раду Анице Савић Ребац, првенствено о њеним преводима на енглески језик. Имамо срећу што је Дара Зличић из Новог Сада, која је била обожававац дела Анице Савић Ребац, успела да сакупи њене бројне преводе у сабраним делима које је сама и финансирала. То су издања, Аница Савић Ребац, *Поезија и мањи њеснички ѡреводи* (Приредила Даринка Зличић. Књижевна заједница Новог Сада, 1987) у коме су сакупљени преводи са енглеског и на енглески језик, и оно што је веома значајно – у овим сабраним делима је објављен превод Његошеве *Луче микрокозма* на немачки језик који је до данас остао у рукопису и није објављен у иностранству, као и превод *Луче* на енглески језик које је објављен у америчком часопису *Harvard Slavic Studies* 1957. године. (Аница Савић Ребац и Њеѓошева *Луча микрокозма*. Приредила Даринка Зличић. Књижевна заједница Новог Сада, 1986)

Увек кад размишљаь о делу Анице Савић Ребац, а и сама сам преводила неке њене есеје о науци о књижевности за зборник који је проф. Петар Милосављевић приредио за издавачку кућу Мутон – репрезентативни зборник српске теорије књижевности – размишљаь колико је она била свестрани научник и свестрана личност, колико је језика знала, колико се бавила филозофским теоријским дисциплинама, теоријом књижевности, књижевним стваралаштвом и преводилаштвом. Тада схватим да је она међу последњим генерацијама и људима са Универзитета који су неговали велику ширину. Данас је потребно нас десеторо или петнаесторо стручњака да бисмо осветлили све димензије које је она имала у себи. Свако од нас се, заправо, бави једним уским пољем. Делимично, чини ми се, и сам Универзитет, идући у научне и уже научне области, фрагментира и сужава своју некадашњу ширину. Данас ви морате бити стручњак за „неку научну област“ и за „неку ужу научну област“, а Аница Савић Ребац је само у преводилаштву имала толику ширину да је потребно више стручњака који би говорили о њеним преводима са енглеског, француског, хеленског, грчког, немачког. Ја могу да вам говорим – јер је англистика моја струка – о њеним преводима поезије са енглеског и посебно на енглески језик.

Аница Савић Ребац је у радовима којима је увек пропратила своје преводе имала тумачење дела коме је приступила и тумачење самог песника чије је дело. Са тачке гледишта тог тумачења она је приступала превођењу, или је – након преводилачког искуства – о томе говорила, даље анализирала песнике које је преводила. То је врло јасно у случају њених превода са енглеског језика. Она је све те преводе пропратила и есејима о песницима које је преводила. Наш врсни познавалац рецепције енглеске књижевности у нас, проф. Светозар Игњачевић, дао је најсврпнију и најбољу анализу квалитета превода Анице Савић Ребац из енглеске књижевности („Аница Савић-Ребац као преводилац енглеске поезије“,

Анали Филолошког факултета, 19, 1992, стр. 497–518). Она је успела од енглеских романтичара, песника који су сложени (филозофски, језички, ритмично итд.) да постигне изврстан квалитет препева на српском језику.

Од енглеских романтичара бавила се Перси Биш Шелијем и Џоном Китсом – оним песницима у чијем делу је налазила сличности са својим филозофским интересовањима. Изванредан је њен превод Шелијеве песме „Облак“. То је песма која је и апстрактна на свој начин, и филозофска, а и дубоко људска; и, као што је то увек код Шелија, пуна слика, игре светлости, контраста, једне специфичне мелодичности. Све су то димензије које је она успевала да пренесе.

Песник који ју је такође веома интересовао био је Китс, са својим познатим интересовањем за античко доба и за античке легенде. Она је започела да преводи његов спев „Ламија“ који је базиран на грчкој легенди о прекрасној девојци која је у ствари змија и једино онај који је у њу заљубљен не схвата њену праву природу, сви остали ту природу схватају. Појављивање Ламије пред очима човека који је у њу заљубљен у њеном правом облику врло је потресан и трагичан пренутак. Аница Савић Ребац није превела цео спев већ почетак који је сав у тоновима боја, пресијавања боја, трептаја. Све је то изванредно пренето на српски језик.

Ти романтичарски песници су, у време када их је она преводила и о њима писала, били мање знани у нас. Бајрон је изазивао веће интересовање, упечатљивије, поготово својим интересовањем за Оријент. Бајроном су се наши песници инспирисали. Шели и Китс су били апстрактнији песници, више песници за сладокусце који разумеју њихову уметност. Њено естетско осећање њихове величине је данашња наука о књижевности, поготово англистичка, потврдила. Данашњи проучаваоци који су направили хијерархију, канон сврстали су их једнако високо као и Аница Савић Ребац. Међу делима која цене и проучавају то су Шелијеве оде, химне, песме „Славују“, „Једној шеви“, „Облаку“, „Западном ветру“. Ту је поезија и новије велико интересовање за Китса.

Оно што је мене заинтриговало јесте квалитет знања енглеског језика Анице Савић Ребац. Она је не само преводила са енглеског на свој матерњи, него се у годинама током Другог светског рата и непосредно после њега одважила да нека дела преведе на енглески језик. Једна статистичка анализа коју сам радила – уз помоћ компјутера је то могуће – показује да је она преводећи на енглески заправо користила језик енглеских романтичара и да се много од њихове дикције, од њихове мелодије, чак и од њиховог избора речи појављује у њеним преводима на енглески језик. То је интересантно и тим преводима даје једну карактеристичну димензију и протеже се на њено тумачење тих дела. У превођењу на енглески свакако је круна њен превод Његошевог спева *Луча микрокозма*.

Остаје као загонетка, која искаче из њеног круга размишљања, научних и преводилачких афинитета превод низа песама који је 1952. године објављен код нас на енглеском језику – поезије која је настала за време Другог светског рата, партизанске поезије. Неке од тих песама знамо и као песме које су певане за време и после рата уз музику. То су песме о маршалу и команданту Титу, о команданту Сави, о младој Мари, о барјаку на Марјану, о гробу на Козари, о Сремцима са Фрушке горе. Има и оних које су преведене са словеначког и македонског. Како се тај избор од шездесет и једне песме, објављен 1952. године у брошираном издању, више не може набавити, Дара Зличич је трећој књизи *Сабраних дела* Анице Савић Ребац укључила и те преводе.

Можда би се могло рећи да су ти преводи пригодни, политички, део једног времена и духа. Али је чињеница да су изванредни. Ови су преводи јако важни јер постоје тврдње да је негде од краја рата па почетком 50-их година у свом превођењу – а тада је у значајној мери почела да преводи на енглески језик, завршавала је свој превод *Луче микрокозма* – Аница Савић Ребац постала непрецизна, брза, можда растрешена, преокупирана неким својим проблемима. Када је објављена *Луча микрокозма* 1957. постхумно у Америци, тадашњи приказивач код нас (Душан Пухало) је тврдио да је та завршна фаза њеног живота и њеног преводаштва недорађена, незавршена, да је у њеном раду остало много тога неревидираног. Ако читамо преводе партизанских песама, не само да не налазимо да је то недовршено и недорађено, него уочавамо да су у стиховима тачно постигнуте шеме римовања које постоје у српском оригиналу и да неке од њих чак имају и ритам и мелодију и на енглеском. Навешћу као пример препев потресне песме „На Козари гроб до гроба“:

The Grave on the Kozara
The Kozara bears graves, an endless row
A mother seeks her son in tears and woe.
She murmurs: Open, grave! And at her word
It opened, and a voice thereform was heard:
„Return, my grieving mother dear, go home;
With tears and mourning to my grave don't come.
When o'er my grave thy tender hand does pass,
'Tis heavier far to me than this green grass.
When thou art weeping on my grave, thy tear
Is heavier far than this dark earth I bear,
Return and to my nation, mother, tell:
For freedom and your better life he fell.“

Мислим да закључак о опадању моћи и неконцентрисаности управо не стоји, да су до последњег часа, концентрација ума, преданост и посвећеност ономе што је радила остали.

Свакако да је највеће дело које је Аница Савић Ребац превела на енглески језик Његошева *Луча микрокозма* (*The Ray of the Microcosm*). *Луча* је предмет њеног дугогодишњег интересовања за Његоша и покушаја да у појединим есејима говори, пише, да га прикаже у новом светлу, из угла из којих он није био посматран у вези са античком науком. Овом преводу је претходила уводна студија о Његошу: „Његош и богумилство“, „Његош, кабала и Филон“, „Његош и Ориген“. У духу Његошевог дела она је видела и додирних тачака са духом Бајрона и његових „бајроновских“ јунака. По тврђењу професора Томислава Бекића (есеј „Аница Савић Ребац и њен немачки превод Његошеве ‘Луче микрокозма’“ објављен у *Сабраним делима* које је приредила Дара Зличић), који је анализирао превод *Луче микрокозма* на немачки језик, и по преписци коју је имао, потреба да се *Луча* преведе на стране језике постојала је да би и други могли да виде оно што је она у Његошу видела, да би пружила илустрацију својих анализа. Она је о њима говорила и писала и немачким колегама је имала потребу и да покаже шта има у *Лучи*. Слала им је рукопис и у преписци показивала те елементе, питајући их да ли и они то уочавају. И превод *Луче* на енглески језик – како су га слависти са Харварда схватили – је текст који илуструје тумачења из студије Анице Савић Ребац. Њена уводна студија, која је срж њеног рада, есеја, анализа Његоша, написана је тако

проницљиво тако добрим енглеским језиком, да се ни о каквој недовршености и опадању моћи не може говорити. Заправо је њен научни и уметнички квалитет нагнао славистички часопис на Харварду да објави, мимо своје политике (јер објављује само научне текстове а не и преводе), заједно превод *Луче микрокозма* и уводну студију од 50 страница.

Дуго ме је интересовало и покушавала сам да дознам када је и како настао тај превод. Писмо које постоји у заоставштини Анице Савић Ребац у Универзитетској библиотеци, које је једино писмо у вези са преводом *Луче* на енглески језик, говори о томе да је она већ имала припремљен превод 1951. године и да га је слала енглеским и америчким издавачима. Тај превод је од 1951. до 1957. тражио свог издавача у Америци да би га коначно нашао, али после смрти Анице Савић Ребац. Следећа ствар коју не могу да докажем документом, јер је то део сећања људи који су били њени ђаци, којима је давала часове енглеског језика за време рата, а један од њих је редитељ Мирослав Беловић, је да је она за време рата радила на том преводу и да им је делове показивала. Дакле, то је био један деценијски подухват и не може се олако ценити његов квалитет.

Оно што је интересантно из кореспонденције коју сам накнадно имала са људима који су се још сећали како је превод објављен у Америци, и што је најзначајније, писмо знаменитог америчког слависте професора Алберта Лорда /Albert B. Lord/, који се још увек сећао како је до тог превода дошао. Кратка белешка која се налази у харвардском издању уводне студије и превода узета је из Лордове рецензије, где он закључује да је студија једно врло оригинално, аутентично виђење Његоша, а да је превод *tour de force* и да према томе постоји разлог да се објави. Професор Лорд је у свом писму покушао да реконструише историјат како су студија и превод доспели до њега. Мада се није најбоље свега сећао, знао је да је од 1951. године, када је Аница Савић Ребац преко знаменитог теоретичара књижевности професора Рене Велека, послала у свет своју студију и превод, до 1957, када је објављен, америчка славистичка научна заједница тражила место да их објави. Постоје приче да се уводна студија загубила, па да се наша, да се и превод загубио и отишао другој редакцији. Уводна студија и превод објављени су у *Harvard Slavic Studies*. Тај часопис 1951. године још није излазио, а када је покренут, текст Анице Савић Ребац појавио се већ у трећем броју. То је било 1957. и дуго после тога се тај превод Његоша на енглески ценио. То је оно што америчка и енглеска славистичка заједница мисле.

Да би се открио пун квалитет тог превода – који има свакако своје специфичности, јер је то огромно дело, и има места где је нешто лошије изражено и тренутака када је бриљантан – не треба се (као први приказ објављен код нас 1958. године: Душан Пухало, „Његошева ‘Луча микрокозма’ на енглеском. Посмртно објављен рад Анице Савић-Ребац“. Прилози за књижевност, 1959, XXV, 1–2, 131–140), бавити ловљењем грешака, него треба погледати целину. Мој покушај да оценим превод Анице Савић-Ребац учињен је лакшим јер сам успела да дођем до превода који је истовремено објављен, такође у Америци – *The Rays of Microcosm*, који је српска заједница у дијаспори наручила од чувеног америчког и британског слависте Кларенса Менинга /Clarence Manning/. Његов превод је објављен 1953. године у библиотеци „Свечаник“. Доста година је овај превод остао непознат у нас јер је предговор, један пригодан текст, написао владика Николај, под чијим патронатом је била библиотека „Свечаник“ и Манингов превод. Имала сам среће да нађем оба превода тако да сам могла да анализирам квалитете и једног и другог („Два

превода 'Луче микрокозма' на енглески језик. Научни састанак слависта у Вукове дане. Београд, Нови Сад, 9–13. 9. 1988, 18/2, стр. 301–307)

На једној страни имамо превод човека који је слависта по струци, чији је матерњи језик енглески, а на другој Анице Савић Ребац. И Манинг такође, пре него што је приступио преводу, написао је есеј о томе како тумачи Његоша и *Лучу Микрокозма* – у херојском, религиозном, милтоновском, кључу и тако је и преводи. Када сам узела да поредим делове превода, уочила сам да они делови који се тичу онога што је Аница Савић Ребац знала – филозофски делови пева, делови који се ослањају на антику итд. – показују не само њено знање, него и изванредан енглески језик и изоштрен слух. Превод Анице Савић Ребац се веома добро чита на енглеском (језику који јој није матерњи), док Манингов превод често не зазвучи тако добро. Даћу вам пример из V певања које описује рат на небу, припреме зараћених страна, војски Бога и Сатане, затим небеско бојиште, катаклизмичке последице боја и коначан пораз Сатанине војске. То су Његошеви стихови:

Ломном јеком војничке музике,
спровођеном ратним восклицима,
затутњеше небеске равнице:
Бој се ужди међу бесмртнима
у највиши степен свирјепости,
ревниви се надскачу војводе,
ко ће већу храброст показати.
Вјерни творцу казати усрдије,
А невјерни к цијељи напрезају,
да свемоћним троном завладају...

Два дни св'јетла, двоје ноћи сјајне
у јарости бој једнаки траје:
с обје стране бесмртне војнике
на гомиле видиш поваћене,
сви у љуте ране огрезнули,
ма се напиј воде бесмртија,
мало тугуј, па издрави одмах,
На хиљади удвоји се виде
по воздуху и по равнима,
без велике мјешаније маса.

Копља, мачи и пламене стр'јеле
ангелском су крвљу обојени;
мањи, виши бесмртни војводе
на огњеним лете колесницама,
опојеним војничком храброшћу.
страшну борбу војсци показују;
многи, љутим постигнут ранама,
свргнут падне с своје колеснице
на равнице међу редовима
двје војске крвљу окупате.

које Манинг преводи на следећи начин:

With loud and crashing sounds of martial songs
Accompanied by loud commands and cries
The fields and plains were disturbed
The battle then between the spirits was
Exceptional in fury and in hate;
The leaders too all tried to show their zeal,
Their bravery eternal, uncompered;

The loyal show to God their ardent faith
The faithless press to reach unto their goal
And try to seize the everlasting throne. . .

Two days of light, two nights of pleasant glow
Passed by unmarked, for still the battle raged;
Above are seen the fierce immortal hosts
Piled up in heaps upon the upset plains;
They are all scarred with terrifying wounds
But once they drink th'immortal water there,
Without delay to battle they return.
This scene repeats a thousand thousand times
Throughout the air and over all the plains,
But still the hostile lines unbroken stand.

The spears and swords and flaming arrows too
Are colored bright with the angelic blood;
The smaller and the higher leaders too
Fly all around on flaming cars of light,
Encouraged by the valor of their troops,
They watch the fight and urge their soldiers on;
While many too with savage wounds beset,
Fall headlong from their flaming chariots
Upon the fields between the warring lines,
Where still their troops are pouring forth their blood.

херојски, оштро, изразитим јамбским пентаметрима. Манинг користи строгу енглеску епску дикцију, лексику старинског ратовања, стандардне епске метафоре. Тај исти пасус Аница Савић Ребац преводи чак верније оригиналу, јер Манинг није српски знао довољно добро, стихом који је много суптилнији, мелодичнији, са живописним детаљима и лексиком која небеском сукобу огромних размера даје романтично-витешка обележја.

And high o'er them in the serenest sky
A cloud, tossed up by two opposed winds,
Impends, divided in two masses huge.
The two angelic hosts were thus arrayed,
Dazzling and dim, and ranged for cruel strife.
The broad celestial space was rent with cries
And warlike music thundering o'er the plains;
Fierce fighting merciless broke out and burnt
Between immortals—dukes on every side
Attack the foe, contending for the prize:
The true archangels to confirm their faith
Before the high Creator, and the rebels
To reach their goal and seize th'almighty throne. . .

Two radiant days, two nights of brightness mild
Both armies fought with equal strength and rage.
There lie immortal warriors on both sides
With wounds all over covered, but a draught
Out of the stream of immortality
Restores their strength, and soon they fight again.
Throughout the air and o'er the plains there are
Duels of angels to be seen that fight
Singly, and do not join the multitude.

Swords, shields are colored with angelic blood.
The dukes are flying on their fiery cars,

The higher and lower too in rank.
Intoxicated by their valiant heart,
They show the horrid struggle to the hosts.
And many an angel, bleeding from his wounds,
Fell from his feiry car among the ranks
Of the two armies, heaving on the ground.

Чак и ако не знате енглески, чујете колика је разлика у мелодији. У неким деловима где се Његошев текст, нарочито у опису Хада, ослања на грчке писце, грчке приказе Хада, њена језичка суптилност и оно што ја претпостављам било њено ванредно осећање за метрику могло је у потпуности да се размаше. Тако, нешто даље у истом певању, у оном делу где Његош дочарава страхоте Пакла-Хада у који се побеђена војска суновратила, преплитањем библијских, митолошких и оригиналних елемената, склоности Анице Савић Ребац ка дескриптивном и метафоричком, као о боље познавање класике, пружају снажнији превод него што је Манингов. Следеће две строфе то доказују:

Стикс је царство злочестива цара
са својијем кипећим волнама
и смолнијем смраднијем пламеном,
с ледовима, с уажасним мразима,
деветостручним окружио вјенцем:
полу царства смолним и пламеним,
полу царства мразним и леденим.
Овај грдни многостручни вијенац
ври стравично у своје кругове
са љутошћу својом мучителном.

Коцита ће плачевни валови
тамо потећ са водом нечистом
мученија неба отпадниках,
а за њима Флегетон и Менте
са љутошћу ада неситога;
међу двије противне стихије,
тамо тече тајни поток Лете,
на њем страже кћери Горгонове
да прегнусни неба одметници
од сртује му пријатне не окусе.

The Stygian flood surrounds and binds the realm
Of the ill emperor with its foaming waves
That wildly rise and boil with sulphurous flames
And showers of ice—a ninefold frightful wreath:
One half it binds with fire and sulphur hot,
The other half with ice and rigid frost,
The wreath in its wild circles manifold
Is boiling ever with tormenting rage.

The turbid waves of sad Cocytus roll
And waken lasting sorrow everywhere.
And Menthe, with suitable rage.
Between the two dread hostile elements
There flows the silent secret brook of Lethe
O'er him are Gorgons watching, lest a foe
Of heaven taste from its consoling stream.
A rigid brazen vault, descending low,
Presses the realm of the apostate.

Са лепотом ових стихова завршила бих покушај да у једном уском фокусу, преводима на енглески језик, осветлим рад и генијалност Анице Савић Ребац као преводиоца.

Проф. др **Владислава Фелбабов**, ванредни професор на Филозофском факултету у Новом Саду. Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду на Групи за енглески језик и књижевност 1968. г. Магистрирала је америчку књижевност на државном колеџу Сан Франциско у САД. Докторирала књижевне науке на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду 1987. (*Norman Mailer and the Tradition of Emerson and Melville: the Continuity of American Literature*).

Гостујући професор на Фицвиљем колеџу, Кембриџ, Велика Британија. Стални члан сарадник Матице српске, члан удружења књижевника Војводине, European Society for the Study of English, Удружења за XVIII век, Југословенске асоцијације за канадске студије (YACS).

Учесник више научноистраживачких пројеката и међународних конференција и семинара. Бави се превођењем са енглеског и на енглески језик.

Аутор великог броја научних радова из области енглеске и америчке књижевности, теорије и историје књижевности, женских студија и превођења, као и неколико књига и универзитетских приручника.

СИМХА КАБИЉО

Један вид есејистичкој рада Анице Савић Ребац

У овом тренутку, ја ћу као англиста, или тачније речено компаратиста, (будући да сам неке три деценије провела у Институту за књижевност и уметност, на пројекту „Компаративно изучавање српске књижевности“), да изложим нека своја разматрања о критичко-есејистичком раду Анице Савић Ребац о овим истим песницима и писцима о којима је непосредно пре мене говорила проф. Владислава Фелбабов са преводилачког становишта. Тако наша излагања постају комплементарна. Врло јасно сте могли уочити из претходног саопштења да је Аница Савић Ребац имала двосмерно интересовање када је реч о превођењу – она је преводила енглеске романтичарске песнике на српски језик и она је наша књижевна дела, у широком распону од партизанских песама до Његоша, преводила на енглески језик. Ваља одмах рећи, ми смо из ове области већ добили значајне научне радове: мој добри пријатељ, професор Светозар Игњачевић објавио је детаљну, минуциозну анализу свих Аничиних превода са енглеског језика („Аница Савић Ребац као преводилац енглеске поезије“, *Анали Филолошкој факултету*, 1992) док је проф. Владислава Фелбабов посветила пажњу превођењу Његошевог дела („Два превода *Луче Микрокозме* на енглески језик“, *18 Научни састанак у Вукове дане*, 1988, МСЦ, 1990). Захваљујући овим радовима моје разматрање критичко-есејистичких радова А. Савић Ребац добија снажније утемељење и шира књижевно-историјска значења.

У шири круг мог компаратистичког интересовања стигло је есејистичко и преводилачко дело Анице Савић Ребац посредно, пре петнаестак година, у време када су се у самом средишту тог мог интересовања налазили Бајрон и рецепција његовог дела у југословенским књижевностима. Директни посредник је била Исидора Секулић, која је писала о Бајрону. И Аница и Исидора су добро познавале дела велике тројке енглеских романтичара – Бајрона, Шелија и Китса, обе су се бавиле превођењем и теоријски и практично, и обе су добро знале и високо цениле Његошево песничко стваралаштво. Оно што је мене посебно интересовало било је сазнање да се тумачење и вредновање ових енглеских романтичара мењало у временској пројекцији и да је зависило од промене контекста. Тако сам запазила да се у првој деценији после Другог светског рата (1945–1955) читање Бајрона и Шелија одвијало у потпуно новом „идеолошком кључу“, што се очитовало и у тада написаним и објављеним текстовима Анице Савић Ребац о Шелију и Исидоре Секулић о Бајрону.

Зато сада и хоћу да вас упозорим на овај до сада недовољно истражен поступак у нашој науци о књижевности, а то је читање књижевних дела у контексту времена, што подразумева промену мерила вредновања. О таквом читању морам прво да изнесем неке напомене: у југословенском културном простору у годинама после Другог светског рата, понегде и до краја шесте деценије, као

једино исправно, неприкосновено схватање књижевности владао је марксистички приступ књижевном делу. То је приступ чије су основне теоријске принципе поставили и у својој стваралачкој пракси заступали писци из предратног покрета социјалне књижевности, а који у овом поратном периоду, у служби победничке револуционарне идеологије, прераста у догму. Истражујући „социолошки еквивалент“ естетских појава, та марксистичка критика је у свом тумачењу и вредновању књижевних дела неке теоријске принципе поставила као постулате. То су: „теорија одраза“, примат садржине над формом, класна суштина уметности, социјална функција књижевности, „ангажман“ и „тенденција“ као основне стваралачке норме, колективизам наспрот индивидуализму, негативно одређење према грађанској уметности Запада а позитивно одређење према идејама и делима совјетске књижевности и коначно, *реализам*, али не само као стваралачки метод и мерило вредновања, већ и као типолошки и надисторијски књижевни модел. Морам одмах да напоменем да заметке оваквог читања енглеских песника можемо у узредним напоменама да нађемо још у критичким написима првака међуратног покрета социјалне књижевности, који ће после рата бити прештампани или први пут објављени као парадигматична штива, имамо ли у виду да су њихови аутори, мртви или живи, задобили тада славу револуционара и партизанских бораца. И тако су своје текстове – да их сада не анализирам, јер овде нису битни – објављивали и Јован Поповић и Ђорђе Јовановић, а у Хрватској Аугуст Цесарец и Иван Горан Ковачић (године 1947. познати англиста, проф. Јосип Торбарина је реконструисао из заоставштине И. Г. Ковачића неке од најлепших његових препева песама Бајрона, Китса и Шелија и објавио у књизи *Prijevodi strane lirike*).

Независно од ових спорадичних интересовања за енглеску романтичарску поезију припадника међуратног покрета социјалне литературе и доцније активних револуционара, моју пажњу су посебно привукли критички текстови објављени у тој првој послератној деценији који у наслову исписују имена Бајрона и Шелија, а чији аутори, по свом идејном и естетском опредељењу, нису били нити левичарски борци, нити отворени заступници марксистичке критике. То су управо текстови Анице Савић Ребац и Исидоре Секулић. Једини заједнички називник који би се могао пронаћи за ове ауторке и за оне у Хрватској који су се бавили истим темама – а то су два позната англиста Мирко Мирковић и Иво Видан – јесте добро познавање енглеског језика и англосаксонске књижевности. Међутим, док је са једне стране овде реч о српским списатељицама у зрелом стваралачком добу, које су у међуратном раздобљу већ стекле репутацију значајних припадника модерног, авангардног књижевног покрета, дотле са друге стране можемо назначити тек прве стваралачке кораке младих хрватских интелектуалаца, англиста по ужој професионалној оријентацији, који су управо тада изашли из факултетских клупа.

Шта је мене овде заинтересовало када је у питању Аница Савић Ребац? Врстан зналац класичне филологије и филозофије, песник и успешан преводилац, меродавни англиста и германиста, који је оставио трага у компаративном проучавању српске књижевности, Аница Савић Ребац је у малу групу писаца, коју је са љубављу избрала, и којима се са преданом истраживачком и преводилачком пажњом враћала цео свој живот, сврстала и енглеског романтичарског песника Перси Биш Шелија. Још 1929. године Аница Савић Ребац је објавила кратак и надахнуто исписан чланак „Шели и универзални лиризам“, првобитно саопштен као предавање у оквиру „Месец дана енглеске литературе“, у којем је прогласила Шелија за највећег енглеског лиричара и, оно што је најинтересантније, „највећег лиричара

модерне Европе“. Указујући на Шелијеву „космолошку“ визију света, у складу са својим хеленским или, тачније речено, хеленистичким принципима естетског вредновања, у тој космолошкој визији света, у којој се складно укрштају и модерна схватања универзума и човека, науке и естетике, Аница Савић Ребац праву вредност поезије енглеског песника налази у „божанском споју надземног и човечанског“. Јер, Шели је успео да оствари у својој поезији највиши поетски принцип: „универзални лиризам“ (то је она синтагма која се увек понавља када је у питању њено тумачење Шелија као њен основни естетски и филозофски принцип). „Универзални лиризам“ представља у ствари јединствен склад ауторовог филозофског погледа на свет и његове песничке визије.

Међутим, шеснаест година касније, 11. априла 1945. године, у заносу првих дана ослобођења, одржаће Аница Савић Ребац на Коларчевом народном универзитету предавање под насловом „Перси Биш Шели као велики песник социјализма“, са основном намером да докаже да њена тврдња да је Шели највећи песник социјалних тежњи на Западу није, како она каже, „ни смела а још мање претерана“. Она је и даље одушевљена Шелијевом поезијом, и тај јединствени геније Шелија она поново открива у његовом „поларном обухватању земаљског и космичког“. Али ће тада ту лирску синтезу прецизније одредити констатацијом да је енглески песник у потпуности решио проблем „високе поезије у служби социјалног идеала“. Ову своју тезу разрадиће доследно у чланку који је својом структуром, од уводних напомена до коначног закључка, својим речником и фразеологијом, аргументацијом и наведеним примерима, обликован као образац марксистичке критике, као посебан модел чак неке врсте социјалистичке пропаганде.

У том смислу, важно је да уочимо да Савићкин идеолошки формиран портрет Шелија има и шири културно-историјски значај, будући да он јасно указује на онај феномен у историји српске књижевне критике који говори о томе да су се у првом поратном периоду неки међуратни критичари, заступници модернизма, одрекли својих схватања о аутономији уметности и естетским мерилима вредновања у корист друштвене, пропагандно-дидактичне функције књижевности, о чему посебно говори Предраг Палавестра у својој књизи *Послератна српска књижевност 1945–1975*. Пажљиво читајући овај текст Анице Савић Ребац о Шелију ми ћемо у њему моћи да препознамо, ако га читамо у том кључу, и неке постулате марксистичке доктрине примењене и у квалификативном и у вредносном смислу: однос између „базе и надградње“ у смислу објашњења друштвено-економске условљености песничке појаве Перси Биш Шелија, његово песничко дело у функцији револуционарног мењања света, затим ведри борбени оптимизам, апологија социјалних и класних слобода, совјетско друштвено уређење и совјетска литература као парадигматични образци.

Да бих доказала ово што тврдим о примењеним постулатима марксистичке критике, ја ћу вам неке делове из тог њеног предавања анализирати, наводећи одређене цитате који о томе сведоче. Дакле, у жељи да прикаже новог ратног савезника Југославије у бољем светлу, рушећи предрасуде о тзв., како она каже „перфидном Албиону“, односно Енглеској као земљи конзервативности, реакционарности и грубог утилитаризма, Аница Савић Ребац указује на вишевековну традицију класних борби енглеског народа за социјалну правду и политичке слободе, на његове сељачке буне и радничке покрете од средњег века, до лудиста и чартиста, али истовремено и на богату теоријску традицију социјалистичке доктрине у Енглеској

од Викама и Томаса Мора до такозваних идеолога модерног социјализма, а то су Вилијем Годвин и Роберт Овен, констатујући да тај правац друштвеног развоја свој врх достиже „данас кад се народ Енглеске организује у јединствене радничке синдикате и све више продубљује пријатељство са Совјетским Савезом“. Тако се појава јединственог генија Перси Биш Шелија (1792–1822), који је рођен тачно сто година пре Анице Савић Ребац, највећег песника социјализма на Западу, не може објаснити случајношћу, будући да је он „органиски изникло из вековних борби енглеског народа и његових нових патњи и сазнања у почетку прошлог века“.

У развоју Шелијеве песничке личности Аница Савић Ребац ће посебно нагласити чињеницу да се Шели прво формирао као социјални бунтовник, па тек онда као песник, да су се политичко и имагинативно и доцније стално преплитали и допуњавали у његовом стваралачком раду, али да је Шели увек био спреман да жртвује свој песнички рад “разуму и револуцији”, свестан да морална и политичка наука стоји далеко изнад поезије, како она каже, „по корисности за напредак човечанства, који му је свагда био апсолутни идеал“. И у том смислу она ће анализирати Шелијево стваралаштво и једнаку пажњу ће посветити његовим политичким списима и брошурама као што су *Нужној аџеизма, Преплој за реформу изборној љрава, Адреса ирском народу, Декларација људских љрава*, и борбеним песмама за раднике као што су „Маска анархије“, „Песма људима Енглеске“, које данас имају више документарну вредност као и његовим највећим песничким делима као што су *Краљица Маб, Побуна ислама, Хелада, Ослобођени Прометјеј*, која имају трајну песничку вредност.

У практично-политичким списима Шели, у борби против политичких, друштвених и верских стега и конвенција остаје свагда, како она каже, „доследни материјалиста“, користећи директан говор реалног политичара. У својим песмама посвећеним енглеском пролетаријату он, у непосредној служби борбама радништва исписује образце социјалне лирике, док у својим великим песничким делима остварује опет онај њен принцип: „склад субјективног и борбеног певања, земаљског и космичког принципа, залажући се за револуционарни преображај света, за духовно ослобођење и морални препород човечанства у прометејском закону слободе и једнакости“. По мишљењу Анице Савић Ребац, Шели је могао у својој поезији да оствари идеалан склад између имагинативне подсвести и социјалне свести зато што је средишњи извор његове песничке инспирације било његово човекољубље („безгранична љубав за човечанство“), његов оптимизам – („безгранична вера у човечанство“), што је истински тежио новом, одбацујући традиционалне вредности („он је више свега био песник будућности“) и што је истински веровао у своју пројекцију неба на земљи („све небеске лепоте теже земном рају“).

По тој вери у могућност остварења „социјалног раја“ на земљи Шелију није био раван ни његов песнички друг ни савременик Бајрон, који је, иако заступник друштвених слобода и промена, био у ствари циник и мизантроп, нити други светски песници слободарског духа и демократских схватања, о којима је Савићка понекад писала у есејима, повремено их је и преводила, као што су били Вилијем Блејк, Свинберн, Виктор Иго, Волт Витмен, Емил Верхарен, будући да су они били, како она каже, без Шелијеве „идеолошке потпуности и жара“. Тако према захтевима нове победничке идеологије у првим поратним годинама наше критичке праксе, Аница Савић Ребац у закључној анологији револуционарном оптимизму Шелијеве поезије ставља дела енглеског песника у нов књижевно-историјски вредносни

контекст, констатујући са одушевљењем да су „једино велики писци и песници руске револуције Шелијеви другови и браћа као пророци и творци“.

Податак да Аница Савић Ребац овај чланак о Шелију, написан и саопштен као предавање 1945. године, није објавила за живота, а да је непосредно после њега превела са енглеског „Облак“ (The Cloud), једну од најлепших Шелијевих песама, у којој се лиризам и етерични поетизам исказују као битне одлике Шелијевог песништва, наводи нас на претпоставку да је наша критичарка убрзо дошла до сазнања да њој не одговара идеолошка критика која, прагматички наглашавајући један ред чињеница на уштрб других, може довести до изневеравања праве суштине песничког стварања. Ја сам до овог текста дошла када су моје колегинице из Института за књижевност Светлана Слапшак и Слободанка Пековић, у књизи која је носила назив *Научна критика комунистичкој смери*, објавили први пут 1987. године ово Аничино предавање које је остало у заоставштини, и за које ја претпостављам да се налази у рукописној заоставштини овде у Универзитетској библиотеци. Мене је тај текст посебно заинтерсовао, баш као и податак који сам навела да Аница Савић Ребац никада ово предавање није објавила.

Шели се може „читати“ као песник социјалних идеала, али начин на који је она ово његово опредељење изложила на Коларцу 11. априла 1945. године за нас представља једну књижевно-историјску чињеницу коју на одређени начин узимамо у обзир када говоримо о тзв. „читању у идеолошком кључу.“

2.

У првој деценији после Другог светског рата објавила је Исидора Секулић дужи есеј о Бајрону и у исто време аналитичку студију о Аници Савић Ребац, односно о њеном стваралачком и преводилачком умећу, посебно о њеним преводима партизанских песама на енглески језик. И том приликом Исидора је исказала своје двосмерно интересовање за српско-енглеске књижевне везе.

Личност и дело енглеског романтичарског песника Џорџа Гордона Бајрона били су трајна стваралачка преокупација Исидоре Секулић: она је још 1924. године, поводом стогодишњице песникове смрти, објавила препев последње и по њеном мишљењу најлепше Бајронове лирске песме „Данас навршујем 36 година“, коју она доживљава као „епилог“ Бајроновог дела и то као „епитаф“ самом песнику. У тој краткој, поетски исписаној анализи она у овој песми открива сублимацију Бајронове песничке судбине, будући да у њој песник успева да искаже и свој идеални занос за слободом, и дубоку тугу интензивним животом замореног бића, и чежњу за борбом на бојном пољу, и предосећање блиске смрти. Дакле, као што је у међуратном периоду Аница Савић Ребац објавила свој есеј о Шелију, тако је у том истом периоду Исидора Секулић објавила свој први значајни есеј о Бајрону.

Међутим, четврт века доцније, у поменутој, првој послератној деценији – 1949. године, Исидора Секулић објављује свој дужи есеј „Народни устанак у Грчкој и енглески песник Бајрон“. Служећи се на специфичан начин биографском методом, она обликује сложен Бајронов људски и стваралачки портрет упоредним указивањем на Бајронова песничка дела од почетних стихова *Чајлда Харолда* до последње већ поменуте песме, египсијског тона и тестаментарног значења, штампање сада у новом ауторкином преводу.

Довољно мудра да задовољи неке формалне захтеве нове идеолошке критике, Исидора ће се у текстовима објављеним у том периоду одазвати на појединачне конкретне поводе, прилагођавајући се у извесној мери новим књижевним и друштвеним околностима, али ће у средиште својих разматрања најчешће стављати своје тзв. „вечне теме“. О томе убедљиво сведочи управо њен дужи текст „О превођењу, о збирци партизанских песама и о преводу Анице Савић Ребац тих песама на енглески“, који је објављен кад и текст о Бајрону – 1949. године, а у којем ће једна конкретна појава бити добар повод да се Исидора, одбацујући захтев дневно-политичког тренутка, студиозно позабави општим проблемима превођења, посебним питањима превођења са српског на енглески језик, да теоријски размотри особености кратке лирске партизанске песме у односу на традиционалну епику и да онда посвети посебну аналитичку пажњу Аничиним преводачким остварењима, посебно њеном препеву Шелијевог „Облака“. Тај есеј, који нисам раније пажљивије изучавала, изузев онолико колико ме је интересовао у вези са Бајроном, као мојом посебном преокупацијом – заправо је озбиљна аналитичка студија, која у штампаном облику износи скоро 60 страница. Дакле, Исидора је ту комплетно теоријски разматрала проблеме превођења са енглеског на српски и са српског на енглески језик, говорећи о свим „мукама“ преводачког заната. Затим је објаснила специфичности тзв. „партизанске песме“ као посебног жанра народне поезије за разлику од традиционалне епске поезије, а онда је прешла на анализу Аничиних превода.

Ову студију сам сада поново читала усмерено, са намером да откријем како је Исидора оцењивала Аничин стваралачки портрет и преводачко умеће. Дугујем вам једну напомену: Исидора Секулић, која је требало да буде рецензент припремане Аничине књиге превода, постала је те 1945. године први председник Удружења српских књижевника, а 1950. године изабрана је за редовног члана САНУ, и то је тај друштвено-политички контекст у оквиру којег би требало посматрати оно што је сада предмет мог излагања: Исидорино вредновање Аничиног преводачког умећа, њених препева партизанских песама, па и саме Његошеве *Луче*. Специфичан друштвено-политички контекст може се открити у Исидорином исказу да се „после ослобођења земље, јавила потреба да се низ наших партизанских песама преведе на енглески језик.“ Аница Савић Ребац била је позвана да то уради и она је један избор тих песама превела и тај свој рад приказала Институту за књижевност САНУ. Приказала га је сумарно, прочитала свој предговор за предвиђену књигу и донекле саопштила преводну процедуру у неколико случајева, илуструјући их карактеристичним партизанским песмама различитим по теми и стилу. Зато што је тај преглед био легитимичан, Исидора каже: „Пожелела сам да боље видим и те партизанске песме и превод и да се загледам у предговор који је, треба одмах рећи, врло смишљен и брижљиво написан мали трактат.“

Исидора је добила задатак да напише рецензију. Она каже: „Материјал који сам од преводиоца могла добити следећи је – већина тих песама у оригиналу и преводу, са предговором на енглеском језику.“ Аница Савић Ребац је тада Исидори предала и свој превод са енглеског на српски песме „Облак“ П. Б. Шелија, па је тако Исидора била у могућности да добије „извесно заокружено искуство о преводиоцевим могућностима и моћима за језичку транспозицију текстова.“

Следи велики део есеја који Исидора посвећује томе шта значи бити добар преводац, који су општи проблеми превођења, посебно превођења са једног језика

на други, да би на крају у једном тренутку велике и обимне анализе, поредећи оригиналне песме и преводе, „открила“ да је, те 1949. године, имала увид и у превод Његошеве *Луче*, јер каже да Аница није успела увек да пренесе партизанске песме ефектно на енглески језик, али је превела на енглески и *Лучу микрокозма*, са оним ванредним прологом који се обично зове „Посвета Сими Сарајлији“. Та два податка јасно обележавају распон могућности у којима се крећу преводачки радови и напори Анице Савић Ребац, које Исидора оцењује исказом „преводачки скокови од немогућног до велелепног“.

Исидора тада говори да је превођење партизанских песама био значајан подухват, али оцена „велелепни“ потиче отуда што је она тада могла да види неке преводе Његошеве *Луче микрокозма*. И затим закључује: „Аница Савић Ребац, када је преводила наше партизанске песме на енглески језик, вршила је *шрудан* посао (само Исидора Секулић може једној речи да да тежину која је тако карактеристична за њу) – трудан је био њен посао и зато што је од нашег до енглеског језика велико путовање.“ На сажет, готово парадоксалан и хуморан начин Исидора указује у ствари на несразмеру између стварног преводачког умећа Анице Савић Ребац и добијеног „задатка“ да преведе партизанске песме исказом да је „тежак био задатак Анице Савић Ребац и по томе што је за њен темперамент, њена полилингвистичка и полиметричка знања и умећа, за њену стихоградитељску пасију, тај тежак задатак да преведе партизанске песме није био доста тежак.“ Способности Анице Савић Ребац требало је да буду исказане у неком много значајнијем и озбиљнијем послу.

Стваралачки портрет Анице Савић Ребац који исписује Исидора Секулић те 1949. године заслужује да у целини буде наведен: „Као преводац и песник истицала је свагда темељно знање и осећање оба језика, брижљиво и савесно око и ухо над стиховима које преноси. Она познаје класичну књижевност као стручњак, примила је строге метричке традиције и са пасијом развијала у себи осетљивост на метричку естетику. На тој основи она се кроз модерне књижевности, нарочито кроз енглеску лирику и даље усавршавала у упознавању стиха као елемента поезије и стила. Дакле, она је филолог са страшћу књижевника. Она у обичном разговору запажа у сабеседнику сваку занимљиву реч, а при цитирању стихова је одмах и од душе инспириран рецитатор. Ја сам ретко кад у животу слушала да неко тако, *son gusto* изговара речи као Аница Савић Ребац и не једаред сам помислила да је могла бити оно што још немамо: професор фонетике. Она звучним слоговима и речима оставља простор и време да се изживе, да одзвуче и ја то ценим као квалитет лингвиста и капацитет преводиоца.“

Превођењу партизанских песама Аница Савић Ребац је, према Исидорином мишљењу, пришла и „филолошки стручно и песнички квалитетно“, али она у том песничком материјалу није могла да нађе“ довољно хране за своје пасије. Ни Исидора није могла у потпуности да занемари ново, друштвено-политички условљено тумачење књижевности у првој деценији после Другог светског рата, у „хоризонту очекивања“ послератне идеолошки усмерене читалачке публике, те она исказује уверење да ће се Аница позабавити коначном ревизијом својих превода ради „славе наших бораца и за корист наше поезије и књижевности“.

У књизи познатог историчара и теоретичара компаратистике Зорана Константиновића *Компаративно виђење српске књижевности* из 1993. године посебна пажња је посвећена теоријском одређењу контекста, што подразумева да „књижевно

дело у контексту поприма одређену актуализацију“ и како се она мења, тако се увек наново мења и контекст. На основу мојих ранијих саопштења о овој теми, он говори о специфичној рецепцији коју су енглески романтичари имали у нашој књижевној периодици у периоду од 1945. до 1955. године и поводом тога закључује: „Тада и немарксистички критичари какви су Аница Савић Ребац и Исидора Секулић, не из каквог конформизма, већ одиста прожети истинским веровањем у наговештени социјалистички пут, желе да открију социјалну компоненту у овој поезији да би показали како је у овом случају решен проблем високе поезије у служби социјалног идеала.“ Он завршава свој текст двостихом Васка Попе, у којем се о песнику који оставља дело иза себе каже:

*Остале су за њим њејове речи,
чекају на окукама времена*

Свако наше ново читање је практично „окука“ времена и ми ћемо, увек условљени неким новим друштвено-политичким и културолошким разлозима, читати и велике песнике увек друкчије. По мом мишљењу, ове речи важе не само за промене у тумачењу Шелија у есејистичком раду Анице Савић Ребац, од међуратног до послератног периода, већ важе и за наша тумачења целокупног рада Анице Савић Ребац који, током ових педесет година од њене смрти, добија све више у значају и у историјској пројекцији српске културе и у савременој српској књижевности која данас настаје.

Мр **Симха Кабиљо** самостални истраживач Института за књижевност и уметност у Београду у пезији. Рођена је у Загребу 1939. г. Дипломирала на Филозофском факултету у Сарајеву на Групи за енглески језик са књижевношћу и немачки језик. Магистрирала је на Филолошком факултету у Београду (*Идејни свей Д.Х.Лоренса и О.Хакслија – љаралеле и уиција*).

Радила на пројектима Института: *Речник књижевних штермина, Компаративно изучавање српске књижевности*. Објављивала чланке, есеје и студије у нашој и страниј периодици и научним зборницима, учествовала на међународним скуповима. Председник је Комисије за културу и члан Музејске комисије у Савезу јеврејских општина Југославије.

Објавила књиге *Посредници двеју култура – Студије о српско-енглеским књижевним и културним везама* и *Бајрон и бајронизам у југословенским књижевностима*.

АЛЕКСАНДАР М.
ПЕТРОВИЋ

*Аница Савић-Ребац о Лучи
микрокозма и учење исихазма*

У неговању успомене на радове Анице Савић-Ребац сигурно је важна њена најприснија тема, а то је позиција величине појма ероса, коју је он интензивно запосео преливајући се у нијансирањима и у хришћанску агапи у својој прикривеној светлосној форми, како је она то видела у својим сјајним студијама о преплатонској еротологији и античкој естетици и науци о књижевности. Међутим, такође је потребно обратити пажњу и на тему којом се бавила наизглед узгредно, али која при пажљивијој анализи указује на стасавање рефлексије при настојању да довољно добро разуме развој главне идеје пева Петра II Петровића Његоша, *Луча микрокозма*. У том спеву она је видела могућност књижевне експозиције на трагу дијагностификовања основних мотива пева, али такође и довољно широке и утемељене разраде основних претпоставки теологије откривења које су изнешене на најузвишенији начин – онај песнички. Својим живим истраживачки даром којим је руководио песник у њој, као и натпросечном ерудисијом која је успевала да искаже филогенетски супстрат на коме спев почива, она је застала пред његовом онтогенезом, припремивши такорећи све за њу. Песник је у првом певању описао свој задатак суочавања са путевима судбине, са признањем да је готово смрзнут побожношћу, те да је ношење завета на олтар Вишњег тешко, дато у слици ванредне лепоте која подразумева упуштање у подухват „на лађици крилах распетијех, / без крмила и без руковође, / у бескрајни океан воздушни“, обраћајући се притом самој *Правди* која је освештана руком Творца, за заштиту од бродоломних олуја са молитвом: „Поклоника виђи сиромаша / како плови морем к светилишту“ (Л.м. II, 19–20). Аница Савић-Ребац је луцидно приметила да се спев не ослања на традицију поштовања хришћанских светитеља и да садржи и поприличан број хетеродоксних елемената, али је пропустила да боље означи његову унутрашњу сврху, због чега је он и испеван, када након основне претпоставке природне теологије светла као прости најсјајније мудрости наступа диван призор смисла теологије откривења: „Син достојни Оца превјечнога / обука се у челојечество, /наоружан оружијем правде / и стр’јелам светог просвештења, / попирући злобу и тирјанство, /добродјетељ у храм освештава“. На етичку незакривеност природе ове потребе као на телеолошки принцип посматрања стварности уопште, осврнућемо се на крају.

Она је сасвим добро проценила да је без обзира на недостатке његовог учитеља Симе Милутиновића Сарајлије, од њега потекла идеја о висини песничког позива од натчулног основа, као и заслуга за буђење мистичког нерва утицајем песамама *Расвиђи самоће I, II*; мада он сам као личност није био дорастао задатку да у свом надареном ученику развије „јаче осећање форме, култ уметности и дисциплину уметника“, „систематски увод и путоказ у више систематске области“, као ни „свестрано опште образовање“. Ванредно је суптилна и рефлексија да

је Његош у стиховима који пламте жарким родољубљем, кроз повезивање са херојском традицијом антике израженом код Хомера и Пиндара, како она каже: „у једноставној дикцији, блиској народној...остао веран начину изражаја са којим је поникао“. Аница Савић-Ребац је оправдано сматрала да то чини самониклу вредност његове личности, али сасвим добро описујући и унутрашњу његову муку: „Јер мада је био високо свестан вредности своје личности и свога народног колектива, мада је у своме тестаменту захваљивао Богу што га је „и духовно и телесно над многима узвисио“, он је осећао да су та личност и тај колектив - још увек са многим елементима егзотичним и старинским, још увек у непрекидној борби са истим непријатељем као кроз столећа своје прошлости, и живећи стога нужно под далеко примитивнијим животним условима у много чему одвојени од тадашње заједнице нација.“ /А.С. Ребац и Његишева Луча микрокосма, Нови Сад, Књ. Заједн. Н. Сада, 1986., стр. 67/ На жалост, ти непријатељи у ликовима економске оскудице, темпераменталне надмености, наметљивости која пробија доње границе доброг укуса нервозом агресивне воље, дакле свега оног што указује на застрањивања лишена савести, сасвим су реално присутни и данас. Међутим, има одређене мањкавости у процени какве су идеје и у коликој мери утицале на његов интелектуални развој, као и у типично западњачки пресађеном схватању да калуђерски живот осујећује емоционалност, коју је она додуше повезала и са политичким активностима, које су га удаљавале од бављења поезијом, видећи у том његовом положају тек „релативну слободу“ и „свест горчине жртвованости“. То је и методолошки у нескладу са предходно изнесеним мишљењем да га нико није прозивао да докажује своју ортодоксију, као и са оним да и није био баш ревносан Владика и калуђер (она користи реч „узоран“ са упућивањем на извесну ласцивност), мада су га ради тога прозивали једино супарнички претенденти на исти политички положај /племе Радоњића/. Међутим, њена рефлексија је у трагању за мотивом његовог финалног телеолошког мишљења приметила, како је артизам његове поезије подређен архајском карактеру његових мисли који сједињују култ врлине са слободарским идеалима, констатујући више него значајну мисао за разрешење питања основне мотивације пева: „али, углавном и уопште, хеленство живи код нас животом још сасвим друкчијим од онога који, на Западу, потиче из свесног дивљења и угледања – живи животом органског трајања и непосредног наслеђа, животом духовног обнављања из врло давних, подсвесних трдиција које потичу из старобалканске агонистике и мистике, из хеленских елемената источног хришћанства и богомилске гнозе, из тихог инфилтрирања последњих, позних културних напора Византије...ближи нашем, а и западноевропском средњем веку но хеленизму ренесанса и поренесансних столећа.“ /тамо, стр. 70/ И мада је приметила да употреба речи „идеја“ има своју евентуалну кабалистичку подлогу у замисли кристалног шатора, а ањео хранитељ казује о бесмртним идејама које светљају у нашу сферу егзистенције што звучи и филонски, више је него јасно да је то патристиком посредовани платонички „лет времена и вечности“.

Овде не треба губити из вида и чињеницу која није неважна да су ти огледи унеколико прилагођени могућностима схватања модерног читаоца у Америци, те да је прагматизујућа стилизација утицала на изглед писања предговора за њен препев *Луче* на енглески језик, у сасвим незанемаривом обиму. Будући да је склоност неком проширујућем оквиру тумачења захтевало приступ који ће се западном читаоцу учинити ближи поређењем са западним песништвом (Данте, Милтон, Бајрон, Ламаргин, Виктор Иго, Гете), као да је то ипак пре могло да укаже на

несродност, као и на све оно што *Луча* није, помало са намером да се замери што је то тако, (пример може да се узме за катарско-богомилски мотив, као што је именовање „црног сунца“ које се такође налази и код Игоа). Сродност које је Мирон Флашар нашао код руских песника Боброва, Ломоносова, Хераскова и тд., чија је дела Његош имао у својој библиотеци, далеко су веће и меривије, мада на њих није обраћена пажња. Ваља истаћи да је метафизичка мотивација утврђивања положаја равноправности (појма слободе који захтева универзалну периферију у потчињености потирању разлика и квалитета), код Његошевог Сатане такође сасвим добро оцртана, те да нема спора да је то бунтовник у име првобитне демократије, дакле родоначелник демагогије и манипулације, мада је спорно да је стилизација приказа тог мотива нешто што указује на Оригена, а сасвим неодрживо на Кантово *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, па тешко да помажу и одједи од Ђордана Бруна.¹ Све би то заправо могао да буде тек евентуалан посредан подстицај, за све оно што је Његош већ имао на српскословенском језику у непосредним цветничким преводима или литургијским изворима псеудо-ареопагитске и исихастичке традиције, које је изворе Аница Савић-Ребац у својим разматрањима испустила из вида, јер је држала да није оспособљена да одреди „личне изворе песника“. Она се приближила самом карактеру финалног каузалитета и начулном основу свега што јесте и бива, на тај историјским током идеја описно у литератури делујући начин, остављајући нерешеним како је песник „из свог основног „богомилства“ доспео до познавања становишта „Филона и Оригена, Кабале и предкабалистичког Мерхаба – мистицизма“/шамо, стр. 109/.

Свакако да је питање и нерешиво из тог угла посматрања, али ако се погледа из целисходности каузалитета основне констелације пева, и при томе не потцени образовање које се добија у манастирским школама, онда је блиско могућем решењу да се помисли на она латентна струјања и преносе идеја све до „позних настојања Византије“, како је и сама Аница то сасвим добро увидела и оценила на почетку излагања. Будући да о њима у огледима нема помена, осмелићемо се да укажемо на један њихов ток, који је по истородности осећаја намах препознатљив, а то је православни исихазам. Стара српска књига и умно тиховање имају своју итекако значајну књижевну узајамност која је остала у попудбину потоњим генерацијама. Тај значајан део не може да се држи за пролазну епизоду која би била оквалификована као египтско пресликавање византиског модела и тре-

¹ Сам повесни хоризонт није лако ни разоткрити, ни показати кроз егзистенцијални карактер, али нам се нуди и излаз у посредној димензији којом се баве духовне науке. У то би коначно морала да се убрже и историјско-филолошка истраживања са подручја Источне Европе која би допунила рупе у науци, како је то са одређеним тактом за успостављање пољугане равнотеже препоручио и Ханс-Георг Гадамер: „У оквиру тих датости /истраживачко-географских/, културно јединство западног света формирало се кроз низ покушаја да се оживи античко наслеђе. Пошто су прошли најжешћи налети сеобе народа и пошто је римска црква успела да се наметне као моћна снага реда, историју западног свеата стално су, од каролиншке ренесансе наовамо, пратиле ренесансе германско-романских народа који су следили Римско царство. Тек полако почиње у нашу историјску свест продирати чињеница да је, за источну половину Европе, из Византије потекао сличан традициотворан утицај и да се дубље усвајање те традиције одвијало у сличним ретроспекцијама.“ (Х.Г.Гадамер, *Будућности европских духовних наука*, у књ. „Европско наслеђе“, Бгд., 1999, стр. 26–27) Узимајући у обзир то што барем у начелном ставу Гадамер испољава потребу да до речи дођу и источноевропејци, а с њима да и Словени учествују у размени култура, особеност која се неговала у нашем поднебљу такође је значајна помена и претпоставља радове који су уродили сасвим занимљивим резултатима. То је у сваком случају било немогуће без присуства знакова духа, који су испоњени у истрајности истраживања и држања за одређене теме из теологије и философије као исцрпљиване и усуглашаване са снагом захватања. Науке у школским формама су на овај или онај начин покушале да им измакну смисао позитивистичким приступом и ускрате право

тирала као безначајно спољашње опонашање узора који су дупке испуњени застрањујућим сујеверјем или арогантношћу забрана које огољеним претњима утерују послушност. То је у основи био заиста стваралачки допринос, а по томе у чему се он састојао, осветлила су и повезана проучавања са сажетим и јасним указивањем. Књига је тада била неизоставан и изричит преносник информација и медијум образовања појмова, што ће рећи представљала аутентичну могућност изградње типологије свести као елементарно разабране димензије кретања умности у догађању стварности. Тиме је стигло и да се укаже на велики значај који је књига као сакрална и уметничка предметност имала у формирању српске средњовековне интелигенције, а исихастички елементи и засебне целине у њима довољно су јасно осветљене и наглашене по свом значају.

Исихазам или умно тиховање у божанском призиву и окружју, које је прожело стару српску књигу, сасвим је добро погођен наслов да се изрази основна жеља која резултује из садржајно понуђене аргументације за виши смисао бивствовања. Претпоставка таквог, наизглед недопуштеног сужавања текућег јединства свести у разноврсној културној понуди и историјској разнородности грађе, јесте да се изађе ван вреве свакодневице и јурења по магистралним путевима, сиђе с њих на мање фреквентне стазе ради присећања бивствовања као испуњења потребе за мудрошћу, те прионе на утихли крајолик наизглед мање значајних саобраћајница. У таквом окружењу живели су људи који су укидали унутрашњи дијалог са самим собом који се углавном односио на типове трулежних људских вредновања и окретали кроз успостављање тишине у струјама свести продубљенијим облицима егзистенције. Између осталог, о томе сведочи и литература којом се на научној библиотекарској основи и историјско-књижним осећајем за драгоцености истраживачки посветио др Милорад Лазић (1954–2003). Спис – *Тријаде у заштити свешћенобездомовника* од Григорија Паламе (1296–1359), који је својим идејама ушао у Зборник манастира Дечани /бр. 88 из 1360–1380. године/, поневши и име „Григорије Палама“. Управо овај зборник сматра се најпоузданијим ослонцем за своју тезу да је сасвим присутан и издвојив плодотворан утицај исихазма у српској средњовековној средини, тврдећи да он „...целом својом садржином (представља) материјал који је Палама уз још неколико списа уобличио у Тријаде, па и у том смислу представља један од најважнијих извора за исихастичко поимање теолошког и философског схватања књиге.“ /Милорад Лазић, *Исихазам српске књије*, Београд, 1998, стр. 74/ Средњовековни човек који се упуштао у умно

на таква истраживања. Стога је извесна вирулентност која избија из намера духа или из самог појма логосности *logos*, заправо нешто добродошло, јер нуди прекорачења грубо емпиријских мерила и позитивистичких застраивања. За њега и Гадамер каже: „Појам логоса пре је укупност људских увида наталожених у језику и у језичкој форми преносених с колена на колена, и тај појам логоса јесте оно што потпуно одређује и грчки појам науке. Моћи оправдати, положити рачуна, образложити и доказати – све то садржи се у „логици“ и „дијалектици“ Грка. Ту спада и то да је главни израз за науке који су Грци користили био *mathemata* оно чему се неко може поучавати и што се може научити, а то укључује да при том искуство не би било од помоћи, нити да би било преко потребно. У том погледу математика је за Грке узорна фигура „науке“, и то у смислу који се суштински разликује од улоге коју математика игра за појам науке модерног истраживања природе. Узорност математике у грчком знању подразумева, не на последњем месту, идеал језичког преношења, а на тај начин подразумева и то да су са сазнањем нераздвојно повезане поучљивост и научљивост.“ (Ханс-Георг Гадамер, *Евројско наслеђе, Грађанин два света*, Бгд., 1999, стр. 73) Овај предемпиријски карактер епистема које подразумева хеленско искуство духа, никако није неки надмени презир према емпиријској стварности, него је пре дубинска свест о стварности самог духа или о присутном непознатом свету, који овај тек васпитно подешеним чулима опаљиви можемо да констатујемо и чинимо расположивим за одређене врсте сазнавања. Светлосна природа свести чини живот живим, а сазнања пречишћава до њихових основа или до одређених типологија духовне стварности.

тиховање имао је потребу за улажењем у шире хоризонте сазнавања стварности, а израз те потребе био је аскетизам са центрираном намером кретања ка непознатом. Свакако да данас можемо да наведемо много примера људи који се отуђују од живота да би стекли моћи које би могле још више да удовоље њиховој незајажљивој похлепи, али опет она важи само за свет свакодневице судара острашћености и обична догађања. Мотивацијом отшелништва и трапљења мора да господари љубав (а не нека застрањујуће заслепљена воља за моћима) према самом животу, не би ли се у трагању за његовим исконом превладало и двоглаво поземљарско главињање и застрашујућа усамљеност у којој се у тој ситуацији појединац затекао. Живе мисли у књигама тада су подстрек и подршка, па њихова волуминозност према Паламиним записима, не значи ништа ако не можемо да се упитамо: „... где су у тим књигама правила отшелничког и девственог живота, где је повест о борбама и подвизима која покреће читаоца на подражавање.“ /Св. Гр. Палама, *Тријаге...*, 111/

Свакако да је употреба појма подражавања овде мишљена продуктивно и у крајњој линији повезано са заповестима из светих списа као синтетичко поимање, а не као слепо опонашање и препуштање разноврсним истјазавањима која само сигнализују сензације глади, жеђи, премора или болних трпљења. Утолико је наглашаван значај *εστειησικε* која у трансценденталној аперцепцији категорија кроз рецептивитет утисака и спонтанитет појмова признаје и уметничко владање према самој природи, с обзиром на то колико смо у погледу крајње сврхе свих ствари, оспособљени да сагледавамо њено суштаство које од почетка воли да се крије, или кроз сопствену љубав у истоме са оном љубављу којом она у себи љуби оно скривено (Хераклит)², мењамо квалитет својих перцептивних захвата и категорије које формирамо доводимо до дифузности и флуидности. За све што ради, а поготово за ово, човеку је потребно да поседује неутаживу радозналост и петљу (тако значење синтагме жволети животж није добро директно повезивати са страхом од смрти), јер све указује на то да без таквог енергетског расположења шифра укључивања остаје непозната. У истицању примата богочовечанске светлости која се у непрозирној антропологији налази негде око физичког пупка, Палама од оног који би то хтео да провери захтева беспрекорност побожног живота и смештање у интелектуалну утихлост **христологије светлости** која се појавила из

² Овај Хераклитов фрагмент у коме су у непосредну везу доведени појам природе и љубави, обично се преводио са 'природа воли да се скрива', а због медијалног инфинитива ствар би боље било превести са наглашеним повратним дејством – „природа љуби оно у себи скривено“, тј. крајња генеза ствари обично остаје скривена (фр. В.123). Почетак бивствујућих ствари, колико год се загледао и расветљавао остаје скривен ударајући белег порекла. Живо, мртво и генеза стварности тако не подлежу уобичајеним замислима о тим стварима, већ сходно Хераклитовим увидима (фр. В76): „Ватра живи смрћу земље, ваздух живи смрћу ватре, вода живи смрћу ваздуха, земља живи смрћу воде. Дакле: смрт земље роди воду, смрт воде роди ваздух, смрт ваздуха роди ватру, и обратно.“ Живети смрћу то је очигледно нешто што спада у разоткривање оног дела природе који воли да се скрива, који спада у генезу ствари што обично остаје застрта. Фрагмент 16 пита непосредно – „како би се човек могао сакрити пред оним што никада не залази?!“, а део одговора налази се у уверењу које констатује (фр.В66): „Јер све ће ватра, кад дође, шчепати и осудити.“ Очигледно је из овога да Хераклитово казивање о природи има онтолошки ранг, везан за логику бивствовања као сабраности на исконски огањ, а који је опет нешто као дубински свестан, свелосно-топлински енергетски склоп, који премда свему живом омогућава да живи обично није приметан, те онтички свесно повезан за појаве у видљивој природи и ансамбле друштвених односа. Његово поверење у људске сазнајне моћи и иначе је минимално јер држи да у област мњења спадају сазнања која најпоузданији човек стиче и поседује, да људска природа и нема сазнања док божанска има; за нагађања тврди – то је падавица, па ипак већина божанских ствари измиче сазнању због неверовања да то можемо сазнати: „Ако се човек не нада, неће наћи ненадано, јер је оно неналажљиво и нейрисијуачно.“ (фр. В18). Одређена вера или намера сазнавања тако је претпостављени улог или духовна инвестиција која подразумева превазилажење стања егоистичке

Господа на гори Тавор, са чијим се јачањем стиче снага да се човек удаљи од још горег пута који од њега чини горопадно чудовиште.

Човекова природа сама по себи није бедна и безвредна, али мало грамзиво чудовиште испуњено слепилом страсти постаје када подилази мрачној страни свог бића и окрене се од светлосне основе на којој заправо и почива. Када се божанска светлосна основа злоупотребљава у учини безначајном, и наступи окретање огољеном хедонистичком сензибилитету, услеђује срозавање које такву индивидуу облепљену охолешћу и затворену у егоизам подјармљује приморавњем на грамзивост и извештачена понашања као са неким уграђеним спољашњим инсталацијама, чинећи ионако сићушно биће у бесконачном мору свести још патуђастијим. Један од валидних начина да се човек оплемени и етосно-онтолошки уздигне, јесте и образовање које може да утиче на мењање типологије његове свести о стварности. Поглавље књиге насловљено – *Ушлицај књије на формирање српске средњовековне интелигенције*, посвећено је испитивању у којој мери је на тај процес могла да утиче литература оног времена, са закључком и где је место да се на такво питање добије меродаван одговор: „Дакле, изворе сазнања учених Срба треба тражити у укупној продукцији српске, бугарске и грчке књиге.“ С обзиром на овај методолошки постулат који није тек залудно ширење теме на оно што тој теми на први поглед не би припадало јер се задира у културну баштину других и другачијих, одмах се разоткрива као привид када се покаже сам материјал којим се располаже. Да то није само лепа жеља или прекомерно истицање, сведоче и следеће констатације аутора: „...књижни потенцијал врхунског српског интелектуалца периода 1371–1459. године, био је за средњовековне прилике огроман, ако се зна да је само на простору бивше Југославије сачувано око 3000 кодекса целокупног фонда средњовековне књиге, а да се у библиотекама Грчке, бившег СССР-а, Бугарске и других земаља налази скоро исто толико књига.“ (*Иамо*, стр. 109) Не добија се овим утисак никакве националистичке нарцисоидности, профињено и са стилем уме да покаже да зна како никакав патриотизам, сем лажни, не може да замени религиозно јединство и солидарност, а поготово не може да га изједначи са националним партикуларизмом.

Захваљујући еросу који је нагонио на истраживања постао је прегледан комплекс разасутих списа по фондовима старе и ретке српске књиге, будући да је близак

самоважности коју подразумева обична људска свест и поклањање пажње логици бивствовања која влада у свему што јесте или у природи. Из Хераклитовог онтолошког увида у логику бивствовања као исконски огањ из онога што јесте, следи и начелно висок критеријум сазнавања и компетенција епистемолошког карактера поимања (логике ватре или дубинске свести) истине као свему заједничке, а не из неке посебне памети. Истина је нешто непосредно сазнајно извесно, па услед тога: „Са оним са чиме су у сталном и непресталном општењу, наиме са истином, са тиме се разилазе, и оно са чиме се сваки дан сударају чини им се туђе.“ (фр.В72) Још јачи тон налазимо у изреци која је сврстана под редни број 17.: „Светина не схвата ствари са којима се судара нити их разуме кад стекне знање о њима, него то себи уображава“. Очито да изврстан природни елитизам избија из оваквог Хераклитовог схватања, али је важно да се уочи како он није социјалног типа и не подразумева сегрегацију. Уздизање сазнања до перцептивних моћи свести која је у стању да зађе у дубину, подразумева комплетно поклањање пажње логици бивствовања у природном склопу стварности, па успевање у томе значи и сагласне промене понашања и ћуди. Важи и то да (фр.В21): „*Што будни љедомо јесће смрћ, а што у сну јесће живиш*“, са чиме сан добија на сазнајном дигнитету јер се у њему очитује други тип будности или обраћање пажње на прави живот повезан са енергетским светлосним влакнима знања оног бити напросто. О томе да то човек може, те да му је такав тип непосредне спознаје могућ, сведочанство се налази у фрагменту бр. 26: „Ноћу, кад му се угаси очњи вид, човек ипак додирује светлост. Иако жив додирује он у сну мртваца, будан – додирује спаваца.“ Када се догоди то паљење или додир са светлошћу човек је будан и располаже са неким немим знањем којим зна за спавајуће, живе и мртве, јер се те димензије другачијих енергетских поља које је премештање пажње запалило, сасвим другачије и виде.

додир са њима допустио и обимно ивођен теренски рад, којим је остваривао увиде у наше књижно благо и прибављао материјал за веродостојно писање о том сегменту културне историје. Његово писање тако има ону снагу убедљивости коју може да издржи само пажљиво сабрана енергија и самопоуздање црпљено из дубоког упознавања предмета. Стога он суверено пише: „У разним збиркама на простору бивше Југославије за период од 1371–1459. године постоји око 213 кодекса, а добар део припада и бившем фонду Народне библиотеке у Београду, који је изгорео за време немачког бомбардовања 1941. године. Фонд збирке манастира Хиландара на Светој Гори броји око 40 зборника, чију смо структуру узели у обзир у егзактном делу овог нашег рада. Реч је заправо о динамичкој страни ове највеће збирке српских средњовековних кодекса, што даје врло репрезентативну слику интелектуалног профила оних који су те кодексе отварали и читали.“ (шамо, стр. 109) Свакако да би такав обим старих књига многе библиотеке пожелеле да могу да имају и данас, не само због стравичне социјално-економске кризе која је, може се метафорично рећи, срушила небо мад главама народа бивше Југославије, а нама данас у Србији књиге учинила онолико приступачним, колико је то била, рецимо, пре изградње шећерана за обимнију производњу, намирница шећер. У бављењу средњовековним стварима прави материјал или грађа су идеје у својим преносима, заступањима, стављањима на страну и усвајањима, а још од Платона наовамо идејни план је био итекако кључан.

Усклађујући и повезујући разне изворе, према структурној садржини, саставу променљивости и елементу зборничког карактера монашко-подвижничке литературе пронашао, да већ у првој половини XIV века постоје оригинални састави под непосредним утицајем динамизоване исихастичке оријентације, записујући; „Реч је о трима књигама из рукописних збирки бивше Југославије и четири из манастира Хиландара: *Исак Сирин*, 1380/95, 372 л., Дечани 76; *Златоуст*, 1370/85., 420 л., САНУ 62; *Дорошеј*, 1370/80, 295 л. Дечани 80; Хиландар 390; *Златоуст* *Посни Монаха Дамјана*, трећа четвртина XIV в. 1+356+1 л.; Хиландар 399 *Зборник*, последња четвртина XIV в. 188 л.; Хиландар 457 *Зборник*, последња четвртина XIV в. 139 л.; Хиландар 476 *Зборник*, последња четвртина XIV в. 401+1 л.“ (шамо, стр. 174–175) Подробни опис заиста импозантног низа примена исихастичког учења о присуствовању и уделу Божијих тзв. „нстворених енергија“ са којима је општење обичном чулношћу искључено, те до којих се долази подвижничким методама дисциплиновања воље и ума, заузима велики простор у самом раду, о чему читалац може да се осведочи препуштајући се расветљавањима аутора која ће га обавештавати и уводити у саму ствар једноставним, јасним и сажетим стилем излагања. Како је Милораду Лазићу веома стало да издвоји и у први план изнесе управо те елементе из укупне богословске заоставштине књижног културног блага нашег народа, те да обрати посебну пажњу на интензиван утицај исихастичких струјања, он тиме доноси и садржајну новину која мења потцењивачке ставове историчара попут Оболенског, који су држали да је то тек пуко копирање узора и готово механичко опонашање без већег значаја по историју књиге и културе, истичући чак и развијен укус или завидан естетски ниво односа: „У српском Зборнику из 1365/75. године, (НБС 26) од л. 281–290, налази се, ако се може рећи, исихастички образац литургијске реторике (хомилитике), састав под насловом Св. Григорија Паламе слово на Успење Пресвете Богородице. Овом приликом немогуће је навести све оне значајне и бројне хомилитичке зборнике који су утицали на развој реторичких схватања код Срба, а свакако да су нашле одјека код

домаћих оригиналних писаца и песника, јер и житија су компонована у многим својим елементима на основу византијске реторичке прозе. Такође, то се односи и на реторичке утицаје на домаћу литургијску химнографију, где су Теодосијеве службе, на пример, преп. Симеону и св. Сави, као и Цамблакова св. Стефану Дечанском ушле у садржину веома бројних преписа Празничног минеја. Проблем човека или православна антропологија у описима претеча исихазма и исихаста, чија су важна дела ушла у састав српске преводне књижевности и теолошке мисли, био је евидентан, али неиздиференциран, што је у духу средњовековног схватања вере. Заправо, овај сегмент интелектуалних схватања на заласку српске средњовековне државе морао је имати велику важност, знајући да је византијско хришћанство питање човека постављало у средиште своје мисли.“, сматра да се то догађа већ код претеча исихазма /код пс. Дионисија Ареопажита, Максима Исповедника, Симеона Новог Богослова/, а да преводиоци и преписивачи Инок Исаија цара Душана, Инок из Далше деспота Стефана Лазаревића, састављач *Горичкој зборника* Никон Јерусалимац за Јелену Балшић /1435–1443/ са епистоларним прилозима рефлексивне стилистике чак и поетске природе (рецимо: “Повест о јерусалимским црквама и местима у пустињи“, „Увод у поимање васељене“, “Земља виси сред небесне провалије“ л.262–265), радо уврштавају тада савремене теолошке писце Јована Дамаскина, Стефана Тивејског, Климента и Теофилакта Охридског, Григорија Синаита итд. Тако је Милорад Лазић дошао до закључка да је заједно са претечама и актуелним исихастама дошло до сазревања атмосфере која је поговорила и нашим наведеним ауторима да се кроз рецепцију овог покрета у српском друштву подувате и сами посла продукције књига. Тако он констатује: „Преводом 1371. године Ареопажитског корпуса (*Corpus Areopagiticum*) од стране српског теолога и преводиоца инока Исаије, наша култура је добила књигу која је потенцијално утицала на многе аспекте црквеног, државног и друштвеног живота, као и на естетичке вредности уметности на заласку српске средњовековне државе...Наиме, превод Ареопажитског корпуса уз, до данас најпоузданији запис инока Исаије о Маричкој бици, представљају свест једног друштва о историјском задатку на вршењу културне и духовне мисије, у циљу њеног спасавања, очувањем и стварањем највиших културних вредности.“ (*Шамо*, стр. 235) Аутор посебно издваја изузетну стваралачку појаву Никона Јерусалимца /*Зборник* (Савина 21) – Шестодневник Никона Јерусалимца из 1440. г./, јер је кроз њега проговорила потреба једне епохе винувши се до тематске универзалности и достојне апстрактности, са чиме је уз несамериве преводилачке заслуге и записе инока Исаије, савијен онај креативни лук православно-словенских исихастичких зборника.

Садржина идеје да се Бог не сазнаје чисто интелектуалним процесом /сем, ако иза тога не стоји фундаменталистичка вера о свемоћи неке власти самоузрочности попут армираним бетоном рационалне тврдоглавости оклопљеног егоитета, острашћеног према свему што га иоле доводи у питање/, већ да се тим процесом сасвим добро може садејствовати у преображавању нествореном божанском светлошћу која физиолошки столује око човековог физичког пупка, заслужује свеобхватније студије и практичко-философске разраде, које би уздигле филозофију обогаћујући и теологију и науку, али и антрополошку литературу уопште. За то му је важан путоказ и једно место из опуса самог родоначелника исихазма, Григорија Паламе: „...доброта није у природи знања самом по себи, него у људским **намерама**, са којима се и знање помера у другу страну. Из тог је разлога

назвао истовремено добрим и злим навике и надареност у многоговорљивим исказима, снагу красноречивости, знање историје, откривање тајни природе, многе методе принципа логике, сложена расуђивања науке, многобројне процене нематеријалних фигура – не само што је све то колебљиво у зависности од мишљења и подложно лаким изменама, него и зато што су те дисциплине корисне за изоштравање душевног ока...“ То што св. Палама истиче намере као пресудне, као свој основ нашла би и свака виша разборитост. Не мали број списа нашао се трагајући за исихастичком литературом, упорним ишчитавањем дебелих прашњавих кодекса, да би се успоставила колико-толико поуздана индексација, из које би се квантитативности дала ишчитати и заступљеност таквог материјала на нашем ондашњем језику, тј. показала и на тај начин снага утицаја која отада не јеђава ни до дана данашњег (многи уметници и научници Запада, када су чули за ово учење итекако су пожелели да се са њиме ближе упознају – многи љубитељи религиозне слободе који не зазиру од дисциплине исихазам спомињу са одушевљењем, споменимо само Селинцеров *Френи* и *Зуи*, Јонескове *Дневнике* или честе реминисценције у делу Семјуела Бекета).

Попис зборника непостојаног карактера у којима се такође налазе елементи исихастичких идеја за овај период је већи, а преглед зборника непостојаног састава у збиркама бивше Југославије; *Зборник*, 1360/70, 462 л, Дечани 75 (ред. бр. 261); *Зборник*, 1360/70, 201 л, Дечани 103 (р. б. 262); *Зборник*, 1365/75, 368 л, НБС 26 (р. б. 264); *Зборник*, 1370/80, 260 л, Пећ 83 (р. б. 266); *Зборник*, 1390/1400, 322 л, УБ Ђоровић 28 (р. б. 268); *Зборник* (одломак), последња четвртина XIV века, 8 л, НБС 8 (р. б. 273); *Зборник*, крај XIV века, 294 л, Савина 23 (р. б. 278); *Зборник*, трећа четвртина XIV в. 160 л, Пећ 92 (р. б. 271); *Зборник*, крај XIV в. 249 л, Пећ 90 (р. б. 277); *Зборник њолемичких састава*, крај XIV в. 56 л, НБС 11 (р. б. 402); *Зборник жиџија*, 1370/75, 326 л, НБС 17 (р. б. 367); *Зборник њолемичких састава*, („Главизни о Латинах“), крај XIV – почетак XV в. Око 366 л, Пљевља 41 (р. б. 403); *Зборник* („Извод из Патерика синајског и римског, питања и одговори Атанасија Синајског и др.“), XIV в. НББ 71 (р. б. Р 108); *Зборник*, XIV в. НББ 104 (Р 109); *Зборник*, („Житија и слова“), XIV в. НББ 637 (Р 112); *Јефрем Сириј* (одломци), XIV–XV в. НББ 731 (Р 196); *Зборник*, („Пљеваљски зборник“) последња четвртина XIV в. 82 л, Пљевља 73 (р. б. 274); У збирци манастира Хиландара постоје следећи кодекси: Хиландар 456 *Зборник*, крај XIV в. 314 л; Хил. 640 *Зборник*, друга половина XIV в. 121 л; Хил. 476 *Зборник*, последња четвртина XIV в. 2+426 л.

Текстуални карактер књиге зборника из друге половине XIV века дат је у описима који су сачињени било у богатим београдским збиркама, Манастиру Дечани, Пећкој патријаршији, или пак они који су остали неприступачни такође бивају навођени према упоредним анализама извршених описа; наши описи послужили су нам само као материјал за одговарајуће анализе и евентуална синтетичка закључивања о самим кодексима, тако да ћемо их користити као неопходни увид у структуру књижевног и историјско-теолошког текстуалног садржаја. Сумарно је описан садржај кодекса *Григорије Палама* из 1360/80 г., као тврд текст са темом из пневматологије или о исхођењу Светог Духа у полемици са „Латинима“ и синтетизацијом учења о Светој Тројици, те са заступљеним материјалом спора са формално-конзервативним ставовима Варлаама и Акидина, па држи да, будући да је настао готово непосредно након избијања спора, представља „идеолошки /догматско-полемички/ извор првог реда који је полазна основа развојног лука српске књиге покренуте византијским исихазмом.“ (*Итам*, стр. 183) Други велики

представник исихазма Григорије Синаит прошао је некако повољније у *Зборнику* из 1360/70. године /л. 368–385 насловљен је *Поуке Григорија Синаита о њослушању, сѣрасѣима, добродетелѣима, о безмолвију у акросѣиху!*, те његова искуства умног тиховања и карактеру благодати које подразумева /л. 385–401/. И у кодексу *Доросѣј* из 1370/80 Дечани 80, где уз поуке о безмолвију и молитви следује од листине 134 спис *Григорија Синаита казивање мало о безмолвију у 12 љава*.

Ако ове податке примимо к знању и сажмемо, укратко би се могло рећи да се средином четрнаестог века на заласку византијске философије распространио покрет исихазма који је духовно предводио богословећи подвижник Григорије Палама (1296–1359). Главни саджај човековог живота у његовом учењу је виђен као сазнавање Бога које се у овом животу може достићи путем бескрајне молитве и ђутања. Циљ је био приспевање у виђење божанског светла или умне светлосне енергије која исијава из Божијег бића слично /Фаранском/ светлу које је исијавало на Таворској гори у часу Божијег преображења /*Матѣј* 17, 1–13; *Марко* 9, 2–13; *Лука* 9, 28–30; *Дела ай.* 9,3/. Издижући се изнад свега створеног, човеков ум се током узлазног кретања према извору нествореног од тог сјаја и светла преображава у духовно чувство, а ово чувство у божанску светлост и облагодатањено блистање. Кападокијски оци су сматрали да Бог Син и Свети Дух такође поседују несаопштиво суштатство Бога Оца. И Григорије Палама сматра дозвољеним да се Бог Син и Свети Дух назову ипостазним /личносним/ енергијама Оца, не прихватајући аргументацију Варлаама из Калабрије и Акидина који интрепретативним обрасцем платоничких рационализација природе сасвим одвајају Творца и творевину. Могло би се рећи да је то један схоластицизовани платонизам у дијаспори са својим зачетником који је истцао ерос истраживања у теорији идеја и истрајност на намери присећања душевношћу првобитног светла. Ова варлаамска разумом достигнута интерпретација структура ствари у лику теолошког рационализма не би прошла ни код наведених теолошких мислилаца Запада, јер је у очигледном дефициту акта веровања по питању карактера божијег присуства. Као да се у овом спору рационалних хуманиста са исихастима директно показало да Платонова теорија идеја која подразумева присуство присутног у двоструком кретању појаве, овде животно читовано показало свој тужни смер инаугурације негативизма наметања наводне концептуалистичке премоћи; па очито иде техничком линијом заборавља бивствовања на коју је са онолико обазривости указивао и кроз припремљена читовања скривена у суштини метафизике разоткривао Хајдегер. Енергија не уводи у суштатство и јединство бивствовања никакво раздвајање или цепање /њу догматичари сматрају добротом, а мистици љубављу/, будући да суштатство само по себи остаје носилац енергија, а енергија полазећи од ствари опет не може да пређе у твар јер је у јединству са Богом. Божије име тако не припада само суштини него и његовим енергијама или својствима као доброта, благодат, премудрост, светлост, промисао, блиставост, љубав итд. Уздизање ка Богу и освећивање (озаривање) његовим светлом могуће је због тога што васцела твар настаје да се приближи богу, па Његова енергија саопштена човеку постаје на основу боговиделачког налога и својство самог човека: „Да стекнемо Бога у себи, да се са Богом начисто сродимо, те да се помешамо са најчистијом светлошћу“ /св. Г. Палама, *У одбрану исихаста*, 1,3,42/. Тако је по причешћу и помоћу Божије милости човеку доступно обожење као степенувана величина сличности Богу, што не значи интензивну истоветност суштине, већ да је по смислу могуће тек енергетско поистовећивање човека с Богом, будући да је човеков дух ерос ума према

божанском логосу. Рационалистичка теологија дуалистичког смера подвајања материјалног и духовног или интелектуалног принципа, тражила је излазак ума из „онечишћавајућег тела“ да би се доспело до повољног духовног стања, док дубинска физиологија молитве исихаста захтева превазилажење илузорности таквог дуализма ослонцем на реалност присуства Божијих енергија и улазак ума још дубље у тело, његово сабирање и склупчавање у његовој психосоматској целовитости, јер се уздизање остварује тек снажним покретом и духовних и телесних сила човека као заокружене личности. /св. Г. Палама, *У одбрану исихаста*, 1,2,2/ Бог се схвата дисањем и срцем, а ум се своди на груди и упија дословно срцем, где се прикупља горући пламен молитве који преображава ум и сва природа човека у духовно чуло тачке стапања са Богом беспочетно и бескрајно. Бог је отуд бескрајни беспочетни искон који се симболички манифестује у својим енергијама и именима, док за варлаамске хуманисте и пороње рационалне теологе ренесанса бива принципијелан само апстрактни појам Бога, док његове манифестације у творевини и само име Божије више није Бог већ рационализам конструкције тварног начела: „То се и догодило код Варлаама, да је Бог као самосталан предмет и суштество остао сам по себи у виду апсолутне несазнатљивости, а енергије у виду њиховог познавања и рашчлањености, доспеле су до потпуне одвојености од Бога и сматране су тварним. Тиме је одједном покопана и хришћанска трансцендентност Бога, тј. Његова нетварност, и платонско неразликовање тварног и нетварног у мистичком искуству. Стога је било сасвим разумљиво и основано разјаривање варлаамита против свих практика свештене исихије са њеним апсолутно разговетним разликовањем човека и богочовека, обреда и тајне, с њеном мистичном техником самоиспитивања, самоподстцања, исповеди, дисајних и срдачних осећања...Варлаамски дуализам с јачањем рационализма, постаје *картезијанство* и *оказионализам*, при јачању субјективизма (који не може да не јача, јер Бог је – несазнатљива „ствар-у-себи“, а оно што се да сазнати ствара субјект) – *кантијанство*, а при слабењу осећаја за трансцендентно (а њега не може да не буде јер је од самог почетка оно најважније проглашено несазнатљивим) – *позитивизам*; итд. итд. Речју, ако је Таворско Светло неодољиво од суштества Божијег и по томе сам Бог (мада Бог Сам није светлост) – тада је православље спасено, или ако је Светло одељиво од суштества Божијег и по томе је твар – тада почињу апокалиптички грчеви ренесансног Запада (Алексеј Феодорович Лосев, *Очерки античног символизма и мифологије*, Москва, 1993., стр. 872–873.)

Далеко занимљивија су сва навођена претресања и разабрања идеја Његошеве философије, јер су те идеје живе и од замисли Живог Бога који је Пут и Светло, од овог етичког скандала, који затим у петрификованим формама рационализације форми виђења стварности значи и то да би тај првобитни принцип могао да буде надокнађен квантитетом разубуђених регионалних, од којих би опет сваки за себе чинио општи и тако се бавио својом слободом као степеном премештавања на рачун друге општости са којом би се проширивао, заиста су менталне адске муке које је Његош одлично описао. Ова владавина тзв. „универализације периферије“ као нововековни појам јаства које хиперболичном сумњом све друго показује као привид сем себе самог, модерно речено воља за моћ, као да је Аници у овом контексту измакла. Уосталом, да је ствар стајала другачије, могуће је поставити питање, да ли би и сам њен живот изгледао другачије, поготово с обзиром на очајничке кораке које је предузела на самом његовом крају. Самој крајњој тачки

живљења као да је измакнут ослонац, а то измицање изгледа да се коренило у есхатолошкој равни, која је остала страна и непрозирна.

Стога ваља начинити корак даље и истаћи како сам спев Владике Рада иде ка извођењу на видело оног невидљивог, да би се одатле отворио узвишенији хоризонт и бацило снажније светло на најприсутније бивствујуће или првобитни натчулни основ природе који она у себи носи. Стога је дужност песника и мислилаца да осветле начине за тај удостојавајући човека врлински препород, који је објавом рођења Бога у природи и повести, светописамска порука јеванђеља унела у каузалитет рефлектовања о природи и смислу историје, као питање крајње свхе свега што јесте и бива. Код песника нашег пева то је изазвало потребу за испољавањем тријумфалног расположења које се не може пренебрећи, будући да се не само код нас, него и иначе тешко налазе стихови који би се могли упоредити са узвишеном уметничком тананашћу и ослобођенијом идејном основом Божијег прослављања, када пева:

„О преблаг, тихи учитељу,
слатка ли је света бистра вода,
с источника твога бесмртнога!
О твога су св'етлога погледа
Уплашене мраке ишчезнуле,
Од твога су хода свештенога
Богохулни срушени олтари;
Воскресењем смрт си поразио,
Небо твојом хвалом одјекује,
Земља слави свога спаситеља!“
//Л.м. VI, 271–281/

Мр **Александар М. Петровић**, библиотекар Одељења за каталожку предметну и децималну обраду библиотечког материјала у Библиотеци Матице српске у Новом Саду.

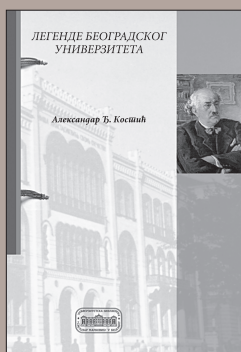
Рођен 1958. г. у Ђакову. Дипломирао „чисту филозофију“ и класичне науке у Загребу 1982. године. Постдипломске студије филозофије завршио на Универзитету у Новом Саду одбранивши 1998. године магистарски рад са темом *Хејел и њајлонска дијалектика*.

Учествовао на више научних скупова.

Члан научног друштва „Матице српске“, „Центра за митолошка истраживања Србије“, „Филозофског друштва Србије“, „Књижевног друштва Стражилово“ и „Института за истраживање словенских цивилизација“.

Приказе значајних књига, преводе и самосталне радове, углавном везане уз област филозофије објављује у часописима „Поља“, „Дело“, „Летопис МС“, „Градина“, „Домети“, „Градац“, „Зборник МС за књ. и језик“, „Књижевност и Браничево“...

Главна дела: *Крајшка археографија Срба*: Срби према списима старих повесница, *Исјисни наслеђа*; археографија предантичког и античког искуства духа у савременој хуманистичкој науци и књижевности од српских старинаца и њихових потомака, *Филозофска размашрања о њемељима њовести мишљења*: Почетак и мишљење безусловног у настајању европске мисли.

Изложба

Александар Ђ. Костић

27.11–22.12.2003.

Изложбу је отворио проф. др Жарко Спасић, проректор Универзитета у Београду. На отварању изложбе говорили су: проф. др Рубен Хан, продекан Медицинског факултета и др Стела Филипи Матутиновић, в.д. управник Универзитетске библиотеке.

Кашалої

Легенде Београдског универзитета : Александар Ђ. Костић : каталог изложбе / (аутори изложбе и каталога Марија Вранић Игњачевић, Драгана Бесара, Дубравка Милошевић). - Београд : Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2003. – 48 стр. : илустр.

Материјал за изложбу и Каталог (публикације, документи, рукописи, писма, фотографије):
- фонд Универзитетске библиотеке
- приватна збирка Војислава Костића.

Програм предавања

Медицински рад А.Ђ. Костића

(27. 11. 2003.)

Весна Лачковић, Миодраг Одавић, Зоран Ракић

Ванмедицински рад А.Ђ. Костића

(4. 12. 2003.)

Василије Калезић, Миланка Тодић, Снежана Николајевић, Марко Поповић

Концерт Александра Ђ. Костића

(11. 12. 2003.)

филм Војислава Костића.

После приказивања филма говорио је Томица Милосављевић.

АЛЕКСАНДАР Ђ.
КОСТИЋ

Овлашан поглед на укупан живот и дело професора Александра Ђ. Костића наводи на мисао да би чак и део његовог укупног рада, насумице изабран, пружао довољан разлог да се он уврсти у плејаду изузетних, међу оне који заслужују статус *лејенде* Београдског универзитета. Иза свега чега се латио да ради – а лепеза његових делатности готово је застрашујуће широка, као темељна, полазна вредност, стајали су људски интегритет и достојанство, ретки и помало заборављени квалитети. Управо због тога, педагошки рад професора Костића можемо схватити и посматрати у ужем, али и у ширем смислу. Био је изваредан професор чији је траг у историји Медицинског факултета неизбрисив: аутор кључних уџбеника из хистологије и ембриологије, оснивач Хистолошког института, пионир у области којој је дао научну валидност као што је сексологија, творац капиталног медицинског речника.

Истовремено, личним опредељењима и животним ставом „учио“ је свакога ко је спреман да научи, како треба живети и како се треба држати и у најсмутнијим временима.

Ратник, Солунац, два пута је напуштао заветрину коју су му пружале студије медицине у Француској да би учествовао у одбрани отаџбине. Као већ афирмисани професор, декан Медицинског факултета у више мандата, доживео је сурове, потпуно огољене политичке нападе и прогоне, најпре од стране фашистичког режима, а потом, ништа наивније, од комунистичког. Никада не пристајући на изневеравање властитих начела и не правећи кукавичке компромисе са собом и другима, Александар Ђ. Костић је поднео свој усуд онако, како само прави носилац Легије части, какав је он био, то може да учини. Најзад, личним примером је показао како је и емоционалну сферу могуће неговати без обзира на ширину професионалног рада, и како само потпун живот, испуњен истинском љубављу може да помогне да се несреће и губици које живот доноси поднесу.

Снага духа и креативни импулс у животу Александра Ђ. Костића омогућили су му да, чак и у најнеповољнијим околностима, налази начин да открива и ствара. Зато се, поред медицинског рада, посвећивао и другим активностима које је захваљујући стваралачкој страсти, уздигао до професионалног нивоа: фотографија, књижевност, језик, музика и археологија можда су биле и његове „љубави“, али је он у њима оставио трагове којих се ни потпуни посвећеници у тим областима не би постидели.

У овом Зборнику, свако излагање о професору Костићу бави се по једним од сегмената његовог дела. Излагања су подељена у две велике целине: медицински и ванмедицински рад А. Ђ. Костића. О примарној делатности овог ствараоца – хистологији, говорила је проф. др Весна Лачковић, док су о другим, али не мање

важним говорили проф. др Миодраг Одавић – о терминологији, и др Зоран Ракић – о сексологији.

Излагања о ванмедицинском раду, иако су сасвим разнородна, складно су се уклапала, употпуњавајући фасцинантну слику о професору Костићу. О књижевном раду говорио је др Василије Калезић, о раду на фотографији и филму говорила је проф. др Миланка Тодић, о музичкој делатности проф. др Снежана Николајевић, а о археологији др Марко Поповић.

Треће и последње вечери, кроз филм Војислава Вокија Костића *Концерти Александра Ђ. Костића* могла се сагледати богата палета интелектуалних домета ове вансеријске личности али и све страшне околности и политички притисци којима је био немилосрдно изложен. Његово дело ничим није умањено, али је његов људски лик постао драгоцен узор.

МЕДИЦИНСКИ РАД
АЛЕКСАНДРА Ђ. КОСТИЋА
27. 11. 2003.

ВЕСНА ЛАЧКОВИЋ

Александар Ђ. Костић – Оснивање и рад Медицинској факултета и развој хистологије и ембриологије

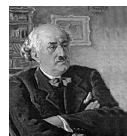
Поштоване колеге, драги и уважени гости,

Задовољство ми је и част што сам позвана да учествујем у циклусу предавања *Лекције Београдској универзитету* и да говорим о великану европске и српске медицине, проф. др Александру Костићу. Професор А. Костић је био великан у свему: један од утемељивача Медицинског факултета, оснивач Института за хистологију и ембриологију и његов вишедеценијски управник; носилац француског ордена Легије части, човек високог медицинског и општег образовања, научник огромног ентузијазма, неуморни здравствени просветитељ, велики партиота и хуманиста, учитељ бројних генерација. Дугујем му и личну захвалност јер је мој професионални живот започео и траје на Институту за хистологију и ембриологију подигнутом на великој традицији европске културе и цивилизације. Изражавам захвалност и организаторима овог циклуса који су показали како се славе и поштују своји великани.

Тешко је сеобухватно представити огромно стваралачко дело професора А. Костића, а не остати дужан пред тим великим делом. Оно заслужује обимну и исцрпну монографију. У најсажетијем облику, не претендујући на комплетност опуса, стваралачко дело професора А. Костића обухвата неколико нераскидивих целина које се у првом реду односе на оснивање Института за хистологију и ембриологију и организовање наставе на њему, затим изградњу саме зграде Института и његово опремање, организовање научног рада на Институту и формирање Фотофилмског завода. Упоредо са овим активностима одвијао се неуморни и непрекидни рад професора А. Костића на другим пољима, као што су медицинска терминологија, сексологија, уредништва у енциклопедијама, књигама и часописима, археологија, музика и фотографија. О овим делатностима професора А. Костића биће посебно говора.

Међу челницима незаборавне и заслужне, пионирске генерације професора који су уз велике напоре основали Медицински факултет у Београду професор А. Костић представља несумњиво јединствену и непоновљиву фигуру. Непосредно по завршетку студија медицине у Стразбуру, које је прекидао више пута да би учествовао у ослободилачким ратовима своје земље, у тренутку када после веома успешно одбрањене докторске дисертације ради као асистент код једног од највећих људи светске науке, чувеног хистолога професора Пола Буена, и стиче своју прву научну репутацију, двадесетосмогодишњи Александар Костић прихвата позив оснивача Медицинског факултета, професора Војислава Суботића, да се врати у Београд и на себе преузме тешки терет **оснивања Института за хистологију и ембриологију**.

Стеавши велики углед и симпатије код професора Буена, било му је омогућено да направи колекцију од три хиљаде хистолошких препарата које заједно са бре-

меном литературе доноси са собом у Београд јануара 1922. године у врло скромном пртљагу. Имавши само празну собу, а затим сто и столицу у војној болници, професор А. Костић спрема приступно предавање које држи на дан свога рођења, 6. марта 1922. године. Тражећи симболику у томе овај датум се може сматрати рођенданом наше хистологије, јер управо од тада почиње њено укупно настајање.

У крајње импровизованим условима, у војној болници, затим на Филозофском факултету, а на крају у Школи за нудиље, професор А. Костић уз огромно залагање, енергију и знање успева да организује теоријску и практичну наставу, да формира лабораторије, библиотеку и оснива Фотографско одељење. Уз све ове напоре он пише уџбенике, снима микрофотографије и издаје „Хистолошки атлас“, не прекидајући са научним радом. Истовремено професор А. Костић учествује у прављењу планова за **нову зграду Хистолошког и Физиолошког института**. Уз савете архитеката израђује нацрте за организацију Института, помно прати и надгледа изградњу, учествујући у свим њеним фазама. Под његовим надзором 1927. године зграда бива завршена блистајући у свој својој лепоти. Било је то једно од најлепших здања на југоистоку Европе.

По угледу на савремене европске институте Хистолошки институт је имао велику и врло опремљену вежбаоницу коју је професор назвао „Пол Буен“ као успомену на свог учитеља и великог научника, са којим је био и велики пријатељ. Вежбаоница је имала 90 микроскопа и колецију препарата за сваког студента, неколико лабораторија, библиотеку, читаоницу за студенте, просторију за термилошки семинар, музеј ембриологије, фотофилмско одељење, а у централном делу зграде веома леп, простран и савремено опремљен амфитеатар. И данас је Хистолошки институт смештен у згради која је подигнута захваљујући огромном и упорном залагању професора Костића.

Период од завршетка изградње Института до 6. априла 1941. године када је у бомбардовању Београда зграда била тешко оштећена, представља златно доба за развој хистологије и ембриологије у нашој земљи, а истовремено и најлепши и најпродуктивнији период живота професора А. Костића. Ратне и послератне године његовог живота биле су испуњене многим тешким тренуцима. После рата професор А. Костић наставља да ради са истим жаром уз обнављање оштећеног Института, али се његова успешна наставничка и научна каријера вољом власти, а на штету студената, факултета и науке, грубо прекида 1952. године.

Професор А. Костић је највећи део свог времена и стваралачке енергије посветио свим видовима **наставне делатности**. Огромне напоре је уложио у организовање како практичне наставе, у којој су студенти непосредно и активно учествовали, тако и теоријске наставе држећи предавања и консултације са студентима свакога дана. Предавања су му била вољена и памћена.

Као веома одговоран научник и педагог, професор А. Костић је улагао велике и континуиране напоре у писању целог спектра уџбеничке литературе тако да 1923. године издаје свој први уџбеник „*Основи хистолошке технике*“. Био је то први објављени уџбеник на Медицинском факултету који је био тек основан. Годину дана касније излази „*Речник хистолошких израза*“, а затим 1925. године „*Микрофотографски атлас нормалне хистологије*“ оригинално и прво дело произашло из тек основаног Фотографског одељења у којем су израђени снимци хистолошких препарата. Из предговора овог Атласа види се да професор А. Костић још тада истиче да је техника снимања у боји супериорнија у сагледавању хистолошке суштине,

али са жаљењем констатује да за то нема материјалних средстава. Темелј основног уџбеника из хистологије представља књига „*Основи хистологије ћелије и ћивка*“, који професор издаје 1927. године. Допуњавање садржаја савременијим и бољим заокружено је 1942. године изласком из штампе целовитог уџбеника „*Основи нормалне хистологије*“ који је представљао капитално дело уџбеничке литературе доживевши 5 издања до 1968. године. Свако ново издање било је обогаћено најновијим тековинама светске науке и документовно све већим бројем оригиналних микрофотографија. Из овог уџбеника професора А. Костића училе су бројне генерације студената медицине.

Упоредо са хистологијом професор Костић не заостаје у свом научном сагледавању значаја ембриологије и 1948. године из ове области издаје први уџбеник „*Основи ембриологије*“ који такође доживљава више издања.

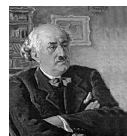
Научна делатност професора Костића, започета још у студентским данима у Нансију и Стразбуру под руководством професора Пола Буена, једног од највећих научних ауторитета у области базичних истраживања, касније ментора његове докторске дисертације, наставила се у Београду и трајала је у узлазном континуитету током целог активног професионалног живота професора А. Костића, доприносећи научној афирмацији наше хистологије. Најзначајнији експериментални радови професора А. Костића, укључујући докторску дисертацију, одбрањену 9. јула 1921. године у Стразбуру, били су усмерени на два главна проблема: проучавање дејства алкохола и токсичних супстанци на процес сперматогенезе и структуру тестиса у целини и на истраживање хистофизиологије слезине и њен однос са ендокриним системом. Ова истраживања су била врло актуелна и њихови резултати, штампани у угледним међународним часописима, представљали су оригинални допринос не само нашој него и светској науци.

Професор А. Костић је имао визионарске особине с обзиром на то да су истраживања којима се бавио временом постајала све значајнија тако да се тек са данашњег аспекта може увидети и проценити прави значај тих пионирских истраживања и њихових резултата.

Посебан значај научног рада професора А. Костића огледа се у чињеници да је он припадао европској научној елити која је утемељила хистофизиолошки приступ у проучавању нормалних и патолошких процеса који је постао узор генерацијама младих хистолога не само у Београду него и у целој земљи. Још 1946. он пише: „у том погледу следујемо само модерном покрету који од старе дескриптивне хистологије жели да створи физиолошку хистологију“.

Из области методологије експерименталног рада професор Костић објављује радове „*О култури ћивка in vitro*“ 1928. године и „*Микроскоп за фазни контраст*“ 1953. године.

Посебно бих хтела да издвојим један од важних аспеката делатности професора А. Костића а то је **оснивање Фотофилмског завода** и његово пасионирано и непрекидно бављење медицинском фотографијом. Професор А. Костић је један од првих научних радника не само код нас него и у свету који је схватио важност медицинске фотографије и филма као облика научне документације. Због тога је он још 1924. године прво оформио Фотографско одељење у сасвим скромним условима, поседујући само један апарат за снимање микрофотографије. Међутим, приликом прављења планова за нову зграду Института он посебну пажњу обраћа на ову делатност, тако да у новој згради завршеној 1927. године под руковод-

ством професора А. Костића почиње са радом Фотофилмски завод у пуном сјају, у великом броју просторија, са три мрачне коморе и најсавременијом опремом у то време. Ово одељење не обезбеђује само документацију професору А. Костићу за наставу из хистологије већ бива отворено за све професоре и научне раднике Медицинског и других факултета Универзитета у Београду. Овде се током 25 година рада изрђује више хиљада научних фотографија, дијапозитива, опрема стотине научних радова, медицинских књига и публикација, организују бројне изложбе и одржавају семинари.

Режирајући научно-медицинске и едукативне филмове, као што су „*Операција шумора кичмене мождине*“, „*Ресеције желуца*“, „*Израда хистолошких срепарата*“ и други, професор А. Костић се сврстава у пионире научно-медицинског филма. Ови филмови се приказују 1950. године у Британском краљевском друштву у Лондону где добијају велике похвале и признања.

После укљањања професора Костића са факултета 1952. године и ово Одељење бива издвојено из оквира Хистолошког института све до 1998. године када смо успели да га вратимо матичном Институту. Тиме смо се скромно одужили професору Костићу за његове огромне заслуге.

Вероватно је његова посебна везаност за Фотофилмско одељење била пресудна да професор 1982. године посети Хистолошки институт када смо ми, тада млади асистенти, имали прилику да га упознамо. Тај сусрет је за нас био врло импресиван. Нажалост, био је то наш последњи разговор са професором који је умро свега неколико месеци касније, 19. јануара 1983. године, дубоко потресен смрћу своје поштоване супруге, угледног професора Медицинског факултета, врсног педијатра и носиоца Легије части, др Смиље Костић рођене Јоксић, са којом је провео више од шездесет година у складном браку.

У овом нашем данашњем времену величина професора Костића траје и све више долази до изражаја. Његов принципијелни, доследни и храбри живот и бескрајно упорни, пожртвовани и неуморни рад заслужују да буду предмет истраживања и следећих генерација. Јер, како каже владика Раде:

*Покољења дела суде,
ишћа је чије дају свима.*

Проф. др **Весна Лачковић**, редовни професор Медицинског факултета у Београду за предмет хистологија и ембриологија..

Рођена је 1948. г. Магистар је и доктор наука (*Регионалне цитолошке специфичности васкуларног ендотела црвене јулице слезине и миометријума ушера*). Специјалиста медицинске цитологије.

Радила је и као директор Института за Хистологију и ембриологију на Медицинском факултету у Београду. Члан је Академије медицинских наука Српског лекарског друштва и члан Одбора САНУ за истраживања кардиоваскуларних обољења. Руководилац је научно-истраживачког пројекта који финансира Министарство науке Србије. Члан је стручних међународних и националних удружења из електронске микроскопије. У председништву је Друштва анатома Југославије и секције „Клиничка и примењена анатомија“ Српског лекарског друштва. Уредник је рубрике у часопису *Кардиологија* и члан уредништва часописа *Медицинска истраживања*.

Добитник је више награда као и Грамате Патријарха српског господина Павла, за рад у престижном уџбенику *Кардиологија*.

Објавила је 185 научних радова. Аутор и коаутор је у 20 уџбеника за редовну и последипломску наставу, монографија, атласа и приручника за практичну наставу из хистологије.

МИОДРАГ ОДАВИЋ

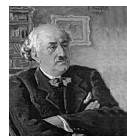
[Рад Александра Ђ. Костића на
Медицинском речнику]

Данас мали број лекара зна да је Александар Ђ. Костић прве картице за свој каснији *Медицински речник* исписао још 1913. године, као студент медицине, када је положио прве испите из анатомије чији се број временом стално повећавао. Када је 1914. године мобилисан у српску војску, картотека је имала приличан број картица. Картотека се увећавала, селила и носила у пламену рата и епидемије. И у тешкој 1915. години, при повлаћењу кроз Албанију, а касније после Драча, њу су издељену преносили болничари који су је донели до Јадранског мора и Крфа па назад на Солунски фронт, Кајмакчалан. Међу добровољцима из свих крајева Југославије наилазио је на неисцрпну језичку ризницу: у прашумском, црногорском горју, на висини од 1800 метара или у кањону Белих вода.

Након пробоја Солунског фронта, картотеку враћа у Србију, а одатле у Француску у Монпеље, где се оженио медицинарком Смиљом Јоксић. Обрађену сада већ обимну картотеку и рукопис који тада већ узима све више карактер полиглотског речника, 1918. године враћа у отаџбину. Године 1921. бива изабран за наставника хистологије и ембриологије на новооснованом Медицинском факултету, 1922. оснива Институт за хистологију и ембриологију, а 1924. године формира у њему Терминолошки семинар. За време окупације од 1941. до 1945. године бива удаљен са Факултета и пензионисан (1952) од када интензивно ради на писању рукописа вишејезичког Речника.

Први кораци на стварању једног медицинског терминолошког семинара у нас потичу, несумњиво, још од настојања Ивана Бежмана (*Рјечничкој лечничкој називља*, Загреб 1868) и др Милана Јовановића Батута (1847–1940), првог декана Медицинског факултета у Београду, основаног 1920. године. Његова документација је била *Грађа за медицинску терминологију* (Нови Сад, 1986). Батут је после Првог светског рата објавио дефинитивну обраду слова „А“ из своје богате терминолошке грађе и на томе је стао. Професор Костић му се више пута обраћао с молбом да га он упозна са рукописом, да му помогне у сређивању терминолошке грађе, али је овај увек ту сарадњу одбио. После смрти професора Батута 1940. године, његову картотеку медицинске грађе наследио је психијатар примаријус др Љубомир Недељковић.

На иницијативу професора Костића Факултетски савет 1924. године доноси одлуку о оснивању Терминолошког семинара при Хистолошком институту. Од почетка у рад семинара укључује све своје сараднике, многе професоре и сараднике Факултета који прераста у самосталну установу Медицинског факултета. Семинар је имао своје *унућрашње* сараднике (проф. др Смиљу Јоксић Костић, асистенте др Јована Чанковића, др Драгољуба Мршевића), као и *сићолне* сараднике: проф. Рихарда Буријана, др Милутина Нешковића, др Илију Ђуришића, проф. др Недеља Диваца, др Симеуна Грозданића, др Марка Анафа са Биолошког институ-

та, проф. Стевана Јаковљевића, професора биологије Фармацеутског факултета, професора фармакогнозије Јована Туцаковића (хемичар) са Фармаколошког института, уз учешће језичких стручњака А. Белића, Љ. Матића, М. Лалевића и многих других.

На иницијативу и предлог професора Костића Медицински факултет 1945. године откупљује грађу професора Батута, коју је проф. Костић тада први пут видео, а чије је сређивање вршио др Александар Арнаутовић у току наредних неколико година. У његов рад су се од почетка добровољно укључили и помагали медицинари Слободан Ђорђевић и Илија Маринковић (и мени је велико задовољство да поздравим професора Слободана Ђорђевића који је ту међу нама). Доцније се др Слободан Ђорђевић примио за добровољног секретара Терминолошког семинара на којој дужности је остао до краја његовог постојања.

По ослобођењу оживео је рад Терминолошког семинара као институције под управом др Костића који се сада бавио само питањима и проблемима медицинске терминологије и лексикографије. У почетку се у Семинару прво радило на сређивању библиографије Петра II Петровића Његоша, документацији професора Батута, тада већ обимној лексичкој грађи проф. др Александра Костића, као и свих постојећих медицинских публикација из свих грана медицине. Опсежна и разноврсна активност Семинара одвијала се у виду састанака, дискусија или трибина („Петар Кочић“), формирањем рубрика у *Српском архиву за целокујно лекарство* („Медицинска терминологија“, „Наша терминологија“).

Изузетна активност сарадника овог Семинара и сарадња доктора Костића у *Нашем језику*, часопису Српске академије наука, била је крунисана појавом првог издања петојезичког *Медицинског речника* 1956. године за које је добио Октобарску награду. Касније је овај речник доживео издање на немачком и енглеском језику, а у нашој земљи још четири издања, закључно са 1981. годином када је изашло четврто издање *Медицинског лексикона*, такође врло значајне публикације у нашој лексикографији. Једно време био је председник Комисије за медицинску терминологију САНУ, и до смрти председник Одбора за научну терминологију Научног друштва за историју здравствене културе Србије.

Већ у том периоду професор Костић наилази на многобројне тешкоће и неразумевање за свој рад и многобројне активности Терминолошког семинара. После пензионисања проф. Костића 1952. године за в. д. управника Терминолошког семинара бива постављен проф. Александар Арнаутовић. Сва документација бива премештена на трећи спрат Деканата Медицинског факултета. Тадашњи декан неочекивано доноси одлуку о укидању Семинара као „непотребног“. Продекан, проф. др Иван Станковић потписује његово решење о престанку рада Терминолошког семинара Медицинског факултета. Целокупну грађу, документацију и печате узима Библиотека Медицинског факултета, чији је председник Одбора тада био проф. др Матија Амброжић, а управник гђа Лела Меворах.

У периоду изласка првог четворојезичког *Медицинског речника* 1956. у Европи су постојала само три слична вишејезичка речника: *Veillon Medical Dictionary* Hubern, Bern, 1950; у Француској *Clairville Dictionnaire polyglotte des termes médicaux* изд. С. I. P. U. C. O., Paris 1950; и *Sliosberg Dictionnaire* који су погрешно били означени као полиглотски пошто су били само индекси и регистри речи, дакле глосарији јер нису давали дефиницију и етимологију термина.

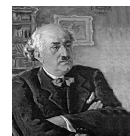
Професор Костић је током свог седамдесетогодишњег бављења проблемима медицинске лексикографије учествовао многобројне недостатке и у међународној латинској медицинској терминологији као и у другим терминологијама. О свим тим проблемима, грешкама, недоумицама детаљно је и систематски писао у нашим и иностраним часописима, наводећи у својим речницима своја становишта и решења која је веома детаљно изложио у делу *Најомене о међународној медицинској терминологији* у другом издању *Речника* 1970. године и применио на сва каснија издања свог великог вишејезичког речника.

У напоменама је истакао пре свега: потребу да се медицинска номенклатура и терминологија уједначе за све народе, односно да се подигне унификација међународног медицинског језика, и друго, категорички се залагао да се једино *латински језик* усвоји као основни за међународну медицинску терминологију, а не један или више појединих националних језика као на пример енглески, шпански, немачки и други, што би стварало још веће семантичке и друге проблеме.

У својим радовима веома је детаљно говорио о проблемима транскрибовања грчких речи на латински језик, посебно грчких дифтонга, о стварању сложеница уопште а вишебројних, гломазних посебно, поводом чега истиче да је од највећег семантичког значаја правилан синтагматски однос појединих њихових саставних делова; потом проблем погрешно скованих сложеница и крњих (апоконних) термина (репнито – pneumono). Посебно је детаљно анализирао проблем стварања хибридних (сложених, мешовитих) сложеница од латинских одредница и грчких суфикса (супстантивизованих придева), истичући да они могу представљати за нашу фонетску транскрипцију велики семантички проблем. При томе се најенергичније залагао против стварања хибридних сложеница од грчких и латинских речи и неког савременог језика као што је на пример *mastocytus*. Сматра за велику незгоду коришћење већег броја речи за исти појам (такозвану пецилонимију).

Један од неоспорних и најважнијих резултата рада Терминолошког семинара уопште, а проф. Костића посебно, је његов утицај на правилан медицински језик и стручну терминологију којим су се користили професори и наставници Факултета, те су га тиме преносили на студенте, будуће лекаре и наставнике. Његова је велика заслуга што је први својерстан језик медицинске струке и науке оплеменио изворним, лепим српским народним језиком и указао на неопходност борбе за његову чистоту и избегавања погубних туђица и посрбица.

Учећи и сарађујући седамдесетих и делом осамдесетих година са професором Костићем, усвојио сам и користио у свом раду и писању највећим делом његове језичке и терминолошке поставке и гледишта. После двадесет и шест година прикупљања нове грађе и применом савремених језичких норми уградио сам их у свој *Енциклопедијски латинско-српски медицински речник* који, по оцени рецензента проф. др Драга Чупића, обухвата целокупни медицински терминолошки систем на српском језику. Поред породици, речник сам посветио проф. др Александру Костићу који ме је рано усмерио и убедио у потребу и неопходност да истрајно борим за чистоту језика медицинске струке и науке што сам сматрао својом трајном националном обавезом.

Проф. др **Миодраг Р. Одавић**, редовни професор Војно медицинске академије у Београду, у пензији.

Рођен је 1930. године у Вршцу Дипломирао на Медицинском факултету у Београду (1956); Специјализирао интерну медицину, клиничку алергологију и нуклеарну медицину. Докторску дисертацију (*Утицај хипоскичне хипоскије на концентрацију хормона ратјења и АСТН у крви*), одбранио 1978. у ВМА.

Радио као интерниста и алерголог у Војној болници у Скопљу и у Одељењу за нуклеарну медицину Интерне клинике ВМА. Био начелник Института за нуклеарну медицину. Као предавач по позиву радио у Центру за перманентно образовање ИНН „Винча“ у Београду и ШАРСО, за специјализанте интерне и нуклеарне медицине, хирургије и пулмологије у ВМА.

Сарадник проф. др Александра Костића на изучавању особености језика струке. Због активности на пољу лингвистике постао члан Одбора за језичку терминологију медицине САНУ, стручни сарадник за медицину у Институту за српски језик САНУ, члан Уређивачког одбора Српског архива и члан Научног друштва за историју здравствене културе Србије.

Био члан СЛД, Секције на нуклеарну медицину СЛД и њеног председништва и два пута председник Секције; члан Надзорног одбора УНМЈ.

Стручна признања: захвалница, Диплома и Плакета у СЛД и УНМЈ; војна признања поред осталих: Награда „22 децембар“, признање за научни рад и дело „Клиничка нуклеарна медицина“, (највеће признање за научну делатност у војсци за 1991. годину).

Објавио је 9 монографија из појединих области нуклеарне медицине, две књиге и један медицински речник као и читав низ стручних и научних радова

Главна дела: *Радиоимунолошке и сродне анализе – Терапија и примена*, Уредници И. Таџер и др.; *Везујуће радиоизојске анализе*; *Клиничка нуклеарна медицина*; *Енциклопедијски латинско-српски медицински речник*.

ЗОРАН РАКИЋ

Медицински рад Александра Ђ. Костића у области сексологије

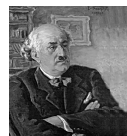
Крајем деветнаестог и почетком двадесетог века у Европи се појавило настојање појединих виђених лекара да човека дефинишу као сексуално биће према датостима Природе, а не само према друштвеним нормама као до тада. У таквој пионирској делатности широм Европе су се истицали: у Аустроугарској Крафт-Ебинг и Сигмунд Фројд, у Немачкој Хиршфелд и Блох, у Енглеској Хевелок Елис, у Швајцарској Август Форел, у Шпанији Маранан а у Србији, почетком двадесетог века, Александар Костић.

То је било време када се о сексуалној динамици јавно расправљало само о њеном исходу, као што је хумана репродукција или евентуално јављање венеричних болести. Сексуални садржај који је таквом исходу претходио, или оно што је Природа учинила са човеком да би обезбедила своју репродуктивну мисију, било је регулисано велом тајни, мистификовања и стидом. Сексологија као научна дисциплина није тада постојала. Требало је прво одшкринути врата медицине за изучавање сексуалности као њене будуће области, према којој су друштвени ставови били већ чврсто изграђени. То је био амбијент у којем је своју делатност будућег нашег сексолога започео Александар Костић.

Још као гимназијалац Друге мушке гимназије у Београду он се јако чудило како то да многа питања из полног живота, толико присутног у реалности човека, која су толико мучила и њега и његове вршњаке, немају неки извор из ког би се добила одговарајућа објашњења. И убрзо налази такав извор у књизи *Полно њишање* швајцарског професора медицине Августа Форела. Али се не зауставља само на томе већ и друга дела, тада доста ретка у Европи, он приказује у тадашњим листовима, сматрајући да информације о томе заслужују и остали који живе у његовој средини.

Почетком 1918. године, као млад батаљонски лекар, он уз звуке митраљеза и топовских граната преводи *Полно њишање* на српски језик, а убрзо после Првог светског рата, 1922. године, сада у Југословенском друштву за бригу о здрављу народа, покреће иницијативу да се отвори ново одељење за сексуално васпитање и сузбијање венеричних болести. Већ следеће године (1923) он издаје своје дело *Из сексуалног њишања (чланци и студије)* где образлаже потребу за далеко пространијим и јавним информисањем о полном животу жена и мушкараца, и где истиче да није довољно да се информације о томе заустављају само на проблему рађања и евентуално полних болести, а да се запоставља све оно што претходи томе.

У оквиру библиотеке за сексуална питања под насловом „Мисли о полном проблему“ Александар Костић приказује у одломцима текст из књиге *Пол и карактер* чувеног младог генија Ота Вајнингера 1929. године. Тада је први пут текст Ота Вајнингера донешен нашој средини на српском језику у преводу Мирка Дамјановића.

Тако почиње своју делатност сексолога Александар Костић, истовремено као лекар практичар, научник и просветитељ народа у области сексуалности, делујући паралелно у стручној и широј јавности.

Период између два светска рата

Између Првог и Другог светског рата објављује више значајних дела из ове области. То су: *Полни животи човека*, *Сексуално у српској народној поезији*, *Књижа о браку*, *Жена њол – жена човек*, *Брачни проблеми*.

У то време највећу пажњу привлачи *Полни животи човека*, чије је прво издање изашло 1932. године. Ту је аутор на преко 300 страница и у пет поглавља врло успешно систематизовао информације о здравом или нормалном полном животу човека. У овом периоду између два рата уопште он је био усмерен углавном на здрав, нормалан сексуални живот. На крају сваког поглавља у том делу је информисао читаоца о народним обичајима и веровањима у вези сексуалности и полној хигијени у одређеним периодима живота жене и мушкарца. Интересантно је да у последњем петом поглављу, у којем описује климактеријум, врло детаљно пише о климактеријуму жене, али и о климактеријуму мушкарца који тада још није признаван као постојећи; тек касније, после Другог светског рата су почеле расправе и о климактеријуму мушкарца које до данас трају.

У четвртном поглављу у којем говори о зрелом полном животу жене и мушкарца, где анализира полни однос, затим спречавање зачећа у оквиру регулације рађања, вештачко оплођење – то поглавље је неким засметало и почеле су јавне расправе са становишта јавног морала. Оно што је професора Костића мало изненадило и највише погодило је што је био сведок сличних реакција и многих својих колега. Сматрао је да се макар у оквиру лекарских кругова већ створио простор не само за истраживања сексуалности, него и за јавно информисање о томе. Већ је у то време доста иностраних дела превео са сличном тематиком, а није било таквих реакција са моралног становишта. А и десетак година пре тих догађаја исти тај лекарски форум је њега предложио за референта по питању сексуалног васпитања. Без обзира на све то почетком 1934. године заказује се расправа у Српском лекарском друштву са темом о моралу и науци. Расправа није била усмерена према одређеном имену и делу, већ је била принципијелна о односу науке и морала. У свом уводном излагању професор Лазар Ненадовић је изнео опаске у смислу да су се у јавности појавили текстови неких лекара који се могу граничити са порнографијом, који би могли тадашњу омладину кварити. Ретки су били у тој расправи лекари, попут тадашњег психијатра Хуга Клајна, који је упозорио да истине у науци не морају да се границе са порнографијом, и да је текући временом морал временом променљив, али истина у науци није.

Реакција професора Костића на све то састојало се у томе што је он онда издао треће издање, које је овог пута имало 500 страница, јер је додао посебан додаток под насловом „Сексуална етика“. И ту је дао одговор својим колегама, а и објашњења за јавност. Ако бисмо у пар реченица хтели да прикажемо како је он тада гледао на поменута збивања, најбоље је да то изразимо његовим речима: „Људи често мешају еротско и порнографско, а тиме морал и неморал. Еротско је природно, део сексуалне динамике, човек то не може мењати. Из таквог садржаја се деца рађају. Може ли онда бити неморално о томе износити истину? Порнографско нема тежиште у таквом садржају, већ у циљу и начину на који се код других изази-

ва чулна пожуда ради користољубља. Када се расправља о моралу полног живота, онда се мора рачунати са присуством сексуалности, а никако са њеним одсуством. Сама сексуалност се не може осуђивати, нити се може мењати истина о њој. У самој сексуалности можемо тражити шта је добро а шта зло, а не мимо ње. Али без науке о сексуалности и истинитог информисања о томе тешко да се може и морал одређивати.» После овога изашло је четврто издање *Полној животи*а током исте године, које је очигледно наишло на велико интересовање јавности.

Период после Другог светског рата

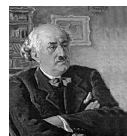
После Другог светског рата упадљиво су актуелизована сексолошка истраживања у свету, нарочито сада укључивањем и стручњацима у Америци чија су прва и значајна истраживања спонзорисана из Рокфелерове фондације. Отварају се нови сексолошки институти и центри у Америци, Холандији, Немачкој, Француској, Јапану. У Србији професор Костић наставља своју делатност на том плану и даље самостално. Убрзо он више није на Медицинском факултету, али своје научне и просветитељске капацитете даље реализује кроз своја дела у овој области. У том периоду прво му излази *Полно сазнање* у облику трилогије: у првој књизи описује сексуалност у животињском свету, у другој хуману сексуалност и љубав и у трећој књизи се бави сексуалним васпитањем. Још једном издаје *Сексуално у нашој народној поезији*, затим *Основе медицинске сексологије*, потом *Сексуалност савременог човека* и даје своју редакцију за превод француске сексолошке енциклопедије.

Нашу ће пажњу овде највише привући његово дело *Основи медицинске сексологије*, које је заправо наш први уџбеник сексологије. У издању Медицинске књиге, изашло је 1966. године. Шездесетих година двадесетог века у свету је већ било доста радова, монографија, изнетих резултата разних истраживања у области сексуалности, али се још увек у то време ретко ко усуђивао да заокружи предмет медицинске сексологије у облику уџбеника. Професор Костић је управо то учињено врло успешно.

Кроз пет стотина страница, уџбеник је систематизован у два дела: на „Нормалну сексологију“ и „Патолошку сексологију“. Овде ћемо изнети нека предвиђања професора Костића која су се до данас потврдила као исправна.

Многе заблуде о полном идентитету човека потичу отуда што се сексуалност као појам своди на генитоцентрични ниво. Одређивањем пола новорођеног детета према гениталним органима људи остају у уверењу да се са тог нивоа детерминистичу женски и мушки атрибути одраслог човека. Генитални органи јесу упадљив исход полне деференцијације, нарочито код новорођеног детета, али нису ни основни нити пресудан чинилац у испољавању женског или мушког идентитета одраслог човека. У процесу поларизације учествује свеукупни организам на разним својим нивоима и у различитом степену. Нема асексуалне ћелије која не подлеже развојном процесу поларизације, што не значи да том процесу подлежу обавезно на исти начин све ћелије или ткива у оквиру истог организма.

У уџбенику се велика пажња посвећује екстрагениталној сексуалности, значајној нарочито за човека. Назив „пол“ се најчешће везује за облик гениталних органа и зато у свом уџбенику професор Костић називом „полност“ жели да изрази екстрагенитални простор поларизације човека који обухвата и понашање. У сваком слу-

чају, аутор предвиђа нову терминологију са развојем сексологије, која би могла да изрази мушке и женске принципе везане за човека на одговарајући начин.

Може се рећи са савременог становишта, почетком двадесет првог века, да се професор Костић налазио на ударној путањи савременог истраживања у свету. Његов наговештај о новој терминологији већ се остварује. Оно што је он покушао да изрази називом „полност“ и да одвоји од гениталног пола, данас се назива „припадност роду“ или „родни идентитет“, за разлику од пола и полног идентитета. Овом новом терминологијом лакше се може објаснити због чега се неки људи не осећају и не понашају у складу са својим полом.

Резиме

Сумирањем сексолошког опуса професора Костића могу се навести десетак значајних ауторских дела, неколико десетина иностраних превода, преко стотину радова и чланака и око две стотине предавања по разним градовима земље, све само у области сексологије. На том свом путу у Србији био је сам, а деловао је као да иза себе има тим стручњака. Али зато нису сами данас заинтересовани стручњаци за ову област. Путања сексолошког истраживања је на нашем језику већ прокрчена захваљујући пиониру професору Александру Костићу.

Оно што је у свом уџбенику износио кроз медицински приступ, наменивши садржај будућим стручњацима, умео је да изрази на веома поетски начин описујући сексуалност у Природи, међу биљкама на пример, наменивши садржај ширем аудиторијуму.

У свом каснијем делу *Сексуалности савременог човека*, у издању сарајевске „Свјетлости“ 1969. године, не заборавља да је човек део Природе. Чујмо га: „Са разлогом се цвет са прашницима и тучком пореди са свадбеном свечаношћу, са врстом салона где се дискретно снују венчања, видећи у прашницима мале мушке личности окупљене, у свом грациозном удварању, око женског представника. Животињски и биљни свет је прожет полношћу, а за њу је најприсније везана лепота, тако да је у природи све лепо – или полно или с њим најуже везано и од њега зависно: и облик, и покрет и глас и боја, и мирис. То богатство манифестовања полности у природи, на жалост, погрешно тумаче. Крајње је време да човек у природи све види, све чује и све правилно разуме.“

Очигледно да у професору Александру Костићу не препознајемо само лекара, научника и просветитеља, већ и даровитог песника.

Др **Зоран Ракић**, неуропсихијатар КБЦ „Др Драгиша Мишовић“ у Београду, научни сарадник Медицинског факултета у Београду.

Рођен је у Београду 1942. г. Дипломирао на Медицинском факултету где је 1985. и докторирао (*Клиничка дијагноза и индикација за психотерапију сексуалне импотенције мушкараца*).

Психијатријску активност званично започиње у КБЦ „Др Драгиша Мишовић“ у Београду. Ту завршава специјализацију из неуропсихијатрије као и едукацију из психотерапије. 1987. г. добија звање примаријуса, а затим место начелника одељења за психотерапију.

Почетком деведесетих година протеклог века са групом стручњака улази у пионирску делатност у нашој средини, кроз лечење трансексуалности путем промене пола. Из тога произилази једина монографија те врсте на нашем језику под насловом *Полни идентитет и промена пола*.

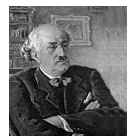
Аутор је преко 50 научних радова и монографија код нас и у иностранству. Главна дела: *Немоћ у њоном њонашању, The Outcome of Sex Reassignment Surgery in Belgrade: 32 Patients of Both Sexes* (Archives of Sexual Behavior, 1996), *Testosterone Treatment in Men with Erectile Disorder and Low Levels of Total Testosterone in Serum* (Archives of Sexual Behavior, 1997).

Дискусија

Миодраг Одавић Ја сам хтео да евоцирам успомене које сам имао са професором Костићем. Њему је о мени говорио мој рођак, професор Војислав Даниловић да се ја, ето, интересујем за терминологију, да он зна да ми посебно сметају енглеске туђице и да би он желео да ја дођем до њега. После једно годину–две дана проф. Костић ме је фебруара 1974. године позвао и питао ме је шта је Риста Одавић мени. Ја сам казао да ми је то отац, професор књижевности, грчког и латинског, а други, стриц је оснивалац архива, иначе есејиста и да ја, поред тога што сам војни лекар интерниста, да желим да се бавим проблемима језика у медицини и медицинској струци. Он ме је врло срдачно, врло топло примио, просто тај 24. фебруар 1974. године ја памтим. Примио ме је у њиховом стану у Доситејевој улици. Била је професорка Смиља Костић, она ме је дочекала. Он ми је показао картотеку и рекао ми је да жели да ја са њим сарађујем.

У току седамдесетих година, кад год сам могао, пошто сам имао службу у трупи, кад год сам долазио ја сам се њему јављао, а нарочито почетком осамдесетих година. Ја сам био одушевљен медицинском терминологијом, и ја сам правио своје спискове и картотеку, међутим, онда нисам разумео одређени скептицизам и резерву. Каже: „Немојте, Одавићу, да мислите да ћете лако проблеме коришћења туђица у медицини да решите, да ће широки круг да Вас прими.“ Ја то онда нисам разумео. Увек сам рекао да хоће и да ја верујем. Он је рекао: „Ви сте млађи, па сте ентузијаст и зато ћете веровати.“

У међувремену сам постао сарадник Института за српски језик где сам са Драгом Чупићем, Егоном Фекетеом, Слободаном Ђорђевићем и другим, недеље и недеље, из састанка у састанак, говорио о том проблему англицизама и туђица уопште у нашој медицинској терминологији и тек после десет-петнаест година од његове смрти ја сам схватио колико је то тешко, колико је то мукоптрпан рад. Имам, са великим задовољством кажем, његову белешку – на једном делу енглеског рукописа ми је написао да ми оставља у аманет да се истрајно борим за чистоту српског језика у медицини, медицинској науци и струци. Ја то данас знам јер већ дуго година пратимо те проблеме и морам да кажем да ми је нешто најлепше што сам у свом раду као клиничар интерниста доживео то је управо сарадња са њим, јер кад год ми је објашњавао неки од проблема, или сложенице или транскрипцију речи, он је уносио увек неки нови елеменат, нешто ново што ја нисам нити могао да прочитам, нити сам могао у првом моменту да разумем. Касније, када сам већ дубље ушао у проблеме медицинске терминологије, ја сам се онда сећао његових речи и морам да кажем да сам срећан и сматрам се веома богатим што сам се учио код професора Александра Костића који је био и остао мој узор и мислим да ће тако остати док сам ја жив. Све оно што сам од њега научио, ја сам пренео у своје радове, и наравно посебно у овај *Речник* који сам издао и који сматрам да је у ствари наставак дела професора Александра Костића.

ВАНМЕДИЦИНСКИ РАД А.Ђ. КОСТИЋА
4. 12. 2003.

ВАСИЛИЈЕ КАЛЕЗИЋ

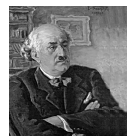
[Ведрином и о олујама]

Најприје да вас поздравим све, као пријатеље, сараднике, поштоваоце, комшије, другове истакнуте личности каква је био Александар Ђ. Костић. Његов рад, живот, дјело ја сам у једној скици овдје дао. По протоколу предвиђено је да говорим трећи или четврти, али, ево, добио сам „првенство“, па сам се мало и збунио док не успоставим контакт, који би био што природнији, што бољи, што љепши. Говорићу о једној таквој личности... Ви сте видјели овдје, попуњене витрине на улазу дјелима медицинским углавном, али и другим, проф. др Александра Ђ. Костића, али сте видјели и изложбу која је крцата документима. Он свакако спада у једну изузетну, легендарну, стваралачку личност.

Тезе за ово излагање – незгодно ми је што говорим први, прво је требало да говоре даме – фиксирао сам овако: шта је за мене, који сам га познавао, важно. Постоји јединствени склад између човјека и дјела, између живота и рада, и постоји једна драматична, динамична веза која се огледала у свему што је тај човјек радио. Ја сам рекао да сам га познавао, и у том нашем „познавању“ – постоји израз који није најбољи, „дружење“, јер ја сам апсолутно споредни фактор. Ја сам човјек који је осјетио, наслутио, видио, упознао нешто што је маестрално, што представља у том добу толику брзину, толику покретљивост, толику сналажљивост, да сам био и очаран и задивљен. Да не говорим о посебном интересовању које сам имао ја као истраживалац, књижевник који је ишао на сваки траг гдје би нешто могао да види и да научи. Ја ћу најбрже што се може прећи преко онога што сам замислио, немојте ми замјерити, понио сам и књигу, гдје ћу моћи да цитирам што сам замислио и претпостављам да ћу онда знати боље да располажем временом.

Александар Ђ. Костић је, на једном скупу на Филозофском факултету, гдје се расправљало о лингвистици и славистици, устао, једва познат у том друштву, које је специфично, стручно, и дискутовао. Одмах је био запажен по нечему што је било борба за чистоту српског књижевног језика. Навешћу вам само један примјер из те дискусије. Он каже: „Видим једно предузеће на којем пише „Србокоп“. Шта је то, фирма, предузеће у којем се *којају Срби?*“ Следио је такав аплауз. То је било прво виђење, ја сам наравно, после тога пришао и поздравио га.

Александар Ђ. Костић је преводилац *Полној ишћања*, у четири издања, до 1939. године, има два предговора Августа Форела и два предговора, своја. Август Форел њега зове „брат“, „друг“, има један њемачки израз којим га он ословљава са врсом присношћу. Александар Ђ. Костић, преведећи то дјело, у четири издања (од 1920), објављује његове предговоре и свој велики и важни предговор. Кад помињем тај предговор то чиним зато што он није само садржајно медицински, професионални, сексолошко, антиалкохоличарски, морално-брачни, литерарни. Чак и у овим дигресијама које могу бити одступање од онога што је тема, ја говорим о литерарном доживљају тога човјека, његовој брзини, његовој спретности,

његовој некаквој визионарској моћи која је била јединствене врсте. У последњем издању, које ви познајете, а ја сам се срео и са првим издањем које је било без корица, без свега, распарчано, много читано, стављане су примједбе преводиоачеве, много важне. Треба обратити пажњу како је он стављао допуне, испод тога пише „преводиолац“; има понекад и позивања на своје књиге које су у тој књизи биле и посебно рекламиране – *Жена њол, жена човек, О брачним њроблемима* и др.

Ја сам Александра Ђ. Костића запамтио још по нечему: он је писао поговор за књигу *Камасуџра* коју је прва са оригинала, са санскрита, превела Весна Крмпотић. Каква је његова полемичност у поговору, шта је он запазио, како је он чак оспорио на фини начин ауторство, јер, не ради се само о једном дјелу, ради се о наслеђу, традицији, ономе што је тај народ, индијски, имао у традицији, и што је у тој традицији елементарно сакупио као један трбник; чак је тамо као књига *врсиа*, књига *жеља*, једна књига енциклопедијског начина живота у љубави, браку, у прожимању, праву да је полни живот, сексуални живот саставни дио истинског живота. Ја нећу улазити у оно што је прилика за медицинске стручњаке боље и свакако компетентније од овога који се вама обраћа.

Било је још нешто у личности Александра Ђ. Костића што је мене посебно интересовало. То је Гроцка. Он је имао тамо имање, па је правио неку кућу, па је нешто радио, копао и наишао на некаква чудеса. Ја сам питао мога пријатеља и рођака у Гроцкој, познатог адвоката Ђорђа Калезића да ли га зна. Божо Вуковић је тамо исто копао и градио, директор „Неимара“, мој друг, а он, Александар Ђ. Костић – прави музеј, прави археолошку збирку, прави чуда и чудеса.

Сада сам, мало прије, прошао Космајском улицом, бр. 23, четири прозора, прави се сада велико реновирање, ја сам хтио да питам Вокија Костића: није ваљда он наручио ово реновирање, иста је кућа и све, а тако се чисти, а мајстори туда раде. То је њихова „стара“, сачувана, „београдска кућа“...

У овој мојој подстицајној ријечи која значи једно схватање о томе да је то писац, да је стручњак, да је преводиолац, да је велики љубитељ и познавалац језика, да у том *Полном њишњању*, има на крају *речник* израза, научних и обичних, који је толико инструктиван да га – овде има млађих људи, студената – и данас могу да користе као велико богатство знања. Такав Александар Ђ. Костић био је за мене нека врста предодређености, а имао сам различите личне склоности према људима који су били старији од мене да од њих понешто научим и сазнам.

Све ово што ћу рећи није без везе ни са темом, а надам се да ће помоћи као подстицај. (А ја, ако нешто пређем, овдје је Марија која је, руководилац, врло заслужан за организацију овог скупа, нека ме опомене.)

Како је дошло да сам га ја посјетио, вјероватно споразумно, „другарски“, у Доситејевој 1а?

Покретан, домаћин, ужурбан, ја видим један стан сав као музеј, једна соба са великом фотографијом краља Александра, са сабљом краљевском, вјероватно као знак поштовања Александру Ђ. Костићу. Тамо, подаље, сједи болешљива, драга, уважена љекарка Смиља, и она види ужурбаност којом он дочекује госта, и којем показује и археолошку збирку, вади композиције, показује ноте и прича... Ја сам долазио из Новог Сада, то су осамдесете године ... Питао ме је да ли сам уморан. Како уморан! Како ја могу бити уморан пред њим кад он има такву покретљивост.

Ја сам бројао те степенице неколико пута (има их више, 90? – без лифта), а тамо је била и снаха, моја Војвођанка, коју је посебно уважавао и волио, овдје присутна Вера. Тада сам знао доста, али нисам знао све детаље, које сам видио у филму Вокија Костића (који се споменички одужио, не само успомени свога оца, не само овоме граду, него историји, науци, епохи). Овдје хоћу да кажем, пред његовим сином, који сједи у првом реду, може се десити да он то не зна. У *Књижевној шо-шографији Београда* Радована Поповића на једној страни, налазе се један до другог, што је врста споменичког освјежења, љепоте, признања: горе Александар Ђ. Костић, у својој карактеристичној појави, са карактеристичном машном, а доље, испод њега, на истој страни, Војислав Воки Костић, а са десне стране биографски подаци о једном и другом.

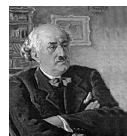
Прелазим на оно што је главно, заобилазећи много „грађе“.

Ја сам филм гледао два пута, једном у Атељеу 212, други пут на телевизији. О многим стварима које се третирају у филму треба посебно говора, али један детаљ ћу вам описати. То како је добио отказ 1942. године, који је потписао Коста Тодоровић, који је добио улицу, као што знате код Клиничког центра, како је добио отказ 1952. године са истим потписом. Ја сам питао Митру Митровић, министарку, зашто су то урадили, она је Ужичанка, „вјешта“. Наравно, сазнао сам како је то урађено, према верзији поштованог и драгог, бескрајно даровитог професора Александра Ђ. Костића: позван је био у министарску канцеларију, лијепо дочекан и, чак, био задовољан!

Такви су били сусрети и разговори, ја сам наравно имао своју тематику, а он своју, мене је више интересовала друштвено-политичка, посебно ме је интересовало однос према Августу Форелу. Шта је то, откуд то да је он идеализовао и да је видио тога човјека као један образац којем треба тежити, морално, интелектуално, професионално, он чак помиње његову породицу, имао је шесторо дјеце, двојтроје умрло за његова живота. Све се то завршило добро, дошло је до нечега, као до неке врсте такозваног смирења и смисла рада.

Александар Ђ. Костић је писац, под псеудонимом је објавио *Приче из сџрашне куће*. Он има рукопис, каже, важан. Напишем предговор, нађем издавача, мучим се, идем по Београду. Молим вас, ја сам данас протестовао код организатора, како то да данашња „Политика“, која има десет регистрованих разних предавања, по којекаквим и различитим установама, нема ни једног јединог слова о томе да се у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ држи скуп посвећен успомени на рад и стваралашто Александра Ђ. Костића. Тако сам видио и тај пут свој. Један издавач је само питао шта је, какав је наслов, о чему се ради. Ја сам рекао да је најбоље да иде у Српску књижевну задругу, у Београду, заслужан је, познат, чувен, неколико пута декан Медицинског факултета, основач Института, личност, видјели сте колико књига и каквих има. Не. Ја „укопчам“ зашто неће да објаве књигу! Зато што је тема Први свјетски рат, што је повлачење преко Албаније, што је Крф, што је Солунски фронт, што је то ужас, да је то епика, да је то драма, да је то трагедија, а Александар Ђ. Костић пише – хумористички!

Александар Ђ. Костић дао је наслов књизи *Вегрине у олуји*. У предговору пише да је он њу спремио после 60 година. Шездесет година је стајала књига у рукопису. Долазим до тога како смо ми ту књигу издали, не ја, ја сам био такозвани посредник, ја нађем издавача другог, пријатеља свога, кога сам молио да дође и да га ја овдје лично поздравим. Он се зове Михаило Бато Ђеловић, из мог града Да-

ниловграда – два Црногорца, два Бјелопавлића, објављују књигу у Београду, *Ведрине у олуји* Александра Ђ. Костића. То је стварно за антологију! Погледајте шта се даље дешавало. Напишем предговор за књигу која шездесет година стоји, 'ајде да направимо књигу да буде мало илустрована. Зуко Џумхур „илуструје“ – карикатуре Зука Џумхура! Књига скреће пажњу, али Александар Ђ. Костић не дочекује да се појави књига.

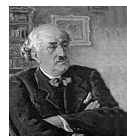
Долазим на оно што је главна тема, што је садржај књиге: јесте одступање, јесте Голгота, јесте Албанија, јесте Крф, јесте Кајмакчалан, јесу болесници, јесу тифусари, јесу ране, јесу болести и смрти. Зашто је наслов *Ведрине у олуји, њриче са Солунској фронтџа*? Зато што је он видио што нико није. „Тифусарске незгоде и згоде“. Молим вас, љекар па да се разболи! Човјек који лијечи друге! То је и репортажа и слика и психологија и опис свих догађаја који се ту дешавају. Долази његов друг, такође болестан, он онемоћао има 40 степени – ја сам рекао да је књига и аутобиографска. Овај други нема 40 степени, али му је другачија мождана структура и каже: „Идемо, Саша, у Париз“. Какав Париз кад шрапнели пуцају и лете аустријске гранате! Појави се лијепа, гиздава сестра Мила, и све се завршило хумористички. Или, „Докторова рана“. Не може доктор да буде рањен. Али, и глад и голотиња и немоћ, и кување пасуља, а добар кувар ће све да узме, и лишће, није важно хоће ли то моћи да скува, него ће све да састави и да направи јело. Ја препричавам јако упрошћено како је то описано: драматично, психолошки продубљено, литерарно. Или ужас који се зове „Мост ужаса“, преко коњских лешева, не може да се прође, читав мост је блокиран. Људи који нису образовани, који не знају, како се иде преко лешева и између лешева и газе по коњима. Доктор наш – ја овдје говорим о литерарном лику, не говорим о одређеном љекару – каже: „Морате ићи друкчије“ и показује им, да се забије оно што је болест, што је „проклизавање“. Најбоља прича која може и данас да се објави јесте „Ем беса, ем меса“. Умире се, страшно стање. Долази млади Албанац, тражи помоћ, има тешку болест у породици. Љекар, војник, мученик, ратник иде сам са Албанцем у његову кућу и види жену на смрти. Болесна жена, умире, он каже да макну ћебад, да је раскомоте, чак се и он изненади с обзиром на патријархалност тог народа, он јој да инјекцију и она се поврати. Љекар, војник, ратник преспавао је те ноћи у тој кући, у тој соби, до њих. Данас једва замисливо, једва могуће. Сјутрадан, оставио је своју чету, своје обавезе да помогне. Албанац је спремио ђаконије, у њима је било свега и свачега. Он их је донио у своју чету, јер је Албанац частио љекара и његову јединицу.

Или, прича како је умирала коза Белка, или, прича о партији карата... Одједном „Идем – не идем“! То војници вјешто прате. Како је описана та картарошка партија! Која је то репортерска слика, како ти ликови изгледају, како су се они идентификовали и како они постоје као да је чиста слобода најљепши салон у којем они играју карте.

Не би било занимљиво а да се не помене страшна, судбинска појава онога што је Александар Ђ. Костић читавог живота проучавао, борио се за слободу, гледао на пол, карактер, чак не у вајнингерском смислу, него као на јединство, као на истину, да ту гријеха нема, то је привлачност. Шта се ту дешава? Има прича која се зове „Пусте жеље“. Четири Енглескиње, болничарке долазе у јединицу... Треба видети шта раде, како се брију, како се удешавају, како увијају бркове. Како ће да их дочекају? Ту је карикатура Зука Џумхура феноменална... Оне су дочекане као врста савршенства.

У основном, најважнијем, и сада, а, можда и заувјек: Александар Ђ. Костић је рижетко свестрана и велика личност, и као лекар, и као научник, и као књижевник, и као човјек – зато и јесте „легида“ и зато је оправдан овај скуп, па и овакво, „лично“ указивање на такву личност, сусрете и разговоре са њом...

Проф. др **Василије Калезић**, књижевни критичар и историчар.

Рођен је 1931. г. у Даниловграду. Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду на групи за југословенску књижевност и српскохрватски језик 1955. г., где је и докторирао 1973. г. (*Тенденција у књижевности и сукоби најредних йисаца (1928–1933): йокреј социјалне лићерайуре*).

Радио је као професор и директор Огледне гимназије, просветни саветник и директор Дрaме СНП-а у Новом Саду, директор НУ „Стари град“ и уредник у ИП „Народна књига“ у Београду.

Аутор више књига есеја, студија и критика. Превоилац одломака из дела Достојевског и написа о њему (са руског). Приређивач изабраних дела Ј. Дучића, Достојевског, М. Предића, М. Антића, Р. Зоговића.

Главна дела: *Кријички сйорови, Нови кријички сйорови, Покреј социјалне лићерайуре, У Крлежином сазвјежђу, Иво Андрић у нашим сйоровима, Сйорни сйиси, сйорни йисци, Лјевица у сукобу са Крлежом.*

МИЛАНКА ТОДИЋ

[Место Александра Ђ. Костића у историји српске фотографије]

У кратким цртама ћу вас упознати са фотографским делом професора Александра Ђ. Костића, а онда можете да одете у Музеј примењене уметности који се налази у Београду у Улици Вука Караџића 18, а тамо ћете захваљујући великодушности његовога сина, који је овде са нама, наћи фотографску заоставштину професора Костића. Она је тамо лепо смештена. Ја сам била кустос у Музеју у Збирци за стару књигу, примењену графику и фотографију, када је господин Воки Костић, све онако систематски, организовано, сортирано поклонио музеју. Мислим да је то заиста најбоље место у коме ће те фотографије даље живети, јер ће тамо долазити нове генерације људи које ће интересовати наша фотографска баштина. Осим тога, добро је да у једном музеју, какав је Музеј примењене уметности, који има неколико хиљада старих фотографија, буду смештене и фотографске слике професора Костића, јер он свакако заслужује да његово име остане записано у историји српске фотографије. Дакле, не само у разним другим областима науке, него баш у историји српске фотографије.

Има неколико момената због којих је он то место часно заслужио. Најпре треба рећи да је Александар Костић био врло посвећени фотограф. Када је направљена прва систематска презентација његовог фотографског рада, стављено је до знања да се он бави фотографијом од 1911. до 1978. године. Тако је, наиме, утврдио Александар Секулић, када је направио прву изложбу фотографија Александра Ђ. Костића у Музеју савремене уметности, тачније у Салону музеја. То значи да је професор Костић читавог свог живота, на неки начин, био везан са фотографију. Не само што су тај каталог и изложба показали какве су све биле његове сфере интересовања, него се то могло видети и на основу заоставштине која се данас налази у Музеју примењене уметности.

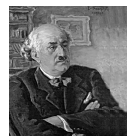
Дакле, он је припадао првој генерацији фотографа аматера – *amateur* у оном најлепшем смислу – *љубитељ*. Професор Костић је био један од великих и правих љубитеља и познавалаца, али баш пасионираних познавалаца, фотографије, који је пратио све оно што се дешавало на пољу фотографије и то у једном бурном раздобљу када је фотографија сама тражила своје место међу уметностима. Он је својим фотографским радом, као и каснијим подухватима, о томе ћу још говорити, допринео да фотографија у нашој историји данас има такво место да је и музеји и многе приватне збирке колекционирају.

Чиме је он то допринео? Интересовала га је фотографија, али таквих аматера је било много у Србији. На првој аматерској изложби, која је одржана у Београду 1901. године, било је тридесет пет излагача и преко хиљаду фотографија. Дакле, већ за прву фотографску изложбу било је могуће прикупити веома много дела, а међу излагачима је био и један Бранислав Нушић, један Марко Стојановић, тада начелник фондова (његова породична кућа налази се на крају Кнез Михаилове

улице и данас је ту Ликовна академија). Наравно, ту је био Јован Цвијић и Марко Леко, као и многи, многи други интелектуалци. Никада касније ниједна фотографска изложба није окупила тако велику генерацију каква је била она на почетку 20. века. Сви они су, са Александром Костићем, радознано испитивали могућности новог представљачког медија – фотографије.

Природно је што се и Александар Костић, човек тако широког интересовања, нашао у том интелектуалном кругу. Али не само што је познавао и пратио токове аматерског рада, он је чинио све да се у његовом часопису – а то је следеће важно место које је заслужио у историји српске фотографије – одвоји велики број страна за фотографију. Професор Костић је водио чувени лист *Природа и наука*. Ви знате, то је један изузетан часопис, има га Универзитетска библиотека, ја сам га овде и гледала, који он покрене 1928. и 1929. године. У једном од својих бројева, тај часопис, доноси информацију да је управо на данашњи дан, дакле 4. децембра 1928, тачније 85 година пре нашег данашњег састанка, основан Београдски фото клуб. Београдски фото клуб основан је делимично захваљујући енергији, агилности, жељи, ентузијазму професора Костића. Он подржава рад Фото клуба, пише његова правила, пише како ће деловати тај Фото клуб. Клуб се налазио на Облићевом венцу 36, преко пута Руског цара и деловао је до 1941. године. То је данас место где се налази робна кућа и тај део је уништен у бомбардовању, али захваљујући баш часопису и прилогу који је урадио професор Костић ми знамо како је радио тај Фото клуб, односно каква је имао правила – Статут. У тексту објављеном у листу *Природа и наука* још се каже да у клубу постоји једна мрачна комора, где ће људи моћи да раде заједно, да развијају своје филмове, да дискутују о својим фотографијама. Фото клуб ће организовати различите курсеве, различита предавања, и, наравно, изложбе. Једна од првих изложби организована је 1929. године. Међу сачуваним фотографијама које се налазе у Музеју примењене уметности у Београду забележен је баш тај тренутак. На фотографији је фиксирана ситуација непосредно пред отварање изложбе – ту се чита и колико кошта улазница, али и како је изгледала унутрашњост зграде на Облићевом венцу 36, које више нема.

Часопис *Природа и наука*, поред многих других важних информација, резервисао је велики простор за фотографију. На једној страни он је пратио оно што је актуелно у области фотографије, а на другој, захваљујући широком познавању и интересовању за фотографију, у њему су се појавили текстови који ће бити од далекосежне важности, јер ће се у њима говорити о историји фотографије у Србији. Пре свега, у часопису *Природа и наука* било је представљено дело Анастаса Јовановића или, како је сам професор Костић рекао, „првог међу аматерима у српској фотографији,“. Зашто аматерима? Зато што је Анастас Јовановић по образовању био литограф и сликар, а фотографију је упознао у време својих студија на Бечкој академији 1839. године, баш у години када је фотографија и откривена. Он је као млад студент Бечке академије имао прилику да види две дагеротипије које је послао сам Дагер аустријском цару Фердинанду I и Метернику, јер су те две дагеротипије биле изложене у Бечкој академији да се студенти и уметници упознају са новим открићем. Наравно, Анастас Јовановић је касније био члан Бечког фотографског друштва, његово дело је много пута касније, после те 1928. анализирано, проучавано, представљано јавности. А најновија информација је да је, баш ове године, у славној, тек реконструисаној Албертини, први пут била отворена стална поставка са фотографијама, а међу њима је и један негатив Анастаса Јовановића. Дело Анастаса Јовановића укључено је у светску историју фотографије.

Дакле, професор Костић је још 1928. године схватио како је велико и значајно име Анастас Јовановић, не само у оквирима наше историје фотографије, него и много шире. Он је написао прву радну биографију великог фотографа-аматера, где цитира, што је нарочито занимљиво, Анастасову аутобиографију и даје коректне информације као и репродукције. Александар Костић нас обавештава о почецима фотографије у Србији преко дела Анастаса Јовановића. На страницама часописа *Природа и наука* он је представио и дело Ивана Громана, као и многих других великих аутора прошлости. Захваљујући великом истраживачком раду професора Костића, на првој изложби Анастаса Јовановића одржаној 1932. године изложене су и његове фотографије.

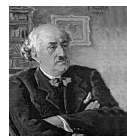
Задивљујуће је колико је добро Александар Костић познавао проблеме фотографије код нас. Он је, на пример, у свом часопису увео рубрику у којој је желео да предложи српску терминологију за одређене делове фото камере. Видели смо да се и у другим областима сусретао са проблемом прецизне терминологије. Ви знате да ми и данас користимо термин „бленда“, „експозиција“, „кадар“, јер смо позајмили из немачког или француског језика термине да бисмо говорили о деловима камере или о фотографији. Александар Костић је мислио да се могу предложити српски термини, речи које би одговарале нашој лексици, а то би био сасвим примерен задатак једног оваквог часописа. Питање терминологије за њега је било врло важно, јер без терминологије се не може ни говорити о темељном бављењу одређеном дисциплином.

Следећи врло драгоцен и значајан допринос професор Александр Костић је дао у области научне фотографије. На Институту Медицинског факултета у Београду поставио је темеље за један нов, тада најмодернији, сасвим прогресиван приступ у истраживањима ћелије, тог невидљивог живота. Он је увео фотографију као научну дисциплину, верујући да, као што су многи фотографи тврдили, камера постиже најбоље и праве резултате када ради из највеће близине. Његови снимци, тачније микроскопски снимци ћелија и пресека ткива које је он радио на свом Институту, по методама тада заиста најмодернијим, и данас се могу сматрати не само за снимке који су драгоцени у домену хистологије и других медицинских наука, него за снимке који припадају и најзначајнијим искуствима фотографије уопште. У годинама пред Други светски рат, захваљујући одређеним токовима који се у уметности обично зову *нова објективност*, фотографија је добила посебан значај и смисао. Она је истовремено била уметност, али исто тако и научна метода, један принцип, један медиј који може да нам покаже свет на начин на који га људско око не може видети. Само камера може да забележи те велике органске догађаје који су нам, иначе, природним виђењем потпуно скривени – у њима се, заправо, тек и може препознати сама суштина живота.

Захваљујући тако свеобухватном интересовању за фотографију, није нимало чудно да је управо једно тако велико име и само оставило иза себе велики број фотографских слика. Посебно су, осим микроскопских фотографија, драгоцени многобројни портрети великана медицине које је снимиио Александар Костић. Ти портрети су носили печат његовог виђења, његовог односа према животу, па се не треба чудити што је увек настојао да у портретима буде фокусирано само лице модела. Њега није интересовало много детаља или специјални аранжман око одређене личности, њега је привлачило да уђе у саму личност, да му се примакне што више. То су портрети које ћете увек препознати по томе што је то увек изразито крупан кадар. Он снима одабране научнике, заправо, своје пријатеље,

на један тако непосредан и лични начин, да то сасвим одговара тада актуелним идејама о новој објективности. Он жели, дакле, да уз помоћ камере уђе у саму личност, у њену персоналност.

На крају, ја бих вам се само захвалила на пажњи и рекла да дело професора Александра Костића, што се тиче фотографије, тек чека да буде сагледано на један нови и свеобухватан начин. Сада су сва његова дела на једном месту, па можемо то упоредити са неким другим опусима. Јер, на пример, када сам писала *Историју српске фотграфије* која је објављена 1993. године ја сам у фусноти написала да нажалост, о делима професора Костића не могу много да кажем, јер их нисам видела. Тада још нисам знала где се она налазе. Неко други, када буде писао о фотографском делу Александра Костића, биће у предности јер ће све бити на једном месту, у Музеју примењене уметности у Београду, па ће моћи сасвим једноставно и лако да се снађе у том обимном, крајње интересантном делу.

Проф. др **Миланка Тодић**, виши кустор у Музеју примењене уметности у Београду. Рођена је 1952. г. у Чуругу, Жабалъ.

Дипломирала је на Филозофском факултету у Београду на Групи за историју уметности 1976. г., магистрирала 1980. и докторирала 1989. г. (*Историја српске фотграфије: 1839–1940*).

Члан је редакције часописа „L'impossible“. Учесник у више пројеката (Обележавање 150 година открића фотографије, оснивања Музеја фотографије, заштита атељеа Милана Јовановића).

Аутор великог броја чланака, студија, каталога и књига.

Најзначајнији дела: *Фотграфија у Србији у 19. веку*, *Историја српске фотграфије 1839–1940*, *Фотграфија и слика, Радејта Станковић; 1905–1996*, *Ђорђе Илић (1920–)*

СНЕЖАНА НИКОЛАЈЕВИЋ

[Александар Ђ. Костић – композитор и ијанисџа]

Постоји знатна разлика између љубитеља музике који, слушајући, уживају у њој и музичких аматера који велико задовољство налазе у сопственом музицирању. Могло би се рећи да су они први представници савремене цивилизације, а друге краше одлике ренесансног духа. Будући да је професор Александар Ђ. Костић својом природом и својим интересовањима припадао овој другој групи љубитеља музике, желела бих најпре да укажем на њену генезу.

Од почетка 16. века музика се у повлашћеним круговима сматрала неопходним елементом културе: сви су учили певање и свирање на неком инструменту. То се, чак, захтевало у *Дворанину* Балтазара Кастиљона, једној књизи која је била нека врста приручника елите, бестселер за издаваче и снага за идеје врлог човека *homo virtuoso*. Музика је играла у друштву много истакнутију улогу но данас. Људи се нису задовољавали само тиме да слушају песнике и музичаре, сва елита се такмичила са њима и опонашала их. Уметност је била нешто живо, била је природно средство изражавања као што је то увек био случај са великим епохама.

У том погледу карактеристично је да су многи велики италијански сликари (Ђорџоне, Порденоне, Басано, Тинторето, Дел Пјомбо) били пасионирани музичари: Дел Пјомбо је био чувен као певач и лаутиста, а један архиепископ Барија Габријел Мерино био је врстан певач. Када се Леонардо да Винчи представљао двору Лодовика Мора у Милану, он је то учинио као музичар, а не као сликар. У 17. веку у Европи су се под називом *Collegium musicum* множила друштва љубитеља музике која су музицирала предвођени једним професионалним музичарем. Сам Јохан Себастијан Бах водио је један такав колегијум у којем су се, уз аматере и искусне љубитеље музике појављивали и његови синови, касније истакнути композитори Вилхелм Фридерман и Карл Филип Емануел.

Деветнаести век донео је разнолика раслојавања у музици, између осталог и на професионалце и аматере. Њихови сусрети су све ређи, а путеви им се разилазе: професионални музичари наступају на концертним подијумима, а аматери музицирају у богатим грађанским кућама. У доба бидермајера формира се култ кућног музицирања – клавирског и камерног - и тај дах се у западној Европи и данас снажно осећа.

И у нашој средини је тај вид музицирања био присутан у грађанским домовима. Србија је почетком 20. века на музичком плану била у великом заостатку за Европом, али кућне, музичке забаве нису биле реткост у грађанским домовима. О томе сведочи наш истакнути композитор Станојло Рајчић. Он каже: „У то време, дакле, у Београду није било много чега, али је било нечег што му данас недостаје: то је домаће, камерно музицирање. Људи су се састајали по кућама, свирали, дискутовали о музици, проводили пријатне вечери. Тако је Момчило Настасијевић,

истакнути песник, свирао флауту, његов брат Светомир, композитор и архитекта, свирао је виолу, а трећи брат Славољуб, професор књижевности, који је писао историјске романе, свирао је виолончело. Друштво се код њих сакупљало сваке недеље, долазили су разни уметници: Винавер, Миленко Живковић, Душан Матић. Свирали смо своје композиције, дискутовали о њима, било је ту шала, вицева, било је послужења, чаја, у сваком случају пријатна атмосфера која је на мене врло позитивно утицала да се одредим за музику.“

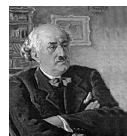
Будући да је растао у једном таквом друштвеном и породичном миљеу, Александар Ђ. Костић је уз гимназију похађао и Српску музичку школу, прву педагошку музичку институцију код нас, која је основана 1899. године. Мокрањац, код кога је Костић учио композицију и клавир, запазио је даровитост младог Костића и давао му велику подршку и потпору.

У прво време Александар Костић се бавио композицијом: хорови „Пролеће“ и „Химна трезвене младежи“ композиције су традиционалних хармонских склопова и лежерне мелодике, а Костић их је изводио са својим гимназијским друговима. Из тог периода потиче и „Успаванка за клавир“ коју је Костић компоновао 1912. и посветио тада својој девојци, госпођици Смиљи Јоксић, која је касније постала његова супруга и врстан педијатар. Реч је о једној романтичарској композицији, у троделној форми, транспарентној у вертикали, са лаком мелодијском линијом, хармонски једноставног, повремено необичног или, боље рећи, неуобичајеног слога.

После тих младалачких композиторских покушаја, само се још једном вратио компоновању. Било је то 1940. када је написао текст и музику за мешовити хор „Химна раду“. Ову композицију су после Другог светског рата често и радо певали разни наши хорови, па и један искусни професионални хор какав је Хор Радио Београда на свом концерту 1953. године са диригентом Боривојем Симићем.

Међутим, Костићево превасходно усмерење био је пијанизам и он ће бити централна тема и овог нашег разматрања као што је био и централна музичка преокупација целог његовог живота. Још у гимназијским данима Александар Костић је много времена проводио за клавиром, а када је 1912. године отишао на студије медицине у Нанси, одлучио је да учини велики напор и да у исто време упише и мајсторски курс код Луја Дијемера. Један од најчувенијих француских пијаниста и педагога, и сам ученик париског Конзерваторијума, био је тада у својим седамдесетим годинама. Пленио је великим педагошким искуством и значајним дидактичким радовима. Костић је курс код њега завршио веома успешним реситалом.

У току Првог светског рата, у којем је учествовао као добровољац, војни лекар, он наставља свој контакт с музиком, приређујући у Нишу хуманитарни концерт са мушким хором, а затим и концерт на Крфу где је извео *Ојело* и *Оче наш* Стевана Мокрањца. „Успех је био незапамћен“, пише Воки Костић, „Отац је доживео посебну почаст када му је, уз честитке, пришао официр француске војске Венсан д'Енди, истакнути француски композитор.“ Тада су склопили пријатељство, редовно су се дописивали, а по завршетку рата француски музички великан здружено је препоручио Александра Костића, свог ратног пријатеља, Ансоржеу сјајном пијанистичком педагогу. Конрад Ансорже био је Листов ученик и држао је класу на Конзерваторијуму у Прагу. Заједно су се нашли у Стразбуру. Костић је припремао своју докторску дисертацију из медицине и истовремено похађао двомесечни пијанистички курс који је Ансорже управо у то време држао у овом граду.

Била је то специјализација и интерпретација Шопенових дела која су очигледно највише привлачила пажњу Александра Костића.

Чини се да је од свих сусрета са великим пијанистима најзанимљивија била сарадња са Алфредом Кортоом, чувеним француским пијанистом и педагогом: лето 1935. Костић проводи у Паризу на његовом курсу и специјализира Шопена. После четири године, среће се поново, на кратко са њим. Тада му је извео Сонату у бе-молу, једно од најзахтевнијих дела пијанистичке литературе, а Корто, познат као строг критичар, проценио је ово извођење „као најбоље које је чуо од стране неког непрофесионалног пијанисте“.

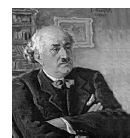
Да подсетимо на овом месту да се и данас у Европи значајна пажња поклања музичком аматеризму. Немачки *Arbeitskreis für Musik* приреди годишње стотинак музичких недеља за аматере различитих профила. Да ли је за њихове учеснике свирање акција, релаксација или досезање високих интерпретативних домета? Пре двадесетак година диригент Кунибертас Добровољски, један од истакнутих посленика поменутог кружока, објаснио је тај феномен управо онако како га Европа схвата: акценат је на свирању као акцији, као догађању и доживљају музике, а не у стремљењу ка дометима, ка завршном резултату. У нашој средини, нарочито у хорском аматеризму који је најразвијенији, постоји тежња ка професионалним дометима. Наступи многих наших аматерских хорова достижу професионални ниво па се и вреднују професионалним критеријумима. На солистичком и инструменталном плану ситуација је сасвим другачија, а сама појава аматера-инструменталиста је ретка. Занимљиво је да су то претежно лекари: хирург др Милутин Рогановић је наступао као солиста на концертима у Коларчевој Задужбини, хирург др Марина Панишић, која је завршила клавир у класи проф. Јеле Кршић, такође активно музицира, а пулмолог др Оливера Максимовић не пропушта ни један дан без флауте. Ради се ту, вероватно, о некој врсти тензије коју носи лекарски позив, и опуштања коју пружа свет звука.

Професор Костић је јединствена фигура по томе што је целог живота радио на свом усавршавању и то са најчувенијим педагозима и што је био у стању да изведе цео рецитал Шопенових дела који је забележен. Додуше, тачније би било рећи да је то запис једног *неодржаног рецитала*. Наиме, када је у јесен 1969. Костић осетио потребу и способност да изађе на бину и одржи солистички концерт, саопштио је ту идеју свом сину који је покушао да му организује концерт. Но, због подозрења неких друштвених кругова, које је професора Костића пратило и у његовом професионалном раду, овај концерт био је осујећен. Његовом сину није остало ништа друго него да ангажује студио и омогући оцу да сними свој рецитал. Радило се три ноћи децембра месеца исте године у студију Радио Београда и остварен је један раритетни снимак који најбоље говори о пијанистичким способностима Александра Ђ. Костића, о извођаштву, необичном и фасцинантном за једног аматера. Чује се на том снимку разрађена пијанистичка техника, фино савладан и одлично презентирани облик, укусна агогика, висок степен виртуозитета, заобљен тон и велика динамичка скала. Ове интерпретације одолеле би и вредновању веома захтевних и избирљивих музичких критичара а привукле пажњу широког аудиторијума својом еруптивном емотивношћу. Снимљено је око 70 минута Шопенове музике – четири мазурке, Скерцо бе-мол, Етида опус 10, број 3, три валцера, трећи и четврти став из Сонате опус 35, бе-мол, пет прелида и полонезе оп.40, це-мол и А-дур.

Дирљив је начин на који се Воки Костић заузео и побринуо да овај снимак дође до данашњих слушалаца. Он каже: „Брижљиво чувајући траке, после 34 године могао сам да спроведем идеју да врхунском дигиталном техником урадим пост-продукцију, са прворазредним сниматељем Милисавом Тодоровићем, са којим радим већ преко 25 година, да 2002. снимим музику за филм и овај ЦД као раритетно издање од 50 нумерисаних примерака за музичке стручњаке, сладокусце и поштоваоце професора Александра Ђ. Костића.“

Била ми је част што се моје име нашло међу њима, као што ми је било задовољство да овим скромним доприносом осветлим део једног ренесансног лика какав је био проф. др Александар Ђ. Костић.

Проф. др **Снежана Николајевић**, доцент Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу.

Рођена је 1948 године. Завршила је музикологију на Музичкој академији у Београду. Магистрирала и докторирала на Факултету музичке уметности у Београду (*Телевизија као креативни и индустријски простор српске музике*). На Катедри за медијске предмете ФМУ предавала је основе новинарства и примењену музику. На Филолошко уметничком факултету у Крагујевцу предаје музику у медијима.

Од 1979. године уредник је у Телевизији Београд. Њен уреднички рукопис и потпис носе многе значајне серије – *Рађање српске музичке културе*, *Музичко исисмо*, *Моје музичко искуство*, *Моја музика*, *Пијанисста*, *Зашто волише Шойена*, *Свејска премијера*, *Лейња духовна академија Музичке омладине*, *Субошом увече* и многи појединачни пројекти. Од 1976. године континуирано концертира у клавирском дуо са Весном Кршић, интерпретирајући дела у широком распону од барока до савремених остварења. Била је члан жирија интернационалних такмичења за клавирски дуо (Међународно такмичење Музичке омладине у Београду, Интернационално АРД такмичење у Минхену) и интернационалног ТВ такмичења Pri Italia.

Објавила је до сада пет књига – *Сајушник кроз камерну музику*, *Класици модерне музике*, *Либретистички исисуак Пејтра Коњовића*, *Клависки дуо као одраз оишше еволуције музике*, *Музика као доћајај*, и *Екран српске музике* – и преко 800 критика и текстова о музици у дневним листовима и специјализованим часописима.

МАРКО ПОПОВИЋ

[Археолошки рад Александра Ђ.
Костића]

Велика је животна привилегија познавати умне и знамените људе какав је био др Александар Костић. Мени је та част запала још у студентским данима, на једном од првих теренских истраживања на којима сам лично учествовао. Професор Костић остаће запамћен као један од великих српских *Ѱолихистора*, или боље речено, као човек ренесансних склоности. Како је био посвећен својој струци, тако се са истом страшћу, и истом компетенцијом, бавио и књижевношћу, музиком, фотографијом, тако се исто заинтересовао и за археологију, проничући у тајне те чудне науке, која изазива знатижељу многих, обично на погрешан начин.

Професор Костић се са археологијом, археологијом *in vivo*, сусрео сасвим случајно. Почетком 30-их година одлучио је да направи велико изненађење својој супрузи Смиљи, почео је да гради кућу, мало изнад Гроцке, изнад Дубочајског потока. Све је радио тајно, док кућа није завршена и док, као што је већ познато, Смиљи није приређено то задовољство. Међутим, док је трајала градња куће, тамо се дешавало свашта. Док су радници копали темеље нашли су на скелетне гробове. У првим гробовима није било ничега што би одавало време из кога потичу, били су то само голи скелети. Терен је горе, на врху брега песковит, чиста земља и професор Костић је помислио да су то посмртни остаци наших војника који су бранили границу Краљевине Србије на Дунаву. Многи, погинули у борбама током Првом светског рата, били су његови саборци. Чак је имао намеру, не знам да ли је остварио, будући да се не сећам детаља, да позове свештеника из Гроцке, да те кости опоје, и да их сахрани по нашим обичајима. Међутим, како су радници радили даље, почеле су да се појављују и необичне гробне конструкције које су професора Костића заинтересовале. Наравно, није дозволио радницима да их разбију крмповима. Иако није имао никаква археолошка искуства, он као веома образован човек, знао је да треба пажљиво видети шта је у питању и тако су на светло дана изашле римске гробне конструкције. Одмах је схватио значај овог открића, пажљиво их откопао, боље рећи истражио, и све то наравно сачувао, што ће касније ући у фонд његовог чувеног Дубочајског музеја.

Ту под вилом на врху брега изнад Дубочајског потока, који сада зову Циганско брдо, што је сасвим нови топоним без икаквог утемељења у ранијој топографији, на простору где су извођени земљани радови нађено је 37 гробова од којих је неколико имало, како то археолози кажу, и *гробне Ѱрилоге*. Значи уз скелете су били и налази, керамички крчази, фибуле, скромни комади накита и слично. То је, наравно, омогућило да се ти гробови потпуно јасно временски одределе.

Ово занимљиво откриће усмерило је професора Костића, окренуло ка интересовањима какве то тајне из прошлости земља крије. Будући да је дуго времена проводио у Гроцкој, односно Дубочају, подручју богатом археолошким траговима, било је разлога за знатижељу. Ту се некада пружао римски Лимес, значи римска

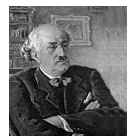
граница царства, пре тога ту је била богата праисторија - недалеко од куће налази се и Агино брдо, неолитско налазиште слично Винчи. И он је почео тада полако да прикупља археолошке налазе, да са сељацима разговара, саветујући им да оно што се нађе приликом земљаних радова не бацају у међу, већ да се сакупља. И људи су му доносили, најчешће уломке керамике. Неки су говорили: „Чудан неки професор, скупља тако неке отпатке.“ Међутим, превасходно захваљујући томе сада се о микротопографији Дубочаја и овог дела Гроцке зна доста, управо захваљујући тим налазима које је професор Костић помно скупљао. Ту је, поред археолошких налаза прикупљан и палеонтолошки материјал, значи фосили којих такође има на овом подручју.

Међутим, није се зауставио само на томе да скупи налазе и да се о њима мало информира. Професор Костић је инспирисао, односно подстакао једну акцију у Музеју града Београда да се у Дубочају, значи ниже његове куће, изврше археолошка истраживања и да се заправо види о чему се овде ради, јер ту је у међувремену на суседној њиви пронађена једна гробница коју су сељаци почели да руше, затим доле ближе потоку појавило се такође нешто, и било је стварно занимљиво видети шта ту земља заправо крије. Тако су 1963. године почела археолошка ископавања која је водио Влада Кондић, тада из Музеја града Београда, а ја сам у тим ископавањима имао част да учествујем као студент.

И та су ископавања била врло занимљива, а боравак у Гроцкој веома угођајан. Ми смо се дружили сваки дан са професором, он је активно учествовао у нашим истраживањима и са великим занимањем, али и солидним знањима разгледао ископане *артефакте*. Том приликом откривени су остаци једне *виле русијке*. То је било велико римско пољско имање. У близини откривени су и остаци гробнице у којој су, по свој прилици, били похрањени посмртни остаци власника те велике виле. Горе на брегу налазила се некропола која је, изгледа, обухватала искључиво гробове које је професор открио 1931–32. године, где су сахрањивани они који су живели у оквиру тог великог римског пољопривредног добра.

Када смо ми упоредили налазе са археолошких ископавања са онима старијим, које је професор сачувао у свом Дубочајском музеју пред нама је искрсла кохерентна слика једног малог исечка античке историје тога времена. После смо заједно са професором доста разговарали, он је постављао веома занимљива питања, наравно нисам му ја могао давати одговоре, давали су старији, али је то било врло инспиративно. На крају смо закључили: у питању је вила, највероватније с почетка 4. века, из времена, како су Срби у средњем веку говорили, „великог и светог Константина цара“. То је било имање које је трајало неколико деценија током 4. века. После дугог хијатуса на томе имању појавила се вила професора Костића и он се на неки начин осећао баштиником те давне прошлости.

Наравно, то га је подстакло – он је тада већ био у приличним годинама, то су биле његове седамдесете године – да продуби своја интересовања о античкој прошлости овог подручја. И у каснијим сусретима у Београду имали смо прилике пуно да причамо о римском Лимесу, о античким налазима, али и о оним старијим. Професор Костић је још пре рата слушао о налазима са подручја Гроцке. У то време, значи тридесетих година 20. века, вршена су и ископавања у Винчи. Тамо је имао прилике да се сусретне са, за то доба, најсавременијом методологијом археолошких ископавања. Тако да је у оно време када смо га ми упознали, када сам га ја упознао, он већ о археологији доста знао.

И наравно, текле су године, он се у својим позним годинама све више посвећивао идеји да од свог скромног Дубочајског музеја, који се налазио у једној просторији у самој вили горе на Дубочају, направи завичајну збирку и да је остави за потомство, за један шири круг људи који ће се кроз те остатке упознати са историјом грочанског краја. Тако се родила идеја да Дубочајски музеј – ово „дубочајски“ под наводницима, јер тако га је он звао – прерасте у нешто што ће бити завичајни музеј Гроцке. Идеја је почела тако што смо 80-их година радили на санирању Ранчићеве куће, старој грађевини из раног 19. века. Након реконструкције било је најпогодније да се у том здању постави овај музеј. И тако професор Костић је своју збирку завештао Гроцкој с тим да се о њој стара Народни музеј и да буде изложена у Ранчићевој кући.

Ми смо врло незахвалан народ. Та идеја је дуго чекала да се оствари и то и данас није остварено на задовољавајући начин. Ми смо ту остали дужни. Међутим, не бих желео да дужим, хтео бих само још да скренем пажњу на један детаљ који ми је остао увек повезан са успоменим на професора Костића. Није из домена археологије, али има везе са његовом личношћу. Ми смо као народ професора Костића веома повредили. Били смо веома незахвални према тој великој личности. Да не дужим причу, разговарали смо својевремено и о ордењу, пошто сам се ја бавио тиме, а професор је био носилац многих одликовања. У тим разговорима дошли смо и до приче о ордену Милоша Великог, са занимљивом и необичном стилизацијом двоглавог орла, односно одликовању чије је трајање нагло прекинуто. И тако једном приликом, на вечери у нашој кући, поклонио ми је своју слику у униформи на којој је писало „у спомен на орла са сломљеним крилом“. Тај човек је био у свом животу веома често осујећаван. Ми данас говоримо о свему ономе што је он нама оставио, а оставио би више да смо ми као целина, не желим сада да двојим никога, били бољи према њему. И ево ово је сада само један мали део дуга који му враћамо.

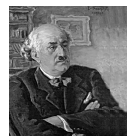
Др **Марко Поповић**, научни саветник у Археолошком институту у Београду.

Рођен је 1944. у Ужицу. Дипломирао на Филозофском факултету у Београду на Групи за археологију 1966. г., магистрирао 1972. г. и докторирао (*Београдска тврђава*) 1980. г.

Руководио је археолошким истраживањима тврђаве Рас и манастира Студенице.

Добитник је једне личне (1983) и 2 колективне Октобарске награде Београда (1973. и 1976).

Главна дела: *Сџари тврђ Рас, Утврђења Моравске Србије, Defansive Systems in the Eastern Part of Yugoslavia, Град Браничево у средњем веку.*

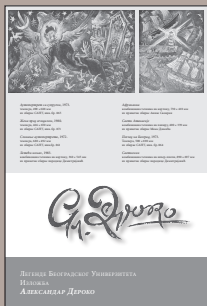
Изложба

Александар Дероко 3.11–7.12.2004.
Изложбу је отворио проф. др Дејан Поповић, ректор Универзитета у Београду. На отварању изложбе говорили су: академик проф. др Војислав Кораћ, проф. др Михаило Тимотијевић, декан Архитектонског факултета и др Стела Филипи Матутиновић, в.д. управник Универзитетске библиотеке.

Каталоги

Легенде Београдског универзитета :
Александар Дероко : каталог изложбе / (аутори изложбе и каталога Марија Вранић Игњачевић, Дубравка Милошевић). - Београд : Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2004. - 72 стр., [2 плаката]: илустр.

Материјал за изложбу и Каталог (публикације, документи и фотографије, цртежи и слике Александра Дерока):
- фонд Универзитетске библиотеке
- архив и галерија Српске академије наука и уметности
- приватне збирке: Моме Димића, Анике Сковран, Александра Димитријевића, Петра Марјановића и адвоката Тасића.
- Дивна Ђоковић је за изложбу уступила своје везове рађене по цртежима Александра Дерока.

Програм предавања

Архитектонски рад А. Дерока (4. 11. 2004.)
Јован Нешковић, Бранислав Миленковић, Михајло Митровић

Архитектонски рад А. Дерока (11. 11. 2004.)
Милка Чанак-Медић, Бранислав Миленковић, Зоран Јовановић

Сликар А. Дероко (18. 11. 2004.)
Мирко Барјактаровић, Војислав Јовановић
Етнолошки и археолошки рад А. Дерока (24. 11. 2004.)

Мирко Барјактаровић, Војислав Јовановић
Књижевни рад А. Дерока (30. 11. 2004.)
Мома Димић, Стојан Ђорђевић, Радован Поповић

Вече сећања на А. Дерока (2. 12. 2004.)
Дивна Ђоковић, Аника Сковран, Доброслав Павловић

Дероко, Растко и Пикасо (7. 12. 2004.)
позоришна представа Позоришта из Параћина по тексту Николе Корбутовског. Глумили су: Томислав Ђорђевић и Слободан Ивановић. Уводна реч: Никола Корбутовски

АЛЕКСАНДАР ДЕРОКО

Између прецизности и лакоће – тако би се концизно и најтачније могао дефинисати стваралачки корпус Александра Дерока. Широко образовање и мноштво талената и интересовања градили су вероватно исправан утисак да је он у животу све урадио са необичном лакоћом. Озбиљнији поглед на опсег и дубину урађеног показао би пак присуство велике одговорности у сваком његовом делу. Речју, радио је лако али не и олако.

Током тридесет и осам година професорског стажа, од својих студената је стварао врсне професионалце али и велике поштоваоце и пријатеље јер им је био и учитељ и друг. Лишен академске сујете, сумњичав према доктринарним истинама, отворен за другачија виђења, са изразитим уметничким сензибилитетом, окупљао је младе људе да се напајају знањима и умећима која им је издашно даривао. Тај склад живе, снажне, радне, несобичне и питоме личности, студенти су веома поштовали али и искрено волели.

Међу првим историчарима средњевековне и народне архитектуре у Србији, као архитекта, уводио је студенте и у историју уметности откривајући њене везе са антропологијом, етнологијом, археологијом, социологијом али и са градитељским занатом. Лакоћа којом се кретао кроз све те различите просторе духа, била је својствена само врхунским зналцима. Своја бриљантна предавања увек је илустровао сигурном уметничком руком, јасним цртежима, прецизно, са безброј детаља који су исцрпно илустровали оно о чему је говорио.

Читав низ написаних књига из историје архитектуре бави се античком и средњевековном и у оквиру тога монументалном архитектуром као и градовима и утврђењима. У исто време, закупљала га је и тема нашег народног неимарства. Радови које је за собом о томе оставио од непроцењивог су значаја.

Заштита градитељског наслеђа коју је предузимао уз претходна истраживања и нарочито пописивања споменичког наслеђа, драгоцен је рад и није претерано рећи, упоредив са Вуковим трагањем у области језика.

Академик Дероко је и као пројектант оставио за собом веома препознатљив траг чија вредност се не базира на бројности реализованих пројеката него на особености аутентичног креативног рукописа заснованог на идеји о хуманој градњи, инспирисаној нашем традиционалном фолклорном архитектуром.

Историчар архитектуре, писац и сликар сједињени у једној личности која је била поштовалац Свете горе и Хиландара, оставио нам је у књизи *Свети Јора* огроман број цртежа, фотографија и записа о јединственом средњевековном манастирском комплексу.

Свој књижевни дар оплемењен оком сликара и нервом историчара Дероко је релативизовао и у књизи *А ондак је леџијо јеројлан над Београдом*. На објављивање те мемоарске прозе о старом Београду, са низом занимљивих цртежа, наговорио га је књижевник Мома Димић. *Манијулаци око Калимејдана* је његова друга књига сведочанстава о минулом времену кроз коју упознајемо и духовити језички израз овог варошког мераклије, pilota, једног од 1300 каплара, логораша и радозналца.

О сликарском дару и раду Александра Дерока има безброј сведочанстава: од опреме књига, преко цртежа – стручних или уметничких, до слика: уља, акварела комбинованих техника. Све што је радио одликује несумњива естетска вредност.

О свим димензијама рада те личности чија су „крила“ имала неслућени распон говорили су најпованији, углавном они који су имали среће да јој приђу близу. Ми, као организатори, имали смо среће да су такви „сведоци“ били још увек међу нама¹, иако је од Дерокове смрти прошло скоро двадесет година.

Из свих излагања могло се поред осталог закључити да је Дероко, кроз све што је радио, исписивао и једну јединствену апологију животу и лепоти. Његово присуство у нашој универзитетској заједници али и у најширем духовном простору српског народа, без претеривања се може сматрати црвеним словом коме се у будућности мора прилазити с дужним поштовањем.

Током једномесечног трајања изложбе која је Дерока представила кроз писану реч, фотографије, његове слике и цртеже, јавност се упознала са његовим архитектонским радом у ужем и ширем смислу, кроз излагања професора Нешковића, Миленковића, Митровића, Милке Чанак-Медић и Зорана Јовановића.

У његов сликарски рад увели су нас зналци као што је Никола Кусовац или професори Ранко Радовић и Сениша Вуковић. О етнолошком и археолошком раду говорили су професори Мирко Барјактаровић и Војислав Јовановић. Са књижевним радом упознали су нас Мома Димић, Стојан Ђорђевић и Радован Поповић а о личним контактима са њим говорила нам је глумица Дивна Ђоковић и професори Аника Сковран и Доброслав Павловић.

Цео програм у част Александра Дерока у Универзитетској библиотеци завршен је представом *Дероко, Расико и Пикасо*, позоришта из Параћина, по тексту Николе Корбутовског.

---

¹ На жалост, непосредно након завршетка циклуса, почетком 2005., чак троје учесника је преминуло: драмска уметница Дивна Ђоковић, проф. Мирко Барјактаровић и проф. Ранко Радовић

СВЕЧАНО ОТВАРАЊЕ ИЗЛОЖБЕ О
АЛЕКСАНДРУ ДЕРОКУ
3. 11. 2004.

МИХАИЛО
ТИМОТИЈЕВИЋ,
декан Архитектонског
факултета у Београду

*[Александар Дероко – професор
Архитектонског факултета]*

Професор Александар Дероко провео је више од тридесет и осам година као наставник Архитектонског факултета у Београду. Због изузетних квалитета своје личности ушао је у историју Факултета као један из плејаде такзованих „uoto universale“, који су својим свестраним знањем и радозналим духом утицали на бројне генерације студената и готових архитеката. Књиге и уџбеници који се још увек користе, као и бројне анегдоте, скоро легендарне приче, које се препричавају међу млађим колегама, који су били његови студенти, налазе пут до данашњих генерација и зато се он убраја у велике српске градитељске историје.

О професору Александру Дероку, за разлику од неких других наставника Архитектонског факултета, зна се веома много. Изузетна способност комуницирања са људима различитих профила учинила је да га памте не само архитекти него и археолози, етнологичари, конзерватори, музичари, књижевници, монаси и свештеници, као и пекари, обућари, графички радници, каменорезци, зидари, дакле сви који су имали прилику да са њим или за њега нешто ураде и тако остану у трајној вези.

За студије архитектуре Александар Дероко се определио у раној младости и цео свој живот посветио је тој професији, показујући личним примером да је она, својим разноврсним појавним облицима, прави изазов за особу спремну да јој професија буде све, и посао и хоби, извор прихода и животне радости. Зато не треба да чуди његова страст за путовањима, картографијом, проучавањем старина, фотографикањем, цртањем, сликањем, или археолошким ископавањима. Све наведено текло је паралелно са пројектовањем, држањем предавања, писањем научних и стручних књига и уџбеника, што је довело до избора за академика САНУ, те је тако он један од ретких архитеката који је имао част да се уброји у бесмртнике српске интелектуалне елите.

1926. године, када је дипломирао и био изабран за асистента на тадашњем Техничком факултету у Београду, започела је његова просветитељска мисија у формирању нових генерација архитеката, којима ће историја градитељства бити школа искуства и инспирација. Ретко се може наћи особа која је вештије, забавније и полетније преносила историјска искуства у области архитектуре на млађе. За њега је прича о фараонској, грчкој, римској, византијској и српској средњовековној архитектури била увек повезана са личностима које су та дела стварала, њиховим осећањима и естетским промишљањима. Брзи цртежи на табли, током предавања, уверљиво су преносили студенте у друга времена, откривали им чари грађења у камену, набоју, опеци и дрвету, и будили у њима жељу да се и сами увере у лепоте дела старих цивилизација.

Његов шарм, духовите опаске, занимљиве опсервације о предметима и људима, цртачки дар, можда су код некога могли потиснути другу страну његове личности,

радозналог истраживача и научника. Не треба заборавити да је он похађао различите архитектонске школе у Риму, Прагу, Брну, да је у Паризу слушао предавања Габријела Мијеа, великог познаваоца српске средњовековне архитектуре, Корбијеа, Пикаса и да је другоао са многим нашим угледним архитекџима, што га је учинило спремним да износи закључке сопствених истраживања о српском средњовековном и народном градиџељству. Резулџати тог рада сабрани су у књигама које су доживеле неколико издања „Средњовековни градови у Србији, Македонији и Црној Гори“, „Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији“, „Архитектура старог века“, „Споменици архитектуре IX–XVIII века у Југославији“, „Фолклорна архитектура у Југославији“, „Народно неимарство“ у два тома: Село и Град. Све наведене књиге и данас су корисна штива како за студенте тако и за архитекџе, без обзира што је касније издато низ других публикација са истим темама. Бројне студије, реферати на међународним конгресима византолога, за ранохришћанску историју, етнографију и антропологију обилују подацима до којих је Дероко долазио оштроумним запажањем чињеница приликом личног рада на терену. Треба споменуџи и бројне књиге којим је на популаран начин читаоцима приближена Света Гора, Хиландар, стари Београд, људи и догађаји који заслужују да буду упамћени.

Лепота његових цртежа оплемењила је веђину тих књига и чланака, а бројни цртежи и слике кресе зидове Архитекџонског факултета, других институција и пријатељских домова. Мапа Дерокових цртежа коју је Архитекџонски факултет објавио поводом његовог одласка у пензију налази се у скоро сваком кабинету на Факултету, а портрет са карактеристично подигнутим наочарима на челу и погледом оштро упереним у саговорника који се чува на Катедри за историју и теорију архитектуре и уметности сведочи о трајном присуству његовог духа на Архитекџонском факултету.

ДЕЈАН ПОПОВИЋ, ректор Универзитета у Београду

Изложба о Александру Дероку – Лејенге Београдској универзитетској

Даме и господо,

Припала ми је час да данас у просторијама Универзитетске библиотеке „Светозар Мароквић“ отворим изложбу посвећену Александру Дероку, предратном професору Техничког факултета, послератном професору Архитектонског факултета (који се издвојио из раније јединственог Техничког факултета) и члану САНУ. Дероко спада у ред оних врхунских интелектуалаца, који су, од краја XIX па до краја тридесетих година XX века, створили и одржали онај посебан културни амбијент, који сам склон да назовем „београдским духом“, а који је оријенталну варош на граници Балканског полуострва и Средње Европе преобразио у европски град, са Универзитетом који је између два светска рата изборио себи високо место на интернационалној лествици. Био је то Универзитет Јована Цвијића и Слободана Јовановића, Симе Лозанића и Милутина Миланковића, Михаила Петровића-Аласа и Богдана Поповића. Свет коме је припадао тај универзитет срушио се у годинама катастрофе коју је донео Други светски рат; од јесени 1944. настаје једно друкчије време, у којем се радикално мења предратна слика, у којем ослободиоци намећу своју културну матрицу, као контрапункт ономе што је постојало до 1941. године. Иако је Револуција, градећи своје вредности, углавном негирала старе, било је људи, професора и других, који су, снагом интелекта и талента, образовањем и мудрошћу, успели да задрже везу са славним данима, прохујалим са вихором. Уз Александра Белића, Михаила Консантиновића, Косту Тодоровића, Георгија Острогорског и друге врсне професоре, који су свој радни век започели на Универзитету у Београду касних двадесетих и тридесетих година прошлог века, а остали на њему, избегаваши или преживевши бројне чистке, Александар Дероко је, свакако, један од оних „чувара ватре“, захваљујући којима је Универзитет у Београду и у послератној Југославији успео да задржи углед и место водеће академске институције у овом делу Европе.

Рођен 1894. године у Београду, уписао се на Технички факултет Универзитета у Београду 1913, ђак-наредник у Првом светском рату, наставио студије архитектуре на универзитетима у Риму, Прагу, Брну и Београду, где је и дипломирао 1926. године. Тада је постао асистент на Архитектонском одсеку Техничког факултета, да би у звању доцента био изабран 1929, ванредног професора 1936, а редовног професора 1948. године. Дописни члан САНУ постао је 1955, а редовни 1961. године. Као професор Универзитета, Александар Дероко предавао је Историју архитектуре, објављивао бројне научне и стручне радове и бавио се градитељском праксом, у којој су настале зграда Богословског факултета, црква у Сарајеву, многа надгробна обележја и други објекти. Био је и писац и изваредан сликар. Али, изнад свега, у својој тридесетосмогодишњој универзитетској каријери професор Дероко је истрајавао у настојању да вредности српске архитектуре – чак и када се ради о

грађевинама скромнијих димензија, које нису тако раскошне – адекватно оце-
ни и смести у контекст европске цивилизације. Када нас је у 94. години напустио,
знали смо да је отишао човек који је својим делом, утицајем на студенте, млађе
колеге, сараднике и културну јавност Србије и тадашње Југославије, показивао
оно најбоље што је Универзитет у Београду дао у XX веку, веку чији је савременик
професор Дероко био. И зато сам уверен да је организатор ове изложбе био сасвим
у праву када је Александра Дерока сврстао у легенде нашег универзитета.

Проглашавам изложбу отвореном.

АРХИТЕКТОНСКИ РАД
АЛЕКСАНДРА ДЕРОКА (1)
4. 11. 2004.

ЈОВАН НЕШКОВИЋ

[Истраживања средњовековне црквене и тврђавске архитектуру]

Поштовани пријатељи и поштоваоци професора Александра Дерока, пре свега изражавам захвалност организаторима, сарадницима Библиотеке, што су ми указали ту част да говорим данас у овом циклусу предавања о професору Дероку. Уз њихову сагласност тема мога излагања биће научни рад професора Дерока, али само онај у вези са његовим истраживањима средњовековне црквене и тврђавске архитектуре (да бих се ипак уклопио у неко разумно време и ваше стрпљење у вези са дужином излагања).

Проучавање ове архитектуре у Србији био је дуг процес у који се после Првог светског рата укључио Александар Дероко који је снагом своје личности, стваралачког духа и ренесансне обдарености, свестраним истраживањем архитектуре прошлости не само средњовековне, већ и народног градитељства, стао у сам врх научника свога времена. У време када је започео свој рад, проучавање архитектуре из средњег века, посебно оне црквених споменика, имало је већ изграђену традицију мотивисану различитим циљевима и потребама. Један од основних циљева било је упознавање наше а и шире европске јавности са архитектонским стварањем у средњовековној Србији због чега су предузимана и систематска истраживања архитектонских споменика као и проучавања „уметности у њима употребљене“. Поред овог истраживања које је везано за област проучавања историје архитектуре, временом су та истраживања добијала и практични значај нарочито у вези са савременим пројектантским радом, савременим пројектовањем и обнављањем, оног тако названог, *националној сцили* у архитектури, будући да је сматрано да је стварање националног стила могуће на традицијама средњовековне архитектуре. Осим овога један од циљева ових проучавања односио се и на потребу очувања историјских споменика који су у 19. веку обнављани често нестручно, са неодговарајућим облицима у барокноме стилу.

Међу архитектурама чија је делатност с почетка века имала такву ширину истраживачког и стручног рада био је архитекта Петар Поповић. Ја га помињем због тога што је после Првог светског рата изабран за професора предмета Византијска архитектура, на Архитектонском одсеку Техничког факултета, а на том истом факултету похађао је предавања и Александар Дероко што је несумњиво имало одређени значај за архитектонско образовање и шире усмерење Александра Дерока ка проучавању историјских споменика.

(Једна занимљивост у вези са Дероковим студијама је да је пред рат 1913. уписао и похађао Машински одсек Техничког факултета, а да је затим наставио студије архитектуре.)

Наравно, почетно а затим и трајно опредељење Александра Дерока ка проучавању средњовековне архитектуре и уметности не може се једноставно објашњавати – сем навођењем основних чинилаца у вези са почецима његовог истраживачког

рада. Ја ћу покушати да их набројим: то је боравак у Италији, рана дружења и пријатељство са Растком Петровићем, са којим је још у време студија кренуо у прва истраживања старе српске архитектуре, сарадња са професором Поповићем, боравак у Паризу где је слушао предавања Габријела Мијеа, који је објавио и први преглед српске средњовековне архитектуре 1919. године, затим избор за асистента на предмету Византијска и стара српска архитектура 1926. године, а неколико година касније и руковођење тим предметом. Осим тога не може се мимоићи његов лични афинитет према уметности и свим облицима ликовног изражавања, драж и привлачност старина из далеке прошлости, узбуђење у старим манастирима као „усред музеја једне пребогате уметности“, као и духовно стање средине у којој се кретао и у којој је радио.

Тако широком интересовању за све вредности и лепоте архитектонског стварања, погодовало је време између два светска рата у којем је сам активно учествовао. Проучавању српске културе и уметности доприносила су истраживања и радови домаћих научника, историчара, историчара уметности, археолога, разуме се и архитеката који учествују заједнички у уметничким експедицијама, истраживањима, затим у раду на заштити споменика као и истраживањима народне архитектуре.

О потреби истраживања средњовековне уметности од стране домаћих научника на једном месту записано је мишљење Александра Дерока (податак је из 1930. године): „Због тога што је тако мало позната, чак и нама самим, наша стара уметност није још заузела достојно одговарајуће место у књизи опште историје уметности светске. У последње време ми смо већ прилично учинили да то тако даље не буде. То је, уосталом, сасвим природно, али није баш сасвим најприродније да су чак и страници, наши пријатељи учинили били готово исто толико ... да се наш средњи век упозна и обелодани.“¹ У контексту таквих општих прилика може се разумети значај Дерокових непосредних истраживања, на лицу места, бројних архитектонских споменика, затим резултата тих истраживања која је редовно публиковао у стручним, научним и књижевном часописима, као и у листу *Време*, чиме је не само научна већ и шира културна јавност обавештавана о историјским и уметничким вредностима тих споменика.

Ради илустрације дозволите ми да наведем само нека од истраживања која документују тај изузетан и импозантан стваралачки опус аутора у који су уграђени и време и напори који су та истраживања пратили – пешке или на самару брдских коњића, на тешко прилазним путевима до споменика. Прво путовање Александар Дероко обавио је у области Раса, заједно са Растком Петровићем и први чланак је објавио после тога под насловом *Три манастира средњовековној Раса* у коме је обрадио архитектуру Петрове цркве, Ђурђевић Ступова и Сопоћана. Поред старог Раса Александар Дероко је похађао у више наврата споменике у долини Лима и објавио је о томе неколико прилога међу којима је онај познати чланак, који се и данас користи, под називом *На свештим водама Лима*. Овај чланак као и многи други из каснијих времена има и данас документарну вредност будући да су у њему садржани најстарији планови појединих споменика.

Карактеристичан је овај чланак и по начину на који је те своје чланке илустровао Александар Дероко: тако, на пример, географска карта Полимља презентована је

¹ Извод из забелешке поводом предавања А. Дерока, „Синоћње предавање о почетцима наше уметности“, *Време*, 27. XI 1930.

са цртежима народне архитектуре са тог подручја што указује на његово рано интересовање за градитељство народних мајстора. Његово интересовање и за све друге облике уметничког изражавања документује и један чланак под називом (то је, разуме се мој избор, а има и других чланака) *Скулптура Мајере Божије у Соколици*. То је она мала црква у околини Звечана у којој се и данас чува скулптура Богородице са Христом и за коју је Дероко изнео претпоставку да потиче са цркве манастира Бањске, са портала после рушења Бањске, што је прихваћено и у савременој науци.

Један од истраживачких путева професора Дерока водио је и у приморске крајеве у трагању за пореклом најстарије српске архитектуре. Један од најзначајнијих резултата тих истраживања Скадра и његове околине јесте утврђивање локације неколико дукљанских – зетских градова (Дривоста, Сарда, Дања, Свача), а подаци о појединим споменицима остали су до данас најзначајнији извори о њиховој архитектури и очуваности. Истовремено са снимањем основа, пресека, детаља, реконструкцијама првобитног изгледа обрушених споменика Александар Дероко се бавио и проучавањем општих тема које се односе на порекло архитектонских облика, на историјски развој и утврђивање уметничких вредности старе српске архитектуре у односу на архитектуру истога времена у Византији и на европском Западу.

Можда би се на овом месту могло навести и једно од Дерокових раних размишљања о једној тада актуелној теми – стилском пројектовању нових грађевина (податак из 1927. године): „Увек је нерашчишћено још потпуно питање колико се стари, изграђени и завршени стилови могу преносити и у данашње стварање (...) Сасвим је природно да ће данашње доба наше, када буде дошло до степена способности за то, дати у једној спонтаној манифестацији израз стила једне савремене уметности и да то неће моћи бити директно продужење стварања тамо где га је она стара уметност морала прекинути.“²

Најзад, завршавајући овај део излагања не може се изоставити Дероково учешће у једној великој научној експедицији бројних стручњака и научника у јужне крајеве, у колевку древне државе Немањића.³

То је био тај први део мога излагања, јер сам сматрао да капитална дела професора Дерока – која је објавио после Другог светског рата – да се та дела не могу разумети без овог његовог претходног, веома бројног, садржајног истраживања архитектонских споменика.

Када је реч о тим делима, прво објављено дело таквог великог значаја било је *О средњовековним градовима у Србији, Црној Гори и Македонији* (1950. године). Један део овог рада представљају систематизовани подаци и планови средњовековних градова-тврђава илустровани на начин који је био могућ при тадашњим првим истраживањима, без геодетских инструмената, са топографијом терена приказаном слободном руком, на основу општих опажања на терену, обично зараслом у жбуње и дрвеће, без јасних обриса зидова, који данас представљају документарну основу за проучавање њихове архитектуре. Посебно издајам први део књиге у коме су на основу историјских извора, повеља, писама, Душановог законика и

² Цитат из чланка А. Дерока, *Изложбе наших византијских уметничких дела*, Време, 12. IV 1927.

³ Програмом ових истраживања обухваћена су, поред средњовековних цркава и манастира, и места најзначајнијих градова, насеља и дворова владара – Дежева, Рас, Јелеч, Звечан, Ново Брдо, Сврчин, Пауни, Неродимља, Брсково...

познате литературе обрађена сва основна питања од значаја за разумевање појма *град* у средњем веку, друштвених прилика у којима су настајали за заштиту најзначајнијих места државе, путева, насеља, жупа, дворова владара, манастира, као и њихове архитектуре у ери употребе хладног оружја, а касније и у вези са одбраном од топовског наоружања. Поред изабраних фотографија једна од значајних одлика ове књиге је њен илустративни део допуњен цртежима, који садржи велики број цртежа људи и ратника тога доба, у борби, са опремом, оружјем, са фресака у Дечанима, Грачаници, Леснову, старих направа за освајање градова, средњовековног оружја похрањеног у музејима.

Поред овог основног рада Александар Дероко је објавио више научних студија после тог времена које се односе на неколико градова које је истраживао. Међу њима се посебно издваја студија о Смедеревском граду, посебно о палати, дворани деспота Ђурђа, коју је истраживао и археолошки, заједно са архитектом Иваном Здравковићем, са којим је снимао и већи број средњовековних градова-тврђава.

Ипак, проучавање средњовековне црквене архитектуре остало је трајно и основно научно опредељење Александра Дерока. Непосредна истраживања великог броја споменика, преко две стотине сачуваних и око стотинак у рушевинама, активно праћење и познавање научних радова у овој области, омогућили су систематизовану, научну обраду ове архитектуре у делу под насловом *Монуменална и декоративна архитектура у средњовековној Србији* (дело је издато 1953. године, а доживело је и два каснија издања). Ово дело има посебно место у нашој науци као прва комплексна историја српске средњовековне архитектуре, која је до данас остала најобимније дело о нашој средњовековној црквеној архитектури.

Колико ми је познато монументалност, као један од основних синонима ове архитектуре, Дероко је први увео у нашу терминологију са тим значењем, указујући да није реч само о делима монументалних размера, већ и о другим мањим грађевинама код којих је та монументалност постигнута просторним односима и једноставним облицима. Структура дела заснована је на хронолошком развоју, стилским одликама и географској распрострањености споменика пренемањичке Србије, рашке стилске групе, византијског стила и моравске стилске групе. Поред различитих стилских облика (купола, кровова, портала и прозора) посебно је обрађена декоративност у обликовању фасада постигнута украшавањем рељефним каменим украсом, видљивом техником грађења уз украшавањем опекама у различитом слогу или уз употребу специјалних керамопластичних и скулптуралних елемената.

Данас, после 50 година, приказивање овог дела на уобичајен и класичан начин као да нема свој пуни смисао из једноставног разлога што су бројни закључци и уметничке анализе у овој књизи постали својина свих каснијих истраживача средњовековне архитектуре. Документарност овог рада, постигнута изабраним фотографијама, као и великим бројем цртежа, изгледа и детаља, међу којима има и студентских цртежа са вежбања, основама грађевина приказаним у истој размери – све то чини да се ово дело професора Дерока може оценити као завршно, синтетизовано дело научника једне историјске епохе у Србији са краја 19. и прве половине 20. века, утемељено највећим делом на личним истраживањима аутора, непосредно у контакту са споменицима на самом извору архитектуре. О том личном доприносу сведочи и фотомонографија *Са старим неумарима* која представља на неки начин „извод“ из ове књиге, са тематским садржајем који се

односи на уметност архитектуре и украса у средњовековним црквама, односно на такозвану *вишу архитџектуру* каквом се сматрала у настави архитектуре крајем 19. века.

Овим се не исцрпљује Дерокова научна активност после Другог светског рата. Тако је један део те активности посвећен архитектури Хиландара, иако је боравак у Хиландару остварио релативно касно. На основу првих посета Хиландару и манастирима на Светој Гори, одушевљен тим манастирима не само као искусни научник већ и као поштовалац историје, архитектуре, уметности и очуваног начина живота, публиковао је научнопопуларну монографију *Светиа Гора*, а нешто касније је обрадио и архитектуру манастирских конака у једној од студија заједно са својим млађим сарадником у струци и настави професором Слободаном Ненадовићем.

Наставни рад Александра Дерока нераздвојно се повезује са његовим научним радом. У историји Архитектонског факултета, од времена извођења наставе из историје архитектуре, изградио се посебан тип наставника који су се бавили непосредним проучавањем историјске архитектуре, пројектантским радом у раније време, а у новије, и заштитом дела од културно-историјског значаја. Александар Дероко је био један од професора који је допринео тој традицији и који је бројним генерацијама студената преносио не само општа знања о историји архитектуре, већ и своја лична сазнања због чега је ауторитет професора Дерока био цењен и поштован, не само од његових колега професора, већ и од генерација студената којима је предавао. Да не наводим све уџбенике – на крају, пре одласка у пензију, издао је и два уџбеника који се односе на монументалну архитектуру у Југославији, а исто тако и на фолклорну архитектуру у Југославији, будући да је предмет у то време обухватао архитектуру на целом подручју некадашње Југославије.

Будући да је предавао и архитектуру старог века, објавио је и уџбеник о тој архитектури. С тим у вези посебно се могу навести две студентске екскурзије којима је руководио. (Овде има и учесника у неким од тих екскурзија.) Једна је у Грчку, а друга је велика и непоновљива на Крит, у Египат и Италију 1962. године на којој је учествовао велики број студената као и неколико наших старијих професора (Милан Злоковић, Никола Добровић). Имао сам задовољство да на тим путовањима пратим свог професора, тада као асистент, и да присуствујем сусрету са најзначајнијим споменицима старе архитектуре, његовим објашњавањима тих споменика, једноставним, садржајним и са често поновљеним реченицама да у првом сусрету са споменицима треба гледати, памтити и уживати.

На крају, дозволите ми још неколико реченица у вези са оценом овог Дероковог научног рада са становишта данашњих сазнања у савременој науци. Када је реч о средњовековним градовима нове могућности међу којима су геодетска и фотограметријска снимања као и археолошка истраживања омогућила су потпунију слику појединих градова-тврђава, као и нову интерпретацију њихове првобитне архитектуре. Несумњиво је да такви подаци представљају напредак у науци, међутим, основна слика градова и тумачење њиховог настанка и развоја остали су и данас непромењени. Тако је и дело Александра Дерока о средњовековним градовима остало основно у свим тим истраживањима као „дрво које се обнавља гранама али стабло остаје“.

Слична оцена може се дати и када је реч о средњовековним црквама, њиховој архитектури и уметности. Новија истраживања првенствено су оријентисана ка

проучавању појединих споменика и монографским студијама, али у свим тим досадашњим проучавањима основни ставови и тумачења Александра Дерока која се односе на општи развој архитектуре нису измењена. Научна сазнања новијег времена, несумњиво значајна, у односу на Дерокова истраживања, не представљају оспоравање, одузимање, већ додавање нових вредности, и у томе је један од основних значаја научног рада Александра Дерока заснованог на широкој архитектонској култури и уметничкој осећајности чиме је тај рад обезбедио дуго трајање у нашој историји архитектуре.

Проф. др **Јован Нешковић**, редовни професор Архитектонског факултета у Београду, у пензији.

Рођен је 1929. г. у селу Трновцу код Крагујевца. Дипломирао је на Архитектонском факултету у Београду 1953. г. а докторирао 1982. г. (*Ђурђеви Спирови у Спиром Расу – њосијанак архитектуре цркве св. Ђорђа и сиварање рашкој шшиа споменика у архитектури средњовековне Србије*).

Радио је у неколико установа за заштиту споменика културе, и у свим наставничким звањима на Архитектонском факултету у Београду (као асистент на предмету Народна архитектура код проф. Александра Дерока). На Факултету је држао предавања из области историјског развоја архитектуре и заштите градитељског наслеђа. Руководио је наставом из Архитектуре прошлости у Југославији, из Заштите и ревитализације и проучавања градитељског наслеђа. Био је шеф Катедре за развој архитектуре и уметности.

Радио је на истраживању, заштити и обнављању већег броја средњовековних споменика културе: Петровој цркви код Н. Пазара, Ђурђевим Ступовима (више од двадесет година), споменицима у долини Лима, а више од четрдесет година на конзервацији и обнављању Смедеревског града.

Добио је више признања: Новембарску награду Новог Пазара и награду Друштва конзерватора Србије 1981. г.

Публиковао је више десетина студија и чланака из области историје средњовековне архитектуре, као и уџбеник *Ревитализација споменика културе*.

БРАНИСЛАВ МИЛЕНКОВИЋ

Александар Дероко – ирадиџељ

Драги пријатељи и поштоваоци дома Иванке и Александра Дерока – ја морам тако да почнем јер никако не могу професора Дерока да одвојим од ове прве особе пошто је то једна симбиоза којој се и данас можемо дивити. У оваквим тренуцима када се сећамо професора Дерока и када су нам књиге, прибелешке, казивања, препуна свих његових прилога, имам задатак да говорим о грађевинама његовим, значи о једном малом делу његовог рада, што је доста тешко и компликовано кад од једне тако велике и грандиозне фигуре треба да одузмете једно парче и да о том комаду нешто кажете. Не само да је компликовано него у оваквим тренуцима то захтева да се то паралелно посматра са временом у којем сада живимо, тако да све оно што је добро и похвално речено о делу и раду професора Дерока може сада овим новим казивањем, новим проматрањем вероватно добити још неки већи значај, показати да је ово његово трајање о коме говори професор Нешковић, скоро без краја и конца. У таквој ситуацији увек се постављају само две ствари: једно је шта смо ми учинили да то траје и како смо оценили, а друго је шта је нама професор Дероко оставио да би трајало. Да ли смо ми у стању да разумемо то што нам професор Дероко оставља у аманет?

Ово прво – ја ћу почети од оног што није толико добро, а то је оно што смо ми рекли о професору Дероку, оно што је остало. Наравно, разумите ме, ја само говорим о *ирађевинама*, значи о изграђеним кућама, а не о свим овим осталим стварима у којима је професор Дероко био активан у сваком погледу. Ми смо, као средина, себи дозволили да седамдесетих година, када смо прослављали неких 70 година архитектуре у Србији, да смо доста површно прешли преко грађевина које је професор Дероко правио и, хроничар је казао, да се он „узгред бавио пројектовањем“. Нажалост, и кућа у којој је он радио толико година, када је издала књигу-споменицу о 150-годишњици свог постојања, и ту је само по нека реч о његовом пројектантском раду. Истини за вољу, овај повесничар се после у *Лексикону српских архивекаџа* поправио па је метнуо под исту раван његово бављење историјом, уметношћу и пројектовањем зграда. То је, у извесном смислу, једна немарност наше средине те морам овај свечани тренутак мало да обојим једном тамнијом бојом, поготову што они који треба да га подржавају, који треба да дају основне могућности да тај човек дође до изражаја, често су у његовој историји били на супротној страни. Били су ти који су га онемогућавали.

Истини за вољу, постоје три књиге које ја треба сада да поменем, а то су наши професори Александар Кадијевић и Зоран Јовановић који су дали два велика прилога у којима је Александар Дероко добио своју праву димензију. Имате и књигу *Дероко и друџи о њему* тако да се и ту можете упознати са тим стварима које су у неким документима били мало површно обрађене.

Како данас видимо, професор Дероко је био архитекта „од крви и меса“, ако се то може тако рећи, али данас је много лакше говорити о професору Дероку и његовим грађевинама из простог разлога што данас орнамент више није злочин. Друго, што 1992. године ми имамо *Манифест класичара*, значи класичне архитектуре који је у Вирцинији настао, са низом тачака, које, ако бисте упоредили са кућом пуковника Елезовића овде у Његошевој улици, видели бисте да професор Дероко просто иде као нека илустрација тих казивања од 1991. године. Тако да уз те две чињенице да орнамент није више протеран, да је орнамент још у снази, ми сада можемо, гледајући те грађевине које је професор Дероко начинио, извучити закључке који су толико вредни за професора Дерока, за његов ум и мудрост, али који треба да буду вредни и за наше даље некакво пословање у овој нашој дисциплини.

Ја сам ту изабрао неких четири-пет тачака и оне су мени, оно што је професор направио, извориште будућег пословања и рада, са једне стране, а са друге, то би могла да буде нова претпоставка да се о професору Дероку напише књига која ће говорити само о његовом градитељском опусу, који је доста остао скривен, обзиром на све ове друге делатности које су далеко боље и снажније биле афирмисане.

Под један, професор Дероко као добар архитекта првенствено употребљава материјал који не мења своју природу; он је онакав какав је из природе извучен. Ако погледате његов развој од цркве Самодреже па на овамо, до сарајевске цркве, до неких торњева у Битољу, или торња, звоника на спомен-гробљу у Смедереву, видећете да маестро Дероко зна да употребљава камен, зна да употребљава опеку, и они у оном свом основном дејству – материјалном, они су тако и уграђени у архитектуру; дакле, архитектура није постала нешто што ће се тек направити него што је архитекта-маестро на свом столу довео у једану позицију опстојања и то пренео у тај материјал. Значи, он је *онакав какав је у природи*. Стога није никакво чудо што професор Богдановић, пишући о професору Дероку, говори о појави *новој брутализму*. То се може далеко шире констатовати, мада је питање да ли се тај сукоб између Француза и Енглеза о новом брутализму нов, јер брутализам, ако хоћете, опстојава од вајкада, и само је питање рекламе или тренутка када се он пласира у наше дискусионе трибине.

Друго, што карактерише сваку његову грађевину, или бар све из којих се то могло извући то је да су оне настале на основу *правила*, а не на основу модела. То је, рецимо, једна велика поука која би могла да послужи нама, јер радити на основу правила, то значи тумачити место, тумачити потребе онога што чини, с једне стране, а с друге стране дати вредност унутарњем простору. Ту вредност унутарњем простору он је још 1929. године лепо и тачно, црно на бело, описао како на то гледа, сматрајући да се тиме апсолутно приклања једном добром тумачењу византијске архитектуре. Дакле, не национализација византијске архитектуре да бисмо јој накрипили додатак „српски“, него проблем унутрашњости простора, а не његове пирамидалности и спољних ефеката од којих наравно архитектура доста пати. Истичући те унутарње вредности простора над оним спољним, над ефемерним сјајем, професор Дероко је углавном ишао, истраживао и тежио ка врло згуснутој форми. Погледајте његову сарајевску цркву, видите да је то форма у којој доминира централни простор, држећи се апсолутно правила византијске архитектуре, много више него ови што данас мисле да праве византијску архитектуру, додајући само онолико колико је потребно да она у својој функцији у својим основним знацима, симболици остане видљива, јасна за све оне који јој приступају.

С тим у вези ту је, наравно, јасност композиције. Ако узмете да читате Хајнриха Велфлина *Основне појмове историје уметности* и гледате зграде професора Дерока – видите да је то дивно тумачење и сагласје онога што је човек на прелому из 19. у 20. век рекао и што нико до данас није оповргао, да је то професор Дероко у својој композицији апсолутно имао увек у виду, постављајући основ композиционог средишта и свега онога што иде у додатку да би то све саживело.

Дакле, то је оно што професор Дероко нама шаље, а што данас често ми заборављамо, јер ми вечито идемо за неким моделима објашњавајући их неким стилским вредностима, које су врло сумњиве природе. Дакле, тај однос правила, однос према моделу и однос композиционе суштине су јасни у сваком његовом поступку. Ако се ради код лаичких зграда онда ћете то исто да видите, ту исту чврстину: основни елеменат и класичан елеменат, али никада нећете видети један галиматијас елемената, несугласје и сукоб међу елементима који би сваког ко их проучава довео у неку недоумицу.

Што се тиче, рецимо, онога када је практикуао фолклорну архитектуру имате неколико ствари које спадају у сам врх тих достигнућа, то је Епархијски дом у Нишу, или његова кућа односно кућа његовог оца на Дедину, коју смо ми успели да уништимо. Да ли је било такво време, да ли су били такви људи, да ли нисмо схватили шта је значио тај експеримент професора Дерока, али то је заиста био експеримент од прворазредне светске важности. Наравно, ми се не можемо љути јер ми смо, на крају, такви; ми смо у Милоша Великог имали најбољи модерни простор архитекте Манојловића и Азриела, па смо од тога направили општинску зграду и уништили га. А у Улици Милутина Бојића имамо кућу вероватно најлепшег медитеранског штимунга за коју чак не знамо ни ко је правио. Тако да ће професор Дероко морати да опрости што је та кућа нестала у разним, да не кажем економско-политичким условима какви су онда били негде иза 45–46. године.

Оно што краси ту композициону чврстину и композициону мудрост професора Дерока: не можете оцењивати зграде на тај начин што гледате фотографију, то су тешке оцене које могу да вас доведу у заблуду. Морате поред зграде пролазити милион пута, милион пута сагледавати из разних тачака, из разних позиција, па чак и разних вредности метеоролошких услова, дана и ноћи, кише и сунца, да бисте могли да оцените вредност, рецимо орнаменталног исписа професора Дерока. А тај орнаментални испис код њега – то није нешто што је слично са оним што се код нас зове „моравска сецесија“, „моравски експресионизам“. То је било нешто што је пратило један део у том склопу. Оно је било или у неком горњем завршетку или неким доњим равнима, али је то тако увек било постављено да је завршавало комплетну слику дела у целини а да није реметило никакав функционалитет или вредност основног значења самога дела. Са друге стране, ако бисте гледали на те орнаменталне исписе, а ја вам стално помињем ову његову прву кућу (пуковника Елезовића у Његошевој улици), погледајте па ћете видети колики је допринос, колико је то његова разрада једног основног мотива из богате збирке коју је он видео, коју је познавао и са којом се стално сукобљавао.

Није лако било тих година, имати орнамент у своме опусу, у својој пракси архитектонској, поготово какви су били ветрови и како је почело већ да се говори о модерној архитектури.

Са друге стране, у проматрању и покушају да човек дефинише његову грађевину, морате видети да осим тог орнаменталног исписа, ви имате једног страховитог

поклоника *зига*. За њега зид представља основни елемент, не само композиције, стварања, него ако хоћете и његовог уметничког доживљаја. Не треба заборавити да у време када он форсира зид, он почиње да нестаје; тај зид је нестао све негде до 60-их, 70-их година, тек 60-их година почиње да добија своје вредности. И професор Дероко је на свим својим зградама, да напоменем само Епископски дом у Жичи, или најкласичнија композиција, која би морала да уђе у светске минималистичке композиције – вила у Врњцима, са троредом, са свега два прозора са стране и са савршеном зидном масом обрађеном на начин која може само да говори о мајстору коме је зид основно средство чиме се он бави. То су све елементи који говоре колики је он био градитељ, без обзира што се бавио историјом архитектуре, а мислим да му је историја само помагала: због тога што ју је познавао и ово је добило неки свој значај у његовом градитељском опусу.

Иако он сам каже: „Изградио сам неколико кућа“, али апсолутно није важно изградити хиљаде кућа, довољно је изградити десет оваквих зграда па да и данас после толико година можемо говорити о његовој вредности.

На крају, оно што је за мене најважније: то је тај спој научне дисциплине и уметничког приступа. То је код Дерока било као некаква добра медицина, као пеницилин. Никада не можете код њега одвојити да ли је био више научник или више уметник. Заправо, пошто ми данас све мање верујемо у ту оштру границу између једног и другог, јер сензибилитет уметнички често бива коригован научним методологијама, као што и у научним методама има и сензибилитета.

Наводећи вам све ово, пошто ја нисам историчар архитектуре – бавим се само процесом пројектовања – за мене је он као такав био најинтересантнији; имам још једну примедбу – историчари увек могу да иду на поправни испит. Ако су Французи могли да промене свој однос према Византији, зашто не би и ови наши историчари променили однос према професору Дероку, али гледајући у нешто ширим границама; у нашој бившој великој земљи, имао сам прилике, пошто сам их добро упознао, да упоредим неке ствари, да видим вредност професора Дерока, да он није само историчар архитектуре и уметности, него је и архитект. То су три особе: један је Јосип Плечник у Словенији, други је Виктор Ковачић у Загребу, и трећи је наш драги маестро Дероко. У њиховом послу, без обзира што је први, Јосип Плечник имао много више среће, јер је имао другу средину која га је друкчије третирао; Ковачић није имао толико прилика, Дероко је мање (у два или три случаја су му чак и подвалили, узели су му посао), али сва тројица чине једно интересантно јединство у поступку, како треба спојити садашње тренутке са класичним знањем, нећу да кажем са класичном теоријом архитектуре, али са једним фондусом из кога човек ипак нешто може да закључи.

На крају само још једна напомена. Немојте се зачудити, ја ниједном речју нисам говорио о Храму св. Саве из два разлога: пошто професор Дероко и професор Несторовић тај посао нису завршили, а познавајући како изгледа посао архитекте сматрам да они ту удела нису имали, они који су наставили они знају како су наставили; друго, интимно, разговарајући са професором и у групи и сам, професор је увек одбијао да о Храму говори; да ли је био ражалашћен или шта, никада није показивао, и ми смо поштовали његову вољу, поштујући све оно друго што је он учинио. Сматрам да историја ипак треба да иде мало на поправни испит и да бар ови који пишу о градитељству професора Дерока, нека напишу неку лепшу и бољу реч. Па ко разуме, разуме, ко не разуме можда ће и да се уразуми.

Проф. др **Бранислав Миленковић**, редовни професор Архитектонског факултета у Београду, у пензији.

Рођен је 1926. године у Београду. Дипломирао је на Архитектонском факултету 1951. г. где је и докторирао 1977. г. (*Ситуација програмских начела архитектуре и њен однос према другим пољима у науци о простору*).

Главни реализовани пројекти: за стамбено насеље „Петлово брдо“ у Београду 1967–68., робну кућу у Брчком 1975. г., две пословне зграде на Теразијама у Београду 1972–78. г., стамбене зграде и регулацију блокова 45 и 70 на Новом Београду 1967. г..

Имао је изложбе графике и акварела у Београду и Сарајеву

Уџбеници: *Увод у архитектонску анализу*, *Наука о простору* и *Култура форме*.

МИХАЈЛО МИТРОВИЋ

Сећање на Дерока као пројектанта

Прошло је 16 година од Дерокове смрти и, колико је мени познато, за то време ништа се озбиљније није о Дероку у јавности говорило, ништа се значајније није догодило што би било посвећено том великом архитекти и нашем великом културном раднику. Питао сам госпођу Марију Вранић-Игњачевић из Универзитетске библиотеке да ли је њој познато да ли је било нечега на ову тему, одговорила ми је да није, и после 16 година ево први пут једног овако озбиљног састанка. Овде за овим столом седимо нас тројица, сви ученици Александра Дерока. Колеге који су пре мене говорили били су његови непосредни сарадници и блиски његовом раду на факултету и могу много присније да сведоче, да кажу о делу Дероковог посла, посебно оног који је он имао на Архитектонском факултету као професор. Али Дероко није био само професор, он је био једна ренесансна личност, човек са неколико разних значајних ангажовања у архитектури, и много шире у српској култури. У време када је Дероко радио и живео историчара архитектуре није ни било; срећом историчара уметности је било и, захваљујући њима, постоје текстови и документација о раду и животу Александра Дерока

На овој изложби је изложено толико материјала да новопрстигле генерације, историчара архитектуре и историчара уметности, међу којима неколико сјајних младих личности, сада имају потпуно отворен пут за свој рад, све им је приступно и лако могу да дођу до много различитих података из свих области којима се Дероко у свом веку бавио. Нас тројица се нисмо договарали ко ће о чему да говори, а ево испало је да сам ја одабрао тему о којој је говорио и колега Миленковић, надам се да нећу ништа понављати од онога што је он рекао, наравно говорићу о истом делу.

Дероко је после рата у нашој средини био најпознатије архитектонско лице. У Београду читавих пола века после рата најпомињаније, најцитираније, најпознатије било је његово име. Далеко испред свих других; други је био Белобрк, трећи Брашован. И данас се о тим нашим старим архитектима углавном врло мало зна, изузимајући ова три имена која сам поменуо. Стигла су касније имена Злоковића, Којића и Добровића, али прва три имена су остала као нешто што јавност зна и познаје.

Ја нисам припадао оној групи људи која је у школи сарађивала са Дероком, он је мени био професор а ја његов добар ђак, имао сам код њега високу оцену, али ме он на факултету није запазио. Моји ближи контакти и моја сарадња са Дероком настала је каснијих година, у сусрету његовог и мог јавног ангажовања у архитектури, ту смо се неминовно морали срести. Тако је, тек после школе, настало наше пријатељство. Ја сам одлазио у његову кућу, у оне његове дане „отворених врата“. Ми смо водили врло исцрпне разговоре тако да могу да кажем да је део моје каријере везан за живот професора Дерока.

Ја бих желео да после ове вечери организаторима оставимо бар мало сведочанство о Дероковом животу и раду, да би будући истраживачи своје студије могли да допуне неким детаљима данас живих сведока. Наравно, књиге ће се писати и Дероко има ту срећу да је оставио примеран материјал, тако да неће бити проблема у процењивању његовог дела и утемељења у српску културу.

Дероко је био наша најпознатија архитектонска личност, позната по многим вредностима, али недовољно позната као пројектант. О њему се као о пројектанту није много писало, или се није уопште писало, јавност су занимале друге области којима се он са великим успехом бавио. Чак и у овом вредном Каталогу, који је припремила Библиотека за ове дане посвећене Дероку најмање простора је посвећено тој теми. Логично је што је то тако, јер иако у јавности нико није потцењивао његов пројектантски рад, он као пројектант није довољно оцењен и није му дата важност коју заслужује његово дело. Према томе, ово је једна од порука будућим истраживачима и писцима да обрате пажњу на чињеницу, да је до сада неоправдано запостављен овај део његовог стваралачког опуса.

Врло кратко ћу да пређем преко неколико његових грађевина које су значајне, а мало се помињу, и о њима се врло мало зна. Дероко је направио десетине зграда, и што је још значајније, учествовао је на десетини конкурса на којима је остварио лепе успехе. Ове зграде ћу поменути само у контексту нашег данашњег гледања на архитектуру.

Најзначајнија зграда из првог периода Дероковог стваралаштва је свакако кућа пуковника Елезовића у Његошевој улици. Та кућа и данас постоји у потпуно неоштећеном стању, она сјајно траје, а у време када је грађена добила је београдску награду за најлепшу фасаду. Кажу, да тада неких других архитектонских награда није ни било и да је то била главна архитектонска награда Београда. Није он њу случајно добио. Пошто се Дероко преваходно бавио средњим веком и његовом архитектуром, он је кроз зграду, и не само кроз њу, провлачио трагове средњовековне архитектуре, у првом реду византијске, која му је свакодневно пролазила кроз руке. На тој згради у Његошевој улици он је, за разлику од других колега, одступио од помодарства и захтева градитељских власти која се бавила архитектуром, да нове зграде буду ослоњене на нашу, средњовековну прошлост и византијску архитектуру. Познато је да је Програм конкурса за Светосавски храм условљавао да архитектура мора бити у византијском стилу. Слично се односило и на профану архитектуру. Дероко није подлегао тим захтевима, штавише код Елезовићеве куће у архитектуру је увео fine, дискретне назнаке византијске архитектуре, не као апликације или превођење директних стилских облика, већ је у модерну матрицу унео елементе венецијанске куће. И када данас погледате ту кућу ви се мало збуните, час вам се чини да она помало личи на венецијанске зграде, час да је ослоњена на лексику из наше средњовековне архитектуре. У питању је дискретно увођење овлашним цртежом традиционалне архитектуре у једну профану грађевину. Овде се не ради о компилирању, него о *трансозицији* духа Византије. Да се подсетимо: код Рувидића, који је најзначајнији корисник националног искуства, као и код Таназевића имамо најдиректније преношење читавих стилских склопова традиционалне архитектуре повезане са Византијом.

На конкурс за Светосавски храм је и тражено да пројекат Храма носи одлике византијске архитектуре. То је било 1926. године, непосредно пошто је изграђена кућа Елезовића. Од тада, од 1926. до 30-их година, траје процес утврђивања пројектанта храма. Најзад је дефинитивно закључено да се на основу конкурсног

рада Дерока и конкурсног рада Несторовића направи један нов заједнички пројекат, на основу кога треба градити храм. Обојица су ту одлуку прихватили. Када их данас гледамо, њихова два пројекта, ако уочавамо разлике. Дероков концепт садржи све оно што је речено за Елезовићеву кућу. Код Несторовића је све онако како је то радио Рувидић – директно је преносећи читаве склопове византијске архитектуре, долазећи тако до свог сопственог предлошка. У Дероковом пројекту портал је на пример потпуно византијски. Међутим, кад се дубље и озбиљније загледа у Храм, открива се елевација која подсећа на Менделсона, и неке најбоље примере европског експресионизма. Као Коруновић, и Дероко се исто тако служио тада савременом европском матрицом, и претакло наша византијска виђења у модерни експресионизам; тако да је Дероков рад веома опречан овоме што је радио Нестровић. Конкурсни жири и црква су их на крају, на неки начин, приволили (и једном и другом је то било у интересу) да раде заједно.

На основу документације из тог времена се може видети да су они посао поделили тако што ће фасаде и екстеријер радити Несторовић – дакле оно што је било ближе увођењу византијске архитектуре, а да ће ентеријер радити Дероко. Дероко је био сјајан цртач који је, бавећи се проучавањем народног неимарства, проучавао народну архитектуру и са лица места донео изванредне и фантастичне цртеже свих наших најзначајнијих средњовековних манастира. То је њему било „у шаци“, за њега изузетно лако тако да је и он током пројектовања са лакоћом урадио велики број цртежа за ентеријер. На основу Дерокових цртежа, у првом реду византијских капители, који су иначе врло сложени, направљен је низ извођачких детаља који су путовали у Италију где су капители клесани. Пред рат исклесани капители су били допремљени у Београд.

Данас, као што је рекао Брана Миленковић, не зна се тачно ко је аутор цркве, воде се озбиљне полемике, и многа пројектантска решења доводе се у питање. Макета која је остала после рата као докуменат о томе како је требала да изгледа црква на основу синтезе Несторовића и Дерока на неки волшебан начин је уништена. Била је гипсана, била је у великој размери, и не зна се како је дошло до тога да рецимо портал храма буде овакав какав је направљен после рата, када више није било ни Дерока ни Несторовића. Послератно ангажовани пројектанти кажу да се он везује за Дерока и Несторовића. Међутим, будући историчари ће вероватно доказати да тај портал нема везе ни са једним од њих.

Дероко је предложио византијски портал, монументалан, са полукуполама и сводовима који су се у слаповима пели према врховној куполи. Ова верзија према којој је храм изграђен има портал који је нестручан, чак и скандалозан, да девалвира архитектуру Храма. Грађевина цркве је после рата довођена у бројна непријатна искушења. Она је облагањем, спорним мермером, са многим другим радњама које су после рата рађене, била предмет јавних критика и неугодних спорова. Ту се ређало неколико самозваних прото мајстора: извесни грађевински инжењери, неке архитекте и резултат тога је између осталог нови, поразни портал. Остаје историчарима да упореде Дероков портал са порталом ових модерних мајстора и да донесу мериторне закључке о тој нашој културној недаћи. Тај неприлични портал има у осовини розету, која је знатно мања од наупарске розете, уз то направљену од алуминијума! Можете ли да замислите шта би један Дероко рекао да устане из гроба и види да на његовом Храму стоји розета направљена од метала! Очеvidно су на Храму направљена велика огрешења, па је за историчаре ово озбиљан истраживачки материјал.

А што се тиче Дерокове заоставштине из области народног градитељства, он нам је заиста оставио драгоцену благо (ево га у Библиотеци је изложено) елементарну грађу традиционалне народне архитектуре, до последњег детаља, снимљене на терену. Ти његови цртежи су непревазиђени, тешко их је достићи јер су његови цртежи били пионирски. Следећим је било лако, јер он је установио матрицу. Сво то благо народно Дероко је на један фини, дискретан начин транспоновао у своје архитектонско дело, за разлику од онога што су друге архитекте неуспешно покушавале. Желим да подсетим да је један велики Брашован после рата радио и покушавао да народну архитектуру пренесе у савремено градитељство и то чак у стамбену архитектуру и у том смислу учинио два велика покушаја. Није у питању једна кућа него читав један комплекс у Јагодини и један у Шапцу. Дероко није на тај начин радио. Величина Дерока је у томе што је он своје знање и своју обузетост традицијом на суптилан начин преносио у дух свога времена, времена у којем је живео и радио.

Дероко је градио и конаке у Жичи, са оним истим приступом као код куће Елезовића: транспонованем духа народне архитектуре. Исти је случај и са интернатом Богословског факултета. То је једна вредна, монументална грађевина, бескрајно мирна и једноставна. Када сте пред њом не знате да ли је профана или сакрална. Она је архитектонски тако добро савладана и обликована да истраживачи неће имати проблема да докажу да иза те зграде, иза тог пројекта стоји личност која је сјајно умела историјско наслеђе да угради у ново и савремено.

Врло је занимљив концепт Дерокове цркве у Сарајеву. Та црква је ван шаблона у односу на цркве које су се у то време градиле. У њој нема ничега од византијске архитектуре у оном смислу у којем је то тражено и чињено на Светосавском платоу. То је једна ротонда чије асоцијације потичу из ранохришћанске архитектуре, врло сведена, врло савремена грађевина, изграђена у делу који се тада звао Ново Сарајево.

Да поменем да је сличну транспозицију Дероко учинио са кулом на Газиместану 1953. године. У питању је читав један континуитет, од 1926. до 1953. године, један стабилан, смишљен однос према преношењу и коришћењу духа традиционалног народног искуства.

Морам да поменем још једну тему коју савремени Београђани добро познају: то је конкурс за реконструкцију Делијске чесме код Америчке читаонице у Београду. Стицајем околности био сам у жирију тог конкурса, и могу да потврдим да је жири једногласно, између 10–15 радова, одлучио да прихвати Дерокове цртеже и пројекте. Тај пројекат је за разлику од свих осталих који су цртани компјутерски био цртан слободном руком, Дероковим барокним синусоидама. Хоћу да подвучем да се то дешавало када је Дероко имао 90 година, што значи да је он оставио Београду значајан архитектонски траг и у својој 90-ој години. Наравно, он није тада могао, нити је било нужно да се бави техничким детаљима и да их лењиром дотерује; тај посао је успешно обавио у сарадњи са Дероком архитекта Бранислав Јовин. У сваком случају то је један раритет за историју српске архитектуре.

Иако је Дероко био велики аниматор архитектуре, он је био висока интелектуална личност, веома знатижељна, која се бавила бројним значајним збивањима у култури. Он се дружио са познатим уметницима, књижевницима, сликарима, оставио признато литерарно и сликарско дело, врхунски архитектонски опус и постао појам уважаваног архитекта Београда. Није лако приближити се Дероковим тек-

стовима који су сви одреда били стручно драгоцени и значајно су допринесли афирмацији архитектуре. И сам се 55 година бавим архитектуром, и добро знам какав је њен статус у нашем друштву. То стање се није много поправило од поратних времена до данашњих дана. Јавном животу и властима које добрим делом утичу на то да једна област културе или напредује или назадује, много су ближе забављачке уметности, њима је архитектура, увек била на најнижем месту.

Пошто сам сматрао да нас тројица референата овде треба макар зрно нечега документарног да искажемо, желим да вам прочитам један кратак текст који сам написао недељу дана после Дерокове смрти. Тај текст никада није објављен. У то време на Другом програму Радио Београда водио сам из недеље у недељу емисију *Пушћевима културе* у којој сам коментарисао значајне догађаје из области културе и архитектуре. Те недеље за мене је главна тема била смрт Александра Дерока. То што сам тада написао отишло је у етар и није нестало, али ето ја сам га нашао у својој архиви. Врло је кратак и ја ћу вам га прочитати, пошто он убедљиво говори колико је наша архитектура ниско рангирана у односу на све друге области културе. Толико да то ни један Дероко није могао променити. Колико је тачно ово што кажем показаће се кад га прочитам.

„Прошле недеље (9. 12. 1988) је у Београду, у свом родном и радном граду, преминуо и у њему сахрањен архитекта Александар Дероко, академик, професор универзитета, и сада биографи бележе читав низ различитих занимања којима се са највишим резултатима бавио овај великан наше културе. Рођен у прошлом веку имао је срећу да преживи цео овај бурни 20. век и да се у том дугом времену с колосалном снагом понесе с безбројним празнинама наше културе, у првом реду историје архитектуре и историје уметности, и да нам остави читаву једну ризницу открића, докумената, забележа, цртежа, слика, фотоса и капиталних књига са сигурним научним судовима. Сам, само са својим сопственим прстима, великим заузимањем, ерудицијом, истрајношћу и одрицањем урадио је више него читаве институције. Све је то било толико јасно и убедљиво да је Дероко био изузетно поштована личност, да је за свој допринос архитектури Србије за живота добио многа највиша друштвена и стручна признања, међу којима и Октобарску награду за животно дело.

Нажалост, прошле недеље у дану којем се последњи пут Дероко тада већ мртав налазио међу нама, када смо требали да се физички дефинитивно растанемо од њега, уместо достојанственог опроштаја збила се у тузи недолична погребна церемонија. Тешко је сачинити редослед непримерности, а веома је осетљиво и неприкладно говорити о неким детаљима једног метафизичког тренутка, али збуњеност присутних и коментари после погребне церемоније морали би бити уистину сагледани. Преузимам овим коментаром тај ризик, износечи нека неразумљива догађања. Како то да испраћају архитекте, носиоцу велике награде за архитектуру Србије нико од еснафа ничим не покаже и речју каже да одлази доајен српске и југословенске архитектуре? Ако већ у церемонијалу није могло бити југословенског означања ове велике југословенске фигуре, онда су се за основни дигнитет морали на највишем нивоу побринути носиоци српске културе. Како то да резервном мајору, једном од легендарних 1300 каплара, храбром авијатичару на Солунском фронту, присутни вод војника не испали плотун, већ усред говора једног од званичних државних говорника, тај вод одмаршира и оде од раке? Како то да није обраћена пажња при одабрању говорника, па су неки од њих говорили испод сваког културног нивоа, набрајајући похвале и плакете као да се затвара

један персонални досије а не отвара пут једног бесмртника, јединствене и неповљиве личности наше културе?

Не улазећи у техничке непримерности као што су неисправно озвучење, неред са погребним помагачима или сам чин спуштања ковчега у раку, има још врло осетљивих питања које би требало расправљати на разумном и одговорном месту. Више институција и више појединаца који су организовали и учествовали у сахрани Александра Дерока, затим неки који то нису а требало је да јесу, морали би испитати, ако не своје савести, а оно бар своје понашање.“

Оно што је енигматично: поред гроба је био постављен строј војника, са шлемовима и пушкама, који су требали, како се спушта ковчег, да испале почасни плотун. Када се као последњи говорник на гробу појавио тада млади свештеник, Дероков парох, данас старешина Саборне цркве, отац Петар Лукић, и када је почео да говори, пошто је био свештеник (а тад било незамисливо да црквено лице званично говори), тог тренутка официр је командовао да се пушке врате на раме и да се вод војника удаљи са сахране. Дакле, то је била фантастична слика о нашим наравима, о нашем поштовању људи, о нашој *искрености* и, нада све, колико за нашу средину мало значе и највећи архитекти. Нико није очекивао да Дероко, који је имао велики углед, не само као архитекта, већ као, интегрална, велика личност српске културе, може обоко нешто да доживи. Ово на крају су можда емотивне речи, али сам сматрао да овакав испраћај добро слика наше време и опроштај од мога драгог професора.

Проф. др **Михајло Митровић** рођен је 1922. г. у Чачку. Дипломирао је на Архитектонском факултету у Београду 1948 г.

Радио у Урбанистичком заводу С.Р. Србије, потом као оснивач и шеф Пројектантске групе и директор „Пројектбироа“, редовни професор Факултета примењених уметности у Београду. Био генерални секретар Савеза архитеката Југославије и председник Већа добитника награде за архитектуру Србије.

Бавећи се урбанизмом, урадио генералне планове за већи број места у Србији (Трстеник, Зајечар, Ниш, Пирот...) Аутор је 120 реализованих архитектонских пројеката, 20 награђених конкурсних радова, 10 књига, 3 самосталне изложбе, низа архитектонских критика и публицистичких радова (дугогодишњи сарадник „Политике“, НИН-а, „Ока“, ТВБ и др.). Добитник је великог броја награда и признања међу којима: Октобарске Награде Београда., две „Борбине“ награде, Велике награде САС за целокупно стваралаштво, Седмојулске награде Владе Србије за животно дело, награде УЛУПУДС-а за животно дело. За почасног доктора Универзитета у Београду проглашен је 1999.г

Главна дела: Одмаралиште „Нарцис“, Златибор, Стационар ОУН, Бања Ковиљача, „Genex center“ (Нови Београд), „Западна капија“ (Нови Београд, 1980), хотел „Путник“ (Нови Београд, 1971), Храм светог Василија Острошког, Нови Београд, велики број блокова, стамбених зграда и ентеријери широм Србије

Најзначајније књиге „Градови и насеља у Србији“ (1953), „Новија архитектура Београда“ (1975), „*Allis is architecture*“ (1989).

АРХИТЕКТОНСКИ РАД
АЛЕКСАНДРА ДЕРОКА (2)

11. 11. 2004.

МИЛКА ЧАНАК-МЕДИЋ

Дојринос Александра Дерока чувању наших старина

Побуде Александра Дерока да проучава градитељско наслеђе и да се заузима за његово чување могу се наслутити и сагледати само ако се познају околности у којима је провео своје ране године у Италији где је понесено откривао непролазну лепоту старих вредних здања, и опште прилике у Србији где је живео и стварао по повратку из Италије, после окончања Првог светског рата. Тада је у пробуженом националном заносу настављено са истаживањем сопствене уметничке баштине још већим полетом него раније. Једновремено се настојало да се у њој нађу надахнућа за савремена остварења. Оснивана су друштва за неговање традиције, као друштво *Зоџраф* око којих су се окупљали водећи српски учени људи. Био је тиме заокупљен и млади Александар Дероко. На прво путовање са својим пријатељем Растком Петровићем, упутио се са жељом да упозна српску средњовековну баштину, и лепоту наших старих градитељских и уметничких творевина те епохе. Можда га је то определило да се одмах после завршетка студија 1926. године прихвати положаја асистента на Архитектонском одељку Техничког факултета у Београду за предмет: *Византијска и стара српска архитектура*, који је у нешто проширеном виду постојао већ на Великој београдској школи 1903. године где се уз проучавање византијског стила учило и пројектовање цркава. Одатле је, можда, потекла идеја да знатно касније у програм своје наставе на Архитектонском факултету уврсти и пројектовање засновано на елементима народног градитељства што је била антиципација познијих програма напредних архитектонских школа у свету, а његове идеје о ослањању на старо народно градитељство у савременој архитектури, претходница данашњих прихваћених гледишта у једном сегменту стамбене архитектуре.

Дероко је много путовао и истраживао нашу националну баштину. На тим путовањима суочио се са лошим стањем и небригом за споменичку баштину и често са угрожавањем опстанка неких међу значајним градитељским и уметничким творевинама. Још као студент, давне 1923. године изрекао је свој суд о томе у часопису *Мисао* у чланку: *Поводом једној С.О.С. айела још од пре двадесет година*, присећајући се речи професора Архитектонског одеља Техничког факултета у Београду Андре Стевановића у његовој приступној академској беседи, где је упутио апел: „да се сачува све оно што би могло послужити као сведок културног развоја и напредка српског народа у Средњем веку“.

Највећи Дероков допринос очувању градитељског наслеђа проистекао је из његових путовања и савесног бележења података, започетих већ са Растком Петровићем, а настављених са истакнутим француским византологом Шарлом Дилом. Касније је и сам продужио иста истраживања. Драгоцене обавештења о неким старим здањима, или само њиховим деловима који више не постоје, имамо благодарећи тим раним белешкама младог Александра Дерока. Тако су његови снимци

Давидовице, на пример, начињени када је она била у већој мери сачувана него у наше време, охрабрили њену потпуну обнову, недавно остварену. За извесне споменике Дерокови снимци представљају прве потпуније архитектонске анализе и прве теренске цртеже, као за скупину сакралних грађевина око Скадарског језера, у долини Лима, објављене у поетично насловљеној расправи: *На светиим водама Лима*. Из тадашњих раних радова издваја се Дероково разматрање цркве манастира Мораче, запажањима и тачном оценом њених конструктивних и стилских обележја. Због тога је она остала незаобилазна основа потоњим проучавањима обе грађевине и недавним рестаураторским радовима.

У заслуге за унапређење методологије не само истраживачког поступка већ и заштитних радова на градитељским споменицима могу се убројити, дакле, Дерокови радови на техничком снимању. Можда су најречитији доказ о томе његови снимци Саборне цркве у Дечанима, објављени 1933, који представљају најстарије тачне техничке цртеже те цркве. Употпуњени су забелешкама о скулпторалном украсу вештим цртежима изузетног сензибилитета и дара да се препознају његове праве карактеристике и вредности.

Већ у тим раним годинама Дероко је активно учествовао и у неким заштитним радовима. Помагао је хонорарном професору Архитектонског отсека и начелнику Архитектонског одељења Министарства грађевина архитекте Пери Поповићу, при истраживачким радовима на старој цркви у Чачку, задужбини Немањиног брата Страцимира, за коју је израдио техничке цртеже и помогао при изради једне варијанте предлога преобликовања цркве у византијском стилу, која, међутим, није реализована. Помагао је Пери Поповићу и при рестаурацији ексонартекса у Жичи и при обнови цркве у Сопоћанима. У Жичи већ је претходно, у XIX веку, био обновљен главни део Спасовог храма, али је ексонартекс остао у стању порушености са кулом на pročелу која је досезала до трећег спрата. На кулу је био, како је писао Дероко, накалемљен неки потпуно нестилски (у стилу војвођанских барокних звоника), плехани кров. Намера је била да се ексонартекс и кула врате што приближнијем првобитном облику, у чему се није успело. Иако је Дероко за ексонартекс припремао подлоге за пројекат рестаурације, није беспоговорно одобравао приступ Пери Поповића тим радовима. Много касније записао је: „После је ту Пера Поповић надзидао врх те куле оним стилски сумњивим завршетком, а такође и ону, не сумњиву, већ сасвим депласирану лантерну на ексонартексу.“ Дероко би вероватно био задовољан да је видео последње конзерваторске радове у Жичи, којима је уклоњена та лантерна, а врх куле преобликован и стилски усклађен са осталим делом храма.

Непосредније је Дероко помагао при обнављању порушених делова сопоћанске цркве. Присећајући се неких давних дана забележио је не само тешкоће на путовању до Сопоћана, већ се присећао и лоших услова за обнову сводова и калоте куполе „на некој климавој импровизованој скели“ и опасности при њиховом прецизном премеравању да би се „скројили шаблони“. Ни тамо све што је Пера Поповић извео није опстало. Нешто због дотрајалости, али и потребе корекције висине тамбура куполе, та калота око које се Дероко толико трудио, после је президана и подигнута и исправљене су неке стилске омашке.

Сам или заједно са Пером Поповићем Дероко је начинио и пројекат за реконструкцију цркве Самодреже код Вучитрна, од које су постојали само темељи због чега је она слободно уобличена, али ипак саображена духу средњовековне архитектуре.

Веома одговорну и важну дужност имао је Александар Дероко као члан Саветодавне Комисије за очување архитектонских споменика при Синоду Православне цркве од 1930. и у реорганизованој Комисији од 1936. године. Ту је непосредно утицао на избор решења за заштиту неких значајних средњовековних цркава. Васпитаван у духу владајућих Дворжакових начела по којима је предност пред реконструкцијом давана конзервацији, Дероко се на пример залагао да се о варијанти за заштиту остатака Бањске, које је Бошковић предложио, реализује варијанта којој је сам Бошковић био најмање склон: да се конзервира затечено стање са деловима дозиданим у турско време и зидови подигну до првобитних висина, али да се додаци изведу опекама. Тиме су преостали делови несумњиво заштићени, али је настала, морамо ипак признати, једна дисхармонична творевина.

Дероко се без прекида оглашавао у дневним листовима залажући се за очување градитељског наслеђа. Проницљиво је наслутио да се његова заштита неће остварити док сазнања о лепоти и значају старих градитељских творевина не буду проширена на све слојеве друштвене заједнице, чињенице које смо постали и ми свесни тек после многих година рада и истрајавања у његовом очувању. Међу прве Дерокове апеле убраја се допис листу *Време* 1929. насловљен: *Пројаси наших старих манастира*, и допис истом листу *Наше старине*, поводом дискусије о потреби доношења новог закона о заштити споменика где је изнео важне податке о преко две стотине забележених архитектонских споменика средњег века „који се још држе“ и преко сто „оних у рушевинама“. Није Дероко пропустио да се огласи ни када су радови били нестручно или погрешно изведени као на цркви Светог Георгија у Подгорици што је осудио у чланку објављеном још 1931, у листу *Време* под насловом *Ујројашћена црква у којој је кришћен Немања*. Редовно је обавештавао јавност и о радовима у Жичи (*Реститурација манастира Седмо-врайне Жиче*, *Време* 1932).

Увек на бранику наших старина Дероко се можда чак преоштро осврнуо на покушај раскопавања Светих арханђела код Призрена у циљу трагања за благом и круном цара Душана. Тако се чак догодило да га је нападнути призренски судија тужио и Дероку су досуђене неке казне. Када је о томе извештавао у листу *Време* (1932) записао је: „За мене лично, нећу никада жалити ни највеће непријатности, ни најкрупније жртве, само ако то донесе користи општој великој ствари: спасу тих наших намучених старина.“

Александар Дероко је својим широким образовањем и изузетним сензибилитетом умео да оцени које су занемарене, а вредне области старог градитељства. Зато је проучавао и залагао се за очување старих средњовековних градова-тврђава и народног градитељства. Рано је почео да пише о старим тврђавама. Међу првима његову је пажњу привукла Београдска тврђава (рад објављен 1931) а само две године касније скренуо је пажњу научне и културне јавности и на народно неимарство и убрзо посебно на брвнаре у рашком крају (1935). Имао је дара и истанчан укус да оцени естетску вредност кућа у пољу, а један оглед посветио је естетици народног градитељства у целини. Нису његовој пажњи измакли ни стари надгробни споменици о чијем је ликовном богатству посебно писао, а свој истанчани сензибилитет за народно стваралаштво исказао је својим кратким белешкама о деловима кућа и неким занимљивим техничким решењима. Тако је писао о капцима на прозорима и ћепенцима, о примитивним народним кључаоницама, о покућству у старој сеоској кући, о главама димњака у нашој народној архитектури, заузима-

јући се свагда за њихово очување. То је и изложио у посебној расправи *Заштитна сеоских и градских насеља као сџоменика културе*, залажући се за очување његове целовитости. Посебно се осврнуо на примену закона о заштити споменика културе када је у питању градитељство етнографске вредности. Богато познавање народне архитектуре и народних обичаја охрабрило га је да о својим сазнањима пише и изван наше земље, а све је бриљантно закључио два књигама: *Фолклорна архитектура Југославије* (1964) и *Народно неимарство* (1968).

Заштиту старих градова Дероко је сматрао врло важном облашћу рада. Један од начина да се отргну од заборава и занемаривања било је систематско бележење и објављивање података о њима. Треба рећи да је у том домену Александар Дероко постигао највише. Био је пионир истраживања старих средњовековних фортификација, после чега је у том правцу наставио проучавања чији је исход више десетина расправа и неколико књига. Већ 1937. написао је запажену студију о нашим старим тврђавама, а своја истраживања ширио је и на римске каструме и рановизантијска насеља, као и на Царичин град, који је ископавао заједно са Светозаром Радојичићем. Тако је постао наш најбољи познавалац старе тврђавске архитектуре. Његова брига била је и будућност тих вредних остатака нашег средњовековља због чега се у неколико махова освртао на проблем њиховог очувања. Године 1951, само неколико година после оснивања државних институција за заштиту споменика културе, Александар Дероко је већ указивао на питање опстанка старих тврђава (*Конзервација старих градова*, Зборник ЗСК 1951), а уследила су и темељна истраживања Смедеревског града, Голупца, Рама и издавање прве синтезе о њима: *Средњовековни градови у Србији, Македонији, Црној Гори*, Београд 1950) после чега није прекинуо да их истражује и допуњава новим сазнањима, заузимајући се посебно за заштиту дворца деспота Ђурђа Бранковића.

Дероко је својим заузимањима и личним ауторитетом ширио интересовање како за народно градитељство, тако и за тврђавску архитектуру. Рад који је започео наставили су бројни млађи архитекти и археолози ослањајући се увек на Дерокове исходе и гледишта. Ти бројни наследници чине данас упечатљив одред чувара оставштине за коју се Дероко тако ватрено заузимао.

Ови сажето изложени подаци о активностима Александра Дерока у заштити градитељске баштине не приказују у довољној мери суштину његовог доприноса овој области рада. Јер, професор Александар Дероко је у време трајања социјалистичког реализма у архитектури једнако као и за време позније свеопште униформности грађења, скретао пажњу на лепоту и вредности старе сеоске и градске или монументалне, односно свечане архитектуре и на њену саображеност са подручјем у којем је настајала. Посредством знања које је ширио и естетских мерила која је развијао, заснивала су се нова гледишта и образовали системи мишљења чије је издишће данашњи свеопшти позитиван однос према градитељској баштини, у чему се огледа у највећој мери суштина Дероковог доприноса њеном очувању. Градитељска баштина је постала активан чинилац чак и савременог архитектонског стваралаштва, јер подстиче изналажење нових форми градњи примерених нашем поднебљу и традицији.

Проф. др **Милка Чанак Медић**, редовни професор Архитектонског факултета у Београду у пензији.

Рођена је 1929. године у Петровграду, данашњем Зрењанину. Дипломирала је 1952. а докторирала 1976. г. (*Касноантичко утврђено насеље Гамзиград*) на Архитектонском факултету у Београду. Последипломске студије из историје градитељства завршила је у Паризу 1958. г.на *École des Beaux Arts*.

Радила је у Савезном институту за заштиту споменика културе, Републичком заводу за заштиту споменика културе, као предавач на Одјелу за архитектонско наслеђе на Архитектонском факултету у Сплиту, и као редовни професор на Архитектонском факултету у Београду за предмет *развој архитектуре и насеља и заштитна традиционална наслеђа*. Била је председник Друштва конзерватора Србије и члан Извршног одбора Савеза друштва конзерватора Југославије, члан ICOMOS-а и групе експерата Комитета за културно наслеђе Европског савета. Покретач је и члан редакције „Гласника Друштва конзерватора Србије“, часописа „Саопштења“, и издавачког савета часописа „Зограф“.

Главни радови: реконструкција и ревитализација античког амфитеатра у Солину, самостана у Костањевици, цркве Светих апостола у Пећи, манастира Благовештење и Свете Тројице у Овчарско-кабларској клисури, Саборне цркве и ризнице манастира Дечани, касноантичке палате у Гамзиграду, Лепенског вира, цркве Светог Ахилија у Ариљу, споменика рашке градитељске школе, међу којима је најзамашнији рад на рестаурацији Спасовске цркве у Жичи и романтичких сакралних грађевина у Котору.

Добитник је Октобарске награде града Београда за књигу „Гамзиград, касноантичка палата“, Награде за животно дело Друштва конзерватора Србије, Ордена Републике са сребрним венцем и Ордена Светог Саве првог реда.

Објавила је преко сто студија и више књига, међу којима су најважније *Гамзиград, касноантичка палата, Архитектура Немањиној доба I, II и Архитектура прве половине XIII века I, II*.

БРАНИСЛАВ МИЛЕНКОВИЋ

Тумач народских знања и умења

У славу Александра Дерока, мога уваженог професора, прошлог пута сам говорио о његовим зградама, а данас ћу говорити о оном другом делу, како то колега Нешковић духовито каже: „Професор Дероко се интересовао од колибе до катедрале“. Овог пута ћу остати на колиби, и то у оном делу који се по нашем језику назива, опет употребљавајући његова размишљања и употребе речи – *народословље*.

Године 1935. професор Дероко је изабран за ванредног професора за предмет Народска архитектура. Пазите, не *народна* него *народска* – то је права српска реч за ствар о којој он говори. У 1939. години већ издаје два велика тома *Народної неимарства*, и сви они који су студирали архитектуру или бар долазе на наш факултет знају да су наши ходници били украшени тим његовим прилозима, то су велике табле које су приказивале народно градитељство стварно „од колибе до катедрале“. У даљем току свога рада на народословљу он је негде 1964. године издао поново једну публикацију у којој се бави истим проблемом фолклорне архитектуре, да би касније издао две опет колосалне књиге о кући сеоској и варошкој. Он није писао о *трагу*, ценећи све оно што у Вуковом речнику стоји као разлика између вароши и града, и говорећи и радећи о времену о којем прилаже материјал (из 19. века) – он то назива варошком кућом. И сада када би неко рекао „Доста си причао, ‘ајде сада кратко јасно, која је вредност ових шест кућа, овог великог посла који је тај мудри човек учинио“, не бих био у неприлици. Одмах бих се сетио емисије Радио Београда понедељником, зове се *Нојева барка*; и која има једно питање: „Шта бисте понели када би Свевишњи пустио поново потоп на вас?“ Ја бих без двоумења рекао: прво Јована Цвијића, друго господина професора Дерока и Сретена Вукосављевића. То су три књиге које говоре о ономе што је овде било, како је било, без икаквих политичких и осталих махинација које су некако прирођене свим нашим акцијама.

Пре него што бих рекао било коју реч даље ја бих покушао да усмерим вашу пажњу да, кад читате професора Дерока, просто видите прецизност његовог изражавања, односно прецизност језика, прецизност слике. Код њега је *йокућанство*, оно што ми зовемо покућство, краће речено. Са друге стране, *народска*, а да не говорим кад узмете наслове његових књига одмах ћете видети човека чије су границе гледања далеко размакнуте. Његове књиге, ове о којима се обично овде говори зову се *Монуменална декоративна архитектура у Србији, Средњовековни трагови у Србији*. То су све прецизности које прате Дероково мудро размишљање, а са друге стране оне су такве да без обзира на чињенице које су ту изнете постоји један лепши модел за наша размишљања и за наша преиспитивања на који начин ми мислимо, колико смо пута конфузни, колико пута смо у неким ствари толико посесивни да читаву ствар доводимо до њеног апсурда. Апсурда има у историји, историјској науци и дан-данас. Ја ћу тај апсурд да поменем, то је једина ствар коју сам прошлог пута заборавио да кажем, да сви ми овде који говоримо

о професору Дероку, мислимо на Дерока архитекту и професора, а данас имате књигу Архитектонског факултета као издавача у којој по простору Дероку, том великану не само Београдског универзитета него и српске целокупне културе, имате само на 35 страни једну не баш успешно направљену перспективну слику Храма св. Саве, после некаквих интервенција, када су већ почели да раде професор Несторовић и професор Дероко. На сву срећу овде је млади колега који седи, који ће бити трећи, који је својом књигом показао неке три дивне перспективне скице где се види колики је значај, колика је вредност професора Дерока и можда заблуда оних који су правили овакав покус да споје две различите ствари у једну а да његову уметничку вредност и његово схватање како треба да изгледа православни храм пренебрегну. То је било питање катедрала и о катедралама сам прошлог пута рекао шта сам имао да кажем. Ово сам заборавио, а то је стварно велика културна срамота да се професору Дероку остави само једна одредница у једној књизи о архитектури Србије 20. столећа.

Професор Дероко је пре свега био јако прецизан, али је био и поштен, што је доста занимљиво за време у којем се живи, ми одатле можемо да хватамо некакве, закључке. Његов посао, његово бављење народном архитектуром, како се то обично каже, или народским кућама и свим оним што прати народне куће, било је иницирано чланцима Сретена Вукосављевића, једног бистрог, паметног и разумног човека, учитеља по професији, који је после постао управник једног института у Академији наука. Од једног обичног дописа и кореспонденције дошло до великог пријатељства и изјаве професора Дерока: „Ја сам хтео мало да пратим њега.“ Значи он му је постао репер у испитивањима и истраживањима народске архитектуре. Када се то упореди са неким тенденцијама када се говори уопште о народској архитектури, поготову када почну пројектанти о томе да говоре шта и како, онда бих ја свима препоручио да прочитају књигу Сретена Вукосављевића *Социологија сџановања, сељачко друштво* и онда би сасвим било јасно шта професор Дероко мисли и шта је у ствари. Чињеница је да се о том градитељству, о тој активности не могу правити никакви други кораци у садашњем времену, али се може нешто од тога духа узети, јер тај дух је био у ствари и основна водиља на основу које је професор Дероко водио своја истраживања о народној архитектури.

Ако само узмете па погледате заглавље књиге *Социологија сџановања* од Сретена Вукосављевића, где је уредник такође био професор Дероко као његов присан пријатељ, и погледате цртеже које је он дао на том омоту: то је унутрашњост једне сеоске куће, са огњиштем на зиду, домаћица нешто петља око котла, домаћин стоји уз њу, целу ствар красе две велике ниске паприка, један кер се одмара ту, користи вероватно топлоту тог огњишта и доброту својих газда. Професор Дероко никада није гледао народску архитектуру као комад за себе, увек је гледао у оквиру, како ми то данас кажемо, *целине*. Интересантно је да треба погледати тврде корице те књиге, где имате опет једну субару, колибу, опет са огњиштем, опет са домаћинима који се врте око свега тога, и тако добијате комплетну слику живота. Што ће рећи да професора Дерока није интересовало да ли је двојна кућа или тројна, петособна, та кућа је увек у његовом прилогу била део једног целокупног живот. Професор Дероко је тачно по оним линијама по којим је Сретен Вукосављевић испитивао тај сељачки живот, препознавао га у оквиру архитектонског, техничког поимања ствари и хтео да га пренесе у једну конкретну слику живљења. На крају је био мало и вицкаст, морам признати, то је одлика великих људи да им хумор никад не недостаје: књига се завршава наравно индексом појмова, а испод тог индекса

појмова имате један *крајјушаи*. Очигледно то је једини могући индекс у земљи гуња и опанака у време када се та архитектура и стварала.

Даље, што веже Сретена Вукосављевића и професора Дерока и што је професор Дероко пренео свету технике, у свет простора то је оно зачуђујуће, што многи неће да виде данас. Али као пројектант видим колико у проучавању дела професора Дерока можемо профитирати, можемо извући кредо читаве наше професије. Професор Дероко каже: „Све је потекло из прилика.“ Он се труди да увек те прилике графички апсолутно и представи. Дакле, за њега није била кућа, та народска ... Ако читате те његове текстове из 1936–37. и касније, ви ћете видети један кратак текст који стварно дефинише прилике, иза којих долази једна табла на којој се завршава та прилика и неприлика о којој он говори.

Ја некако професора Дерока, без обзира што га сви својатају и историчари уметности и архитекте, ја њега некако видим као човека који је имао њуха – нека ми опрости за овај израз, али он се неће наљутити на мене, сигурно знам – за ту такозвану урбану социологију, која тада није била урбана него рурална. Не треба да заборавимо да се оно што се зове урбана социологија појављује тек 50-их година када је Анри Лефевр писао *Кријику свакодневної животи* а Агнеш Хелер, чувена социолошкиња, 70-их година говорила о теорији потребе. Данас, читајући професора Дерока, мора се узети оловка у руке и морате сваку реченицу, као кад требите јечам или било шта, по три-четири пута прегледати и видети које су њене поруке. Његова мудрост није што је он видео лепоту сеоске куће, видео је он и веће лепоте јер је он био заљубљеник пре свега у лепоту. Он је видео то тумачење које је из потребе претварало нешто у материјални простор. Тога се он држао и то је покушао да у тим својим радовима и прикаже. Погледајте таблу његову; ни на једној табли ви нећете видети, рецимо, ногу од столице, већ ћете одједном видети цео проблем столице. На једној табли цела столица је завршена као проблем, ту су или трношци или било шта, али цела врста је ту сређена. Ако видите кућу, опет ћете видети целу њену генезу.

Нови истраживачи су почели то да специјално мере и одмеравају (у које спадам помало и ја). Том мером само можете показати да је тај који је правио апсолутно имао неку логику, а та логика је увек произашла из материјала о којем професор Дероко говори, значи као о основном изворишту да се до нечега дође, и из услова у којима се то чини.

Оно што нас посебно плени код свих тих његових великих табли, радова, мишљења која је изнео у кратким чланцима (ја увек кад кажем „табле су велике“, толико су велике као света писма..), ви пре свега имате *факџа*, која су изворна и која су тачна, чиме се многи данас не могу похвалити јер тих факата више нема. Према томе, ви више народску архитектурту не можете ловити по овој земљи, по Балканском полуострву као што је он имао ту прилику и срећу. Друго, имате уметнички сензибилитет, имате руку и цртеж, цртеж који се пре свега *не може койирајти*. Сви који су покушали да копирају професора Дерока славно су пропали. Он је јадан, негде '53. године био болестан, лежао је и онда је направио један прилог за наш *Зборник Архитектонској факултети* у којем говори о разним положајима куће и покућанства, један прилично велик текст. И, када човек не зна, и не прочита све до краја, оно што пише тамо у некој фусноти, зачуди се како је Дероко почео да црта. Некако није он. Да ли је то левом руком цртао? Међутим, истина је у нечем другом. Професор Дероко је био јако болестан и није могао, како каже, *да то*

извуче у шишу (и то је један израз који се изгубио, вероватно омладинци не знају шта значи *извући у шишу*), него је на основу његових скица неко трећи то ставио на папир, и ви када то погледате тачно видите катастрофу. То није Дероко, није маестро Дероко, то није онај цртеж који „дрхти“, или како то један наш критичар лепо каже „то је цртеж који из срца извире“.

Ја имам једно погубно размишљање у том правцу: кажем да је професор Дероко први цртач стрипа на Балкану. Он је архитектуру, стару, наших сеоских и градских насеља приказивао на један стрип начин, тако да је био много пре цртач од свих оних који се прославили са Флаш Гордоном и Мики Маусом.

Дакле, свака табла његова то је једна слика за себе, то је нешто што се може ставити на зид. Имате факта која су занимљива и интересантна, али имате и уметнички сензибилитет који ту ствар подиже на тај такозвани уметнички ниво. Он ме увек наводи на неко размишљање да ли сам у заблуди, и мислим да сам целог свог живота тражио рационално. Кад дође професор Дероко онда мислим да нисам у праву, да постоје заиста архитекти који су уметници, има их врло мало, сви остали су дунђери, мали неимари који знају да праве куће. Професор Дероко, без обзира што је одлично познавао филозофију, увек је остајао у границама онога чиме се бавио: архитектуром, грађевинарством.

Остало је још два питања, а можда и три, видећемо до краја. Не можете професора Дерока данас поставити у оквиру граница Дрина, Тимок, Сава, Дунав, Македонија. Професор Дероко је одавно прешао границе ове земље и чак у оној бившој нашој великој земљи он је био један од оне „прве поставке“ у служби проблема народословља. Ту бележимо радове: Маријана Мушића, Александра Freudenreich-а, Мухамеда Кадића, Милана Миличића, Бориса Чипана, Александра Дерока и Бранислава Којића. При томе не заборавимо да се од друге половине 20. века појављује велики број настављача ове линије, али са тежњом остварења свеобухватнијих закључака. За подручје Србије наша два пионира – Бранислав Којић и Александар Дероко, у области проблема простора народног умећа имају најистакнутије место у нашем непостојећем Пантеону науке.

ЗОРАН М. ЈОВАНОВИЋ

Прилој њроучавању Александра Дерока и као архијектисе

Уважене даме и господо,

Као члан комисије, формиране на захтев Врховног савета Универзитетске библиотеке у Београду, ради утврђивања свих околности које су могле утицати на формирање Александра Дерока као самосвојне личности, као и утврђивање домета његовог рада који и дан-данас разарајуће делује на хомогенизацију српске некултуре и њених предводника, у обавези сам да саопштим да је одговарајућим институцијама од раније позната његова разнолика активност, због чега је био под различитим видовима присмотре, о чему постоји и фото документација. Његов разноврстан и крајње пожртвован хедонизам, међутим, као и непоправљива подчињеност духовним и радним екстазама, те потпуно игнорисање било какве идеолошке индоктринације, јасно говори да је реч о особи према којој и сада треба бити крајње обазрив, што је и разлог због чега није упутно давати исхитрене оцене пре завршетка потпуне реконструкције његовог живота, која ће се према званичној верзији догодити 7. децембра текуће године око 19 часова.

Као члан поменутог Комисије дужан сам да вам у најкраћем саопштим да је након досадашњег увиђаја, усмереног ка откривању појединости везаних за живот Александра Дерока утврђено и то да је он од самог почетка свог овоземаљског постојања показивао симптоме немирног, тешко или никако укротивог духа, склоност ка слојевитом понашању, али и двосмисленим изјавама, с обзиром на то да је хипотетички немогуће да у његовим многобројним јасно изложеним реченицама не постоје икакве притајене поруке.

О томе како и најједноставније Дерокове речи могу опасно да заведу необавештеног читаоца те да га наведу на помисао како је у питању тек само неки високостручни спис једног архитекте, премда је, заправо, можда реч о тајном плану за материјализацију неких других циљева, сведочи и недавно откривено Дероково писмо упућено апотекару Николајевићу из Азање.

Наиме, у том писму, поред евидентне Дерокове способности да се сликовито изрази и у обичном техничком опису, недвосмислено је изражена његова природа да се као непредвидиви идеолог и предводник, а што је испољио на многим пољима, прилагоди тренутним околностима. Да се у његовој писаној поруци поменутом фармацеуту можда не говори само о упутствима битним за финализацију његове куће, већ и о нечем другом, могуће је запазити и из следећих речи: „Драги г. Николајевићу, пишите само питајте. А нарочито би Вас молио да натерате мајсторе да што тачније по плану и примедбама на њему забележеним раде. Свакако споља фасаду не кречите него прскајте и то врло мало, јер само тако ће бити рапава, а тиме и лепша. Кров не мојте скројити с падом [...], како сам назначио, већ са [...] нагибом од 24. степени. Када будете постављали стакла на прозоре тражите од

стаклорезца да безусловно прво кит помеша са црном бојом тако да буде потпуно црн. А ви треба свакако дрвенарију сву споља на кући да обојите загасито зелено [...] На самом ћошку (споља на стубу) зиданога треба, испред врата кућних, налази се фењер од кованог гвожђа“, што, посебно истичем, будући да то највероватније није учињено због осујећења акције или проблема током њеног коначног извршења. Опис димњака који Дероко износи такође је индикативан. Јер, према његовом исказу: „(...) велики оцак на врху крова је израђен тачно по цртежу. На врху се налази голуб од печене земље израђен код грнчара и глеђосан зелено“. У прилог за нашу сумњу да је реч о могућој двосмислености јесте и то што је према скорашњем извештају ветар оборио поменутог голуба, али пружа наду то што је сачуван, те се „може вратити“, како то истиче моја уважена колегиница Гордана Митровић, која је можда и несвесно пружила идеју Дероковим саборцима, али и његовим противницима да остваре план за рушење небеског поретка и најнижих слојева атмосфере.

Поменут текст је написан крајем треће деценије прошлог века, када је Дероко тек закорачио у зрело доба. Његова неуобичајена интересовања и склоности, као и исписани исходи његовог поринућа у просторе намењене само одабраним, с временом су, међутим, попримила такве размере да сам током писања овог извештаја и сам изнова застао пред проблемима који отежавају давање макар и привременог суда о свим дометима Дерокове делатности, па и оне градитељске.

Такво осећање последица је сазнања која указују да се Дерокова сложена личност током његовог целокупног менталног развоја, као и у свим каснијим, многобројним деценијама живота прогресивно развијала, не подлегнувши спољном фактору нити унутрашњим кризама, а које би могле утицати на његов свеукупни идентитет, динамичност и креативност. Такође сам утврдио чињенично стање по коме је Александар Дероко био не само подложен сопственим интересима, већ је истовремено утицао и на друга лица, у жељи да их и заведе, па чак и наведе на исте или сличне радње. Међу њима су и личности које смо чули прошлог четвртка, као и вечерашње моје сабеседнике, али и оне, који ће се тек исказати у наредним седмицама у овом истом простору.

Пажљиви рад на Дероковом случају допринео је, поред осталог, утврђивању посебно отежавајућих околности по њега, међу којима је и сазнање да је због одређених делатности неколико пута био под истрагом или тортуром представника вишег режима и система вредновања, те да је због тога на различите начине оцењиван, али и упозораван.

Будући да је у току свеобухватна припрема за објављивање свих меродавних доказа у случају Дероко, а у издању Универзитетске библиотеке, у прилици сам да вам на основу прикупљених сазнања саопштим само извод из његовог досијеа у коме значајно место заузима и документ да је због борбе против неодговорности према националном благу и његове пљачке Дероко јавно жигосан, па чак и осуђен на условну затворску казну. Није неважан и податак да је са групом истакућих сународника, као талац, извесно време боравио и у логору на Бањици 1941, што се сигурно не би догодило да није било разлога. Своје дубоко, а прикривено асоцијално понашање, испољио је Дероко априла месеца исте године својим недозвољеним иступањем, прецизније бежањем из транспорта који је требало и њега, као и остале заробљенике официре југословенске војске да пребаци у немачки концентрациони логор. Из данашњег угла поменуто нимало не чуди, ако

се узме у обзир то што је Дероко у годинама између два светска рата у самоћи израдио већину својих најуспешнијих пројектантских нацрта.

Колика је била тежња Александра Дерока за одржањем властитог живота и става, говори и чињеница да он, иако највероватније дубоко дирнут, можда и згранут ситуацијом у којој се задесила његова отаџбина након Другог светског рата, није прихватио новостворену колективну свест и мерила тек уобличеног режима, те је због тога, као сумњива индивидуа, која се није одала таворењу у групном раду, колективном самообмањивању и потказивању, позиван на информативне разговоре. Међутим, и тада, као и много пута касније, успео је да се издигне изнад наметнутих околности, ругајући се на специфичан начин власти и њеним мање или никако продуховљеним експонентима, искористивши у исто време положај предавача на Факултету да говори противно новоуспостављеним правилима. О томе говори и његова карактеристика од 22. марта 1948. године, коју је саставила другарица Нада Ђурић. У том спису он је оквалификован као „солидан стручњак“, али и као „лукав у политичком ставу“, премда је, према Ђурићевој, „био активан у фронту своје улице, али и да је на Факултету на седницама синдиката често неправилно иступао“.

У коликој мери је Александар Дероко био неумољив, па и саможив, доказује и податак да је надживео многе, ако не и већину својих неистомишљеника, диктаторе, идеологе и тамничаре појединаца па и читавих народа, мада се према последњим извештајима, поједини њихови следбеници и даље успешно крију под својим именом. Питање је да ли је можда и због тога проучавао кључне механизме многих двери, како би омогућио њиховим трагаоцима да продру и до њих, као и до лоцираних тачака где су мрак и његови чувари много опаснији од светлости дана и његових често лажних или умишљених заштитника.

Уверен сам да би многи међу њима били затечени пред спознајом Дероковог у скромној мери познатог пројектантског опуса, у коме је отелотворена његова често неухватљива неимарска машта, према којој су изграђени различити, нимало типски објекти, подигнути ради човековог духовног окрепљења, попут храма, или, када је реч о стамбеним објектима, његовом прикривању и заштити до наредног сусрета с Господом у кући Божијој. Да парадокс буде још већи указује чињеница да је многим, који нису успели да се скрију, вечно пребивалиште обе лежи на такав начин да се и данас може рећи да се они, управно захваљујући Дероковом пројекту његових надгробних споменика, помињу и у најсажетијим, до сада, нажалост, не објављеним прегледима српске фунерарне и меморијалне архитектуре.

У нешто другачијем контексту била би, пак, претпоставка да се и у овом тренутку већина од нас вероватно пита да ли је Александар Дероко, заједно с Богданом Несторовићем, једини кривац за изглед Светосавског храма на Врачару, у чијем је коначном изгледу, према доступним подацима, несумњиво учествовало и треће лице, а можда и више њих, потпомогнутих из различитих извора, премда су недавно постављени тајанствени псеудо монолити око храма и сами по себи мистични, можда и због тога како би, поред осталог, навели на погрешан траг истражитеље Дероковог наслеђа.

Један од могућих разлога што је Дероко нерадо говорио о свом уделу у изградњи Светосавског храма јесте и то што је њему, не треба сумњати, било познато да је део моштију најзначајнијег српског светитеља ипак сачуван, те да је сматрао да

је немерљиво мало важно мегаломанско величање величине куполе, висина стубова, као и белина и скуппоћа мермера савиначке цркве у односу на онога коме је здање посвећено, надајући се да ће се указати неко ауторитативнији од њега да саопшти чињеницу како Српство већ вековима не жели да чује, а камоли да прихвати могућност да је део светих остатака сачуван, те да се добро зна место одакле би поменути мошти требало да зраче васељеном.

Унеколико олакшавајућа околност по Дерока било би његово неисказано прибојавање, слутња да ће се нешто догодити са повесницом врачарског платоа, а што се не може описати било каквим еуфемизмом.

Његова кривица је утолико већа, међутим, што се ни једним знаком, па макар и огњем, није успротивио могућности да неко од његових млађих колега осмисли недавно изграђену фонтану поред Светосавског храма, чији слапови као да треба да уклоне све трагове радњи које прелазе границе и етике и естетике.

У Дероковом случају прегршт је примера који указују на његово поседовање талента да вешто прикрије изворе који су утицали на материјализацију његових замисли, а његовим тумачима да пружи могућност да тек успут искажу како је био и архитекта, а био је и те како.

Тако је само захваљујући Павлу Васићу од заборава спасен један од његових до тада непознатих изведених неимарских нацрта. Реч је о кући Лазара Мирковића у Сремским Карловцима. Питање је шта је све могло да инспирише Дерока да то здање невеликих димензија пројектује тако да његова основа тенденциозно подсећа на облик слободног крста. Да ли је и у томе скривена нека порука? Дерокова одговорност је и у томе што нас упућује и на питање због чега у јавности није наведена изричита жеља Јована Дучића да нацрте за његову гробницу изради лично Дероко, премда се нису познавали, те да ли је и то једна од могућих разлога што је то учинио неко други, који га такође није познавао, прећутавши, међутим, и једно и друго.

Како, пак, оквалификовати Дерокову помисао да је Сава Шумановић био идеална личност за аутора живописа православне цркве у Сарајеву, коју је лично пројектовао. О Дероковој флексибилности у стваралачким размишљањима, на штету традиционализма и фаворизовања само појединих локација, говори управо и поменути храм, будући да је он првобитно замишљен да краси сплитски крајолик. Тим здањем Дероко нас и делом упућује на то како треба користити прошлост у духу времена, да се не догоди да поред мноштва новоподигнутих Лазарица и Грачаница, бранитељи српског, националног идентитета почну да се шетају и светосавским платоом обучени у костиме и брукат из времена средњовековних српских великана, скупљајући прилоге за израду још једне копије Белог анђела.

Мноштво је таквих питања које нам је професор Александар Дероко уделио, надајући се нашем разумнијем и зрелијем понашању. Сувопарно навођење тих питања, као и набрајање његових изведених неимарских пројеката, уверен сам да би незграпно испунило моје временски ограничено саопштење о њему и као неимару.

Јер, ако би објективно сагледали макар и једно његово остварење, попут жичког конака, владичанског двора у Нишу, интерната богословског факултета на Карабурми, Спомен-костурнице у Смедереву, надгробног споменика-капеле породице Барловац на београдском Новом гробљу, надгробног споменика генералу

Николајевићу, такође на Новом гробљу у Београду или спомен-турбета Осману Ђикићу у Мостару, лако би се приклонили тези да је његово пројектантско стваралаштво недовољно познато, а да је пренебрегавање његове неимарске делатности можда и боље но препуштање квалификацијама и класификацијама оних чији се принципи косе са мишљењем да тумач и критичар од формата мора бити личност интелигентна, компетентна и од морала.

Због тога ми дозволите да се мање званично присетим времена када сам упловио у историчарско-уметничке вирове с одбрањеним дипломским радом о Александру Дероку, његовом животу и делу, и када сам се надао да ћу лако и безболно досећи обалу на којој је био управо он, и данас нестварни, непревазиђени *homo universalis*, чија би жива реч можда ослободила и моју маленкост, једнако као и свеколико Српство, болног тражења себе и пут кроз савремену повесницу. Данас, петнаестак година касније, враћам се носталгично некадашњим својим хтењима и очекивањима, с надом да ћу и поред муљевитог, блатњавог приобаља, од којег сам се каткад, у тренутку, удалио, успети да оправдам своје постојање, макар и тиме што сам, својствено Дероку, кроз росу прошао или, како би професор Дероко казао, кроз плот вирио, а што је изрекао, у тренутку током сумирања појединих својих животних раздобља, када се управно тим речима обратио само њему знаним људима, који нису могли да истрпе његову лакоћу успешног постојања.

Управо поглед кроз рупу на плоту и благодат које капље росе, чије сам благодатно дејство наслутио већ током писања дипломског рада, омогућили су ми да се и из садашњег угла питам да ли је Дероко био у праву када је изрекао да када се пише или говори о неком треба одвојити његово уметничко, стварачко дело од његовог личног живота, свакодневног, тзв. моралног, па и „његову социјалну и политичку идеју“. Разлог за изговорено не могу да докучим, јер, такву изјаву очекивао бих од оних који су своју част предали олтару већине смртних греха и различитим сукобима интереса, док се професору Александру Дероку, не само легенди Београдског универзитета, и данас ништа не може одузети. Штавише!

(написано у време специфичних околности у земљи Србији новембра 2004)

Мр **Зоран М. Јовановић**, предавач на Филозофском факултету у Косовској Митровици, Група за историју уметности.

Рођен је 1963. у Београду. Дипломирао на Филозофском факултету у Београду на Групи за историју уметности 1990.г., где је и магистрирао 1998. г. .

Добитник годишње награде УЛУПУДС-а, „Павле Васић“ за 1999.годину.

Осим чланака и студија у периодици објавио и монографије: *Александар Дероко – животи и дело* (1991) *Хиландарски њојмовник* (1998). *Друштво уметника – Зограф* (1998), *Зебрњак: у истрајању за њорукама једној сјоменика или о култури сећања код Срба* (2004) и *Азбучник њравославне иконографије и градићелства* (2005)

СЛИКАР
АЛЕКСАНДАР ДЕРОКО
18. 11. 2004.

РАНКО РАДОВИЋ†

Ренесансни сѝваралац Александар Дероко

Ја бих, исто као и ви, хтео да поздравим наш аудиторијум. Мислим да је лепо видети толико људи на једном скупу који треба да, на сликовит и садржајан начин, баци светлост на једну од димензија великог ренесансног човека кога смо имали у својој средини, на господина Александра Дерока.

Ја, наравно, господина Синишу Вуковића и господина Кусовца знам од раније. То су људи који се већ дуго и искрено баве ликовним уметностима свако на свој начин. Што се мене тиче, ја сам овде добио улогу да прво одаберем, са госпођом Маријом Игњачевић у Академији наука (САНУ), један број цртежа који су тамо били. Морам да признам да баш нисам срећан у каквом су стању: ту су неке фасцикле, али ваљда је судбина свих људи тог кова да морају бити у некаквим фиокама и на одређен начин остављени неком другом времену које ја, вероватно, нећу видети. Али видеће други, а то је најважније.

Пре свега, чини ми се да је архитектура по својој природи једна ликовна дисциплина. Много је архитеката, нарочито у 18. веку, а и раније, код којих су сликарство, графика, цртеж, ликовност уопште, били први облик градитељства и градитељског мишљења. Постоји чак једна Булеова мисао која гласи: „Ви који хоћете да постанете архитекта, прво будите сликар.“ И обрнуто, чини ми се, ви који хоћете да будете сликар, могли би бити помало и архитекта. У питању је једна скоро вечита традиција. Ликовне уметности нису биле тако међусобно разједињене и зато нема потребе подсећати на велике ауторитете те врсте, као што је био Микеланђело, за кога се заиста може рећи да је архитекта изузетне снаге, а да је истовремено и вајар, и сликар, и песник. Дакле та традиција све нас је држала када смо долазили на архитектуру, а за самог господина Дерока то је био *conditio*, ја претпостављам, читавог његовог живота.

Рекао сам намерно „ренесансни човек“ и нисам хтео да набрајам шта је он све за живота урадио, али је то засигурно ретка фигура која се и није нарочито „примила“ у нашој средини. То је архитекта који пише, који непрекидно путује, истражује, региструје, бележи, црта, архитекта који је професор, али и пројектант, архитекта који гради куће. При том уопште не улазим у оцењивање нити икакву врсту валоризације, то није мој посао. Мој посао је просто да нагласим ту велику жељу за широким, богатим пољима архитектуре и ликовних уметности којима је Дероко, по својој природи, припадао као један од наших интелектуалаца и великих професора, због чега је уосталом и постављена ова изложба и започет читав овај циклус. Мислим да тим поводом треба одати признање госпођи Марији, јер је Универзитетска библиотека заиста направила огроман подухват и ја сам лично почаствован што сам у томе могао да учествујем.

Мислим да се не може говорити о Дероковом конзистентном ликовном опусу, али то и није суштина. Мени је у овом контексту важна његова ликовна култура, његов графички знак, колористичке енергије које он исказује, теме које у својим сликама носи. Све је то нека врста радости у овом времену у коме, ви то сигурно добро знате, архитекти више оловку или кичицу не узимају. Они данас раде само са „мишевима“ и то је једна нова култура. Међутим, ти „мишеви“ ће вероватно појести и оно мало жита што имамо кад је реч о том духу визуелног и када је реч о тој радости. Као професор Архитектонског факултета у Новом Саду, видим да студенти раде врло брзо на компјутеру, а још нису савладали линије, нећу ни да помињем како држе оловку, као лопату... У том времену Дероко мени изгледа као симболична фигура отпора. Наравно, ја нисам против технологије, баш напротив, мислим да је технологија врло битна и да треба да се развија и да је буде што више, али треба исто тако сачувати принцип *и/и*. То значи задржати у архитектури културу говора ликовним средствима, моћи скицирати и своју и туђу идеју, доћи на терен без фотоапарата, DVD, камера или чега још... Али ако си већ дошао, дај скицирај... Мислим да је ту Дероко, као и већина архитеката његове епохе, а и многих пре и после њега, осећао потребу за ликовним говором. За мене је то фасцинантно и представља неку врсту инспирације.

Претпостављам да ће и други учесници овог скупа говорити о тој потреби за ликовним исказом код архитеката. Дероко је ту ипак остао, чини ми се, веома посебан, јер није имао претензија. Ни на једном од ових његових листова нећете видети да је Дероко *хџео* да буде сликар, као што је, на пример, господин Величковић, као дипломирани архитекта, цео живот посветио слици и графичи. Код Дерока је у питању игра ликовних ставова, нека врста вежбе, промишљања, једна критичка анализа, илустрација ситуације у, рецимо, некој качари, или поглед на град. Не знам да ли сте имали времена да изложбу погледате, сигурно нисте још, али ја сам то за вас урадио док сам бирао ове графике и тада сам преписао њихове наслове, пре свега ових осам које су урамљене и ви ћете видети...

Хиландар – То је графика посвећена Хиландару, који је историјско ремек дело наше средњовековне духовности, уметности, архитектуре, културе. Испред њега, међутим, стоји Дероко и записује. На који начин? Вероватно постоје прецизнији фактографски записи, јер фотограграфски апарат би то сигурно боље показао, али душу коју је Дероко уносио у ову хиландарску слику неће вероватно ниједан апарат моћи тако искрено, и тако стручно, и тако темељно да покаже.

Ту је затим *Бродоградилниште* – радничка класа. Али не радничка класа у буквалном или сведеном смислу речи, већ нешто што се зове *рукојворности архитектури*, израда. Ви знате да су Французи бродоградњу одувек звали *batiment*, а реч *batiment* на француском такође значи *зграда*. Дакле, *batiment*, бродоградилниште, место је где се праве куће које плове, од Нојеве барке па надаље, преко Корбизјеа и његовог величања бродова као богате архитектонске теме модерног времена, уз авионе и уз аутомобиле. Ту исту тему – рукотворности и израде Дероко са ових осам графика региструје, и ја то желим да нагласим.

Петрова црква – опет, наравно, архитектура, јер је за архитекту сама архитектура једна светилишна кућа. Дероко осећа потребу да ту Петрову цркву преко цртежа доведе до неког свог осећања, сензибилитета и да је запише.

Па онда *Први јеројлан*. Ја бих рекао да је у питању нека врста игре, колико ја то могу да прочитам, али свако од нас ће то прочитати на свој начин. То је, дакле,

једна помало иронична слика. Уз то је и сâм Дероко био пилот и возио је авионе тога времена, што значи да је и сâм био укључен у тадашњу технологију, у ту нову машинерију која ће осветлити двадесети век, али и бацити атомске бомбе на Хиросиму. Сву ту технологију која му је добро позната, Дероко ипак гледа са, чини ми се, неким малим подсмехом. Већ сама реч *јеройлан*, иако у употреби у то време, има неку своју помало ироничну конотацију у очима једног мудрог човека који гледа на *јеройлане* као на машине, али истовремено и кутије за успомене које ће једног дана, како кажу Енглези, бити *outdated*, или *obsolete*, то ће рећи заостале или превазиђене. Ако одете на аеродром и погледате Музеј авиона, видећете колекцију наших „галебова“ сломљених крила, како седе... О тим „галебовима“ читав филм би се могао направити....

Мама, Тола и ја је графика посвећена људима са којима се Дероко дружи, али он ће их записати тако што испред њих држи блок и скицира их, али наравно скицира и сâм себе, што је биолошки и психолошки немогуће. Међутим, Дероко има једну врсту „трећег ока“, Дероко је изашао из Дерока, налази се са стране и сада црта једну фикцију, фантазију, једну прелепу људску, хуманистичку слику.

Још једну ствар бих хтео да поменем, а то је поводом слике *А.Д. њред Беоџрагом*. Овде је он помало „разгађен“, има на себи неке копче које се од позади виде. Рекли су ми да су то копче од оних старих типова панталона, које више не постоје, а можда ће постојати, никад се не зна. Дероко себе гледа пред Саборном црквом, пред панорамом Саве и прави фантастичан портрет једног издуженог, вертикалног човека који се зове Александар Дероко и који црта зато што му то чини велико лично и духовно задовољство.

На крају ћете наћи *Човек и њас сјавају*. Хтео сам да покажем да је од *Петрове њоре* и *Хиландара до Човека и њса који сјавају* само један корак. Тај корак се зове Александар Дероко: ту су његова хуманистичка визија, његово осећање за детаље, смисао за историју, за људско и једноставно, за обично, и како би неки експерти рекли, за свакодневно. Нажалост, ми смо са свакодневним рашчистили, нас интересује „гламур“, нас интересује „минић“, „максић“, PR, нас интересује ко се за кога оженио и ко ће коме бити човек снова, у брзим потрошачким гестовима једне културе која себе није нашла. Чини ми се да Дероко седи и на све то гледа са осмехом и тим својим графикама и цртежима весело и култивисано говори о самом себи, о нама свима, а ја лично мислим – ванвременски.

О његовом сликарском опусу ја бих рекао само две-три речи. Као што видите, он није конзистентан, а искрено да вам кажем, ја се радујем што није. Сликаство и цртање просто су били део Дероковог погледа на свет, једна ликовна и духовна радост. Он је то волео и радио, и њега уопште нису занимали ни слава, ни Академија наука, у којој је, узгред буди речено, већ био, нису га интересовали новац, тржиште, маркетинг. Он је просто цртао, сликао, зато што је то био неки његов унутрашњи набој, порив, жеља, жудња, радост и на крају крајева, његова архитектонска ликовна енергија. Када сам био студент код господина Дерока, мада нисам са њим директно сарађивао, јер сам на факултет у Београд дошао касније, морам да нагласим да смо сви ми као тадашњи ђаци имали заиста фантастичне професоре – нека се садашњи професори не љуте – односно, читаву једну серију професора који су заиста били џинови. Нисам хтео да кажем да су ови сада патуџици, то би било сурово, али ово су ипак били џинови: Дероко, или на пример један Добровић, или један Бранко Максимовић. Било би неправично да било кога

изоставим, а не желим да правим листе. Ми смо, дакле, на Дурока гледали као на једну сасвим посебну личност, можда и због те његове висине, у којој је било, као што је то већ неко рекао, нечег градског. Дуроко је био урбан човек, један култивисани професор ренесансног типа. Било је таквих професора, тих високих, и ја сам их много волео. Ја сам нижи растом и не могу тиме да се дичим, али боже мој, на крају крајева, и ми „мали“ имамо право да се дивимо овим великим. А они су заиста велики, не само по својој висини, него и по елеганцији, по некој тишини, по ходу кроз тај велики ходник који је факултет имао.

Хтео сам, дакле, да кажем да, сликарство, цртеже и графике Александра Дурока ја данас осећам као неку врсту подстицаја да архитектура и архитекти сачувају све језике којима се може исказати нешто лепо, на којима се може обележити лични и заједнички оквир живљења и постојања. Архитекти би морали да остану уметници и кућа и простора и начина живота и културе живљења и људских односа. Мислим да је Дуроко то и био, и то му треба признати. Човек који је стварао око себе људе, пријатеље, један колективитет истомишљеника, па и разномишљеника, који су могли и умели да се на неки начин, не само друже, него да постоје заједно, да један другог разумеју и да буду међусобно подстицајни и високо стваралачки.

Хтео бих да кажем да ова мала изложба слика, графика и цртежа изазива нека носталгична осећања зато што су нажалост, у овом времену у коме живимо, тај архитектонски ренесансни дух, та радост, животност, обичност која постане необична, чини ми се, у неком повлачењу. Вероватно ће бити потребно да протекне много времена да се код нас поново појави један Александар Дуроко са свим својим талентима, са свом том људскошћу и са свим својим ликовним радостима које ја доживљавам као неку врсту подстицаја ка лепом и хуманом, и нечем што је можда највредније од свега, отпору пролазности и отпору глупости.

Проф. др **Ранко Радовић**, редовни професор Архитектонског факултета у Новом Саду. Рођен је 1935. г. у Подгорици, умро 2005. г. у Београду.

Дипломирао је и магистрирао на Архитектонском факултету у Београду, а докторирао (*Evolution et continence des idées et des formes dans l'architecture moderne*) на Сорбони 1980 г.

Радио је на Архитектонском факултету у Београду као редовни професор, руководиоц постдипломског курса из савремене архитектуре и урбанизма и на Архитектонском факултету у Новом Саду. Био гостујући професор на универзитетима у Токију (*Urban design*), Палерму, Паризу, Цириху, Хелсинкију. Био је председник Међународне Федерације за урбанизам и становање, члан Савета УИА.

Главна дела: Спомен куће битке на Сутјесци, Зграда позоришта „Атеље 212“, Занатско услужни центар „Градић Пејтон“ на Чубури.

Аутор је књиге и ТВ серије „Речник архитектуре“.

Стручни радови: *Регионално планирање у свейу*, *Физичка структура града*, *Архитектура*, *историја и модернијет*, *Нова савремена архитектура* и *Традиционална архитектура Јајана*.

СИНИША ВУКОВИЋ

Александар Дероко (1894–1988)
– сликарски рад

Можемо бити поносни што је Београдски универзитет био деценијама и остао до данас културно средиште овог дела света и Европе, у коме се рађала и развијала научна, техничка и уметничка мисао.

Велика имена из овог циклуса о легендама Београдског универзитета су бројна, а међу њима свакако и Александар Дероко. По чему је изузетан? Пре свега по ширини разноликих а узајамно повезаних интересовања за више области у којима је оставио свој траг: он је архитекта, етнолог, археолог, сликар и врсни цртач, писац многих драгоцених стручних књига и студија, историчар уметности, један од првих историографа српске средњовековне и народне фолклорне архитектуре.

Изнад свега родољубив, научно утемељеном писаном речју и бројним бриљантним цртежима уз њих, допринео је да вредности нашег културног наслеђа не остану у тами, али надам се да ће о томе други компетентнији говорити. Професор Александар Дероко, који је био и мој професор, у култури овог народа је велико име као репрезент његове интелектуалне елите.

Био је савременик и учесник у часу рађања модерне уметности нарочито 20-тих година прошлог века, али је целим својим делом кроз цео животни и радни век афирмисао и био посвећен овом народу, његовом богатом наслеђу, култури и уметности.

Када је реч о његовом сликарском делу мора се одмах рећи да оно није довољно вредновано, да је било неправедно занемаривано и да тек чека оне који ће му осветити пажњу и ситуирати га према креативној вредности. Сликарска остварења Александра Дерока то несумњиво заслужују.

Међутим, сада подстакнут оним што је колега Ранко Радовић рекао желим да кажем још нешто. Пре свега, врло брзо у 20. и 21. веку, изгледа да се заборавља да су архитектура, сликарство и скулптура три сестре и како је то рекао Корбизје „три гране на истом стаблу“. Не треба бити ренесансни човек па то знати, сваки прави, аутентични стваралац из било које од ових области то зна. Не постоји то дељење у три фијоке. То је измишљотина оних који би желели да све каштигују и сместе у неку од фијока да би могли да разглабају о нечем у детаље. Према томе, свет ликовности, јер ево рецимо, ја сам архитекта, мени је професор био Никола Добровић, Милан Злоковић, професор Дероко, и многи други, што рече Ранко, величине од којих сви спадају тачно у врх врхова. Према томе, из ове моје дигресивне приче имам и један предлог: једна од легенди Београдског универзитета је несумњиво и архитекта Никола Добровић. Он би, по мом виђењу требало да буде исто у неком термину заступљен. Други би био архитекта Милан Злоковић, кога Ранко није поменуо, и да не набрајам сада ко би ту све могао да буде по мом мишљењу, али основна идеја је да се схвати да не постоје преграде које раздва-

јају. Нимало није случајно да је споменуо Владу Величковића. Ја ћу само рећи да је три године и чувени Милић од Мачве, који је био са мном у групи Медијала, студирао архитектуру, па онда одлучио да пређе на Ликовну академију. Има још, Шејка је завршио архитектуру. Ми нисмо правили ту поделу, то секташко дељење на: „ово јесте, а ово није сфера наше радозналости“. Радозна човек оријентисан ка ликовном стварању, оријентисан је на стварање у области архитектуре, сликарства и скулптуре. Према томе, мора да се схвати да је Александар Дероко један од великих путоказа, не само припадник интелектуалне елите овог народа, него један путоказ који је мало занемарен као путоказ, јер ствари су кренуле другим током, али надајмо се да ће се неке вечне истине које су нарочито у ренесанси биле врло афирмисане. И група којој сам припадао позивала је врло често на поуке ренесансе, на универзалног човека, на универзалног ствараоца у тој области да ћемо се ипак вратити после овог периода жестоке и мислим кретеноидне специјализације. Хвала.

Синиша Вуковић, редовни професор Факултета примењених уметности и дизајна у Београду, у пензији.

Рођен је 1932. г. у Куманову. Дипломирао на Архитектонском факултету у Београду 1957.

Радио као асистент на Архитектонском факултету у Београду, професор Факултета примењених уметности и дизајна у Београду за предмет Ентеријер и савремена архитектура, шеф Одсека за ентеријер и намештај, декан и председник Савета Факултета.

Био је ликовни критичар НИИ-а, уредник часописа „Уметност“, „Мозаик“ и др. Суоснивач је и теоретичар групе авангардних београдских уметника „Медијала“. Излаже од 1952. г. Добитник је награде за сликарство Октобарског Салона 1985. г. и Плакете Универзитета уметности.

Главне изложбе: у Галерији Графичког колектива у Београду, у Салону Трибине младих у Новом Саду, у КНУ, Културном центру Београда и Галерији 107 у Земуну. Учествовао је на свим изложбама Медијале. Заступљен је у сталним поставкама музеја у Београду (легат од 50 слика), Краљеву, Крагујевцу, Ваљеву, Нишу.

НИКОЛА КУСОВАЦ

Слово о Александру Дероку као сликару

Данима и активностима што их је посветила Александру Дероку, Универзитетска библиотека је, да тако кажем, лупнула шамарчић или, бар, ударила чвргу САНУ, чији је он био дични члан, и Народном музеју у Београду, коме је даривао преко 300 радова и приликом темељне обнове музејске зграде на Тргу Републике, током 60-их година XX века, посветио много пажње и љубави. Извршио је тада реконструкцију у рату срушене централне куполе, обликовао је многе детаље његовог ентеријера, улио им душу и кроз графички идентитет изведен из *Мирословљевој четворојевађеља* удахнуо нови живот. Стога су они, пре свих и пре Универзитетске библиотеке, били дужни да се позабаве делом и личношћу знаменитог академика, архитекте, педагога, научника, сликара и надамце родољуба Александра Дерока. Волим што се управо тако, као велики родољуб, представља овде и ових њему од Универзитета посвећених дана.

Али, као што знате, правило је да ивер не пада далеко од кладе. Тачније, зна се да је први Дероко стигао из Дубровника у Београд око средине XIX века, звао се Јован, био је учитељ цртања и краснописа, штавише писац првих уџбеника за овај предмет у Кнежевини Србији. На његовом трагу нашао се и његов унук Александар Дероко. У живот Србије и српску историју, чије је славне странице потом својим делом исписивао, ступио је чврстим и сигурним корацима. Прве поуке из цртања добио је још као гимназијалац од изузетног сликара и одличног ликовног педагога Милана Миловановића. Међутим, уместо да крене путем што му га је трасирао раскошни сликарски дар, зле прилике су га одвеле у ратове. После балканских уследио је трагични светски рат, у којем је Србија изгубила више од трећине биолошки потентног живља. Од армије која је бројала преко седамсто хиљада мужева из рата је изашло једва двеста хиљада. Од 1300 каплара, цвета српске младежи, елите српства, којој је припадао и млади патриота Дероко, највећи део је оставио своје кости у гудурама Албаније, на Крфу и острву Виду, Зејтинлику или приликом пробоја Солунског фронта.

Само захваљујући наклоности Фортуне млади авијатичар, пионир српског ратног ваздухопловства, Александар Дероко је из великог рата изашао жив, али не и здрав. Искрпљен, болешћу начетих плућа, последњу ратну годину провео је на лечењу и учењу у Риму. Студирао је грађевинарство у Краљевској школи за инжењере. Нажалост, због политичких збивања морао је на пречац да напусти Италију и *вечни град*, који су га очарали лепотом и још више својим споменицима, архитектуром, музејима и галеријама.

Пошто се Универзитет у разореном Београду тек обнављао, Александар је морао два семестра да учи у *злајном Прају*, чија га барокна архитектура и њена емотивност очито нису оставиле равнодушним. Напротив, судећи сада према његовој обимној ликовној оставштини могло би се закључити да су лепшавост и рази-

граност барока одиграле важну улогу у његовом уметничком формирању. Ту неподношљиву лакоћу барокне фразе којом је овладао и која ће потом пресудно обележити његово сликарство, није могло да поколеба, осим на кратко, ни учење код Петра Добровића у Београду, где се вратио и потом успешно завршио студије архитектуре. Тек неколико чврсто конструисаних женских актова, геометризованих и пуних форми, што их је урадио око 1923. године, сведочиће о томе шта је као цртач научио поред Добровића. Уосталом, тада је учио и код Бранка Поповића, сликара чији су експресионистичка емотивност, спонтаност и жестина, свакако више одговарали његовој стваралачкој природи.

И, као што је био занимљив, неодољиво шармантан приповедач и козер, Дероко је био такав и када узме оловку у руке. На сву срећу компјутерског миша није имао, а и да је имао њим се сигурно не би служио. Добро је знао истину: да само оловка пише срцем. Стога, када он цртачки интерпретира шару, преплет, украс са фасада Жиче и Лазарице, са моравских споменика, раваничких, ресавских и каленићких бифора и розета, онда то није само опонашање, приказивање камена, пешчара или малтера и опеке, то је говор његовог срца, његових искрених и дубоких емоција. Никада у њему није превладао научни скептик, рационални теоретичар и строги критичар, чак ни у годинама младалачког, изузетно чврстог, пријатељевања и дружења са Растком Петровићем. Истину за вољу и Растко је радо и много цртао, али никада као његов друг Александар. Јер док се у раду првог увек осећа неки напор и види уложени труд, дотле код овог другог све тече лако и лагано, као вода, као жубор потока. Мада се зато над њим као цртачем и сликарем због те, назовимо је, неподношљиве и заводљиве лакоће стварања, логично надвијала опасност од западања у манир или извесну површност, ипак је он таква искушења избегао. Захваљујући темељном општем образовању, свему што је видео по музејима и галеријама Рима, Италије, Прага, Париза и Француске, као и добром познавању историје уметности, чињеници да је добро разумевао дела старих мајстора, од Ђота до Ел Грека, али и њему савремених авангардних уметника попут Кандинског и Пикаса, чији је рад поседовао, да њему блиске надреалисте и не помињемо, лако је избегавао стваралачке замке и странпутице.

Дакле, способност, спретност и лакоћа којом се Дероко као цртач и потом као сликар изражавао, никада га нису завели, чак ни у време пуне зрелости и заслужено стечених признања, нити допринели да се њима горди и хвали. Напротив, памтим да би увек одмахнуо руком и упорно одбијао да се о његовом ликовном стваралаштву озбиљније разговара. То ме, као његовог ученика и потом млађег колегу из области заштите културних добара, збуњивало и доводило у позицију скрушеног и недостојног сабеседника. Тако сам се осећао још само пред старијим колегом, историчарем и теоретичарем уметности, музејским радником, ликовним критичарем и педагогом, даровитим сликарем Момчилом-Момом Стевановићем, који такође није дозвољавао да се о њему и његовом ликовном стваралаштву говори похвално, према заслуги. Ваљда у таквом, претерано самокритичном, односу према сопственом делу ваља тражити и оправдање за један доста уздржан текст Пеђе Милосављевића, објављен у каталогу Дерокове ретроспективне изложбе одржане 1980. у Културном центру Београда. Очито да је и његова писана реч, увек свежа, полетна и емотивна, устукла пред Дероковим захтевима да се њему као сликару не придаје значај већи од оног што га је пред собом или за себе имао.

Што се мене тиче, пак, о Дероку као добром сликару, а не само осведоченом цртачу и илустратору, почео сам озбиљно да судим 1973. када сам први пут изненадно

бану у Хиландар. У делу конака који је, на општи ужас, недавно изгорео до темеља, на спрату испред старе гостопримнице, видео сам његов триптих изведен темпером на комадима лоше спојених картона, који су му се очигледно нашли при руци у манастиру давне 1956. када је дело извео, потписао и датирао. У средини триптиха приказао је *Св. Ђорђа који убија аждају* (92 × 44cm). Насликао га је с леђа, као оклопника и косовског витеза, на пропетом коњу, у замаху и виолентном покрету чије представљање захтева пуну цртачку вештину, одлично познавање анатомије и мајсторско решавање скраћења. Лево је представио онај тренутак кад *Св. Симеон Мироточиви предаје душу Боју*, пред оном знаменитом мозаичком иконом *Богородице јушеводийељице* што се и сада чува у музеју и ризници манастира Хиландара, а десно сцену *Славања мошћују Св. Саве*. Обе су исте величине, 92 × 92cm, изведене у духу контролисаног експресионизма, са много фигура у покрету, са живо разгибаном арабеском цртежа, жестоких и снажним гестом, наглашеним контрастима светлог и тамног и, коначно, за дух православља са нескривеном и претераном емотивношћу. У сваком случају, требало ми је још много одлазака у Хиландар, много сати проведених пред овим триптихом и, надасве, спремност да прихватим естетичка полазишта и ставове мудрог Уроша Предића који је учио да узвишена чулност и лепота Рафаелове *Магоне* нипошто не може бити страна суштини православља. Уосталом, није ли још Достојевски написао како лепота једино може да спаси свет. Тек када сам схватио да истински лепа слика може да буде достојна иконе и да као таква никако не вређа биће православља, постало ми је сасвим јасно шта ме од прве привукло овом Дероковом триптиху што га је даровао Хиландару. Вероватно захваљујући пажњи којом сам пратио видно техничко и технолошко пропадање овог значајног дела, урађеног лошим бојама, на лошој подлози и у неподобним манастирским условима, оно није изгорело у пожару. Наиме, конзерватори и рестауратори који повремено раде у Хиландару триптих су на моју молбу, годину-две пре пожара, пренели у привремену радионицу која је била смештана насупрот изгорелим коначима.

Мада изведен у једном даху, наизглед спонтано и у часу надахнућа, овај Дероков хиландарски триптих је ипак резултат претходних припрема и вежби. О томе сведоче цртежи и скице који су претходили коначном извођењу у манастиру, а који се сада чувају у делу големе збирке што је даровао Народном музеју. А, када се то зна, онда је природно да не би требало олако закључити како је Дероко као цртач и сликар, лаке руке и бистра ока, склон лежерној, ефектној и лагодној импровизацији. Спора не може да буде, он је помно пратио и добро познавао савремене уметничке токове и актуелности, мада им своје ставове и убеђења није подређивао. Напротив, прилагођавао их је сопственим стваралачким потребама које су увек држале до емоција, јер је љубав и срце вазда значајем стављао изнад хладне и прорачунате разборитости. Зато његова ликовна оставштина, у целини прожета непатвореном љубављу, представља својеврсну оду животу, при чему је свеједно да ли приказује српског сељака, косца, орача, радника, рибара, свакодневицу или, пак, настоји да оживотвори прошлост, прикаже изглед средњовековног Смедерева и Новог Брда, оживи битке под њиховим бедемима, укратко разигра машту и пусти јој на вољу.

Дакле, та изузетна моћ коју је имао Александар Дероко да као сликар прича и приповеда интимне и топле приче, не желећи да прави велику уметност већ да приповедању удахне живот, издваја га и ставља на посебно и почасно место наше историје уметности. Зато сам сигуран да ћемо једног срећног дана, када се „на-

љуте и разгоропаде“ САНУ и Народни музеј, где се углавном чува његова ликовна оставштина, односно када се они одлуче да обраде и прикажу дело Алаксандра Дерока, открити једног непоновљивог заљубљеника у живот, једног родољуба који је на свој род гледао поносан што му припада, а не како га ми данас углавном видимо, стидећи се и бежећи од њега. Верујем, боље рећи надам се, да ћемо тада разумети његов науку, схватити како се роду ваља обраћати срцем испуњеним љубављу. Заправо то су вредности због којих судимо да он спада у језгро елите српског народа и због којих се топло захваљујем Универзитетској библиотеци и свима који су овај месец посветили лику и делу нашег врлог суграђанина Алаксандра Дерока, коме још нисмо подигли давно заслужени споменик.

Никола Кусовац је рођен 1935. г. у Београду. Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду на Групи за историју уметности 1961. г.

Ради као кустос и шеф Одељења за историју уметности Народног музеја у Београду, председник Музејског друштва Србије, Друштва историчара Србије, Ликовне комисије Београда и Србије и Савета Универзитета уметности у Београду.

Аутор или суорганизатор преко 800 изложби („Српско сликарство XIX века“, „Београдски тријенале 6“); комесар више југословенских изложби (у Египту, ЧССР-у, Мађарској, Јапану, Аустрији, Немачкој и др.).

Главне студије: *Павел Ђурковић – иконописац, Паја Јовановић, Сликар Ђорђе Крсћић, Српско бидермајерско сликарство и Недељко Гвозденовић*; књиге *Класицизам код Срба, II–VII, Јован Пойовић, Ђура Јакшић, сликарство* (коаутор М. Јовановић), *Кайарина Јовановић и Српско сликарство XVII и XIX века*; монографије *Милан Маринковић, Тркуља и Александар Луковић Лукијан – време кловнова*.

ЕТНОЛОШКИ И АРХЕОЛОШКИ РАД
АЛЕКСАНДРА ДЕРОКА
24. 11. 2004.

МИРКО БАРЈАКТАРОВИЋ†

Дероко о еџнолоџији

Архитектима, као колеџи или свом учитељу, лако је да говоре о Александру Дероку. Али, одмах да истакнем да, ни мени, као етнологу, није тешко да о том човеку кажем као да му је друга струка била етнолоџија.

Живахног и високог Дерока упознао сам половином прошлог столећа када је стваран Етнографски институт Српске академије наука. Беше ту и старијих глава као што су били Глиша Елезовић и Сретен Вукосављевић, али и нешто млађих као што бејашу Војислав Радовановић, Добривоје Дробњаковић, архитекте Дероко и Којић, итд. Тек, Етнографски институт је створен и некако одмах почео да објављује своје позамашне публикације: Гласник и Зборник. И, у прва два броја институтског гласника налазе се прилози и Александра Дерока.

У првом броју (од 1952. године) објављен је његов предлог о потреби да се што пре донесе закон о заштити непокретних споменика историјске и уметничке вредности. И то не само појединих објеката, мање или више очуваних, већ и целих насеља. Залагао се, на пример, да се Охрид и Призрен, па чак и Плав и Гусиње, као насеља сачувају. Због своје старе архитектуре предлагао је да се Призрен прогласи за град музеј.

У другом броју Гласника Етнографског института, од 1953. Дероко кратко али пластично пише о једном *наслону* из нашег Подунавља у коме је видео, и описао, како људи живе и где станују. Шта је то наслон? У размаку од два до три метра пободу се две сохе скоро до једног метра висине. Преко соха се стави облица као слеме. Затим са једне стране тог слемена наслони се већи број подужих и ојачих мотки да би се преко њих набацала папрат, маховина, трава, сено, шаша: уопште материјал који може да служи као кров. По крову се стави које дрво или камен да ветар не би разносио тај материјал. Испод такве косине, т.ј. наслона, било је огњиште нешто постелих прња и која посуда као целокупне ствари домаћинства. Дакле, и пре педесет година било је код нас људи који су становали, макар и привремено, испод једноставно склепане косине, која је од ветра и кише могла да штити само са једне стране. Када је Дероко питао домаћина тог наслона зашто и са бочних страна не стави какве заклоне одговорено му је да тада ноћу не би имали довољно ваздуха! А у даљем разговору тај домаћин је додао да када зими, ноћу и изненада, падне велики снег тада испод поњава оптерећених снегом једва извучемо ноге. Спавало се у оделу и обући, разуме се. Бавим се деценијама етнолоџијом, али овако пластичан и драстичан облик становања у нашој стручној литератури нисам нашао.

Намерно се задржавам на Дероковим изузетним описима објеката.

Као човек широког и продорног погледа и интереса за живот људи у становима, било какви да су они, Дероко је опширно описао и другу врсту, али сада са свих

страна затвореног стана наших људи. То је купастог облика *дубирој* или *савардак*, а гдегде се каже и *сибара* или *бусара*. Иначе то је објект где има у близини шуме који може брзо да се подигне. Наиме, по обележеној кружној линији жељеног пречника, на земљи побадају се сибе (отуда и назив сибара) – дугачке облице до три четири метра, које се у врху саставе. Тај ред кружно поређаних, скоро једна до друге поређаних сиба, затим се покрије материјалом којега у близини нађу: папрат, трава, слама, маховина. На врху, где се сибе састављају остави се отвор, који се обично и наткрије, за излазак дима са огњишта. Или дубирог буде и без тог отвора за дим. Споља опет преко кровине услоне се дрвене облице да ветар или ко други не би разносио кровину. Сибе, односно облице дубирога, у доњем делу могу бити покривене или обложене и бусењем (отуда и назив бусара), па када је кишна година тај део делимично може да се зелени од траве. На средини овог купастог људског стана, који разуме се има и одговарајућа врата, централно место и извор светлости јесте огњиште. Дању, када се отворе врата нешто светла уђе и споља. На огњишту се кува, око њега седи, обедује, евентуално примају гости. Око њега се ноћу спава на кожама или поњавама. Око огњишта се седи и то на земљи. Или ниским трношцима. Сретен Вукосављевић који се, рекосмо, бавио социологијом села, тврди да се овде седи по земљи или на ниским столицама због тога што се облак дима, ако горе нема отворе за његов излазак, одозго спушта скоро до саме земље. Зато се и седи у зони где има мање дима и његовог љутог штимања очигледно. Изнад огњишта, обично до једне људске висине, налази се леса која спречава варницама са огњишта да допру до крова. На тој леси (или черену) суши се месо или што друго. У дубирогу су поред судова са водом и налазе и наћве (у којима се меси хлеб), згужване постелне ствари, а каткад се ту види и колевка, дубак, а где-кад и разбој за израду тканина. На вратима дубирога са унутрашње стране налази се дрвена *кључаница*. Дероко је иначе и посебно писао о дрвеним кључаницама. Кад помињемо његово интересовање за тај предмет истичемо да и у последњем тек објављеном броју Гласника Етнографског музеја у Београду налазимо и један обимнији рад једног млађег стручњака који говори о дрвеним кључаницама, који је очигледно настао на основи Дерокова рада о кључаницама. Признајем да сам и ја у своје време добио идеју од тог Дерокова рада да пишем о бравама о којима има, како је познато, и разних веровања, као оно да се кроз кључаницу тобоже може да увуче неко нечастиво биће и донесе болест чељадима. Или оно познато веровање да се чак свака брава може отворити травом расковник. А ту траву наводно људи могу да нађу код пољске корњаче или јежа и то тако ако им се камењем загради легло да не могу у њега да уђу. Тада корњача, односно јеж одлази у околину, пронађе и убере траву расковник и чим са њим дотакне ограђено легло направи јој се отвор. Човек који то примети уграби ту траву из уста корњаче (односно јежа) и помоћу ње може да отвара, све браве!

Истичем да у нашој етнолошкој литератури нисам нашао тако пластично и до појединости описаног (дубирога као) стана нашег човека.

Да не дужимо шта је све овај човек, као прави етнолог радио Приводимо наша излагања крају.

Професор Дероко је опширно писао о свим типовима зграда, у варошима и селима, целе старе Југославије. Разуме се и о материјалу од којега су оне грађене. Много је пажње посветио брвнарима, врсти самих брвана и њиховом међусобном повезивању клиновима (пишљацима) и везивању брвана на крајевима једно за друго

у ћерт или сјек. Писао је затим о кућама од камена, о кућама од земље или набоја, затим о оним од комбинованог материјала или друка.

Дероко није схватао кућу само као одређену чауру и сувоту за људе. Зато он опширно говори и о њеној унутрашњости. У кући је, вели, а кућом се назива и оно одељење где се налази огњиште а соба има онолико колико неко може да направи. У кући је, каже, пре свега огњиште и пепељак поред којег су црепуље у којима се пече хлеб. У соби су затим столице, посуђе, лежаји, ковчези, полице. Или што друго што људима служи. Разлика босанске муслиманске брвнаре од оне у другим нашим крајевима јасно је и цртежима приказана са миндерлуцима (тј. засторима по кући без столица), мушебацима (то јест решеткама на прозорима), посебној просторији за купање „бањици“ и нужником у самој кући или непосредно уз њу.

Али широки интерес Дерока одводи и у описе пивница у виноградима, салаша на имањима, трпезарија по манастирима, собрашница у месту саборисања људи, дрвених цркава, које често буду мале и које могу да се пренесу са једног места на друго уз обавезно протурање гласова да су то цркве ноћу прелетеле саме. Говори затим о наслонима у виноградима и бостаништима где чувари ноћу спавају, о покретним чобанским на саоницама направљеним кућерима, који се померају онако како се и торови стоке померају.

Једном речи, Дероко је дао пример упечатљиво и живо представљених описа појединих народних објеката који људима служе, а који су пре свега предмет проучавања етнолога. Зато истински наша национална етнологија мора бити захвална том човеку. Ваљда ће се наћи неко да некада и опширније о томе говори.

Напомињемо, на крају, да код Дерока налазимо одређених појединости, од интереса и за наше језикословце или, како се данас каже, србистику. Јер код њега срећамо осим нових и старе називе који могу евентуално да обогате научну терминологију.

Ко, на пример, данас од млађих зна да се селом некада могла да назива и осамљена једна једина кућа или домаћинство? Или да се некада градом називао само дворца феудалца за разлику од којеквих кровинара и склоништа код његових подложника? Али вредни језикословци пронаћи ће и Дерока.

Још једном нека је и сенима даровитог и вишеструко вредног Александра Дерока велика хвала за његов изванредно сликовит допринос у нашој домаћој етнологији односно етнографији.

Проф. др **Мирко Барјактаровић**, редовни професор етнологије на Филозофском факултету у Београду, у пензији. Рођен је 1912. г. у селу Петњику, Беране, преминуо 2005. у Београду. Уписао је етнологију на Филозофском факултету у Скопљу, дипломирао на Филозофском факултету у Београду 1936. г. где је и докторирао 1952. г. (*О земљишним међама у Срба*).

Радио је као хонорарни суплент за етнологију и српски језик у Подгорици, суплент гимназије у Беранама, асистент, ванредни и редовни професор етнологије на Филозофском факултету у Београду, професор етнологије на Природно математичком факултету у Београду и Новом Саду, на Универзитетима у Љубљани и Приштини. Радио је као кустос Етнографског музеја и директор Етнографског института САНУ. Био је члан Етнoлoшкoг друштва Југoслaвије, учествовао на конгресима Савеза удружења фолклориста Југославије и састанцима Етнокултуролошке радионице у Сврђигу. Био је члан одбора за етнологију Црногорске академије наука и умјетности.

Бавио се пореклом становништва, писао антропогеографске монографије, објашњавао имена појединих насеља, етнoлoшкa је тумачио *Горски вијенац*, *Душанов законик* и *Рјечник* Вука Караџића и писао о значајним именима наше етнoлoшкe науке.

Добитник је многих награда и признања међу којима: Велике захвалнице Географског института Природно-математичког института у Новом Саду (1983), захвалнице Филозофског факултета у Београду (1988), награде и дипломе Скупштине општине Беране (1994) и многих других.

Главна дела: *Ојштинa етнoлoгија*, етнoлoшкe монографије о Ругови, Ровцима и Петњику.

ВОЈИСЛАВ С. ЈОВАНОВИЋ

Археолошки рад Александра Дерока

Желим одмах да истакнем да ми је част и задовољство што учествујем у овој серији предавања, праћеној изложбом, о једном великану наше науке и уметности. Ово је четврто вече како се овде, у овом храму наше културе, окупљају поштоваоци и некадашњи ђаци професора Александра Дерока, а још нисмо сагледали целину његовог стваралаштва. Ја сам, ако се не варам, једанаести референт који говори о делу професора Дерока, а биће још три вечери, при чему ће последње вече бити закључено позоришном представом. Да подсетим, доле, у улазном малом холу, изложене су књиге проф. Дерока и његови чланци у разним часописима и другим публикацијама. У великом приземном холу је изложба слика, цртежа, фотографија, докумената, личних и породичних предмета. У холу на спрату такође су изложене слике и цртежи. Све је то дело једног човека, чије стваралаштво још није у целости сагледано и проучено. Оно се управо ових дана пружа на увид и суд јавности. Да је проф. Дероко био само сликар, постао би, несумњиво велики мајстор; да се бавио само архитектонским пројектовањем био би водећи стваралац, о чему сведочи само десетак објеката које је пројектовао и извео; да је само писао књиге, чланке и студије из области архитектуре и етнологије, припало би му још више место у овим научним дисциплинама. Али то није све, јер је професор Дероко стигао да у својим позним годинама напише и две књиге својих сећања, и да тако уђе и у нашу мемоарску литературу. Да не заборавим да споменем да је професор био и ратни пилот у Првом светском рату, испољивши велику храброст летећи у несигурним малим авионима какве смо гледали у старим филмовима, стрепећи да ће сваког тренутка пасти. Тада је он бомбардовао и штаб фелдмаршала Макензена у Кавали. Припадници те генерације морали су се често сећати тих тешких ратних година и својих подвига, али о њима су ретко говорили, сматрајући их само дугом према отаџбини, и – ништа више!

Професора Александра Дерока упознао сам као студент прве године историје уметности Филозофског факултета, мада сам о њему већ понешто знао из прича мог старијег брата, Зорана, који је студирао архитектуру. Наиме, проф. Дероко је почев од октобра 1949. године, када сам се уписао на Факултет, нашим студентима држао један курс из историје средњевековне српске архитектуре, у трајању од четири семестра, да би се будући историчари уметности упознали са националним споменичким наслеђем, што се показало изузетно делотворним наставним решењем. Предавања су одржавана на Архитектонском факултету. У то време, на групи за Историју уметности није било довољно наставника. Наиме, главне стручне предмете предавао је само тадашњи доцент др Светозар Радојчић, који је држао по један курс из опште и националне историје уметности, и водио семинарска вежбања. Тек кад је арх. Војислав Кораћ докторирао и био изабран за доцента за предмет Историја архитектуре на Филозофском факултету, 1960. године,

професор Александар Дероко престао је да предаје нашим студентима. Тако сам, са својом генерацијом, имао и велико задовољство и још већу корист да један важан предмет слушам на изузетан начин. Професор Дероко поседовао је врлине одличног наставника. Наметао се већ својом високом, крупном, достојанственом појавом, сонорним гласом, добрим расположењем, чак и благонаклоношћу према нама, „гостима“, и, разуме се, највишом компетенцијом за материју коју је излагао. Умео је да нас у потпуности заинтересује да са напетом пажњом у потпуној тишини проведемо два повезана часа, слушајући његову живу реч о нашим старим црквама, манастирима, тврђавама, о владарима, духовницима, вештини грађења и украшавања, потреби боље заштите споменика; о професоровим путовањима по беспутним пределима да би доспео до Студенице, Ђурђевих Ступова, Мораче, Скадра и многих других задужбина и рушевина. Професор је увек стајао испред катедре, често се лагано кретао лево и десно, најчешће до велике табле, да би на њој кредом исцртавао основе и пресеке цркава, понекад са више боја ради јаснијег приказивања фаза зидања споменика. А цртао је виртуозно, лако и брзо, тачно, као да у руци држи неку чаробну направу која га слепо слуша. Употребљавао је и епидијаскоп и у тим приликама нас је на један живописан начин упознавао са делима старих градитеља. Били су то незаборавни тренуци стицања драгоцених нових сазнања којих се радо сећам и после толико деценија. Испите смо полагаали после прве и друге године и тако завршили са овим занимљивим предметом за чије спремање нам је, осим бележака са часова, много помогла и књига *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, коју је професор Дероко објавио 1950. године. И поред многих нових открића, неких веома значајних, ова књига још увек представља незаобилазни приручник за изучавање градова. Најзад, дужан сам да укажем на околност да су часови професора А. Дерока можда пресудно утицали да се као историчар уметности и археолог одредим за изучавање српске средњовековне материјалне и духовне културе, због чега му дугујем посебну захвалност.

Професор Александар Дероко није се, нажалост, много бавио археологијом, али је и у тој области оставио видан траг. Наиме, истраживао је само два локалитета, оба велика и изузетно значајна: Царичин град код Лебана, у јужној Србији, и Смедеревску тврђаву, на Дунаву, поред које се развила данашња истоимена варош. Реч је о сасвим различитим локалитетима. Царичин град је рановизантијско утврђено насеље, које је подигао цар Јустинијан I (527–565), док је Смедеревску тврђаву саградио деспот Ђурађ Бранковић (1427–1456), као престоницу Србије.

ЦАРИЧИН ГРАД. Доселивши се током VII века у овај запустели и напознати крај, Срби нису могли знати првобитно име тада импозантних рушевина које су затекли на саставу двеју речица, и које су временом назвали Царичин град, вероватно по имену главне личности из неке легендарне приче. Међутим, готово је сигурно да је то чувена *Justiniana Prima*, дакле град славног цара у којем је било и седиште нове архиепископије, што он обзнањује у својој XI новели од 14. априла 535. године. Нови град се налазио у византијској префектури Илирик, у њеној провинцији Средоземна Дакија (*Dacia Mediterranea*). Нова архиепископија обухватала је велику територију (ужу Србију, источни Срем, западну Бугарску, северну Македонију, Косово и Црну Гору), нашавши се у њеном средишту. Град је подигнут плански у оквиру грандиозне Јустинијанове обнове великог броја порушених и изградње нових утврђења у овом делу Балканског полуострва, да би се спречили све опаснији продори варвара из правца подунавља према Македонији и Солуну.

Предео је био богат рудама и шумама и на раскрсници важних путева од којих је један водио са севера ка Солуну, а други до Драча на јадранској обали. Вредно је истаћи да Јустинијанов биограф Прокопије наводи да је цар рођен у овом крају, у селу Таурисион, код места Бедеријана, и да је подизањем града желео да се одужи земљи која га је изнедрила.

За положај града одабран је издужен брежуљак изнад ушћа Свињаричке и Царичинске реке. Прва ископавања водио је, још 1912. године Владимир Петковић, професор историје уметности и потоњи академик. Радови су прекинати због рата и настављени између 1937. и 1940. када су поново обустављена због нових ратних неприлика. Већ после првих ископавања било је јасно да је реч о једном од најзначајнијих рановизантијских градова на Балканском полуострву. Радови су настављени 1947. године под руководством проф. А. Дерока и проф. С. Радојчића, јер је проф. В. Петковић већ био зашао у дубоке године.

Подсећамо да утврђено насеље Царичин град има три главна дела: Доњи град, Горњи град са великим кружним тргом, и посебно браћен део тзв. Акропољ, где је била резиденција архиепископа са великом базиликом и пратећим објектима (Сл. 1). Током једномесечне кампање професори А. Дероко и С. Радојчић радили су у Горњем и Доњем граду, као и ван града.

У Горњем граду, у близини кружног трга откривени су остаци тробродне базилике са нартексом и атријумом, дужине 35 а ширине 15,40 м. Првобитни изглед грађевине могао се приближно реконструисати само на основу сачуваних зидова једне приземне просторије за коју су истраживачи мислили да је крипта и да су у њој сахрањиване истакнуте личности града. У овој просторији откопано је шест стубова са стилизованим јонским импост-капителима, а нађени су и остаци подних и зидних мозаика, што указује да је црква била богато украшена. Све то пропало је у тзв. крипту приликом рушења базилике, односно наоса, који је имао две колонаде са по три стуба. Каснија ископавања, која је обавила арх. Невенка Петровић-Спремо (*Базилика са „криптом“*, Старинар III-IV, 1952-1953, 169-180), показала су, недвосмислено, да у доњој просторији није било никаквих трагова сахрањивања ни остатака степеништа које би је повезивало са наосом, те је претпоставка о постојању „крипте“ морала бити одбачена. Околност да је у делу просторије нађена велика количина песка указује да је она могла служити као магацин. Утисак о подземној просторији давао је пад земљишта на овом месту. У стручној литератури ова црква се спомиње као базилика са „криптом“ или базилика „С“. Не сумњајући у откриће „крипте“, А. Дероко и С. Радојчић су у свом извештају, осим мноштва података о току ископавања и опширних описа, посебну пажњу посветили улози и значају подземних просторија у ранохришћанској и рановизантијској архитектури, користећи богату литературу и наводећи бројне аналогне појаве на широком простору, тако да њихов теренски извештај има све особине учене расправе о овој проблематици, и као такав био је веома користан. Најзад, треба нагласити да је ово ископавање, мада су га водили искусни стручњаци, показало у којој је мери ризично доношење закључака о функцији једне грађевине пре него што се она у потпуности археолошки истражи.

Велики кружни трг био је раскрсница двеју главних улица, од којих је једна водила у правцу север-југ (*cardo*) а друга у правцу запад-исток (*decumanus*). А. Дероко и С. Радојчић вршили су ископавања у оба дела улице; западном, који је од трга водио ка епископској резиденцији на Акропољу, и источном који је трг повезивао

са источном градском капијом. Ту је раније истраживао В. Петковић. Реч је о саобраћајницама широким око 15 м које су с обе стране коловоза имале наткривене тротоаре да би пролазници зими били заштићени од падавина, а лети од жеге. Источни крак улице пружао се до источне капије, која је као главна градска капија имала монументални изглед. Њена основа је у облику дубоке потковичасте нише ширине 9,90 м, са улазом широким 3,13 м. Споља је зидана опеком, а изнутра плочастим шкриљцем. Доцнија ископавања показала су да је капија била заштићена истуреним четвртастим кулама. Монументалност капије објашњава се тиме што је до ње водио важан пут из правца Ниша (*Naissus*) и што се од ње, преко кружног трга, најкраће стизало до епископског двора и катедрале. У доба опадања Јустинијане Приме, капија је зазидана, изгубивши тако своју функцију, због чега су је А. Дероко и С. Радојчић, не завршивши ово ископавање, назвали „слепом“.

У Јужном или Доњем граду, откопани су остаци угаоних кула, које су штитиле прилаз јужној капији. Југоисточна кула била је округла, а југозападна правоугаона.

Западно од града истраживан је водовод, који је становништву обезбеђивао стални доток питке планинске воде. Утврђена је, приближно, траса канала који је водио од Петрове горе, удаљене око десет километара западно. Са висине од око 800 м вода се, спровођена оловним цевима, спуштала на висину од око 350 м на којој лежи град. Цеви су биле положене у канал од опека укопан у земљи, при чему је на дубљим местима канал био пресвођен, а на плићим покривен каменим плочама.

Око 150 м источно од Царичиног града на обалама Царичинске реке ископавани су добро сачувани остаци једног веома великог објекта зиданог опеком, тзв. моста. Међутим, показало се да је реч о брани, која је, по свему судећи, служила за добијање воденог пада, кроз посебан отвор, за покретање воденица и других уређаја, можда везаних за металургију. Дужина чеоног зида бране износи 23 м, дебљина је 4, а висина 3 м. Још једна, слична брана, висока око 6 м налази се у селу Злата, у оближњој Пустој реци, где такође постоје рушевине једног равнизантиског града.

Илустративна документација представља посебну вредност овог извештаја. Наиме, текст прате бројни цртежи, планови, пресеци откривених објеката, ситуациони план Царичиног града, траса водовода и брана на Царичинској реци. На ситуационом плану града, аутори су црвеним шрафурама означили површине на којима су они истраживали, те се јасно разликују делови које је раније откопавао В. Петковић. Нацртани су и бројни покретни налази оружја, оруђа, новца, стакла, накита и другог. Поред А. Дерока, чији су виртуозно изведени цртежи лако препознатљиви, и Св. Радојчић се представио као одличан цртач. Приложене су и бројне фотографије, чија је документарност, нажалост, умањена хартијом лошег квалитета.

Током боравка на Царичином граду, професори А. Дероко и С. Радојчић обилазили су споменике и археолошка налазишта у околини (Св. Илија, Горње Градиште, Сакицол, Свињарица, Сјарина и друга) и прикупљене податке објавили у истом часопису: *Византијске стварине у Јабланици и Пустој Реци*, Старинар I (1950), 175–184.

СМЕДЕРЕВСКА ТВРЂАВА је други споменик који је професор Александар Дероко археолошки истраживао. Потребно је истаћи да после смрти деспота Стефа-

на Лазаревића, његов сестрић и наследник, деспот Ђурађ Бранковић, није могао преузети престони град Београд, који је деспот Стефан после дуготрајне обнове претворио у моћну тврђаву, јер је деспот Стефан обећао мађарском краљу Жигмунду да ће он добити Београд, уколико деспот умре без потомка, што се и догодило. Зато је деспот Ђурађ морао саградити нову престоницу, односно нову моћну тврђаву, и то што пре, због опасности од турских напада. Рачунајући на близину Мађарске, која му је била савезник у борбама са Турцима, Ђурађ је за престоницу одабрао место на којем се речица Језава улива у Дунав, око 40 км југоисточно од Београда. Ту је најпре подигао тзв. Мали град, снажно утврђење са шест високих кула повезаних зидовима, на троугаоној основи, заштићено са две стране рекама а са треће воденим ровом. Град је зидан од 1428. до 1430. Потом је подизан тзв. Велики град, такође на троугаоној основи, ојачан са 19 кула, са зидовима дугачким по око 400 метара. Тако остварена целина, завршена, вероватно средином пете деценије 15 века, представља једну од највећих фортификација у Европи тог времена.

Током 1956. и 1957. године, у две кампање, проф. А. Дероко, је са својим сарадницима истраживао остатке двора деспота Ђурђа Бранковића у Малом граду. Познато је да су боравишта наших владара у средњем веку грађена од лаког материјала и да зато нису сачувана. Двор у смедеревском Малом граду изузетан је по томе што је имао четири прозора у тврђавском зиду према Дунаву и захваљујући тој околности остали су сачувани. Реч је великим декоративно обрађеним каменим прозорима, којима су се завршавале мале правоугаоне просторије формиране у зиду, чија је дебљина око 2,60, док је ширина просторије око 2,50, а висина око 4,50 м. Дуж бочних зидова изграђене су камене клупе – банци. Сва четири прозора су бифоре, са колонетом између отвора, при чему су три прозора имала готичке преломљене лукове, а један прозор романичке полукружне лукове. Три прозора припадали су, по свему судећи, једној великој просторији репрезентативног карактера док је четврти, ближи главној кули – донжону, био део стана владарске породице. Археолошким ископавањем требало је утврдити да ли у дворишту Малог града постоје остаци двора деспота Ђурђа изведени од лаког материјала, који би показали облик и величину тог здања. Установљено је да под земљом није било таквих остатака, али су откривена три постамента зидана опеком, и једна камена плоча, који су, по свему судећи, служили као ослонци за дрвене стубове палате (Сл. 2). Судећи по положају ослонаца, стубови су били постављени на удаљености од 3 метра од зида са прозорима, по средини просторије која је била широка 6 м а дугачка 14 м и допирала је до донжона. Осим приземља, зграда је имала и спрат који је био подељен на две просторије. Већа, могуће дужине од око 8 м којој су припадале и три нише са декоративним прозорима служила је за свечане скупове. То је, несумњиво, дворана која се спомиње као *sala magna audientiae* у којој је 1435. године склопљен државни уговор између Венеције и Српске деспотовине. Друга, мања просторија и ниша са бифором романичког типа, била је део стамбеног простора владарске породице. Са спрата се могло прећи у донжон, а из приземља, кроз малу капију у дунавском зиду, изаћи на обалу, где је било дворско пристаниште. Прилаз двору са те стране био је брањен са истуреног дугачког балкона на дрвеним гредама постављеним изнад прозора, о чему сведоче рупе у зиду са мањим остацима греда.

Током ископавања нађени су изузетно значајни примерци ватреног оружја који пружају нова сазнања о наоружању посаде смедеревске тврђаве. Наиме, у једној

јами на простору крајњег јужног дела некадашње палате, откривено је дванаест масивних бронзаних пушака, тзв. градских кукача, дужине између 55 и 76 цм и са пречником цеви од 1,5 цм, док само једна пушка, дугачка 40 цм, има калибар од 3 цм. Барут је набијан с предње стране, а паљење је вршено усијаном жицом кроз мали отвор – „фаљу“, на крајњем горњем делу цеви. Свака пушка на задњем делу има отвор у који је могла бити углављена нека врста дрвеног кундака. Са доње стране приближно по средини, пушке су, осим најкраће, имале по један степенасто обликован испуст, који је вероватно служио као ослонац за ублажавање трзаја оружја приликом употребе. Треба нагласити да ове пушке представљају први налаз, уз то археолошки проверен, најстаријег средњовековног ватреног оружја на нашем тлу. После конзерваторске обраде, пушке су повратиле своју првобитну жуто-црвенкасту боју бронзе. Судићи по радионичким ознакама урезаним на четири пушке, у виду три усправне линије и једног полумесеца, ово оружје несумњиво је турског порекла. Закопано је непосредно пред коначни пад Смедерева 1459. године, и на тај начин сачувано. На југозападном крају градског дворишта нађено је растурено у насипу изнад здравице, 370 примерака камене ђулади различитих калибара, што сведочи да је у одбрани Смедерева коришћена и артиљерија. Код мале капије у дунавском зиду откопани су остаци доњег дела једне пећи грађене опеком и иловачом. Њена намена није разјашњена. Један грумен истопљеног метала и два грумена металне шљаке, нађени у близини, указују на могућност да је пећ служила за топљење метала. Током радова прикупљен је већи број разноврстних предмета: врхови стрела, ножеви, багламе, потковице, пијук, сврдло, фрагменти керамике, стакла и друго.

У првом делу свог извештаја проф. А. Дероко позабавио се проблемом трајне заштите дунавског зида са четири прозора, јединог сачуваног остатка двора деспота Ђурђа Бранковића. Овај зид, дугачак око 45 м нагнут је ка дунавској страни за око 1,37 м и стабилност му је била угрожена. У тражењу најбољег решења учествовали су и статичари. По пројекту проф. А. Дерока, уз зид је споља, испод земље, постављена армирано-бетонска греда подухваћена косим армирано-бетонским потпорцима, при чему је зид остао нагнут, али је заустављено даље нагињање које је могло довести до његовог пада. На тај начин је драгоцен остатак двора Бранковића остао сачуван. Радовима је руководио проф. арх. Јован Нешковић.

Као на Царичином граду, тако је и у Смедереву проф. А. Дероко велику пажњу поконио илустративној документацији. Свакодневно је фотографисао и истравао промене на терену, документујући сваку значајну ситуацију у откривању остатака двора. Представио се и као изврстан познавалац фотографије. У свом лако препознатљивом стилу нацртао је план дела дворишта Малог града који је археолошки истраживао, са свим важним детаљима (Сл. 2), затим, посебно, основе и пресеке ниша у зиду дворане и изглед прозора с обе стране, комбиновано са фотографијама. Приложио је и цртеже са мерама нагиба угроженог зида, као и статички прорачун његове стабилности, чији су аутори проф. арх. Божидар Томић и инж. Предраг Јовановић. Изузетно је успео начин документовања бронзаних пушака – цртежима и фотографијама.

На крају, не сме се заборавити да је до почетка осме деценије XIX века, Смедереву било најбоље сачуван српски средњовековни град, о чему сведоче фотографије из седамдесетих година. Међутим због изградње железничке пруге и станице, после 1880. године, порушена су спољна утврђења и затрпан је водени ров уз тврђаву према вароши. У Првом светском рату, Немци су, 1915. године, бомбардовали град

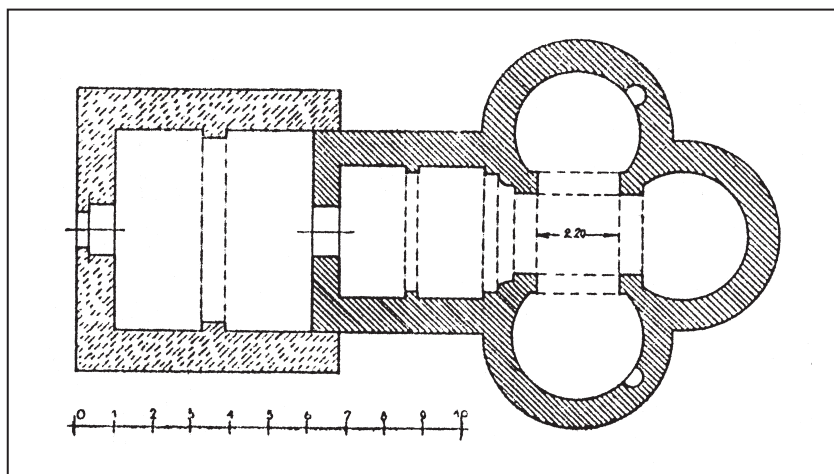

топовима са банатске обале. На почетку немачке окупације у Другом светском рату, 5. јуна 1941. године, дошло је до експлозије муниције ускладиштене у Великом граду, што је изазвало велика оштећења тврђаве. Тада су уништени делови зида са кулом код главног улаза, према вароши. Најзад, као последица савезничког бомбардовања из ваздуха 1944., једна кула у зиду ка вароши остала је нагнута до данас, док су многе бомбе разровале унутрашњост Великог града.

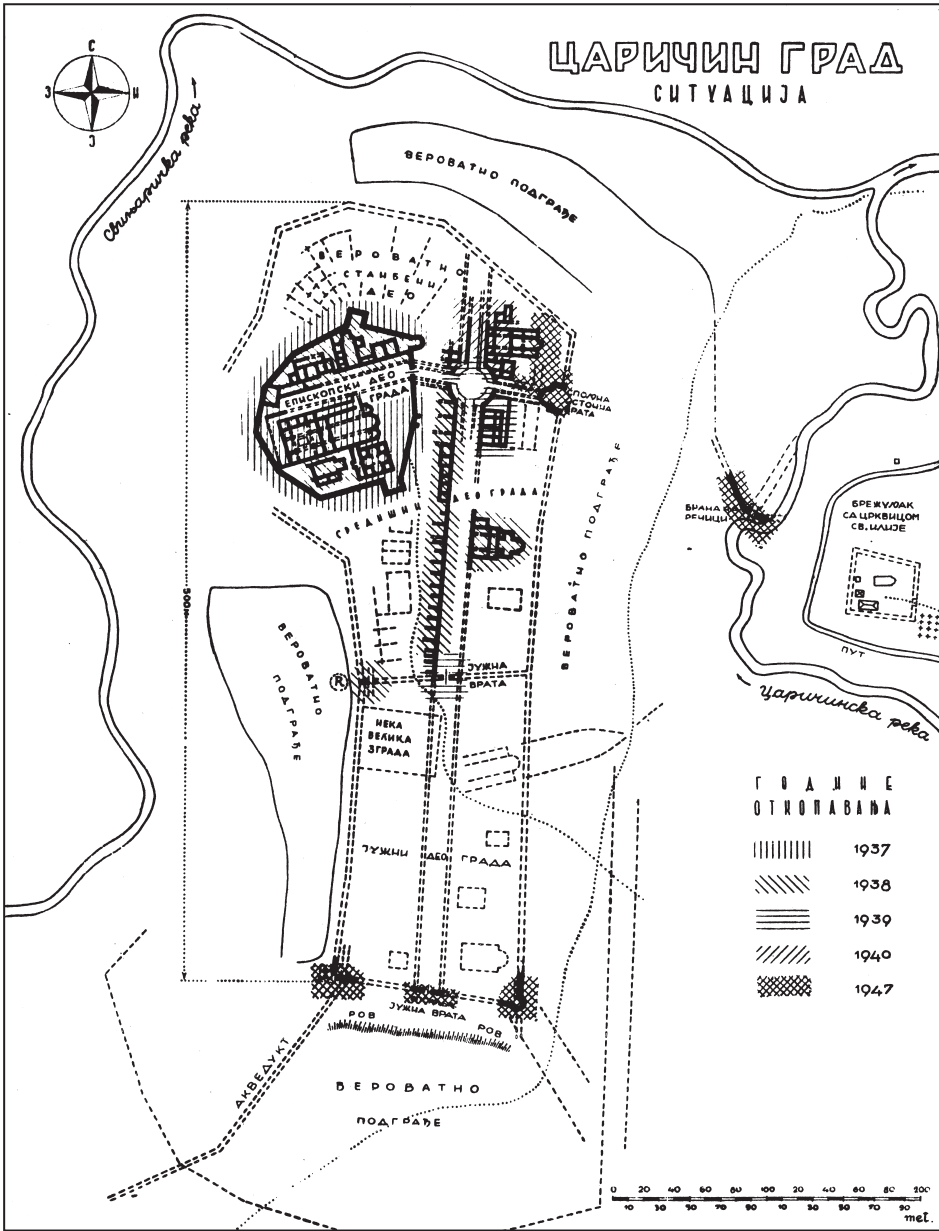
Осим своје студије *Смедеревски град. Сјановање у једном нашем средњовековном граду и још неки дрући нерешени проблеми*, Старинар II, Београд (1951) 59–78, аутор је са сарадницима објавио још два извештаја: са проф. арх. Слободаном Ненадовићем *Смедеревски град, истраживања 1956. године*, Старинар VII–VIII (1958) 181–194, и са арх. Иваном Здравковићем *Заштита остатака дворца деснога Ђурђа у Смедеревском граду*, Зборник заштите споменика културе IX, Београд 1958, 49–78.

Током доцнијих ископавања, Мали град је у целини истражен, конзервиран и делом рестаурисан, док су истраживачко-конзерватоски радови у Великом граду још увек у почетној фази. О исходима тих радова сведоче бројни извештаји и посебне публикације.

Наведени подаци пластично оцртавају делатност проф. Александра Дерока на пољу археологије. Својим учешћем у по једној кампањи са само два, додуше изузетно значајна локалитета, он је оставио видан траг у рановизантијској и српској археологији. Можемо да жалимо што се није више бавио овом дисциплином, али и то што је дао, ново је и драгоцено, и представља још једно сведочанство о ширини његовог интересовања за историју, посебно за историју и уметност старог грађитељства.

Сл. 3 – Затон, основа цркве Св. Јована

Сл. 1 - Царичин град, ситуација

Проф. др **Војислав С. Јовановић**, редовни професор Филозофског факултета у Београду, у пензији.

Рођен је 1930. г. у Београду где је, на Групи за историју уметности Филозофског факултета, дипломирао 1954.г. Докторирао 1975. г. (*Словенске некрополе у Србији, Македонији и Бујарској*).

Радио је на Филозофском факултету (Група за археологију), као професор за предмет Средњовековна археологија.

Радио на истраживању средњовековних некропола, цркава и утврђења у Србији (Ново Брдо, Звечан, Призрен, Матичане, Маглич, Пазариште, Корбово, Ртково) и Црној Гори (Затон на Лиму, Брзава, Мајсторовина).

Добитник је Повеље Друштва конзерватора Србије 1990. г. и Награда Вукове задужбине 2004. (са сарадницима).

Објавио велики број студија и чланака и као коаутор, уџбеник *Археологија* и монографију *Ново Брдо*.

Дискусија

Мирко Барјактаровић (лична сећања на А. Дерока) Ја сам, као млађи, доживео Дерока у првим тим додирима када је стваран Етнографски институт мало друкчије него што је Дероко био. Поред старих људи који – неко кашље, некога боли кук, некоме дрхти рука, неки брише нос, замуцкује, боли га нешто, он је толико жив био, дође, потапше ме по рамену, не зове ме по имену него „Барјактаре“, по презимену. Пита ме „понешто треба ли ти, како живиш, где станујеш, шта радиш“. Мени је некако изгледао у односу на оне друге мање озбиљан, тражи да му испричам шалу, виц, из свог краја нешто, некако ми је, просто да кажем, неозбиљно изгледао. Тако да, кад би могло бити сада би му се извинио што сам некад заиста у тим првим додирима мислио о њему као о човеку који је некаква, да не претерам у изразу, спрдачина, тако се понашао, тако је стварао атмосферу. А хтео је да помогне, пита „треба ли ти нешто, може ли да се помогне негде, имаш ли стана“ – човек који је био више него обични човек. Не бих друго ништа да говорим, ем сам млађи био, ем сам друге струке, ем сам за време рата изгубио све, помрли професори, библиотека спаљена, остао без просторија, остао сироче и морао сам да се потуцам, а он нуди помоћ. У то време ми је некако изгледало чудно јер људи су доста себични, сваки је гледао своје ствари што боље да сврши, он нуди помоћ мени младом. Кажем, погрешан сам утисак добио у првим додирима о том човеку. Признајем и извињавам му се.

Војислав С. Јовановић Занимљиво излагање професора Мирка Барјактаровића о етнолошком раду професора Александра Дерока, подстакло ме је да проширим ову тему неким својим сећањима, те вас молим за још мало стрпљења. Већ сам рекао да сам захваљујући извештајима проф. Дерока са његових путовања упознао многе споменике наше старе архитектуре. У чланку *На свейим водама Лима*, Гласник Скопског научног друштва, XI (1932), 226, сл. 1, привукла ми је пажњу

црква у Затону на Лиму, код Бијелог Поља, не много удаљеном од завичаја проф. Барјактаровића. Реч је о цркви са три полукружне апсиде (тзв. триконхоси), једним малим правоугаоним простором на западној страни, уз који је доцније призидана припра (Сл. 3).

Пошто је црква веома стара, припадала је групи малобројних споменика из пренемањићког доба, одлучио сам да истражим њене остатке. И тако, затражих и добих дозволу и део средстава од Републичког завода за заштиту споменика културе на Цетињу, а мању помоћ одобрио ми је „мој“ Филозофски факултет. Био је децембар 1960. године кад сам први пут стигао у Бијело Поље, после целодневне војње макадамским путем преко Златибора. Сутрадан се пребацим у Затон, одем у општинску канцеларију да се представим, обавестим о могућности организовања ископавања, и замолим да ми неко покаже где су рушевине цркве Св. Јована. – Па то је преко пута на гробљу, рече један службеник и одмах ме одведе на лице места. Сеоско гробље је на нешто вишем земљишту од пута. Кад ми је показао место где је црква, тачније где је некада била, ја на скоро равной травнатој површини нисам могао да уочим никакав траг зидова. Био сам разочаран и упитах да ли смо на правом месту? Кад ми је сапутник одговорио да јесмо, али је црква срушена, погледао сам још пажљивије и у трави једва успео да уочим очекивани облик једне апсиде, отклањајући истовремено сумњу у могућност утицаја аутосугестије. Охрабрен, одлучио сам да следеће године дођем и утврдим шта је од цркве остало.

Ископавања су обављена између 1961. и 1963. године у три кампање у трајању од 10 до 15 дана, у зависности од расположивих средстава. Радници-копачи, које сам ангажовао били су мештани, и првих дана гледали су ме некако сумњичаво, јер нису очекивали да ће неко из главног града земље доћи да истражује остатке цркве порушене по наређењу „народне власти“. Шта се заправо десило?

Убрзо после рата један локални првоборац приморао је, под претњом пиштоља, неколицину заробљених четника да крамповима сруше преостале зидове цркве, да би од добијеног камена обновили две или три „партизанске“ куће у Затону које су спалили италијански окупатори. Изненађен, замолих да ме одведу до тих кућа да бих видео какав је материјал и да ли има боље или чак декоративно обрађених комада у зидовима, али ништа од тога нисам могао да видим на тим сасвим обичним кућама. Током прве кампање открили смо првобитну триконхалну цркву, чији је план скоро у потпуности одговарао снимку А. Дерока објављеном 1932. Преостали зидови били су неједнако сачувани: јужни део западног зида триконхоса био је порушен до самог пода, док се јужна конха на једном делу одржала до висине од 1,63 метра. Када сам, по повратку са ископавања причао проф. Дероку о боравку у Затону, питао сам га да ли поседује неку фотографију цркве из времена његове посете Затону, која би била драгоценост као сведочанство о тадашњем изгледу овог храма, он ми је одговорио да је споља црква била заклоњена густим растињем и да се није могло прићи зидовима, али је унутрашњост била донекле рашчишћена, те је исцртао унутрашње зидове и на основу њих скицирао план цркве. Забележио је да зидови нису прелазили висину човека, дакле неких 1,70 до 1,80 м. Овај податак је важан јер омогућује одређивање висине цркве пре рушења. Наиме, кад се сабере та висина и висина дела јужне конхе после откопавања (1,63 м) сазнајемо да је, пре другог рушења, била висока до око 3,40 м. Да није срушена, црква би пружила далеко више података о свом постанку, поготову о могућностима обнове која се предвиђа. Важно је нагласити да је у цркви, у бочним

апсидама, проф. Дероко уочио по једну малу полукружну нишу у функцији ђа-
коникона и протезиса. Ископавања су показала да су нише на спољним зидовима
конхи имале одговарајуће апсиде, односно апсидиоле, које су веома ретке на мал-
лим црквама, и које представљају особеност затонског триконхоса. Време њего-
вог настанка тешко је прецизније одредити, јер је број сачуваних споменика тог
типа веома мали. Датују се оквирно у периоду од IX до XI века и везују за христи-
јанизацију јужних Словена. Географски најближа Затону је црквица у Дривасту,
код Скадра, чији је план проф. Дероко такође објавио: У *Бодиновој ирестјоници*,
Старинар V (1928–1930), 138, сл. 9. Две сличне цркве налазе се далеко на северо-
западу бивше Југославије; једна код Нина, друга на острву Крку. Паралеле на оба-
лама Охридског језера блиске су затонском триконхосу зато што имају апсидиоле.
Међу њима су цркве Св. Климента и Св. Наума, саграђене почетком X века, те би
и храм Св. Јована у Затону могли датовати у то време. Тако би се постанак наше
цркве могао објаснити утицајима са југа. Током друге и треће кампање у Затону
откопани су остаци припрате, коју је А. Дероко уцртао, али и двеју бочних про-
сторија поред припрате, које он није могао да уочи. Прва просторија служила је,
вероватно, као капела, а друга као звонара. Време изградње припрате и других
објеката не може се прецизније утврдити. Извесно је, међутим, да је рушењем свих
делова цркве прибављена велика количина камена употребљена за обнову сеоских
кућа спаљених од стране Италијана, и да су тада изгубљени драгоцени подаци за
проучавање и обнову једне од најстаријих цркава на нашем тлу.

Осим цркве, у Затону сам упознао и неке занимљиве појаве и обичаје из свако-
дневног живота мештана који су ме изненадили својом архаичношћу и сматрам
да их треба споменути овом приликом. Наиме, један од „мојих“ радника, Мијајле
Обрадовић, који је учествовао у насилном рушењу цркве, станао је, са својом
породицом, у кући типа „дубирос“, „сибара“ и „савардак“. Таква кућа има облик
купе, у основи је округла и сужава се према врху, где је отвор за дим, а грађена је
од тањих стабала, прућа, плеве и лепа. У средини унутрашњег простора пречни-
ка 5–6 метара је огњиште око којег су простирке за спавање. Чланови породице
леже један поред другог при чему су им главе окренуте према огњишту. Поред
дубироса, у Затону сам први и једини пут видео кола направљена искључиво од
дрвета, без иједног ексера. Живо се сећам како су Ђорђе Пешић и његов отац
Петар упрegli волове у таква кола са точковима без паока, већ од пуног дрвета,
и запутили се за Бијело Поље, удаљено 11–12 км где ће стићи, како рекоше, за око
4 сата вожње. Тако сам 1961. године, изненађен до неверице разгледао реликтни
тип „праисторијских“ кола чија се израда није мењала столећима. Најзад, да спо-
менем једну занимљиву појаву из породичног живота нашег динарског света,
коме припадају и затоњани.

Петко Маринковић – „Шале“, такође „мој“ радник, имао је велику породицу: осам
кћери и једног, најмањег, сина, Вучету. Пре његовог рођења, уверен да неће имати
мушког наследника, Петко је, у духу старог народног обичаја, једну од млађих
кћери, Драгу, вадипао као да је мушкарац, да би, после његове смрти Драге при-
хватила улогу домаћина куће, и тај завет морала је поштовати до краја свог жи-
вота. Тако је постала „остајница“ или „вирџина“, односно „тобелија“ (турски тобе
= завет). Када сам је упознао могла је имати двадесетак година. Била је повисока,
витка, лепушкастог лика, тамнијег тена, кратке косе. Увек је била у панталонама,
пушила је, и свакодневно се возила бициклом до Вунарског комбината у Бијелом
Пољу, где је радила. Од оца је научила да пева уз гусле. Имао сам прилике да у

њиховом дому, у вечерњим часовма, слушах њен сонорни глас и звуке искомско мушког инструмента. Певала је, већином старе јуначке песме, али и понеку из новијег доба. Када јој се брат замомчио, и после очеве смрти постао права мушка „глава породице“, Драге је остала верна свом завету, подносећи стојички наметнуту злу судбину. Познанство са Драгом, првом и једином тобелијом коју сам срео, и са њеним оцем Петком, остали су ми у живом сећању као изузетно искуство, несумњиво најупечатљивије у сусретима са прошлошћу у Затону, почетком сада већ давних шездесетих година прошлог века. Драге сам последњи пут видео 1996. године, у Затону. По стасу и одећи лако сам је препознао.

Следећег лета, у Заотну ће месни црквени одбор започети обнову цркве св. Јована, по пројекту арх. проф. Јована Нешковића, ђака и сарадника проф. А. Дерока. Тако ће, после више од три столећа и два рушења, још један древни храм на светим водама Лима поново „пропевати“ уз брујање „звона доброгласних“.

КЊИЖЕВНИ РАД
АЛЕКСАНДРА ДЕРОКА
30. 11. 2004.

МОМА ДИМИЋ

Дероков београдски Амаркорд

Александар Дероко је не само крупна личност у нововековној нашој културној историји – која се помиње чак и у прворазредним књижевним делима српских писаца (*Африка* Растка Петровића или *Лајум* Светлане Велмар Јанковић), него је и сам значајан као писац. О томе понајбоље сведочи *Анџологија мемоарске њрозе двадесетог века*, коју је, за чувену Нолитову едицију „Мемоари“ приредио књижевни критичар Стојан Ђорђић. Он се том приликом определио за изванредна сећања под насловом, текст који сам, пре објављивања у књизи *А ондак је леиши-јо јеројлан над Београдом* био однео да буде штампан у „Књижевним новинама“, том приликом кумујући и наслову.

Осим те мале „допуне“ све је друго Дероково, исприповедано стилем који не дозвољава никаква „померања“. Његова сећања су увек аутентична и веродостојна, и већ тиме изузетно вредна, али у њима је још важнији стил, таласав (и искричав) начин приповедања, страст да се нешто искаже на најпримеренији, али и непоновљив начин. Кад Дероко приповеда, он намах евоцира и оно што је опште виђење, релевантан доживљај његових најближих и непоткупљивих савременика. Његово је приповедање забавно, и не зауставља се никада само на утиску, метафори и слици него на наглашавању целине и саме сврхе сећања. С те стране гледано, у поментуј Ђорђићевој антологији мемоарске прозе могло се, мирне душе, наћи барем још десетак Дерокових текстова, узбудљивих колико и „Ми доле по подрумима“; овоме је предност пред осталима дата вероватно зато што слика историјски миље окупације Београда у Другом светском рату, као и дане Ослобођења – виђене из „повлашћеног“ угла интелигенције сабијене по подрумима усред Београда.

А кућа у којој се налазио тај подрум из Дероковог сећања била је у ствари његов дом, на Топличиним венцу, у чијој је башти био закопао металне цеви у које је претходно увукао своје и Несторовићеве архитектонске планове по којима је започета била изградња храма Светог Саве на Врачару; дом у ком је касније, шездесетих година, након Дероковог пензионисања, „прорadio“ чувени његов „салон“ у ком се, дуже од две деценије, окупљао шири круг пријатеља Александра Дерока и Иванке Павловић (Дерокове супруге), његових поштовалаца, као око живог трезора сећања на један Београд и Србију (па и свет) којих више нема, али и као једна непоновљива, спонтана и високо опремљена радионица из које су „лиферовани“ научни, ликовни, књижевни и публицистички радови. Део свега тога показује и изванредно осмишљена изложба у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ током новембра и прве половине децембра 2004. године, која нам је дочарала Дерокову вишеструку научну и универзитетску активност захваљујући којој је и уврштен у „легенде Београдског универзитета“. Овде је, сасвим умесно, представљена и његова вануниверзитетска активност, пре свега сликарство и књижевна дела. Све то говори да је Александар Дероко био неукротива личност,

да се опире сврставању у фахове и уско омеђене дисциплине – он је еруптивна и крајње радознала личност која је у себи сабрала многе таленте, уз то спонтано око себе окупљајући исто тако радознале људе.

Подсећам да је Александар Дероко рођен у самом центру Београда, преко пута данашње „Албаније“ – између некадашње апотеке „Делини“ и кафана „Хајдук Вељко“, где је данашња „НАМА“, или Робна кућа Београд. Не само по месту рођења у центру, Дероко је и средишња личност једног научног, уметничког и духовног упоришта Београђана, београдске и, уопште, српске културе, с делом што се складно разгранавала и на најбољи могући начин преплиће с свеопштим токовима наше културе, ураста у њих, на начин сличан ономе на који се наша архитектура преплиће и наслања – како је он сам говорио – на сличне грађевине широм Балкана све тамо до Истанбула и Анадолије, опстајући у истом стилу вековима.

Седамдесетих година прошлог века доста сам путовао по свету и са тих путовања доносио белешке о опсежним разговорима са великанима, пре свега са људима од пера, из Енглеске, Америке, Шведске, Шпаније, Русије, Француске. Касније сам (1989) објавио и књигу интервјуа *Хиландарски разговор*.

Тадашњи уредник нишке *Градине* Саша Хаџи Танчић позвао ме је да за њихов часопис сачиним један разговор и с неким домаћим ствараоцем. Верујем да га је копкао већ сам мој избор. Од свих личности које су ми у томе часу стајале на располагању, определио сам се ипак за Александра Дерока, а да га дотле нисам уопште познавао. Неко ми је само, пре тога, био скренуо пажњу на његов текст под насловом *Сећање на Расику Петровића*, штампан 1978. у часопису *Лейойис Мајице српске*. Текст обиман, од неких шездесетак страница, открио ми је недогледне дубине двеју личности – Расткове, али, упоредо с њим, и Дерокове.

Најавио сам се без посредника и препорука, што је било прилично ризикантно, с обзиром на године (86) мог будућег саговорника. Олакшавајућа околност за наш разговор било је то што ни Дероко мене није, наравно, познавао лично, већ што чак не беше ни чуо за мене. Достављена питања, а потом и допунска, покренула су читаву лавину његових крупних заокружених слова исписаних преко листова који су пре тога с једне стране већ били коришћени (некакви „материјали“ које је добијао из САНУ). Наш разговор за *Градину* (*Куће и друђи неимарски дани*) остаће најдужи Дероков интервју, у сваком случају барем десетак пута дужи од оног који је, 1934. године, дао Милошу Црњанском за предатрно *Време*. На сличну замолбу свог пријатеља књижевника Милана Ђоковића, Дероко је изнедрио текст-панораму *Београд на сусрету два века*, првобитно намењен да буде уводник за тротомну едицију *Београд у сећањима*, коју је покренула Српска књижевна задруга.

Шта испод тог његовог чаробног камена није све испливало: школовање, Стеван Сремац, госпођа Паулина и њено двадесет и четворо деце, „Убили краља“, излетишта, Разоноде и узбуђења, „неке немиле теме“ односно куплераји, Забаве на води, Дечаци иду у рат, 1300 каплара и, наравно, први они јероплани... Уопште, Дероко је неисцрпна ризница и извор информација и „некадашњих сензација“ за све људе из ововремских медија, уреднике, филмске сценаристе и „ине“ који су се тих година грабили да његовим доживљајима, и још више личношћу, освеже властите идеје и „идеје“.

Необични књижевни таленат Дероко је шире исказао понајпре у малој монографији *Светла Гора*, објављеној 1967. године у издању „Туристичке штампе“. Тада се,

наиме, Света Гора сврставала, још увек, у чисто туристичку знаменитост и дестинацију, мада је ретко ко од мирских Срба тамо и одлазио. Монографија се појавила две године након Дерокове треће (и последње) посете Халкидику и Светој Гори. Њеном аутору је седамдесет и три године, а он је њен једини, и свестрани творац – био је и сликар, илустратор, цртач иницијала, фотограф и, наравно, текстописац. Идући од манастира до манастира, задржавајући се, природно, највише у Хиландару, Дероко је са својом огромном ерудисијом архитекте, историчара уметности и пасионираног познаваоца многих древних заната и умећа исписао очарavajuће странице, поткрепљујући сваки податак живописним и јарким сликама. Ова књига је у много чему прекретничка, пре свега због постојања таквог једног сведочења, литерарног, људског, са описима аутентичног миљеа, свакодневице манастирског живота – рецимо рада у винограду, начина прављења и чувања вина, затим исхране монаха, упућених најчешће због постова на рибу. И одједанпут, пред нама искрсава слика монаха како чисте и „реде“ тоне рибе, као у каквој рибарској задрузи ... Посебно место заузели су описи живота манастира током рата (Другог светског) и тадашња опстајања, па и борбе појединих монаха противу Немаца, на пример честитог монаха Никифора, званог „Хаџија“ који је у време рата живео у некој пустој келијици, у планини, изнад пута Солун–Атина... Дероко се искрено дивио том пустињачком животу монаха, поштујући њихово подвизање, а истовремено им, при томе, у много чему помажући и делима као што су *Света Гора*, „Хиландарски путопис“, одавање поште у некролозима и сећањима...

Није он стварао феномене и сензације, он их је пре свега *уочавао*, описивао и илуминисао, подвлачећи оно што је у њима типско и архетипско, дакле трајно, истовремено уживајући у пролазности, али и не мирећи се са њом. Имао је среће да је, као еклектик, био свуда помало, да је свуда завирио, умешао се и „примио“. На њему је оставио трага богат уметнички живот не само ових простора већ и читаве Европе. Посетио је и Русију и Америку, виђао је краљеве и војсковође, челнике авангардне уметности; дружио се с Пикасом и нашим Савом Шумановићем; видео је многе смене на трону власти и славе, доживео прогонства, масакре, логоре; све време ослушкивао је како било грађанског живота, тако и оног народског, сељачког.

Предратни Београд је био град динамичних промена. Ту је, после Првог светског рата, Дероко упознао Растка Петровића, кад се овај већ вратио из Француске, са студија правних наука. Пре тога Растко је прешао голготу Албаније, а затим се, током школовања у Француској, упознао са највећим тамошњим писцима, написао *Бурлеску јосјодина Перуна боја трома*... И сада та двојица младих интелектуалаца и уметника крећу у потпуно неочекиваном правцу, у сусрет самој природи и древности, према порушеним и затрављеним православним манастирима на југу. Путују возовима, поштанским дилижансама или пешице, према Старом Влаху, Косову и Метохији, Македонији, Црној Гори. Отварају се пред њима нови рудници сазнања, зачиње љубав према средњовековној нашој уметности. И ствара се једно од највећих уметничких пријатељстава за које знамо, пријатељство Дерока и Растка...

У том њиховом пријатељевању, до Расткове смрти (1949), па и после тога, много се тога испреплело, а много је тога остало још увек тајанствено, недоречено. Ипак, остала су Дерокова сећања, залагања за пресељење (у Србију) земних остатака песникових, као и говор прочитан кад је Растко поново сахрањиван у Београду.

У сваком случају мемоарски текст *Месец дана с Расџком у Паризу и још њонека сећања* остаје узбудљив, и веродостојан, портрет једног од двојице-тројице највећих наших писаца 20. века, портрет рађен сасвим изблиза, господски, страствено, с великим познавањем личног, али и оног ширег, друштвено-историјског контекста; зналачки, са пуно детаља и појединости. У добром делу ових сећања пратимо, по Паризу, крајем двадесетих година, двојицу већ остварених, зрелих интелектуалаца и уметника. Растко у Париз стиже из Рима, где је тада био запослен у српском посланству (амбасади), а Дероко као стипендист француске владе, да заврши докторат. Али, уместо да дане проводи у библиотеци, њега је, баш као и Растка, „живот узео под своје“, и њих двојица провели су можда најузбудљивији месец својих живота баш ту у Паризу...

Подсетићу да је Александар Дероко у своме родослову (по мајчиној страни) испред себе већ имао неке писце – ујака Јована Ђорђевића, затим брата од тетке његове мајке Стевана Сремца... Занимљиво је да су сви они, заједно са Растком, живели готово „монашки“, то јест „самачки“, да се нису женили, и да су целим својим бићем припадали уметности. Живели су, додуше, краће од њега, али је вероватно књижевност, или, још тачније исписивање летимичних мемоара (те „енергије сећања“), битно утицало да његов живот буде дужи и – испуњенији. Сећам се како је Дероко витално, без иједног прекида, пред телевизијским камерама петнаестак минута говорио о Растку Петровићу. А била му је већ деведесет и друга.

Кад би пронашао своју „тему“, постајао је поново младићки неуморан. Тако је настао и изванредан његов књижевни текст *У славу рибе*, написан наменски за монографију о београдском угоститељу Мији Аласу, с пуно неких чаробних реминисценција на Саву с почетка 20. века, на купалишта, трамбулине и, наравно, на риболов.

Књиге је читао (и писао) оком сликара. Тако су настале и бројне илустрације за мог *Толу* и, одмах потом, за *Шумској грађанина*; по свему се, при томе, видело да је те књиге не само читао, него баш и улазио у њих.

Сарађивао сам са Дероком на објављивању његове две књиге мемоара *А онда је леџијо Јеројлан над Београдом* (1983) и *Манџулицу око Калимејдана* (1987). Трећа, *Успомене Београђанина*, објављена је 2000. године код Српске књижевне задруге – дакле, дванаест година после Дерокове смрти – и нема нових, до сада необјављиваних, текстова.

Јеројлан је до сада доживео највећи успех. За три-четири године имао је три издања, свако од њих имало је по 5000 примерака. Кад је Народна књига прихватила да *Јеројлан* објави у својој едицији „Грифон“ (уредник Радослав Мирослављев), Дероко није имао никаквих посебних услова што се тиче хонорара, изгледа књиге, квалитета папира, тиража, врсте промоције и сл. осим да књига буде одштампана – ћирилицом. Издавач је то прихватио, премда су сва дотадашња издања у овој едицији била латинична, вероватно усмерена на шире (тадашње) југословенско тржиште. Али и овакав, ћирилични *Јеројлан* прочитао је, сећам се, сплитски писац Миљенко Смоје, и рекао да је то истински „Београдски Амаркорд“... А кад се, једнога дана, *Јеројлан* и *Манџулицу* буду нашли између једних корица (јер су те две књиге истородне), осетиће се права снага тог дероковског „амаркорда“, дела у коме су главни јунаци сам Београд, Растко Петровић, авијатичари, пријатељи сликари, споменици, рингишпили....

Поменимо, на крају, да Дерово није придавао велику пажњу појмовима као што су „лепо“ или „добар укус“... То су за њега били, и остали, релативни појмови, појмови чији је смисао зависио (и разликовао се) од једног до другог човека, епохе, ситуације, времена. Кад је уметнички израз у питању, он је ценио само оно што је у својој остварености „изразито“, „маркантно“, „импулсивно“, оно што остаје у сећању, што у нама изазива трајно племенито узбуђење, а то се рађа, најчешће, не из хладног разума, већ из спонтаности, маште, интуиције, искрености. Ни као архитект Дерово се није бавио пројектовањем, већ претежно естетском страном архитектуре, и то најпре средњовековне, а затим и оне народне (архитектуре старих варошких и сеоских кућа). Опијала га је лепота коју собом носе одећа, везови, делови намештаја, па и стварање изван материјалног, као што су мелодије, игре. У његовим стиховима (а у позним годинама, поред својих цртежа умео је да наређа и по неколико стихова) осећао се ритам из вечног ритма народског певања. А знао је да цитира читаве партије из Бодлера, Малармеа, на француском...

У САНУ Дерово је припадао одељењу уметности. Такође је позната његова изјава („у поверењу“) да је „задовољан што је Седмојулску награду добио за *уметности*, а не за дело у науци...“ У тој светлости сагледавамо и данас овог ствараоца, у светлости понекад дифузној, у контурама и одломцима, али увек с једном изразитом тензијом, с једним богатством које нас намах оплеменењује, озарује, и доводи до нечег истину основног, нечег битног, нечег што бисмо могли назвати – Дерово...

Момчило-Мома Димић, књижевник, слободни уметник.

Рођен је 1944. г. у Миријеву. Дипломирао на Филозофском факултету у Београду (Група за филозофију) 1968. г.

Објављивао је у часописима и листовима „Полет“, „Дело“, „НИН“, „Политика“. Био је председник Одбора за међународну сарадњу, Октобарски сусрет писаца, главни и одговорни уредник часописа „Сакура“ и уметнички директор Београдског међународног сусрета писаца.

Добитник је награде „Младост“ за књигу године 1968. г. и Октобарске награде Београда 1982. г.

Главна дела: романи *Живео животи Тола Манојловић*, *Шумски грађанин*, *Максим сријски из дома сивараца* и *Мала ијица*; путописи *Песник и земљотрес*, *Монах чека своју смрт*, *Пушник без милости* и *Месија*; збирке песама *Цијански кревет*, *Творац Русији* и *Посветије*; књиге приповедака *Гад рескираниј*, *Познанство са данима малој Максима* (са В. Парун) и *Како или аутибиографска бунцања* (са В. Парун); преводи књига Т. Транстремера, П. У. Енквиста, А. Лундквиста и Г. Екелефа (са шведског).

СТОЈАН ЂОРЂИЋ

Књижевне ѝреокуѝације и домѝи А. Дерока

Ја нисам имао прилике да упознам и видим и слушам Дерока тако да не могу да се као Мома сећам, али сам схватио овај мој вечерашњи задатак као покушај да објасним зашто се један стваралац који се толико исказао у другим областима уопште упустио у књижевно стварање и какав је домет постигао у том свом, да тако кажемо ненамерном књижевном стварању. Разуме се да се на сва та питања може одговарати различито и сигурно да има много одговора. Ја сам највише ишао за оним што се мени учинило да је специфично за Дерока као писца, што га разликује од других писаца сличне оријентације.

А. Дероко је написао две књиге које би се могле сврстати у мемоарску прозу: *А ондак је је леѝиѝо јероѝлан над Беоѝрадом* 1983. године и *Манѝуѝлуѝи око Калимеѝ-дана* 1987. Прва има поднаслов „Сећања“, а друга „Нова сећања“. То ове књиге и јесу: успомене једнога ствараоца након осам деценија живота и рада, ствараоца који се претходно бавио понајвише архитектуром, посебно српском средњовековном архитектуром, коју је предавао четири деценије на београдском Архитектонском факултету и о којој је написао неколико књига. Књижевном стварању и сликању посветио је последње деценије живота, задовољавајући једну потребу коју је снажно и непрестано осећао у себи, потребу да не остане у оквирима једне струке, једне дисциплине, да свој стваралачки опус не ограничи само на свет старих грађевина, који га је, свакако, највише фасцинирао и надахњавао. Очигледно, Дероко је стваралац разноврсних интересовања и потпунијег исказивања; по томе, рекло би се, прави ренесансни дух, стваралац који се не подвргава захтевима модернога доба, доба све ужих специјалистичких дисциплина на које се стваралаштво све више делило и једино тако разврставано развијало и у том развоју даље делило и уситњавало.

Овде треба одмах додати и то да Дероко није занемаривао разлику између научног, експертског, специјалистичког, с једне стране, и лаичког, аматерског приступа па и домета, с друге стране. Велики зналац старе архитектуре, какав је несмњиво био Дероко је у пуној мери уважавао начело, критеријум и предности дисциплинарности и дисциплинарног приступа и артикулисања. Али је исто тако имао у своме стваралачком пориву и раду искуство о важности и предностима трансдисциплинарног приступа и свестране стваралачке остварености. Штавише, као архитекта, Дероко је нашао себе управо у једном комплексном, хибридном приступу, заснованом и изграђеном на прожимању архитектуре и уметности, функционалности и лепоте.

Објашњавајући своје позно сликање и књижевно стварање, Дероко није једном рекао и написао да се он тим уметностима бави само аматерски. Можда је то истицао и зато да не би било забуне. У сваком случају, у њему самом порив да изнесе своје успомене био је врло јак и није хтео да се лиши могућности па макар то било

на аматерски начин (да изнесе та своја сећања). У његовом књижевном стварању има много спонтаности, али и – а то је још важније – несумњивих уметничких квалитета. Својим мемоарским сведочењима Дероко је привукао пажњу читалачке публике, мање књижевне критике, али је стекао своје место у богатој традицији мемоарске прозе у српској књижевности.

Успех прве књиге сећања деловао је подстицајно на њега, па ју је у новим издањима допуњавао новим сећањима али и неким другим сродним прилозима као што су интервјуи, путописни записи, некролози итд. После још два допуњена издања прве књиге, Дероко је нека своја сећања и даље допуњавао, или поновно испричао у незнатно проширеној верзији, додао им и неке друге књижевне списе, тако начинио и у 93. години објавио своју другу књигу мемоарске прозе. Без обзира на то што се нека сећања понављају, те две књиге се могу сматрати целином: Дероковим сабраним књижевним прилозима. И поред тематске и формалне разноликости, ови прилози су у много чему целовити и конзистентни. Осим особене ауторске индивидуалности, повезује их и поетичка сродност, односно јединство књижевно-естетских својстава.

Дероко није писац који пише имајући у виду превасходно литерарну форму. И онда кад пише у стандардизованој литерарној форми, као што је то, на пример, некролог или путопис, Дероко се не труди толико да ту задату форму испуни у потпуности, нити сугестивност свога говора заснива на форми коју помало занемарује, појачавајући удео неког од њених елемената, обично ауторског гласа који нарацију води по своме слободном нахођењу. Дероко, иначе, најрадије бира непретенциозну форму белешке, која и није искључиво књижевна форма, а као књижевна форма једна од најотворенијих. У аутопоетичким одређењима Дероко показује тежњу ка минимализовању својих књижевних и уметничких покушаја и домета. На почетку текста *Месец дана с Расџком у Паризу и још (ио)нека сећања*, који је написао одговарајући на љубазну понуду *Лешојиса* крајем 1978. године, Дероко природу свога прилога дефинише тако што умањује, ако не и искључује књижевни аспект истичући да се његова сећања односе на „Растка као човека и пријатеља, а не и као писца (песника и књижевника) и да цео напис нема, сем овде поменутих, никаквих других мотива, а нарочито не књижевних претензија“.

Када покушава да одреди врсту и природу својих сећања, обично ће рећи да је ту „реч о личним сећањима“, или да су то успомене, односно белешке. Често ће испред других жанровских одређења, којима је такође означавао своје књижевне покушаје, ставити придев „мали“ да би их некако свео на неку меру испод уобичајене: „мало евоцирање разних прилика и неприлика“, „мала асоцијација“, „мали осврт“. Или ће то умањење исказати на неки други начин, па ће уместо *сећања*, рећи да су то *ћисећања*, те да хоће да изнесе само *ћонеки ћодгаћак*, а на другом месту хоће да *дћ више слику нећо анећдоћу*, односно да прича *без ћилана, већ ћо асоцијацијама*, или да изнесе још понеки детаљ *ћек илустирације раћи*, односно да, по инерцији самог разговора дода још неку појединост.

У другој књизи својих књижевних прилога Дероко отворено одбија од себе сваку помисао на књижевну амбицију па када набраја с киме се све дружио после Првог светског рата, каже да се дружио и „са књижевницима и песницима тадањег Београда, мада личних литерарних претензија“ није имао, а за своју прву књигу *Јеројлан над Београдом* ће рећи да ју је „саставио мој пријатељ Мома Димић од парчића неких мојих узгредних записа.“ И да би био још убедљивији, додаје реченицу „Никада у животу нисам био способан да напишем један стих...“

Како год да би се могла схватити оволика Дерокова ограђивања и самога себе и својих сећања од књижевности, (тачно је једино да није писао фикционалну прозу, а сећајући се писао само списатељски живописно) евоцирао успомене на детињство и младост, на многобројна путовања, на сусрете са познатим нашим и страним ствараоцима, на прва своја археолошка ископавања, на трагања по градитељском наслеђу и обичајима не само нашег већ и других балканских и европских народа, затим на свој професорски рад итд. У сећањима на дружење с Растком Петровићем насликао је подробан и живописан портрет овога нашег књижевника. Разним поводима Дероко је својим лапидарним али врло садржajним описима оживео ликове многих својих пријатеља међу сликарима, архитектама, вајарима, писцима, професорима и другим уметницима и ствараоцима. С надахнућем великог znalца и заљубљеника писао је о Хиландару, Цариграду, нашим средњовековним манастирима, фрескама, шпанској кориди итд... Дерокове евокације старог Београда, живота и атмосфере у њему, одишу најдубљом присношћу и саживљеношћу са градом у коме се родио, одрастао и проживео сав свој живот. Својим мемоарским сведочењима о Првом и о Другом светском рату Дероко се придружио нашим најбољим мемоаристима.

Кад се погледа шта је све Дероко описао и чега се све дотакао у својим сећањима и присећањима, видеће се да је све тако узгред и све додајући још понеки детаљ, описао читав свој дуги и богати живот: од рођења у Кнез Михаиловој улици 1894. године све до својих завештајних и опроштајних порука пред смрт 1988. године. Могло би се рећи да је Дероков књижевни опус, у ствари, његова аутобиографија, написана, додуше, не баш по свим захтевима и нормама тог жанра, већ дероковски непретенциозно и разбарушено. Не држећи се ни хронологије, ни било којег другог општег плана или неке јасно омеђене перспективе оживљавања онога што се догодило, препуштајући се непредвидивој логици сећања и низања свакојаких реминисценција и записа Дероко је начинио фрагментаризовану и помало хаотичну литерарну реконструкцију свога живота, али је при том испричао безмало све оно што га је у животу узбуђивало, што је, без обзира на историјске догађаје, друштвене, идеолошке или политичке промене, давало његовом постојању пуноћу и драж живљења, неспутаног суделовања у егзистенцији.

Дероков литерарни поступак је поступак карактеристичан за традиционалне форме мемоарске прозе, као нефикционалне књижевности, где се предмет не измишља, нити се даје предност литерарном поступку, односно писању, а на рачун предмета, већ се, пре свега, сведочи о неком догађају или доживљају и то после извесне временске дистанце, дакле, не дневнички, нити хроничарски, но мемоарски, то јест сећањем. Заправо, иде прича не о свему ономе што се догодило, нити о ономе најважнијем у догађању, већ о ономе што онај који говори, то јест учесник и сведок догађања, памти, што не заборавља. Мемоарско сведочење је прича о незаборавном, приповедање о ономе што се некад и негде догодило и доживело, а време није избрисало, ни однело. Каже се време, а могло би се рећи и конкретније историја, друштвене норме, важеће пројекције смисла и идеала, цивилизацијски обрасци, културни модели, верске догме и идеолошки калупи, политичке промене, односи снага у друштву, облици моћи, једном речи све оно што одређује и хоће да загосподари животом појединца, најзад да свим тим језицима наметне једну одређену артикулацију властите егзистенције.

Онога што од живота остане изван свега тога и нема тако много, ако га уопште и има. То су, наравно, само појединости у ономе што се догодило и доживело, само

ситнице постојања и Дероко се усредсређује управо на њих, да би сведочење добило личну артикулацију. Као мемоариста, Дероко није сликар великих догађаја, нити своје слике минулих збивања даје у крупним потезима и у јасним историјским оквирима и друштвеним и другим контекстима. Он не би да зајми ни од хроничара, ни од историчара, он прича о ономе на шта се они не би ни обазрли. Он бира детаље, најживописније појединости неког догађаја или призора. Основна наративна јединица у Дероковој мемоарској прози је епизода, анегдота или призор, ништа веће од тога, а основни саставни елеменат нарације је детаљ, док је њен главни покретач нови детаљ, а поента, кулминација приче, настаје онда кад писац пронађе у неком детаљу још мањи детаљ.

Својим успоменама из Првог светског рата Дероко са извесним закашњењем обогађује онај велики књижевни ток који су створили писци ратници сведочећи о том великом крвопролићу, свако на основу свог искуства. Дероково сведочење је сасвим посебно што због догађаја које описује, наиме, његове „авијатичарске службе“ у француским ескадрилама и борбеним задацима на Солунском фронту током 1916. и 1917. године, што због његовог живописног евоцирања онога што је тада доживео. Када Дероко описује једну акцију бомбардовања из ваздуха, његову пажњу, у једном тренутку, привући ће један мали и несрећни гост којег опази у авиону:

„У отвореном чамцу авиона, ту међу ногама, нешто трчкара, мало, сиво, лево-десно. Миш. Авиони су били на пољани, без хангара, и он се увукао, ваљда, да лиже онај зејтин испод мотора. Најзад је нашао малу рупу. Несрећник, видим га кроз стакло на поду како са раширеним шапицама, нестаје у дубини.“

Није ли слика беспомоћног миша који пада с 1200 метара висине, индиректна али врло ефектна слика беспомоћности пилота тих првих ратних авиона, у којима није било падобрана – то Дероко оставља своме читаоцу, а он иде даље за новим призорима.

Осим живописности која је несумњив квалитет Дерокових књижевних сведочења, важан је и његов поступак евоцирања, тачније економија литерарног оживљавања минулих догађаја. Он бира само неке догађаје и усредсређује се превасходно на појединости и тако добија једну динамичну и сликовиту, али врло сведену евокацију. Дерокова књижевна реконструкција онога што се догодило заснива се на посебној економији обликовања чије је начело: успомена без било чега другог, догађај без интерпретације, дакле, детаљ и ништа више. Разуме се, у сваком књижевном обликовању интерпретација је неизбежна, али понекад је драг управо у томе да је не буде више него што је неизбежно. То је случај Дерока мемоаристе који литерарно реконструише оно што се догодило онако како се догодило, ослобађајући га од наноса времена, то јест наноса историје, идеологије, политике идеализације, па и сентименталности. Дероко ако и јесте мемоариста – писац који сведочи сећајући се минулих догађаја, призора, ликова, доживљаја, он је сасвим посебан мемоариста, мемоариста археолог, то јесте писац који свој предмет и своју успомену, неће да реконструише, ни да евоцира, већ само да је откопа и очисти од свих наслага. Дероко је писац који не пише пером, већ археолошком лопатицом.

Оно што се на минули човеков живот, на човекову догођену егзистенцију понајвише лепи и понајтеже скида са ње, то су идеализације и патетичне сентименталности и то је оно чега Дероко у своме позном књижевном ствралачком трагању хоће да има што мање. Он неће да допусти да на његове ратне авијатичарске по-

ходе, када их се сећа, прича их и описује, напада прах идеализације и хероизације. Пре него што ће почети своја ратна сећања, он каже: „Ратни авијатичари се најчешће замишљају као хероји који гину славно, а странице историје пуне су њихових врлина. Али тај славни живот има и својих нехеројских дана. Тако је било и у ескадрилама на Солунском форну.“ (Стр. 101)

Ношен својим археолошким надањуем и у књижевном стварању, Дероко неће ни са ким да полемише; он не оспорава херојске и славне подвиге и погипије; он само хоће да покаже какав је тај славни живот мимо „својих херојских дана“. Једноставан у његовој археологији сећања нема места за хероизацију и идеализацију; он их заобилази, и њих и оно што од минуле егзистенције оне присвоје за себе.

Разлоге оваквог свог књижевног приступа Дероко не образлаже, нити говори подробније о својој поетици „личних сећања“. Додуше, када му реч скрене у исповест, на једном месту ће приметити да тај његов отклон од идеализације није само ствар приступа, већ својство њега самог: „Ипак, и кад сам већ почео да се исповедам (можда сам погрешо?), ево да признам и то да нарочитог идеала коме бих подредио, да не кажем и жртвовао, баш цео живот – нисам имао. Мада то поштујем код многих других.“ (стр. 106)

Да се у Дероку развије та врста отпора према идеализованим пројекцијама појединачне човекове егзистенције утицала су сурова страдања која је видео а и сам претрпео током Првог и Другог светског рата. Уочио је велику несразмеру, чак неспојивости и појединачне егзистенције и различитих њој надређених схематизација, некакавих пројекција величине и вредности, којима она не да се није артикулисала, но је била грубо поништавана. У новембру 1941. године Дероко је ухапшен и спроведен у логор на Бањици где је остао скоро месец дана у положају логораша-гаоца, то јест заробљеника кога су Немци држали као кандидата за стрељање у одмаздама које су вршили ради застрашивања и спречавања диверзија и напада на њих. Уз сва понижења у логору, била је ту и најава егзекуције, колико свирепе толико и понижавајуће: чекало га је стрељање, а пре тога копање властите гробнице и затрпавање претходне групе стрељаних логораша. Понижење које је тада доживео обеснажило је све опште пројекције о човеку као пуке илузије, односно несхватљиво апстраховање и поништавање „права појединца на сопствену личност, на сопствено тело“. Сетио се и првих искустава сличних потирања властите личности и властитог тела у Првом светском рату док му је подофицир утеривао у памет коме он у рату припада понављајући реченицу: „То више није твоје, то је сад државно.“ чији је смисао Дероку био више него јасан: „То сам био ја који нисам више имао да припадам себи.“ објашњава Дероко повезујући два ратна сећања у мисао о илузорности општих пројекција наспрам стварног „понижавања и телесне и душевне личности човека“. Својим сећањима оживљава минуле догађаје на елементаран начин, мимо уопштавања и апстраховања, усредсређујући се на конкретне појединости. Па тако ни идеалним пројекцијама човекове егзистенције, које не оспорава, Дероко није допуштао да му се наментну, но је доследно говорио из перспективе свога тела и свога духа, перспективе од које је полазио и коју није напуштао говорећи фрагментарно, у детаљима, и избегавајући дописивања, тумачења и уопштавања. Своја књижевна сведочења Дероко је обликовао као велики мозаик који, међутим, само делимично попуњава, и то оним најситнијим каменчићима, као да баш на њима почива читав композиција.

Др **Стојан Ђорђевић**, књижевни критичар рођен је 1950. г. Дипломирао је на Филолошком факултету у Београду 1973. г., на Групи за југословенску и светску књижевност. Докторирао је 1992. г. (*Рецепција књижевности дела Иве Андрића у Француској до 1975. године*).

Радио је као лектор за српски језик и предавач за српску књижевност на Сорбони.

Члан је Удружења књижевника Србије од 1979. године. Био је уредник „Књижевних новина“, а сада је главни и одговорни уредник књижевног часописа „Словеса“.

Добитник је награде за књижевну критику „Милан Богдановић“, коју додељује Културно-просветна заједница Србије, за 2002. годину.

Приређивач великог броја значајних публикација из српске књижевности.

Аутор књиге студија из историје нове српске књижевности *Надахнућа и значења* и две књиге књижевних критика *О јесничким књијама* и *Три кришке* као и око четири стотине радова публикованих у књижевној периодици.

РАДОВАН ПОПОВИЋ

[Последњи интелектуални салон Београда]

Ово је сећање једног новинара, који је у животу имао прилику да сретне сијасет људи, личности различитих занимања и интересовања, али Дероко је јединствена личност. Имао сам срећу да су ме Петар Марјановић и Света Мандић, Дерокови блиски пријатељи и сарадници из времена када су били уредници у „Туристичкој штампи“, довели код Дерока.

Долазио сам у тај последњи интелектуални салон Београда најчешће са њима двојицом, суботом у подне. Обично су тамо били Дивна и Милан Ђоковић, Бранислав Којић, Иван Здравковић, Антоније Исаковић, Богдан Богдановић, Мома Димић. Код Дерока су се за дугачким храстовим столом, уз чашицу ракије из манастира Студенице, коју му је слао игуман Јован, потоњи епископ шумадијски, водили опуштени разговори занимљиви, о свакодневици, али и о недавној прошлости, коментарисале прилике у којима живимо.

Долазио сам код Дерокових, не само суботом – позивао ме је да дођем, обично око подне, нарочито знајући да се интересујем за животописе писаца, као што су Растко Петровић, Милош Црњански, Иво Андрић, Вељко Петровић, Исидора... И док је Растко био њему веома близак, па и Иванки, дотле ови други нису били из његове галаксије. Али, Дероко је умео да се сећа и присећа и њих – сретао их је у неком од међуратних салона, на улици, у Академији.

Сећам се, казивао ми је како је у Паризу Пабло Пикасо поклатио неколико својих „стварчица“, како је говорио, пријатељима у Београду: Растку Петровићу и њему по једну литографију руком акварелисану, а њему још један мали пастел – мртву природу. Госпођи Ели Хаџић (супрузи ђенерала Хаџића) један цртеж арабљанина са пушком, а на разиграном коњу, рађен тушем. Марку Ристићу дао је два мала цртежа – актови, ако сам добро упамтио. Било је то 1927. године у Паризу – Пикасо је живео са Олгом Хохловом, и како је имао уговорену обавезу да све што наслика преда трговцу сликама који га је издржавао, то је Растку и Дероку рекао да поклоњене цртеже и аквареле сакрију. Та Дерокова слика била је дата на атест у Галерији Кристи у Лондону и објављена је у каталогу Галерије у јулу 1963. године са следећим текстом:

„Суд са воћем аранжман са флашом и гитаром испред једног прозора. Потписано и посвећено „Саши Дероку добро сећање и пријатељство. Пикасо“. Гваш преко литографије, неурамљено, 10,5 са 8,5 инча. Једна од колорисаних литографија начињена за Пола Розамбера. Сам оригинал ове слике насликан је 1919. год.“

Према Дероковим речима, он је те сличице добио уз молбу Пикасове супруге Олге да код ђенерала Хаџића, тадашњег министра војног, ког је познавао, а нарочито његове госпође, издејствује да брат Пикасове жене, избеглица из Русије, и бивши коњички официр, буде примљен у југословенску војску. Тако је он пренео цртеж

тог коњаника за госпођу генералицу и она се заузела код мужа, али без већег успеха – јер, Пикасов шурак, господин Хохлов, није био довољно „поуздан“ како би могао добити чин официра, већ је постављен за неку врсту „шталмајстора“ у Сублиотици. Дероко је мислио да је тај цртеж данас у Народном музеју у Београду.

Растко Петровић му је био опсесивна тема, бар у разговору са мном. Истина, ја сам се код њега и Иванке, али и код Марка Ристића, највише занимао за Надеждиног брата, јер сам припремао причу о том изузетном песнику, есејисти, романисијеру и дипломати, чији је живот веома занимљив, а то је, како вели Андрић истинско „слагање варке на варку“. Показивао ми је Дероко Расткову *Африку*, са једном, рекло би се, конвенционалном посветом, али ми, док Иванка кува кафу, каже, да она има једну атракцију и да ће покушати да ми је покаже, да одобровољи своју жену... Онда јој је казао да спремам књигу о животу Растковом и да молим да ми покаже *Африку* коју је она добила. Најпре је одбијала – да је то само њена интима, део њеног живота, али је пристала да ми покаже, да прочитам посвету али не и да је препишем... Била је то књига укоричена у кожу од сафијана, ону најфинију златну јарећу кожу, названу по мароканском граду Сафи; свака слободна страница исцртана, колорисана, а на првој страници, када се књига отвори, посвета, срцем писана, на целој страни – Иванки, подсећање на лепе, давно прошле дане... Ништа нисам, од узбуђења, упамтио, мада сам три пута читао ту најнеобичнију, најлепшу посвету једног писца чије је дружење са њима двома, иначе забележила изузетна фотографија, негде на купалишту Аде Циганлије, чини ми се.

И захваљујући Дероковом заузимању, посмртни остаци Растка Петровића пренети су у Београд из Америке, у гробницу породице Петровић.

Када сам му рекао да ме интересује и Милош Црњански, од Иванке сам једног дана сазнао пуно детаља о томе како Вида Црњански и Иванкина сестра (Јела Авакумовић, жена дипломате Авакумовића) у Лондону имају заједничку радионицу лутака – Дерокова свастика правила је лутке а Вида их је продавала, разносила по радњама... Та емигрантска идила трајала је све док, у једној љутњи Црњански није леди Пецет, у чијој је дворишној кући живео, опсовао мајку... Кад су Срби превели шта је Црњански рекао – избацила их је на улицу...

Дероко ми је саветовао да би било добро да се обратим Кости Павловићу, који живи у Лондону, а који о Црњанском зна доста занимљивих детаља, а Ива Здравковић се са Костом дописује и рад је да ми помогне...

Обрадовао се трима књигама *Београд у сећањима*, које је изузетни (књижевни) посленик, драмски писац и преводилац, Милан Ђоковић, тај драгоцен позоришни и књижевни ствралац, тада челник Српске књижевне задруге, остварио. Тако је спасен од заборавља стари Београд, а Дероко је књиге ликовно оплеменио. И, иначе, Дероко се вазда радовао писцима и књигама. Код њега на поклоњење долазили су песници и приповедачи, а за себе ми, једном приликом, пише: „Нисам, признајем, претерано скроман, али нисам претерано ни уображен... Не требају ми нарочито ни паре ни слава, али сматрао бих као неку дискриминацију од стране судбине да у животу („друштву“) немам место које би ми, у поређењу вредности са другима, припадало. Не разумите ме погрешно... Академија ме је (онако рутински, јер сваке године мора некога) ставила на листу предлога за АВНОЈ-еву награду (Седмојулску имам), а ја сам молио да ме избришу, јер ми се чини да је то политичко гурање и некако ми ту не лежи истицање... Исто тако није ми ни мало жао

што сам покварио у последњем тренутку да ми Факултет посвети некакву споменицу по одласку у пензију...”

Затим вели:

„Дали су ми Орден рада са црвеном заставом и Орден Републике са златним венцем – и, дајем Вам часну реч, да ми то ама баш ништа не значи, као што ни оно раније да за четири године „војевања“ на Солунском фронту нисам добио никакву колајну... Увек ми је криво кад ми испред штампају – академик, или доктор. (Докторат нисам хтео никако полагати, а у време кад му је за то било време, није то ни било овако у моди као данас.)“

У ствари, према Дероковом казивању – он је радио добро, а радио је целог живота оно што је волео. Био је, каже, сваштар: интензивно се бавио спортом, па науком, па историјом уметности, писањем, сликањем, али и љубављу, јер се оженио, вели, касно, тек у скоро четрдесетој години, уз напомену, да је и ту правило „доста глупости“ (његове речи!). Вели ми: „Па ја се пред вама исповедам као пред попом...“ А замерао ми је да се у писању о писцима устежем да људе прикажем и са те стране, донжуанске.

Дероко је човек разговора, приче изузетно занимљиве, а у тим казивањима није крио себе – он није био уштогљени професор, сувопаран, ни само научник, али ни уметник, мада га је, у ствари, уметност највише окупирао.

Најмање је био војник, иако је, ратовао у оба светска рата (у првome као ђак-наредник, чак један од 1300 каплара, а у Другом светском рату као резервни мајор био је заробљен, али је успео да побегне... Политика га никада није интересовала, па ни тих последњих деценија живота. Све је то, по Дероковом казивању – „лук и вода“, и људи и човечанство иду, куда иду, а ни Мухамед ни Христос, ни Маркс их неће умирити, јер они сами неће то... Све је то као „у природи“... једе једно друго. То му је у крви, и нормално је...

Дерока је интересовала васиона – почетак свега, суштина живе ћелије, али технички а не некакао мисаоно-спекулативно. Као научник-позитивиста, Дероко, каже 2 плус 2 једнако је четири... Није био, чини ми се, религиозан, мада је, казао ми је једном приликом, бити религиозан пријатно исто као да сте под кишобраном на киши... Тако је, сећао се, и Растко Петровић који је носио на себи целог живота једну сасвим малу месингану, јефтину, иконицу – и у тестаменту је ту иконицу оставио њему, а извршилац Растковог тестаментa, господин Франгеш, му је послао из Америке... Растко је волео мистику и магију на исти начин као и религију, јер све је то неопходно поезији, а не фабричке машине и митраљеви као код Мајаковског, казао ми је једном приликом.

Бавио се пројектовањем, архитектуром и историјом уметности – предавао је, каже, историју архитектуре свих векова, али са изузетним занимањем бавио се историјом уметности у средњовековној Србији. Та љубав га је и зближила у младости са Растком Петровићем. Али, немирног духа и невероватном радозналешћу, Дероко се (о томе је овде раније било више, детаљније речи) бавио и археологијом (Царичин град, на пример), етнологијом (народна архитектура). То је било интензивно живљење – које је захтевало, тако рећи, непрекидно путовање, обилазак музеја, галерија, од Њујорка до Москве, Лондона, Египта, Мале Азије... У Цариграду је држао предавање о византијским бравама и кључаоницама, у Паризу предавање о дрвеним кључевима и бравама на старим воденицама-поточарама у планинама

Србије, а аналогije налазио на Тибету, у Египту и у Мауританији! У Хиландару је пронашао, забачен прастари катанац са капије који се више не употребљава и није се, вели, смирио док није пронашао тајну механизма.

Публиковао је десетак књига и уџбеника и увек их је илустровао сам, чак је и корице и омоте сам правио, а цртеж, по њему, даје често тачније представе и детаље него фотографија, где се понешто губи у сенци и перспективи.

Сматрао је да неке његове књиге имају трајни значај, као, на пример, *Монуменџална и декоративна архитекџура у средњовековној Србији*, објављеној педесетих година прошлог века, затим *Градови у средњовековној Србији*, а нарочито, можда, *Народно неимарсџиво* (старе сеоске и варошке куће), књигу коју је са изузетном љубављу спремао, писао више од двадесет година, неуморно фотографисао и цртао (иначе, Дероко је, према сопственом казивању, цртао сам увек сву документацију на терену и прикупљао).

Али, једна друга страст га је вазда држала – сликарство. Сликао је слободно, не обазирући се на моде. Сликао је целог живота „себи за мерак“, а Павле Савић, његов одани пријатељ га је убедио да организује изложбу – слике није продавао, већ их поклањао пријатељима, а оно што је остало – поклонио је, завештао Академији.

Када смо више пута разговарали имао је 89. година и жалио се да је физички дотрајао, да је у животу „свој физик“ много малтретирао, много се по болницама и санаторијумима вукао – од туберкулозе, маларије, а онда је шест пута лежао на операционом столу, а констатовали су му и глувоћу од 50 процената, па ипак, говорио је:

„Могу рећи да сам срећан што је све то тако како је, и што је било како је било.“

Тако је дошао и 90. рођендан, када се 17. септембра 1984. године у његовом дому окупила интелектуална елита Београда. Окружен пријатељима, Дероко и Иванка били су веома узбуђени, док су келнери из хотела „Палас“ служили у свим собама тог, ваљда најстаријег ентеријера Београда, где су свилене тапете лепљене на прве бројеве *Полиџике*...

Тада је промовисана нека врста споменице коју сам ја приредио *Дероко и друџи о њему*, а објавила Туристичка штампа, са предговором председника САНУ Павла Савића. Говорио је Богдан Богдановић. Он је желео да сачиним једну овакву књигу, са доста његових цртежа.

Наглашавао је да је он човек без литерарних амбиџија, али да му је „мерак“ да о њему постоји једна оваква књига. Чак је, по узору на Тартаљин портрет, он нацртао, колорисану насловну страну. Сликаство му је у то време била опсеџија. Присећао се давних дана када је ту уметност учио код великог импресионисте Милана Миловановића, који му је предавао цртање и акварелисање у тадашњој Београдској реалци. Касније су га на факултету прихватили Бранко Поповић, а на вечерњем акту Петар Добровић – све, вели, добра школа, али вајкао се да никада прави занат није научио. Никада се, заправо, није трудио да буде „прави сликар“. Сликао је из задовољства, да му слике буду изразите, а не лепе. Он је уживао у овоме и у ономе, па и када црта или слика.

Александар Дероко у годинама близу стотој, молио је да у новинама, учествујући у некаквој анкети, не стављам ни академик, ни професор, ни архитекта, већ једноставно име и презиме, а човек који ствара не служи, по њему, никоме осим својој страсти, то је била његова животна филозофија након свега.

Да, једна напомена, на крају: на Дероков рођендан отишли смо супруга и ја, на њен наговор – никада нисмо били ни на једном деведесетом рођендану, а уз то она је била његов студент и било нам је изузетно, а нарочито су ме веселили коментари Воје Ј. Ђурића, који ме је позвао да заједно прођемо по собама да ми, како је рекао, покаже београдске госпође! А који дан потом, 22. септембра, Дероко ме је позвао да у подне дођем код њих кући. Поклонио ми је Растков портрет и књигу коју сам ја приредио, са посветом: „Драгом пријатељу Радовану са најлепшом захвалношћу за ову књигу – срдечно Ал.Д.“

Радован Поповић, новинар и књижевник.

Рођен је 1938. г. у Дубу, Бајина Башта.

Ради као сарадник Културне рубрике листа „Политика“. Био је новинар листа „Вести“ у Ужицу и дописник „Политике“.

Добитник Октобарске награде града Београда за 1988. г.

Аутор је биографских књига *Исидорина бројаница*, *Животи Милоша Црњанског*, *Исидина о Дучићу*, *Књига о Цвијановићу*, *Изабрани човек или животи Раска Пејровића*, *Воћка на друму*, или *животи Вељка Пејровића*, *Животи Меше Селимовића*, *Андрићева пријатељства*, *Црњански*, фотомонографије *Иво Андрић* и књига интервјуа *Књижевни разговори и Војвођански разговори*. Био је приређивач књига *Казивање о Андрићу*, *Дероко и други о њему*, књиге изабраних писама Исидоре Секулић *Мој круи кредом*, књиге новинских текстова *Гомилица шајни*, књиге *Жудња за фрактом – српски писци у дипломатији*, хронике књижевног живота у Србији 1944–75, *Писци у служби народа*.

ВЕЧЕ СЕЋАЊА
НА АЛЕКСАНДРА ДЕРОКА
2. 12. 2004.

ДИВНА ЂОКОВИЋ†

[Народна њесма као моћив за слику и вез]

Мили Боже, чуда
великога!
Кад се жени Милић барјактаре,
он обиђе земљу и градове
од истока паке до запада,
према себи не нађе Ђевојке:
главит јунак свакој ману нађе;
женидбе се проћи хотијаше;
но да видиш чуда изненада!
Једно јутро у свету неђељу
поранио Милић барјактаре
на јутрење Миљешевци цркви,
пред црквом га намјера намјери
на јунака војводу Малету
од бијела Колашина града,
па говори војвода Малета:
„Ој Бога ти, Милић барјактаре!
ти обиђе земљу и градове
од истока паке до запада,
а по ћуди не нађе Ђевојке,
но ти хоћу једно чудо казат`:
ено за те љепоте Ђевојке
у Загорју крај мора сиња,
у онога Вида Маричића.
Чудо људи за Ђевојку кажу:
танка струка, а висока стаса,
коса јој је кита ибришима,
очи су јој два драга камена,
обрвице с мора пијавице,
сред образа румена ружица,
зуби су јој два низа бисера,
уста су јој кутија шећера;
кад говори ка да голуб гуче,
кад се смије ка да бисер сије,
кад погледа, како соко сиви,
кад се шеће, као пауница;
побратиме, сва ти је гиздава,
далеко јој, веле, друге није.
А Виде је красан пријатељу,
према тебе, према дома твога;
сва је слика, мио побратиме,
а и Виду није за те криво,
без ријечи даће ти Ђевојку;
нит` је проси, ни јабуке даји,
већ ти купи кићене сватове,

пак ти иди Виду по Ђевојку“.
Томе Милић одмах каил био,
те он купи кићене сватове
па кад виђе кићене сватове
сам је собом Виде говорио:
„Мили боже, лијепијех свата!
Чији ли су, куд ће по Ђевојку?“
У ријечи коју бесједио,
пред дворе му свати дојездише;
ђувеглија ријеч приватио:
„Мили тасте, Виде Маричићу,
моји свати са Херцеговине;
потегли смо на бога и срећу
а по твоју шћеру Љепосаву“.
То је Виду врло мило било,
па подвикну своје вјерне слуге:
„Слуге моје, отварајте врата!
Сватовима коње приватите,
водите их у подруме доње;
миле госте на бијелу кулу“.
Пошту чини Виде Маричићу,
части свате три бијела дана.
Кад четврто јутро освануло,
два су брата сестру изводила -
ја каква је цура Љепосава!
Кроз мараме засијало лице;
сватовима очи засјениле
од господског лица и ођела.
Сви сватови ником поникосе
и у црну земљу погледаше,
ја од чуда лијепе Ђевојке.
Проговара Милић Барјактаре
„Ој пунице, Ђевојачка мајка,
или си је од злата салила,
или си је од сребра сковала?
Или си је од сунца отела,
или ти је бог од срца дао?“
Заплака се Ђевојачка мајка,
Па кроз сузе тијо бесједила:
„Мио зете, Милић Барјактаре,
нити сам је од злата салила,
нити сам је од сребра сковала;
нити сам је од сунца отела,
веће је ми је бог од срца дао.
Девет сам их такијех имала;

осам их је удомила мајка,
 ни једне их походила није,
 јер су јадне рода урокљива,
 на путу их устријели стр'јела".
 Подиже се кита и сватови;
 развише се свилени барјаци,
 засвираше свирке свеколике
 ударише јасни таламбаси,
 зачуше се сватске даворије;
 стаде бакат сурих бедевија,
 отидоше с богом путовати.
 Кад су били гором путујући,
 стиже урок на коњу ђевојку,
 па говори до себе ђеверу:
 „Ој ђевере, Мандушићу Вуче,
 зазор мене у те погледати,
 акамоли с тобом говорити;
 ал' нагони мука на невољу.
 Кажу куму, кажи старом свату
 нек угасе свирке и поп'јевке;
 уз јелике прислоне барјаке;
 нек ме скину са добра коњица,
 нек ме спусти на зелену траву;
 љуто ме је забољела глава,
 јарко ми је омрзнуло сунце,
 а црна ми земља омиљела -
 бог би дао те би добро било!“
 Цвили, пишти ђевер до ђевојке:
 „Стани, куме, стани, стари свате!
 Стани, побро, Милић-барјактаре!
 Уставите свирке свеколике.
 Тад стадоше кићени сватови
 уставилише свирке и поп'јевке,
 ђевер скиде са коња ђевојку,
 па је спусти на зелену траву –
 он је спусти, она душу пусти.
 Сви сватови грозне сузе лију,
 а највише Милић барјактаре;
 ђувеглија јадан нарицао:
 „Заручницо, млада Љепосава,
 ту ли тебе сућен данак нађе! –
 ни код мога ни код твога двора,
 ни код моје ни код твоје мајке,
 већ у гори под јелом зеленом.
 Чарна горо, не буди јој страшна;
 црна земљо, не буди јој тешка;

вита јело, пусти широм гране,
 начини ми заручници лада;
 кукавицо, рано је не буди –
 нека с миром у земљи почива“.
 Сватовима јоште ријеч каже:
 „Браћо моја, кићени сватови,
 хај'те браћо, да ми путујемо
 хајте сваки како који може,
 а ја идем како коњиц може
 старој мојој на муштулук мајци“.
 Далеко га угледала мајка,
 мало ближе преда њ ишетала;
 коња грли, а Милића љуби:
 „Чедо моје, Милић-барјактаре,
 ђе су свати, ђе ти је ђевојка?
 Водиш ли ми замјеницу, сине,
 која ће ме јутром зам'јенити,
 двор помести, воде донијети,
 поређати господске столове?“
 Ал' бесједи Милић барјактаре:
 „О старице, моја мила мајко,
 иду свати, не воде ђевојке;
 остала је твоја замјеница
 ни код мога ни код свога двора,
 ни код моје ни код своје мајке,
 до у гори под јелом зеленом.
 Но, старице, моја мила мајко,
 брзо трчи двору бијеломе,
 па ми стери мекану постељу,
 ни дугачку ни врло широку,
 јер ти дуго боловати нећу“.
 Проли сузе Милићева мајка,
 поврати се двору кукајући.
 Како дође Милић барјактаре,
 он се спусти на меку постељу,
 док се спусти – он душу испусти;
 док дођоше кићени сватови,
 дотле с' Милић мртав належао.
 Кад то вид'ли кићени сватови,
 наопако копча окренуше,
 наопако коло поведоше,
 жалостиву пјесму запјеваше;
 сабљама му сандук сатесаше,
 саранише Милић-барјактара
 куда јарко смирује се сунце.“

Једном приликом у дому Иванке и Александра Дерока рецитовала сам ову песму. Онда сам замолила господина Дерока да ми неколико стихова из ове песме напише на једној хартији да ја то некако копирам и извезем да ми то остане као дивно сећање на године које сам провела негујући народну поезију говорећи је по целој нашој земљи и ван земље. Дероко је рекао „Добро!“ а кад смо после неколико дана били код њега он је рекао: „А ја вама направио слику.“ И видим, је-

дна предивна слика, један акварел, са стране ови стихови што сам га молила да ми напише. У ствари то је једна предивна слика Милића барјактара са заставом, бубњевима и сватовима.

Питам сад, а како ћу ја то да навезем, јер је то нешто врло компликовано. Друго је навести она слова, али треба навести слику која је у бојама. И онда господин Дероко и ја смо се некако договорили да ја извучем само његов цртеж а све остало да гледам у његову слику и да везем. И кад сам после годину дана навезла ту слику и кад је Дероко видео, онда је рекао: „А шта ћемо сад?“ Шта ћемо сад? Па, каже: „Дајте сад опет неку песму, опет неке стихове.“ Онда смо почели мало да се договарамо, госпођа Иванка, Саша, мој супруг Милан Ђоковић и ја, па смо мислили која песма, који моменат, шта би то требало да наслика Дероко. И тако већ следећа слика је била Мајка Југовића.

Моја руко, зелена јабуко.

После тога је била Љуба Кулин капетана, кад добија ону вест, врани гавран јој каже, муж јој шаље поруку,

Храни сина пак шаљи на војску,
Србија се умирит не може.

Онда је дошао Краљевић Марко, воловима оре друмове, Турци му кажу,

Море Марко не ори друмова,

он каже,

Море Турци не газ'те орања,

па онда Старац Вујадин са оба сина. Везане их воде Турци. Проклето Лијевно и у њему бијели се кула.

Онђе ће нас бити и мучити
и вадити наше очи чарне.

Ту је и Проклета Јерина како својој деци показује град Смедерево, њен сан који она зида.

Ту је и тврђава Калемегданска, ту су и Аганлија, и Кучук-алија, Мула Јусуф, Фочић Мехмед-ага, како гледају на стакленој тепсији да виде своју судбину и виде

Кад дахије очима видеше
ни на једном главе не бијаше.

Све те слике градиле су се, сликале и везле у времену од седам година. Сваку слику сам везла годину дана. Сваку слику је потписао Дероко са леве стране, а са десне је написао „руком Дивне Ђоковић“ и годину кад је слика насликана. Последња је насликана 86-те године, а Дероко нас је заувек напустио 88-е. Част ми је огромна да на тој једној слици, која је сада навезена стоји потпис Дероков и мој. Он је ту насликао оно што се преливало из народне поезије, преко Вука Караџића, преко руку и кичице Саше Дерока до мојих руку. Он је сликао ликове из историје који су преко народне песме дошли до њега. Сликао је тако дивне ликове, који су увек били у покрету, и сви су имали један изванредан израз лица. Сви су били одевени у предивне одоре, у оним дивним бојама Дероковим. Све је то био огроман посао. А како је Дероко видео слику по слику извезену он је све теже и теже за мене сликао. Мислио је да ћу ја моћи и нове детаље и ове сасвим fine линије кичице да радим. И тако сам углавном и радила.

Годинама смо мој супруг и ја седели за оним овалним столом у кући Иванке и Саше Дерока. Ту, за тим столом, била је највећа књижевна, уметничка, сликарска и професорска елита. Долазили су ту људи Сашине генерације, долазили су млађи, па млађи, па они најмлађи. А ти најмлађи, кад су дошли у кућу озарили су се тим лепотама, они су се озарили Сашом Дероком, вечито младим, елоквентним, шармантним, предивним, који је са сваким говорио као са себи равним. То су сећања на време које је оплемењило моју душу и мој живот, посебно оних седам година што сам заједно са Сашом Дероком провела и уживала у народној поезији. За ово дело које је остало, од свег срца захваљујем драгом Саши Дероку.

Дивна Ђоковић, првакиња Народног позоришта у Београду.

Рођена је 1915.г. у Ливну, преминула 2005. у Београду. Похађала је студије на тек отвореној Глумачкој школи при Народном позоришту. Академију за музичку и драмску уметност завршила је у Бечу.

Глумачку каријеру почела је у Народном позоришту 1935. г. Прва улога у Ибзеновој драми „Дивља патка“. Лик Коштане у истоименој драми Боре Станковића тумачила је од 1935. до 1960. године.

Као глумица играла је у читавом низу представа („Ђидо“, „Зона Замфирова“), али је и певала у операма „Фигарова женидба“, „Чаробни стрелац“, „Продана невеста“, „Орфеј“, „Фауст“ итд.

У драми је тумачила поред осталих и ликове: Леди Виндермир („Лепеза леди Виндермир“), Порција („Млетачки трговац“), Оливија („Богојављенска ноћ“), Емилија („Отело“), Марија („Јелена Ђетковић“), Грофица Нордстон („Ана Карењина“), Краљица мајка („Бекет“), Госпођа де Розмонд („Опасне везе“)

Бавила се педагошким радом као асистент и професор дикције. Написала је књигу *Основне рецитовања за аматјере*.

АНИКА СКОВРАН

[О раду и дружењу са Дероком]

Идеја Марије Вранић-Игњачевић да се у Универзитетској библиотеци у оквиру циклуса вечери посвећених сећању на истакнуте професоре Београдског универзитета, већ у четвртој сесији говори о архитекти Александру Дероку, испочетка ми се чинила необичном. Бојала сам се да у узбурканим годинама које се брзо смењују по његовом одласку, он и његово дело од млађег света нису могли бити ни довољно сагледани ни упамћени. Међутим, од првог дана када су почеле да се одржавају ове вечери предавања посвећених делу и успомени Дерока, видело се да је сећање на њега живо и да је он оставио веома дубок траг у нашој култури. Чинећи добро и користећи свој живот за стварање нечег што ће и другима бити од користи, оправдавамо наше постојање. А, својеврсно постојање и трајање у другима показује да живот није био узалудан. Тако је професор Дероко знања и запажања која је у динамичном и дугом животу радозналост путника сакупио широм земљиног шара, током читавог живота штедро давао, истовремено се напајајући новим идејама младости уз коју је безусловно пристајао.

Александар Дероко је био модеран историчар архитектуре и уметности, али и градитељ тананог укуса и духа изграђеног на класичним узорима.

Једна од његових првих студија посвећених изучавању наших споменика прошлости носи назив *На светим водама Лима*. Њом је он, следећи науку свог професора Габријела Мијеа, интуитивно отворио велики портал изучавања историје српског средњовековног уметничког наслеђа: градитељства, сликарства, писмености и народног неимарства. Када се данас, после толико времена осврнемо на историјска збивања, фуге, кретања и битисања српског народа на простору од Хиландара до Сент Андерее, видимо да је својеврсно првобитно језгро духовног зрачења било управо приобаље Лима, о чему још сведоче сачувани споменици или њихове рушевине.

Посматрано са временске дистанце, може се рећи да је професор Дероко, неоспорно веома заслужан истраживач и заљубљеник српског културног наслеђа, чинио све на веома професионалан начин и у сагласју са светским збивањима и тумачењима тога времена, не упадајући у локалне романтичарске хвалоспеве. Дерокова запажања и закључци о споменичким вредностима, сјајно документовани његовим цртежима, и данас актуелни и одрживи, често су и једини извори сазнања о неким споменицима које је уништио зуб времена или људски немар.

Имала сам задовољство и част да ми Дероко буде професор. Моја генерација још памти да нас је све очарао не само својим знањем, него и начином опхођења, објашњавајући материју једноставним приступом и ширином погледа ренесансног човека. Са професором Дероком сарађивала сам још као студент (доносила сам са терена нову грађу о споменицима, будући поносна када би је он у својим публи-

кацијама користио, коректно наводећи моје ауторство), после, као асистент и сарадник у Археолошком институту САН-а, Савезном институту за заштиту и изучавање споменика културе, Галерији фресака и Народном музеју. Сусретали смо се на разним пројектима, домаћим и међународним конгресима.

Овом приликом не могу помињати многе важне скупове, али бих истакла један изузетан у Охриду почетком педесетих година, посвећен обнови комплекса цркве Свете Софије Охридске. То је био велики пројекат Савезног института за заштиту споменика у коме су учествовали најбољи југословенски, али и међународни стручњаци, ангажовани преко UNESCO-а, Италијани, архитекта *Фердинандо Форлајни* и историчар уметности, чувени теоретичар обнове споменика *Цезаре Бранди*, обојица врхунски посленици на рестаурацији споменика Италије оштећених у Другом светском рату. *Катедрална црква Св. Софије*, значајан споменик светског ранга из 11. века, доживела је да буде претворена у дамију, када су фреске прекречене и црква преграђивана. Потом је црква толико запуштена да је била скоро склона паду. Њена обнова потрајала је десетак година и чинила је преломни тренутак у југословенском конзерваторству. Одшколована је једна млада генерација конзерватора савремених назора, упућена у модерне приступе и методологију рада, која је током следећих деценија носила бреме југословенског конзерваторства. Треба истаћи од коликог су значаја, приликом боравка у древном Охриду, граду споменику, била млађим генерацијама тумачења професора Дерока, како сакралних споменика тако и још добро очуване, прелепе народне архитектуре.

Тачно 25 година после Охрида, судбина ми је доделила да радим један сличан пројекат, чак знатно тежи – преношење комплекса манастира Пиве, ради изградње хидроелектране „Пива“. Требало је раставити и саставити тробродну цркву са око 1300 м² фресака, успоставити све како је било, на новом локалитету. Поучени охридским искуством образовали смо Комисију од домаћих и страних стручњака, у којој је професор Дероко био веома битан. Он је био нека врста доброг духа који нас је пратио и срећна сам што смо са сарадницима, младим из читаве Југославије који су овде имали прилику да се усаврше у најделикатнијим конзерваторским пословима, до краја успешно обавили задатак. Током дванаест лета, колико је трајао рад, разлагања и слагања камен по камен и фреску по фреску, у њему су повремено учествовали и моји студенти – постдипломци са Универзитета у Риму и ICCROM-а, јер ми се чинило да је корисно да виде овај ретки конзерваторски подухват. Највећа награда по завршеном послу ми је била, када су мудри Пивљани, који су нас све време помно и брижно посматрали, закључили: „Аника учиње те Пива прелеће!“ А мени је све време на памети била препорука искусног Венецијанца, прота Светог Марка, архитекте Форлатија да „када конзерватор изиђе из једног објекта, не треба да се види да је у њему био, односно интервенисао“. Учинили смо све као што је било, уз похвале Дерока и Комисије.

Дероко је, истичући важност естетске компоненте у градитељству, сматрао да „димензије и богатство нису критеријуми за вредност у уметности, а најмање мерило за интересантност архитектуре“. Бавећи се целог живота комплексним истраживачким али и креативним радом, Дероко је поред пројектовања, своја запажања бележио особеним цртежима домијеовске документарности, стварајући тако сопствени, осликани „*curriculum vitae*“.

У Дероковом раду све је аутентично и изванредно систематизовано, уједначене су размере, што омогућава директну компаративност. Подвучена су битна обе-

лежја одређеног стила, у његовим публикацијама скоро увек пропраћена цртежима детаља. Богата документарна грађа наше културне баштине коју је Дероко деценијама прикупљао на терену, чува се у документарним фондовима САН-а и Народног музеја у Београду. Београдски Архитектонски факултет објавио је књигу Дерокових „Цртежа“, битних за схватање архитектуре као комплексне, променљиве области животног окружења.

А поетика животног окружења, у дословном смислу речи, увек је живо инспирисала Дерока као посматрача или учесника. О томе, између осталог сведоче његови цртежи из логора на Бањици, где је једно време био заточен за време немачке окупације Београда.

Исто тако, сећам се једне вечери у Минхену, приликом одржавања Византолошког конгреса 1958. године, када је, после целодневних обимних предавања и концерта Минхенске филхармоније са VII Бетовеновом, коме смо присуствовали проф. Г. Острогорски, О. Демус, С. Радојчић, А. Дероко и ја, Дероко предложио да нас води на вечеру у чувену Минхенску пивницу. Како смо стигли касно, Бавари су се већ увелико разгалили, једући омиљене беле кобасице, купус и црни хлеб, уз огромне кригле пива. Спектакл је био јединствен, те се Дероко машио свог цртаћег блока, испунивши га на наше очи сјајним цртежима!

Могло би се рећи да способност изражајности личности Александра Дерока своју аутентичност повезује искуством личних исповести. Међутим, његов интимизам је уљудан и штити властито ја од других, па му тако омогућава да ужива у пријатељству које умешно негује, поштујући своје пријатеље. Подсетимо да се Дероково друговање и пријатељство са Растком Петровићем, јединствено у сваком погледу, одавно претворило у живу легенду. Колика је духовна приврженост Растку и после његовог одласка, схватила сам у разговорима са Дероком, после мог пута по Африци у једној културној емисији, од западних до источних њених обала. Та Африка, коју је Растко препричао Дероку, укоренила се дубоко у његовој љубави за црни континент, за уметност Африке, која је инспирисала и Пикаса у борби против академизма, као и многе уметнике модерних праваца. Једна Пикасова слика, дарована Дероку, можда једина тада у Београду, стајала је на почасном месту у његовом атељеу, подсећајући га на својевремено дружење са Растком и Пикасом у Паризу. Мада се афричка уметност може спознати тек када се упозна живот афричких људи, као и њихови обичаји и веровања, магични и ритуални обреди тесно везани са духом предака и реинкарнацијом, Дероко је својом интуицијом, а надахнут Растковим утисцима, савршено осетио и разумео уметничке пориве афричког човека.

Имајући прилику да од Атлантика до Тихог океана обиђем многе афричке земље, настањене разним племенима, понешто сазнам о прапочецима људског рода и миленијумској афричкој цивилизацији, видим прекрасну природу, али и људе, какви су црнци из *џелена Масаи* – прелепог стаса, чувени ратници и уметници који у ебановини и слоновачи праве своје дивне препознатљиве скулптуре, по повратку из Африке, причала сам радозналом Дероку своје утиске. Између осталог, како је у Луанди, на обали Атлантика, велелепна палата *Ане Жоакине*, грађена у претпрошлом веку, стилем и начином извођења, веома слична београдском *Конаку кнеиње Љубице*, као и још пар зграда из тога времена, сличних нашем *Знаку ишћања*, што потврђује његово мишљење о распрострањености овог начина градње и ван балканских простора, те да уопште не постоји „стара балканска ар-

хитектура“ . Када ме је ускоро Дероко са пријатељима Рајчићима и Ристићима посетио, донео је једну слику Африканке у фотељи (налик на Жозефину Бекер!) коју је начинио сећајући се наше приче о Африци. Он је умео да сваку прилику, разговор или неку идеју оплоди на свој начин. Тако је настао и његов чувени циклус илустрација одабраних народних песама, према којима је *Дивна Ђоковић* начинила своје прекрасне везове. Случај је хтео да једне вечери код Дерокових буде мо Душко и ја заједно са Ђоковићима, управо када су се Дивна и Саша (како су пријатељи звали Дерока) договарали о цртежима за везова. Слушајући их, признајем, помало сумњичава у исход идеје, бојећи се да не испадне кич, веома ме је обрадовало што су Дивна и Саша остварили необично успелу, сликовиту синтезу поезије и веза. Свестрана уметница, глумица и оперска дива, Дивна, доказала се и као префињена везиља.

Дом Дерокових био је веома гостољубив, имао је душу. У њему се осећао непрекинути континуитет градског живота од преко сто година, где су пре Дерокових живели Павловићи, Иванкини родитељи. Простран, господски намештен древним мобилијаром, при чему је, да не би штрчао, и телевизор добио изрезбарене вратнице које се затварају када није у употреби, стан је био пун успомена, слика, оријенталних застора и старог порцулана. Дероко је имао извесну аутономију посебног улаза у атеље, са цветним балконом, са кога је по лепом времену надгледао Топличин венац.

Централно, да не кажем зборно место окупљања пријатеља суботом у подне, било је око великог овалног стола у трпезарији. Сећам се како смо се *Иван Здравковић* и ја мало раније искрадали из Института (јер суботе су тада биле још радни дани), да бисмо код Дерокових већ затекли „витезове округлог стола“ : *Свешу Мандића*, *Лазара Трифуновића*, *Пејџра Марјановића* (театролога, сиву еминенцију круга), *Мому Димића*, пријатеље разних професија. Причало се о књижевности, музици, сликарству, театру, политика нас није много интересовала, а није баш ни била тако занимљива. Долазило је доста млађег света, ослобођеног респекта према старијим личностима и бившем професору, јер је Дероко умео да направи пријатну атмосферу у којој су се сви добро осећали. Повремени су се кругу придруживали дошљаци, провинцијалци, који су, доносећи своју руралну свежину, доприносили извесној виталности у премошћавању давног, помало декадентног, рекло би се чак својевремено монденског и космополитског београдског начина живота, ка новим друштвеним стремљењима. Све те промене као да су се под њиховим кровом одвијале без видљивих судара, што је, чини ми се, била првенствено заслуга Сашиног високог степена толеранције – Медитеранца венецијанске провинијенције, комбиноване са духом Дубровника и питомог Баната! Једном ми је Иванка, која је послератне године живела као у кули од слоноваче, читајући романе али и штампу, нешто коментаришући, рекла: „Ах, Саша, *sette bandiere*.“ Мислим да то у суштини није било тачно, једноставно, он је од свих нас имао вишу стопу толеранције и шире видике. У то време, на чело више културних институција Београда постављене су жене-партизанке, не увек из струке. Било је у почетку тешкоћа у комуницирању, које је, на корист свих, Дероко маестрално разрешио, обраћајући им се без предрасуда, са поштовањем, а некад и уз рукољуб.

Као градитељ, Дероко по сопственом казивању није био нарочито плодан, међутим, десетак његових остварених пројеката посебне лепоте и функционалности, сведоче о његовој креативној надарености. Дерокове творевине су пре свега плодови духа заснованог на идеји тражења националног израза кроз уметничку

имагинацију сложених питања архитектуре. Храм *Свештој Саве на Врачару*, изграђен по пројекту Дерока (уз сарадњу арх. Несторовића) по општој вредности монументалног здања, убраја се у врхунце Дероковог тумачења аутохтоне форме. Са истим осећањем прилагођеног и прикладног градитељског умећа Дероко је изградио *Епископски двор у манастиру Жичи*, достојан првог српског архиепископског седишта. Из области сакралног градитељства треба истаћи и *рошонду њосвећену Преображењу Господњем*, изграђену уз прометни булевар Новог Сарајева. Она својом извредном формом једне старохришћанске богомоље у доста великом габариту, доминира затрављеним простором, који је, нажалост, накнадно нарушен новоградњом преблизу постављеном.

У Сарајеву је Дероко на староме гробљу на Кошеву изградио *Сјомен-кайелу Гаврилу Принципу и друговима*, по жељи анонимних дародаваца, српских сељака, да се одуже сарајевским атентаторима. У својим сећањима Дероко помиње са каквом су пожртвованошћу сељаци помагали изградњу Спомен-капеле, доносећи и клешући камен, али и храну радницима. Он им је узвратио здањем складних пропорција, изванредне лепоте и отменог, достојанственог изгледа, маестрално изграђеног у камену. Дерокова капела на Кошеву сведочи о младалачком заносу, али и о искушењима и страдањима, уз сликовити говор гробних записа уграђених у фасаде, које причају о судбини људи који су ту живели. Фасаде спомен костурнице озидане су делимично и камењем са старијег гробља па се ту читају имена и натписи уклесани старим правописом и већ полуистрвени од зуба времена, те су сада сачувана за вечност, колико је уопште ишта вечно. Јер, после Другог светског рата старо гробље на Кошеву је измештено, да би се изградило фудбалско игралиште, велики стадион, па се Спомен-капела нашла усамљена на ивици пута, окружена сметлиштем!

Једна од многих Дерокових врлина у оппхођену са људима, била је и неговање преписке, чак и у временима када је овај начин комуницирања био већ скоро ишчило. Дерокова писма, увек руком писана, његовим сликовитим ћирилским словима, била су надахнута, веома садржајна и често литерарних вредности.

Дерокова сећања, објављена у књизи *А ондак је лежио јеројлан над Београдом* (приређена захваљујући настојању Моме Димића) испричана на живописан начин у његовој осамдесет и деветој години – својеврстан су „временлов“ који повезује векове, људе прошлих и новијих времена, које је он својом непресушном радозналешћу спознао на путовањима широм света, тражећи лепоту и служећи јој.

На нашем поднебљу мало је било зналаца такве обавештености о збивањима на пољу градитељства и уметности. Дероко је био велики, одмерени господин српског духовног простора, те ми данас, следећи његове трагове и поуке, можемо уз сећање на њега и његово дело, можда најбоље разумети што нам је чинити.

Марија Вранић-Игњачевић није никада срела Дерока, али је својом непогрешивом интуицијом схватила важност његове појаве у културом и универзитетском животу Београда. Захвални смо јој што је у својим циклусима вечери посвећених истакнутим професорима Београдског универзитета са толико разумевања и љубави организовала Изложбу и предавања њему посвећених.

Проф. **Аника Сковран**, историчар уметности, византолог, конзерватор и музеолог, гостујући редовни професор за постдипломске студије на Римском универзитету и ICCROM-у у Риму.

Предавала на Културолошком факултету на Цетињу.

Рођена је у Мостару 1928. г, живи и ради у Београду, где се школовала, од основне школе до завршених универзитетских студија.

Последипломске студије обавила је у Бриселу, као стипендиста Америчко-Белгијске фондације (BAS), као и високу специјализацију у области изучавања и заштите културне баштине (ACL – Institut Royal du Patrimoine Artistique).

Написала бројне студије о српској и византијској уметности, као и проблемима заштите споменика културе и могућностима њихове ревитализације.

Извела многе значајне конзерваторске радове широм Југославије, међу којима је најзначајнији јединствени пројекат преношења комплекса манастира Пиве.

Успоставила више манастирских ризница у Србији (Каленић), Црној Гори (Пива, Тројица Пљеваљска), БиХ (Ризница Старе српске цркве у Сарајеву), Хрватској (у Манастирима Крупи и Крки).

Приредила је велике антологијске изложбе српске средњевековне сакралне уметности у Београду, Загребу, Москви, Лењинграду, Варшави, Венецији и Бечу (у организацији „Про Оријенте“).

Као експерт UNESCO-а обавила више стручних мисија у Европи и Африци. Члан је Европског друштва културе, ICOM-а и Alpbach Forumа.

За заслуге у раду Српска православна црква јој је доделила Орден Светог Саве I реда, а поред више домаћих званичних признања, American Biographical Institute прогласио ју је личношћу 2000. године за заслуге у култури, додељујући јој Златну медаљу части *Дрући Миленијум*.

ДОБРОСЛАВ-БОЈКО СТ. ПАВЛОВИЋ

Сећања на Александра Дерока

Пре но што и сам изрекнем извесна своја сећања на Александра Дерока, дозволите ми да са овог уваженог места подвучем улогу коју је у целом овом тако стручном, уједно и веома хуманом подухвату, одиграла једна друга особа – вредна сарадница ове значајне универзитетске установе, госпођа Марија Вранић-Игњачевић, уредник запажене колекције која носи назив „Легенде Београдског универзитета“ и аутор једне особене изложбе са каталогом посвећеном Александру Дероку. Тај свој труд успешно је остварила у сарадњи са колегама – госпођама Милошевић, Грбовић, Пишталo-Глигоријевић и појединим другим саборцима, на чему јој могамо остати неизмерно захвални.

Није било ни мало лако сакупити грађу о човеку изузетно свестраном у својим активностима оствариваним током целог једног дугогодишњег плодног рада. Ово утолико пре, што професор Дероко није имао своје потомке који би јој могли бити од помоћи, нити је госпођа Игњачевић лично познавала тог великана наше културе. Она се, с тога, није ослањала само на његове остварене пројекте, објављене радове, сачуване слике, цртеже, фотографије и писма, већ је у овом дому успела да одабере и окупи већи број Дерокових сарадника, пријатеља и ученика, како би и они, својом речју, могли да евоцирају успомене на човека кога су имали срећу и задовољство да и лично познају.

Један од ових сам и сам, а мислим да могу слободно рећи, да сам Га од свих овде поменутих особа најраније и упознао. Те давне 1927/8. године, био сам наравно, још дечачић, када је мој отац Стеван подигао у Господар Јевремовој улици спрат са поткровљем, над приземном зградом својих родитеља – још из 1882. године. У том поткровљу уобличено је станиште за мог старијег брата Косту, тада већ дипломираног правника и тек постављеног дипломатског приправника у Министарству иностраних дела Краљевине СХС. Дероко, иако безмало десет година старији, дружио се са њим и његовим вршњацима, нашем сестром Белом, академским сликаром и тек дипломираним филологом, многим другим младим девојкама из тог њиховог друштва, међу којима и са Иванком Павловић – његовом будућом супругом. Састајали су се у кућама родитеља те београдске интелектуалне младежи. Тако је и Саша – како су интимно звали Дерока, походио наш дом.

За тек оспособљену гарсониијеру, Он је, свом младом пријатељу Кости, драговољно дао нацрте за основни намештај у том делу куће, рађене у крупнијој размери на обичном пакпапиру. Било је одређено да покућство буде сачињено искључиво од природног дрвета – масивне чамовине, и то: две фотеље, пространи писаћи сто и један отворени ормар са фијоком и полицама одоздо – врстом „водијера“, какав је комад сретан у старим сеоским кућама, ради полагања судова за воду и других намирница (за тај део покућства етнолог Нада Пешић-Максимовић одре-

дила је овај назив као најприкладнији). Према Дероковим цртежима уметнички бравар исковао је и два висока, слободно стојећа свећњака, један за једну свећу, други за четири свеће, као и повећу столну лампу са декоративно уобличеном заклоњачом за светлост (врстом абажура). Сви су ти предмети и данас у употреби изложени као део уметничко-историјске збирке у оквиру недавно формираног вишенаменског културног језгра у обновљеном споменику културе – „Дому породице Павловић“. Иако, на први поглед, такве столице дају утисак да се у њима неугодно седи, јер су тврде, оне су, напротив, веома угодне. Једна има високи а друга нешто нижи наслон за леђа, бочне наслоне за руке, тако да се у њима, као у тапацираној фотељи, човек пријатно осећа, иако окружен једино масивним елементима од дрвета.

А, када је Дероко, са својим нераздвајним другом и пријатељем Растком Петровићем крстарио Дурмитором и другим нашим врлетима, сусрећући се са многим дотада мало познатим или још увек неоткривеним споменицима, том приликом су из тих забачених крајева прибавили старинске трношце, изванредно обликоване у дуборезу. Мојој сестри Бели су их позајмили, како би за себе сачинила копије. Њихове три верне реплике обрадио је Љубинковић, познати уметнички столар и рамција у павиљону „Цвијета Зузорић“, на Малом Калемегдану, и данас су у саставу збирке изложене у поменутом простору. Цртеже таквих истих трножаца уочавамо у витринама на овој изложби у Универзитетској библиотеци.

Професора Дерока памтим ван Универзитета и као веома спонтаног, ведрог и непосредног човека, пријатног за друштво. Око њега се вазда скупљала младеж многих генерација. Био је добар козер и велики кавалер – шармер у сваком погледу. Спорт га је увек занимао. До краја живота је будно пратио утакмице које су се преносиле преко телевизијског екрана. Сачуване су фотографије из његових млађих дана у друштву још млађих купача, на којима га препознајемо како главачки скаче у Саву, са купатила „Трнинић“, код Шест топола. Такав спортски дух и урођено кавалерство нису га напуштали ни у познијим годинама. Остало ми је у сећању када се на скупу конзерватора из целе тадашње Југославије – у Охриду, моторним чамцем одлазило до Светог Наума. Једној девојци је том приликом ветар однео шешир. Дероко, иако најстарији у том друштву, понео се као најмлађи. Хитро је скочио у језеро и девојци спасао шешир!

О томе, какав је био као наставник, доста је речено. Поменуо бих само један мени ипак непријатан тренутак. Из предмета „Народна архитектура“ био нам је задатак да сачинимо пројекат нове зграде Етнографског музеја у улици Милоша Великог. Код професора Дерока је важило правило по коме се редом оверавају све фазе цртања. Перспективу је на крају требало и обојити. Не сачекавши да се и за такав цртеж стекне параф, приступио сам бојењу, а при томе, дао сестри-сликарки да ми ту перспективу дотера и освежи њеном кичицом. Приметивши, по свој прилици, да је на хамеру интервенисала вештија сликарева рука, одбио је том приликом да ми рад потпише за дефинитивни пријем, услед чега сам дипломски пројекат могао окончати тек један семестар касније, а то се збило непосредно по пропасти Краљевине Југославије. И тако је одбрана мог дипломског рада могла да се обави тек у јуну месецу 1941. године, пошто је земља већ била окупирана од Немаца. Диплому сам под тим датумом примио од стране Техничког факултета Универзитета у Београду чији је формулар још увек гласио на Краљевину Југославију, на којој је и даље био печат са круном старе државе!

Желим овом приликом да се осврнем и на једну пријатну сарадњу са професором Дероком. Године 1953, као конзерватору Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, поверена ми је била израда пројекта за нови споменик Косовским јунацима на Газиместану, на основу идејних скица професора Дерока, исцртаним његовим карактеристичним потезима. Били смо у сталном контакту, како за време разраде планова, тако и за време извођења, с обзиром да сам био и непосредни руководилац радова. Детаљ који није био у директној вези са Дероком, али од чега је зависило потпуно довршење Споменика, био је проблем уграђивања бронзаних слова, за чију је стилизовану израду Дероко дао цртеже. Та слова је требало да обележе највредније стихове из народне поезије Косовског циклуса, по одабиру Милорада Панића-Сурепа. Шиптарске власти биле су се успротивиле да се слова поставе на Споменик. Међутим, чим је нешто касније Суреп био постављен за Републичког секретара за културу, дат ми је налог да, сачувана, већ изливена слова, уградим према првобитној замисли, не обазирјући се ни на чија негодовања.

Задојен љубављу према народном неимарству, чему неоспорно дугујем захвалност и професору Дероку чије сам ставове и радове будно пратио још из ране младости, прихватио сам се, по наговору другог свог омиљеног и блиског професора – Бранислава Којића, израде докторске дисертације о црквама брвнарама у Србији. За ментора ми је био одређен нико други него професор Дероко. Био је веома стрпљив прегледајући моју тезу током припреме, указујући ми на поједина места која је требало поправити или допунити, на чему сам му и данас благодаран. Његова позитивна оцена приликом доделе докторске дипломе у свечаној сали Ректората београдског универзитета у Капетан Мишином здању остаће ми у пријатном сећању.

Не могу заборавити ни оне часове проведене последњих година, суботом у подне, за великим округлим трпезаријским столом, у његовом дому, односно у кући његове покојне таште, уважене госпође Меланије. Редовно се ту окупљало и младо и старо – све што би одисало једним истим духом. Уз чашицу ракије, учествујући са пуно жара у занимљивим, уједно и поучним дискусијама и сећањима, стизао је и да на обичном листу хартије скицира по који „портрет“, са свега неколико потеза, његовом вазда спремном оловчицом најмање тврдоће – „број један“. Моделу чије би лице одабрао да црта, поклањао би тај свој рад оверен, наравно, добро познатим иницијалима: мало „а“ и велико „Д.“, обавезно ћирилицом. Случај је хтео да они најстарији – од њега ипак млађи – Бранислав Којић и Бранко Максимовић, један за другим оду. Непосредно за њима угасио се живот и Александра Дерока, док мало после њега, то исто друштво нису напустили и Ива Здравковић и Лаза Ђокић.

Закључујући ове своје успомене, не могу да заборавим Његову честу поруку да све што је вредно памћења треба и забележити, како нас такво памћење не би изневерило. То је и разлог што сам се примио да и овом приликом запишем бар нешто што би некоме, можда, могло бити донекле занимљиво.

Проф. др **Доброслав Павловић**, редовни професор Природно математичког факултета у пензији.

Рођен је 1916. г. у Паризу. Дипломирао је на Техничком факултету у Београду на Групи за архитектуру 1941., а докторирао (*Цркве брвнаре у Србији*) 1961. г.

Радио је као музеолог-конзерватор, волонтер у Етнографском музеју и Централном заводу за заштиту споменика у Београду, архитекта-декоратер Америчке читаонице и библиотеке, архитекта-пројектант у Пројектантском заводу Србије, архитекта саветник-конзерватор у Републичком заводу за заштиту споменика културе, професор Природно математичког факултета у Београду.

Један је од оснивача и председник Друштва конзерватора Србије, члан Извршног одбора и стални члан Међународног комитета за народну архитектуру и културни туризам ICOMOS-а. Члан ICOMOS, Париз експерт UNESCO-а и Светске организације туризма.

Добитник повеље са медаљом Савеза конзерватора Југославије.

Аутор пројекта за типске основне школе и прогимназију (1948), пројекта за Владичански конак у Кливленду (1972), адаптацију зграде Управе фондова – Етнографског музеја у Београду (1950),

Аутор великог броја студија, чланака и књига међу којима и: *Споменичко наслеђе Југославије* и *Народно традиционално у Југославији* (1985) као и документарног филма „Цркве брвнаре“ (1962).

„ДЕРОКО, РАСТКО И ПИКАСО“
ПОЗОРИШНА ПРЕДСТАВА
7. 12. 2004.

НИКОЛА А. КОРБУТОВСКИ

Захваљујући Дероку, Пикасо је волео Србе

Године 1964. започео сам да радим у издавачкој редакцији „Туристичке штампе“ и тада сам практично упознао Александра Дерока. Професор Дероко, како смо га у редакцији звали, често је навраћао код нас, јер је то била велика жеља нашег тадашњег директора Јеленка Вучевца, који је желео да се око куће, која је била у центру Кнез Михајлове улице, окупљају интелектуалци ранга једног Милована Панића Сурепа, Лазара Трифуновића, Светислава Мандића, проф. Павловића и др. У то време „Туристичка штампа“ је већ издавала књиге професора Дерока, а на тим књигама је углавном радио Петар Марјановић, породични пријатељ Дероков.

У то време смо већ издали *Средњовековне трагове на Дунаву* на неколико језика, затим *Монументалну архитектуру* и друге.

Морам да кажем да смо свако професорово издање „заљивали“ и обележавали у професоровом стану на Топличиним венцу бр. 6. Професор Дероко и његова супруга, гђа Иванка, умели су за своје госте увек да направе дивну атмосферу а то и није било тешко, јер је њихов стан био пун разних интересантних детаља – књига, слика (били су ту Пеђа Милосављевић, Јован Бијелић, Табаковић, Милуновић, Милић од Мачве и други сликари), копије фресака и др.

У то време ја сам већ почео да се бавим и писањем прича. Већ сам имао за собом награде за прозу сарајевског „Ослобођења“, листа „Младост“, „Нове Македоније“ из Скопља и друге и тада сам прихватио да се изда књига мојих прича *Еквилибристи*. Ову књигу је илустровао професор Дероко.

Понекад смо са професором Дероком, посебно у пролеће и лети, путовали по Србији. Он је већ био, чини ми се, у пензији, па је често са нама из редакције обилазио манастире. Умели смо тако да напунимо наш комби малим монографијама српских манастира које смо издавали и које смо увек имали на лагеру, па седнемо са професором и запутимо се или ка манастирима у Поморављу (Раваница, Манастија, Љубостиња) или долином Ибра, ка Лазарици, Жичи, Студеници, Сопоћанима. Професор Дероко је у сваком манастиру био омиљена личност и драг гост.

После десет година проведених у „Туристичкој штампи“ променио сам посао и прешао у Матицу исељеника Србије где сам водио часопис *Завичај* намењен Србима у свету. У *Завичају* сам неколико репортажа објавио о професору Дероку. Понекад сам аутор био ја, а понекад неко други. И тако до 1980. године. Тада је из „Туристичке штампе“ дошла једна мала делегација мојих пријатеља, молећи ме да дођем, да се вратим у стари колектив, али на место директора. Наравно да сам прихватио.

Једном приликом ми је дошао истакнути новинар Радио Београда Влада Буњац и понудио рукопис о београдским чесмама и фонтанама. Мени се идеја допапа и када сам видео рукопис био сам одушевљен. Дуго смо Влада и ја размишљали

ко би најбоље написао предговор и на крају смо одлучили, само је један човек то могао: Александар Дероко. Отишли смо код њега и изложили му целу идеју, а он је кратко рекао: „Дођите сутра, написаћу вам предговор.“

Кад смо дошли после два дана, текст нас је чекао на столу али – непрекуцан! Професор Дероко се извињавао да је већ доста стар и да није стигао да нам предговор прекуца. Влада и ја погледасмо текст написан фломастером и, не говорећи професору ништа, изађосмо уз велику захвалност. Чим смо напустили Топличин венац 6, погледасмо се и насмејасмо се, јер смо исто мислили: зашто не бисмо предговор одштампали тако како је написан, у рукопису, ипак је један Дероко – један и признати стручњак.

Кад је књига изашла из штампе, било је то једно од најлепших издања на Сајму књига.

Године 1989. припремала се 600. годишњица Косовске битке. Ја сам лично тим поводом направио антологију стихова о Косову под насловом *Косовски Орфеј*. Отишао сам код професора Дерока и замолио га да он књигу илуструје с обзиром да је доста година провео на Косову, а осим тога имао је и доста цртежа на ту тему. Он ми је одмах рекао да се слаже са мојом идејом, али да слободно искористим све његове цртеже који ми се уклапају у концепцију.

Радован Поповић, познати новинар „Политике“, понудио нам је књигу *Дероко и дрући о њему*. Идеја је била изванредна, књигу смо брзо урадили, организовали смо промоцију у Конаку кнегиње Љубице, говорио је Дероков пријатељ Милан Ђоковић и моја маленкост, Неда Арнерић је читала, али професор није био присутан. Тог дана је на Топличином венцу организована пригодна свечаност у част професоровог рођендана. Било је пуно званица, Џвијетин Мијатовић и Мира Ступица, Богдан Богдановић, Милан и Дивна Ђоковић и други, а ја сам се „усудио“ да професору предам први примерак књиге. И он и његова супруга Иванка и сви присутни били су одушевљени.

Године 1988. професор Дероко је умро.

И даље сам заједно са пријатељима, а понекад и сам, одлазио код гђе Иванке и увек смо дуго причали о њеном супругу. Једном сам јој однео и моју књигу *Косовски Орфеј*, која је изашла из штампе после професорове смрти.

Обнављали смо сећања на њихов заједнички живот, на заједничка путовања, на дружење са Растком и Пикасом, и тада сам сазнао да је професор Дероко био дуго година по повратку из Париза у преписци са славним сликаром Паблом Пикасом. Пикасо је желео да у Београду има изложбу својих слика и да тако упозна српски народ који је волео. Тим односима је сигурно много допринео и професор Дероко, који се стално дописивао са Пикасом. Наравно, изложба није реализована, јер је наступио Други светски рат.

Пикасо дакле није дошао у Београд, али су писма редовно ишла на адресу: Александар Дероко, Топличин венац бр. 6, Србија ... Никад није било написано Југославија, али је професор Дероко свако писмо уредно примио.

Године су пролазиле, у једном тренутку умрла је и гђа Иванка; учинило ми се да се Дероко помало заборавља. Из тог разлога почео сам, кад год сам био у могућности, понешто да објавим у *Полијици* или *Борби*. На крају одлучих, јер сам стално осећао да се Дероко полако заборавља, да напишем нешто трајнијег карактера, и тако је настала драма *Дероко, Расјико и Пикасо* тј. *На Дероков рођендан*, како су је

крстили моји пријатељи из парађинског Позоришта Томислав Ђорђевић и Слободан Ивановић. Томислав Ђорђевић је био одушевљен текстом и тако су настале представе, а једну ћете и ви видети вечерас.

Видећете да то није велика игра, велика монодрама, али је племенита и пуна живота. Она показује део Дероковог живота, али и једно давно, „кратко али слатко“, дружење у Паризу, 1926. године, тројице дивних уметника: архитекте Дерока, песника Растка Петровића и сликара Пабла Пикаса...

Никола А. Корбушовски, књижевник. Рођен је 1935. г. у Параћину. Дипломирао је Филозофском факултету у Скопљу на Групи за југословенску књижевност.

Био је главни уредник *Железничкој информатора* у Скопљу, часописа *Завичај* Матице исељеника Србије у Београду, директор Новинско-издавачког сектора „Туристичка штампа“ у Београду, главни уредник листа *Србија* који прати књижевно и уметничко стваралаштво Срба у свету. Члан је Удружења књижевника Србије.

Добитник је неколико награда и признања.

Аутор је више књига: прича, лирских записа, монографија, антологија, монодрама.

РЕГИСТАР*

- Абраванел, Јуда** (Леон Јеврејин, Judas Abravanel, 1465 – 1535) 98
Авакумовић, Јела 258
Августин (Augustinus, Aurelius, 354 – 430) 95, 98
Адамар, Жак (Hadamard, Jacques, 1865 – 1963) 18, 19
Азриел, Исак (Azriel Isak, 1905 – после 1948) 192
Ајнштајн, Алберт (Einstein, Albert, 1879 – 1955) 33, 35
Акидин, Григорије (Акидин, Григорий) XIV век 134, 135
Алигијери, Данте (Alighieri, Dante, 1265 – 1321) 86, 94, 95, 97, 98, 127
Амброжић, Магија (1889 – 1966) 148
Анастасијевић, Миша (1803 – 1885) 81, 275
Анаф, Марко 147
Андрић, Иво (1892 – 1975) 16, 53, 54, 102, 161, 256, 257, 258, 261
Анђелић, Татомир (1903 – 1993) 37, 38
Ансорже, Конрад (Ansorge, Conrad, 1862 – 1930) 167
Апел, Пол (Appell, Paul, 1855 – 1930) 20, 33, 40, 41
Апостол Лука 135
Апостол Марко 135
Апостол Павле 97
Ареопагит, Псеудо-Дионисије (V в.) 86, 97, 98, 128, 133,
Аријес, Филип (Aries, Philippe, 1914 – 1984) 65
Аристотел (384 – 322) 62, 87, 95, 102, 104, 105, 106
Арнаутовић, Александар (1888 – 1982) 148
Арнерић, Неда 279
Арновљевић, Иван (1869 – 1951) 16
Атанасије Синајски 134
Атанасијевић, Ксенија (1894 – 1981) 92, 103

Бајрон, Џорџ Гордон (Byron, George Gordon, 1788 – 1824) 111, 118, 119, 121, 122, 123,
 125, 127
Балшић, Јелена (1435-1443) 133
Барт, Ролан (Barthes, Roland, 1915 – 1980) 56
Басано, Јакопо (Bassano, Jacopo, 1515 – 1592) 166
Бах, Вилхелм Фридерман (Bach, Wilhelm Friedemann, 1710 – 1784) 166
Бах, Јохан Себастијан (Bach, Jochann Sebastian, 1685 – 1750) 166
Бах, Карл Филип Емануел (Bach, Carl Philipp Emanuel, 1714 – 1788) 166
Бахтин, Михаил Михайлович (Бахтин, Михаил Михайлович, 1895 – 1973) 106
Башић, Миливоје (1868 – 1927) 51
Бежман, Иван 147
Бекет, Семјуел (Beckett, Samuel, 1906 – 1989) 134, 266
Бекић, Томислав 91, 106, 112
Белић, Александар (1876 – 1960) 18, 51, 58, 148, 181
Белобрк, Момчило (1905 – 1980) 195
Беловић, Мирослав (1927 – 2005) 113
Берђајев, Николај Александрович (Бердяев Николай Александрович, 1874 – 1948)
 108
Берић, Младен (1885 – 1935) 20, 35
Бертолино, Милорад (1929 – 1980) 21
Бетиус (Boetius) 62
Бијелић, Јован (1868 – 1964) 278
Бјелетић, Добросав (1934 – 2003) 23
Блејк, Вилијем (Blake, William, 1757 – 1827) 121
Блекман, Илија (Blekhman, Иија) 38
Блох, Иван (Bloch, Iwan, 1872 – 1922) 151
Бобров, Сергеј Павлович (Бобров, Сергей Павлович, 1889 – 1971) 128

Богданов, Александар А. (Александар А. Богданов, 1873 – 1928) 29

Богдановић, Богдан 191, 257, 260, 279

Бонавентура (Bonaventure, 1221 – 1274) 95

Борисављевић, Миодраг (1893 – 1993) 68

Бошковић, Ђурђе (1904 – 1990) 204

Бранди, Цезаре (Brandi, Cesare, 1906 – 1987) 268

Бранковић, Ђурађ (1427 – 1456) 205, 233, 236, 237

Брашован, Драгиша (1887 – 1965) 195, 198

Бруно, Ђордано (Bruno, Giordano, 1548 – 1600) 128

Буен, Пол (Bouin, Pol, 1870 – 1962) 143, 144, 145

Будимир, Милан (1891 – 1975) 82, 107

Булгаков, Михаил (1891 – 1940) 108

Буле, Етјен Луј (Boullée Etienne Louis, 1728 – 1799) 217

Буњац, Влада (1928 – 1999) 278

Буријан, Рихард (1871 – 1945) 147

Бусинеск (Bussinesque V. J., 1842 – 1929) 40

Вајнингер, Ото (Weininger, Otto, 1880 – 1903) 151

Варићак, Владимир (1865 – 1942) 29

Варлаам из Калабрије (Varlaam de Calabria, XIV век) 135, 136

Васић, Павле (1907 – 1993) 214, 215

Вејон, Емануел (Veillon, Emmanuel) 148

Велек, Рене (Wellek, René, 1903 – 1995) 113

Велимировић, Николај (1880 – 1956) 108

Величковић, Владимир 218, 222

Велмар Јанковић, Светлана 246

Велфлин, Хајнрих (Wölflin, Heinrich 1864 – 1945) 192

Верхарен, Емил (Verhaeren, Emile, 1855 – 1916) 89, 121

Вест, Ребека (West, Rebecca, 1892 – 1983) 91

Видан, Иво (1927 – 2003) 119

Викам Вилијам (**William of Wykeham**, 1324 – 1404) 121

Виктор Емануел III, италијански краљ (1869 – 1947) 48

Виламовиц (Wilamowitz-Moellendorf, Ulrich von, 1848 – 1931) 82

Винавер, Станислав (1891 – 1955) 167

Винер, Норберт (Wiener, Norbert, 1894 – 1964) 25, 30

Витмен, Волт (Whitman, Walt, 1819 – 1892) 121

Владика Раде в. Његош, Петар II Петровић

Вранић-Игњачевић, Марија 23, 37, 58, 94, 195, 267, 271, 273

Вулић, Никола (1872 – 1945) 107

Вукадиновић, Предраг 106

Вуковић, Божо 158

Вукосављевић, Сретен (1881 – 1960) 207, 208, 209, 228, 229

Вучевац, Јеленко 278

Гавриловић, Богдан (1863 – 1947) 16, 17, 33

Гадамер Ханс, Георг (Hans – Georg Gadamer, 1900 – 2002) 128, 129

Гантар, Кајетан 105

Гарашанин, Илија (1816 – 1874) 16

Гете, Јохан Волфганг (Goethe, Johann Wolfgang, 1749 – 1832) 86, 97, 127

Глик, Џемс (Gleick, James) 42

Глишић, Љубиша (1888 – 1987) 51, 59

Годвин, Вилијем (Godwin, William, 1756 – 1836) 121

Гостушки, Драгутин (1923 – 1998) 19

- Грозданић, Симеун (1896 – 1972) 147
Громан, Иван (XIX век) 164
Гундолф, Фридрих (Gundolf, Friedrich, 1880 – 1931) 106
- Дагер, Луј Жак Манде (Daguerre, Louis Jacques Mande 1789 – 1851) 163
Дамјановић, Мирко 151
Даниловић, Војислав (1910 – 1981) 155
Данић, Димитрије (1862 – 1935) 16, 33
Данте в. Алигијери
Дарбу, Гастон (Darboux, Gaston, 1842 – 1917) 20, 33
Дедијер, Владимир (1914 – 1990) 18
Дедијер, Јевто (1880 – 1918) 18
Д’Енди, Венсан (D’Indy, Vincent, 1851 – 1931) 167
Дел Пјомбо, Себастијано (Del Piombo, Sebastiano, 1485 – 1547) 166
Демокрит (460 – 370) 99, 101
Демус, Ото (Demus, Otto, 1902 – 1990) 269
Деретић Јован (1934 – 2002) 90
Дерида, Жак (Derrida, Jacques) 56, 107
Дероко, Јован (1820 – 1887) 223
Дијемер, Луј (Diémer, Louis Joseph, 1843 – 1919) 167
Дивац, Недељко (1883 – 1972) 147
Дил, Шарл (Diehl, Charles, 1859 – 1944) 202
Добровић, Никола (1891 – 1969) 188, 195, 219, 221
Добровић, Петар (1890 – 1942) 260
Добровољскис, Кунибертас (Dobrovolskis, Kunibertas, 1932 – 1986) 168
Достоевски, Фјодор Михалович (Достоевский, Федор Михайлович, 1821 – 1881)
102, 108
Дробњаковић, Добривоје 228
Дучић, Јован (1871 – 1943) 55, 90, 161, 214, 261
Душан, српски цар (1308-1355) 133, 186, 204, 231
- Ђаја, Иван (1884 – 1957) 19, 75
Ђаја, Јован (1846 – 1928) 48
Ђедовић, Б. 41
Ђеловић, Михаило Баго 159
Ђокић, Лазар (1899 – 1988) 275
Ђоковић, Милан (1908 – 1993) 247, 257, 258, 265, 270, 279
Ђорђевић, Јован (1826 – 1900) 249
Ђорђевић, Слободан 148, 155
Ђорђевић, Тихомир (1868 – 1944) 47
Ђорђевић, Томислав 280
Ђорђоне (Giorgione, 1477 – 1510) 166
Ђурић, Драгиша (1871 – 1941) 107
Ђурић, Војислав Ј. (1925 – 1996) 261
Ђурић, Милош Н. (1892 – 1967) 81, 87, 100, 103, 105
Ђурић, Нада 213
Ђуричић, Младен (1889 – 1983) 13, 32
Ђуришић, Илија 147
- Еко, Умберто (Eco, Umberto) 56
Екхард (Eckhart, Meister, 1260 – 1327/8) 98
Елезовић, Глиша (1879 – 1960) 228
Елезовић, пуковник 191, 192, 196, 197, 198
Елис, Хевелок (Ellis, Havelock, 1859 – 1939) 151

- Емпедокле (492 – 432) 86, 96, 97
Ермит, Шарл (Hermite, Charles, 1822 – 1901) 16, 19, 20, 33
Еурипид (485 – 406) 96, 101
- Живковић, Миленко (1901 – 1964) 167
Живковић, Петар (1847 – 1923) 33
Жигмунд (XV в.) 236
Жолудев, Г.А. (Žoludev, G.A.) 40
Жујовић, Јован (1856 – 1936) 18, 19, 75
- Зарин, Александар (1923 – 1998) 27
Здравковић, Иван (1903 – 1991) 187, 238, 257, 258, 270, 275
Зличић, Даринка (1934 – 1990) 85, 105, 110, 111, 112
Злоковић, Милан (1898 – 1965) 188, 221
- Ивановић, Слободан 174, 280
Игњачевић, Светозар (1938 – 2002) 110, 118
Иго, Виктор (Hugo, Victor, 1802 – 1885) 121, 127
Илић, Влада 27
Инок из Далше (прва половина XV века) 133
Исаија инок (XIV в.) 133
Исак Сирин, свети (VII в.) 132
Исаковић, Антоније (1923 – 2002) 68, 257
- Јаковљевић, Стеван (1890 – 1962) 148
Јелена Петровић Савојска, итал. краљица (1872 – 1952) 48
Јеругин, Николај Павлович (Еругин, Николай Павлович, 1907 – 1990) 30
Јефрем Сирин, свети (306 – 373) 134
Јецић, С. 39
Јован Дамаскин, свети (657 – 753) 133
Јовановић, Анастас (1817 – 1899) 163, 164
Јовановић, Д. 45
Јовановић, Ђорђе (1861 – 1953) 119
Јовановић, Зоран С. (1929 – 2000) 232
Јовановић, Предраг 237
Јовановић, Слободан (1869 – 1958) 47, 52, 181
Јовановић Багут, Милан (1847 – 1940) 147, 148
Јовановић Змај, Јован (1833 – 1904) 53, 88, 91
Јовановић Марамбо, Војислав М. (1884 – 1968) 75
Јоксић Костић, Смиља (1895 – 1981) 155, 158
Јонеско, Ежен (Ionesco, Eugene 1912 – 1994) 134
Јосимовић, Емилијан (1823 – 1897) 17
Јустинијан Први (527 – 565) 233, 234, 235
- Кадидевић, Александар 190
Кадих, Мухамед (1906 – 1983) 210
Кајзер, Волфганг (Kayser, Wolfgang, 1906 – 1960) 104
Калезић, Ђорђе 158
Камке, Ерих (1890 – 1961) 41
Кант, Имануел (Kant, Immanuel, 1724 – 1804) 128
Карађорђевић, Ђорђе (1887 – 1973) 12, 46, 75
Карамата, Јован (1902 – 1967) 48
Кастиљоне, Балтазар (Castiglione, Baldassare, 1478 – 1529) 74
Катул (Catullus, Gailus Valerius, око 87 – 54) 81

- Кашанин, Радивој** (1892 – 1989) 15
Кенинг [Кенигс] Габријел, (Koenigs, Gabriel, 1858 – 1931) 40
Китс, Џон (Keats, John, 1795 – 1821) 111, 118, 119
Клајн, Хуго (1894 – 1981) 152
Клервил, Александар (Clairville, Alexandre Lichtendorff 1882 – ?) 148
Клерић, Љубомир (1844 – 1910) 33, 41
Климент Охридски (830 – 916) 133, 243
Књажев Адамовић, Светлана 29
Ковачић, Виктор 193
Ковачић, Иван Горан (1913 – 1943) 119
Козарац, Ђура (1839 – 1896) 47
Којић, Бранислав (1899 – 1987) 195, 210, 228, 257, 275
Кондић, Владимир (1932 – 1994) 171
Константиновић, Зоран 124
Кораћ Војислав 174, 232
Корбизје (Charles-Edouard Jeanneret, Le Corbusier, 1887 – 1965) 180, 218, 221
Корто, Алфред (Cortot, Alfred, 1877 – 1962) 168
Коруновић, Момир (1883 – 1969) 197
Костић, Вера 159
Костић, Војислав Воки 141, 158, 159, 167, 169
Костић, Лаза (1841 – 1910) 88, 104, 106, 107
Крафт-Ебинг, Рихард (Krafft-Ebing, Richard, 1840 – 1902) 151
Критија (V в. п.н.е.) 101
Кршић, Весна 169
Кршић, Јела 168
- Лајзеганг, Ханс** (Leisegang, Hans 1890 – 1951) 82, 91
Лалевић, Миодраг 148
Лазаревић, Лаза (1851 – 1890) 59, 68
Лазаревић, Стефан (1370 – 1427) 133, 236
Лазић, Милорад (1954 – 2003) 129, 132, 133
Ламатрин, Алфонс де (Lamartine, Alphonse de, 1790 – 1869) 127
Леко, Марко (1928 – 2005) 163
Леонардо Да Винчи (Leonardo Da Vinci, 1452 – 1519) 166
Линић, Драгутин 74
Липман, Габријел (Lippmann, Gabriel, 1845 – 1921) 19
Лист, Франц (Liszt, Franz, 1811 – 1886) 167
Лиувил, Жозеф (Liouville, Joseph, 1809 – 1882) 26
Лобачевски, Николај Иванович (Лобачевский, Николай Иванович, 1792 – 1856) 17
Ломоносов, Михаил Васиљевић (Ломоносов, Михаил Васиљевич, 1711 – 1765) 128
Лорд, Алберт (Lord, Albert, 1912 – 1991) 113
Лосев, Алексеј Федорович (Лосев, Алексей Федорович, 1893 – 1988) 136
Лоски, Владимир (Владимир Лосский, 1903 – 1958) 108
Лузин, Николај Николајевич (Лузин, Николай Николаевич, 1883 – 1950) 21
Лукијанов, Владимир С. (Лукијанов, Владимир С.) 30
Лукић, Петар 200
Лукреције Кар (Lucretius Carus Titus, 95 – 55) 91
- Љубинковић** 274
- Мајаковски, Владимир** (Маяковский, Владимир Владимирович, 1893 – 1930) 259
Максим Исповедник (580 – 662) 133
Максимовић, Бранко (1900 – 1988) 219, 275
Максимовић, Оливера 168

- Ман, Томас** (Mann, Thomas, 1875 – 1955) 91, 106, 121
Мандић, Света (1921 – 2003) 257, 270, 278
Манојловић, Миша 192
Маранан [Марањон], Грегорио (Marañón, Gregorio, 1887 – 1960) 151
Маринковић Вучета 243
Маринковић, Драге 243, 244
Маринковић, Илија 148
Маринковић, Петко 243
Марјановић, Петар 174, 257, 270, 278
Марковић, Драгољуб (1903 – 1965) 19
Марковић, Мирослав (1919 – 2001) 81, 103, 107
Марковић, Сима (1888 – 1938) 20, 21, 35
Матавуљ, Симо (1852 – 1908) 88
Матић, Душан (1898 – 1980) 167
Матић, Љ. 148
Меворах, Леда 148
Мекензен, Август фон (August von Mackensen, 1849 – 1945) 232
Менделсон, Ерик (Mendelson, Erich, 1889 – 1953) 197
Менинг, Кларенс (Manning, Clarence, 1913 – 2000) 113
Мерино, Габријел (Merino, Gabriel, 1472 – 1535) 166
Метерник (Metternich, 1773 – 1859) 163
Мијаговић, Цвијетин (1913 – 1993) 279
Мије, Габријел (Millet, Gabriel, 1867 – 1953) 180, 185, 267
Микеланђело Буонароти (Michelangelo, Buonarroti, 1475 – 1564) 217
Миланковић, Милутин (1879 – 1958) 18, 75, 181
Милић од Мачве (Милић Станковић, 1934 – 2000) 222, 278
Миличић, Милан 210
Миловановић, Милан (1876 – 1946) 260
Милосављевић, Пеђа (1908 – 1987) 278
Милтон, Џон (Milton, John, 1608 – 1674) 127
Милуновић, Мило (1897 – 1967) 278
Милутиновић Сарајлија, Сима (1791 – 1847) 124, 126
Мирков, Душан 84
Мирковић, Мирко 119
Мирослављев, Радослав 249
Митриновић, Драгослав (1908 – 1956) 19
Митровић, Гордана 212
Митровић, Митра (1912 – ?) 159
Михаиловић, Јеленко (1869 – 1958) 73
Мишковић, Војислав В. (1892 – 1976) 47
Мокравац, Стеван Стојановић (1856 – 1914) 167
Мол, Абрахам (Moles, Abraham, 1920 – 1992) 56
Мондријан, Пијет (Mondrian, Piet, 1872 – 1944) 97
Монтел, Пол (Montel, Paul, 1876 – 1975) 19
Мор, Томас (More, Thomas, 1478 – 1535) 121
Моро, Лодовико (Moro, Lodovico, 1452 – 1508) 166
Мршевић, Драгољуб (1913 - 1998) 147
Мушић, Марјан (1904 – 1984) 210

Настасијевић, Момчило (1894 – 1938) 108, 166
Настасијевић, Светомир (1902 – 1980) 167
Настасијевић, Славољуб [Славомир] (1904 – 1983) 167
Недељковић, Љубомир 147
Ненадовић, Лазар (1870 – 1939) 152

- Ненадовић, Љуба (1826 – 1895) 54, 55
Ненадовић, Слободан (1915 – 2004) 188, 238
Недић, Љубомир (1858 – 1902) 51
Несторовић, Богдан (1901 – 1975) 193, 197, 208, 213, 246, 271
Нешковић, Милутин (1894 – 1980) 147
Нигматулин, Р.И. (Nigmatullin, R.I.) 40
Николић, Атанасије (1803 – 1882) 17
Николић, Данило 68
Николић, Драгиња (1909 – 1993) 37
Никон Јерусалимац (XV в.) 133
Ниче, Фридрих (Nietzsche, Friedrich, 1844 – 1900) 100, 102, 107, 108
Нешић, Димитрије (1836 – 1904) 33
Нушић, Бранислав (1864 – 1938) 73, 162
- Његош, Петар II Петровић (1813 – 1851) 79, 91, 110, 111, 112, 114, 116, 118, 123, 124,
126, 127, 128, 136, 146, 148
Њутн, Исак (Newton, Isaac, 1642 – 1727) 35
- Оболенски, Димитриј (Оболенски, Димитри 1918 – 2001) 132
Обрадовић, Доситеј (1742 – 1811) 54
Обрадовић, Мијајле 243
Овен, Роберт (Owen, Robert, 1771 – 1858) 121
Одавић, Ристо (1870 – 1932) 155
Ориген (184 – 254) 98, 128
Острогорски, Георгије (1902 – 1976) 269
- Павлов, Б. 39, 43
Павловић, Бранко (1928 – 1986) 103
Павловић, Иванка (1905 – 1991) 246, 270, 273, 274
Павловић, Коста (1905 – 1988) 258
Павловић, Лепосава Бела (1906 – 2004) 274
Павловић, Миодраг 90
Палавестра, Предраг 120
Палама, Григорије (1296 – 1359) 129, 130, 134, 135, 136
Панић Суреп, Милорад (1912 – 1968) 275, 278
Панишић, Марина 168
Пашић, Никола (1845 – 1926) 48
Пеано, Ђузепе (Peano Giuseppe, 1858 – 1932) 21
Пејовић, Тадија (1892 – 1982) 19, 20, 21
Пенлеве, Пол (Painlevé, Paul, 1863 – 1933) 16, 18, 20, 33, 40, 75
Пенроуз, Роџер (Penrose, Roger) 42
Петковић, Владимир (1874 – 1956) 234, 235
Петре, Фран (1906 – 1978) 104
Петровић, Никодим (1843 – 1875) 15
Петровић, Растко (1898 – 1950) 54, 68, 174, 177, 185, 202, 247, 248, 249, 252, 253, 257,
258, 259, 261, 269, 274, 277, 279
Петровић-Спремо, Невенка (1925 – 1970) 234
Петронијевић, Бранислав (1875 – 1954) 16, 47, 103
Пешић, Ђорђије 243
Пешић, Петар 243
Пешић-Максимовић, Нада 273
Пикар, Емил (Picard, Emile, 1856 – 1941) 18, 19, 20, 33
Пикасо, Пабло (Picasso, Pablo, 1881 – 1973) 174, 177, 248, 257, 258, 269, 277, 278, 279
Пиндар (522 – 443) 96, 127

- Платон (1801 – 1883) 86, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 105, 106, 132, 135
 Плечник, Јосип (1872 – 1957) 193
 Плотин (427 – 347) 86, 95, 97, 98
 Поенкаре, Анри (Poincaré, Henri, 1854 – 1912) 16, 20, 33, 40
 Попа, Васко (1922 – 1991) 125
 Поповић, Богдан (1863 – 1944) 181
 Поповић, Бранко (1882 – 1944) 260
 Поповић, Јован (1810 – 1864) 226
 Поповић, Јован (1905 – 1952) 53, 119,
 Поповић, Јустин (1894 – 1979) 108
 Поповић, Павле (1868 – 1939) 19, 47, 51, 52, 53
 Поповић, Петар (1873 – 1945) 203
 Порденоне (Pordenone, 1484 – 1539) 166
 Прашчевић, К. 45
 Предић, Урош (1857 – 1953) 47, 88, 89, 104
 Продановић, Јаша (1867 – 1948) 51, 58
 Продановић, Милица (1897 – 1992) 92
 Прокопије из Цезареје (500 – 562) 234
 Пупин, Михајло (1858 – 1935) 47
 Пухало, Душан 112, 113
- Радермахер, Лудвиг (Radermacher, Ludwig, 1867 – 1952) 82, 89, 91
 Радовановић, Војислав (1894 – 1957) 228
 Радојчић, Милош (1903 – 1975) 19
 Радојчић, Светозар (1909 – 1978) 232, 234, 235, 269
 Раичковић, Стеван 68
 Рајичић, Станојло (1910 – 2000) 166
 Расел, Бертран (Russel, Bertrand, 1872 – 1970) 35
 Растко Немањић (1175 – 1236) 133, 193, 206, 208, 246, 271, 272
 Рашковић, Данило П. (1910 – 1985) 37
 Ребац, Хасан (1890 – 1953) 83, 84, 90
 Ристић, Марко (1902 – 1984) 257, 258
 Рогановић, Милутин 168
 Розамбер, Пол 257
 Рувидић, Милорад (1863 – 1914) 196, 197
- Сава, Свети в. Растко Немањић
 Савић (Давидовац), Јулијана (1858 – 1939) 88
 Савић, Милан (1845 – 1930) 88, 89, 106
 Савић, Павле (1909 – 1994) 260
 Сапфо (VII – VI в.) 81
 Сарић, Милоје (1925 – 2002) 38, 41
 Свинберн, Алџернон Чарлс (Swinburne, Algernon Charles, 1837 – 1909) 121
 Свјетлов, Роман Викторович (Светлов, Роман Викторович) 101
 Секулић, Александар (1877 – 1942) 162
 Секулић, Исидора (1877 – 1958) 54, 68, 90, 102, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 261
 Селинџер, Џером Дејвид (Salinger, Jarome David) 134
 Симеон, Нови Богослов (949 – 1220) 133
 Симеон, Свети Мироточиви в. Стефан Немања
 Симић, Боривоје (1920 – 2001) 167
 Синаит, Григорије (1255 – 1346) 133, 135
 Синесије (Sinesio, 370 – 413) 98
 Скерлић, Јован (1877 – 1914) 51
 Слапшак, Светлана 122

- Слиосберг, А. (Sliosberg, A.) 148
 Смоје, Миљенко (1923 – 1995) 249
 Сократ (470 – 399) 96
 Соловјев, Владимир Сергејевич (Соловьев, Владимир Сергеевич, 1853 – 1900) 108
 Сора, Дени (Saurat, Denis, 1890 – 1958) 91
 Софокле (497 – 406) 87, 101
 Спиноза, Барух де (Spinoza, Baruch de 1632 – 1677) 99
 Сремац, Стеван (1855 – 1907) 68, 247
 Станковић, Иван 148
 Стевановић, Андра (1859 – 1929) 202
 Стефан Дечански, српски краљ (1285 – 1331) 133
 Стефан Немања (1113 – 1198) 133
 Стефан Тивејски 133
 Стефановић, Лазар (1809 – 1884) 74
 Стојаковић, Мирко (1915 – 1985) 30
 Стојановић, Коста (1867 – 1921) 19
 Стојановић, Марко 162
 Страцимир (XII в.) 203
 Ступица, Мира 279
 Суботић, Војислав (1866 – 1922) 143
- Табаковић, Иван (1898 – 1977) 278
 Таназевић, Бранко (1876 – 1948) 196
 Танери (Jules *Tannery*, 1848 – 1910) 41
 Теодосије Хиландарац (13 – 14 в.) 133
 Теофилакт Охридски (1084 – 1108) 133
 Терзић, Милорад 42
 Тесла, Никола (1856 – 1943) 47
 Тинторето (Tintoretto, Jacopo Robusti, 1518 – 1594) 166
 Тодоровић, Коста (1887 – 1975) 159, 181
 Тодоровић, Милисав 169
 Томић, Божидар (1900 – 1978) 237
 Томић, Јован (1869 – 1932) 34, 35
 Торбарина, Јосип (1902 – 1986) 119
 Трифуновић, Лазар (1929 – 1983) 270, 278
 Туцаковић, Јован (1905 – 1978) 148
- Ђоровић, Светозар (1875 – 1919) 134
- Ујомов, Авенир Ивановић (Уемов, Авенир Иванович) 26
- Филон (280 – 220) 128
 Фекете, Егон 155
 Фердинанд I, аустр. (1793-1875) 163
 Флашар, Мирон (1929 – 1997) 128
 Флоровски, Георгије (Флоровский, Георгий, 1893 – 1979) 108
 Форел, Август (Forel, August, 1848 – 1931) 151, 157, 159
 Форлати, Фердинандо (Forlati, Ferdinando) 268
 Франгеш, Иво (1920 – 2003) 259
 Франк, Ерих (Frank, Erich) 101
 Фрадков, А. И. (Fradkov, A.I.) 39
 Фројд, Сигмунд (Freud, Sigmund, 1856 – 1939) 151
 Фројденрајх, Александар (Freudenreich, Aleksandar, 1892 – 1974) 210
 Фурије, Жан Батист Жозеф (Fourier, Jean Baptiste Joseph, 1768 – 1830) 30

- Хајдегер, Мартин** (Heidegger, Martin, 1889 – 1976) 135
Харнак, Адолф (Harnack, Adolph, 1851 – 1930) 97
Хасан, Ихаб (Hassan, Ihab) 56
Хаџић, Ела 257
Хераклит (530 – 475) 107, 130, 131
Херасков, Михаил Матвејевич (Херасков, Михаил Матвеевич, 1733 – 1807) 128
Хесиод (740 – 670) 95
Хиршфелд, Магнус (Hirschfeld, Magnus, 1868 – 1935) 151
Хомер (XII в.п.н.е.) 104, 106, 127
Хорнај, Карен (Horney, Karen, 1885 – 1952) 102
Хохлова, Олга (Хохлова, Ольга, 1891 – 1955) 257
Хусерл, Едмунд (Husserl, Edmund, 1859 – 1938) 24, 25, 30

Цамблак, Григорије (1365 – 1419 или 1420) 133
Цветковић, Р. 38
Цвијановић, Светислав Б. (1877 – 1961) 90, 261
Цвијић, Јован (1865 – 1927) 18, 19, 51, 66, 163, 181, 207
Цезар, Гај Јулије (Caesar, Gaius Iulius, 100 – 44) 101
Цесарец, Аугуст (1893 – 1941) 119
Црњански, Вида (1893 – 1980) 258
Црњански, Милош (1893 – 1977) 54, 68, 89, 90, 257, 258, 261

Чајкановић, Веселин (1881 – 1946) 107
Чанковић, Јован (1909 - ?) 147
Чаплигин, Сергеј Алексејевич (Чаплыгин, Сергей Алексеевич, 1869 – 1942) 21, 22
Чипан, Борис 210
Чупић, Драго 149, 155

Џумхур, Зуко (1921 – 1983) 160

Шејка, Леонид (1932 – 1970) 222
Шели, Перси Биш (Shelley, Percy Bisshe, 1792 – 1822) 82, 111, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125
Шефтељ, А.М. (Šeftelj, A.M.) 40
Шијаковић, Богољуб 103, 104
Шилер, Фридрих (Schiller, Friedrich von, 1759 – 1805) 83
Шкроб, Зденко (1904 – 1985) 104, 105, 106
Шмит, Јоханес (Schmidt, Jochan, 1877 – 1933) 62
Шолем, Гершом (Sholem, Gershom, 1897 – 1982) 91
Шопен, Фредерик (Chopin, Frederic François, 1810 – 1849) 168, 169
Штајгер, Емил (Staiger, Emil, 1908 – 1987) 104
Шумановић, Сава (1896 – 1942) 214, 248

* Регистром нису оубхваћена имена *лејенди* (М. Петровића Аласа, А.С. Ребац, А.Ђ. Костића и А. Дерока), као ни предавача чији текстови чине овај Зборник.

